

Lipsčańska uniwersita
filologiska fakulta
institut za sorabistiku
prof. dr. E. Wornaf/Werner

Měto Nowak
matriklowy numer 2092608
metonowak@gmx.de
16. nowember 2012

masterske žěło

Rewitalizěrowaś dolnoserbšćinu

-

šulske móžnosći a koncepty

wopśimješe

lisćina skroconkow	5
lisćina grafikow, kórtkow a tabelow	7
terminologija	10

---

1 rewitalizērowaś dolnoserbščinu - hyšći zarownana tema? 11

<i>Kapitelzusammenfassung</i>	14
-------------------------------	----

---

2 „Kann man etwas revitalisieren, das noch nicht tot ist?” - teoretske pśibliženja k rewitalizaciji 15

2.1 wót rěcnego pśemjenjenja do rěcneje smjerši	15
--	----

2.2 pśewobrošowaś rěcnu změnu	19
--------------------------------------	----

2.2.1 rewitalizaciske zapśimješa	19
----------------------------------	----

2.2.2 rewitalizaciske zaměry	21
------------------------------	----

2.2.3 rewitalizaciju planowaś	24
-------------------------------	----

2.2.4 rewitalizacija pšež kublaństwo	31
--------------------------------------	----

2.2.4.1 rola šule a rěcnego zgromazeństwa	31
---	----

2.2.4.2 wucbne modele: czoręcna, bilingualna a imersiska wucba	34
--	----

2.2.4.3 pedagogiske mócy a akademiski wobluk	37
--	----

2.2.4.4 konkluzija	39
--------------------	----

2.3 rěcna witalnosć	40
----------------------------	----

2.3.1 mjazygeneraciska transmisija	41
------------------------------------	----

2.3.2 licba powědajucych	41
--------------------------	----

2.3.3 rěcne domeny	42
--------------------	----

2.3.4 kublaństwo a literarnosć	46
--------------------------------	----

2.3.5 kněžarske a institucionelne nastajenja a oficielny status rěcy	46
--	----

2.3.6 nastajenja rěcnego zgromazeństwa	47
--	----

2.3.7 rěcna dokumentacija	50
---------------------------	----

<i>Kapitelzusammenfassung</i>	51
-------------------------------	----

3 „Familiensprache, der Zug ist weg” - aktualna situacija dolnoserbskeje rěcy	53
3.1 Co jo dolnoserbščina?	53
3.2 rěcna substanca	54
3.2.1 rěcny teritorium	54
3.2.2 rěcne warietetnosći	56
3.2.3 rěcna witalnosć dolnoserbščiny	58
3.2.3.1 kriterije UNESCO	58
3.2.3.2 wuběžowanje „Serbska rěc jo žywa”	65
3.2.3.3 dalšne indikatory	71
3.3 niwow wobgrozenja dolnoserbščiny	78
3.4 dolnoserbščina w kublaństwje	79
3.4.1 pśedšulski wobłuk	79
3.4.2 cuzorěcna wucba	80
3.4.3 bilingualna wucba	83
3.4.4 seś serbskich kublańskich institucijow	86
3.4.5 serbskorěcny pedagogiski personal	88
3.4.6 dalšne perspektivi za šulsku rěcnu rewitalizaciju	89
<i>Kapitelzusammenfassung</i>	92
4 rewitalizaciske koncepty za dolnoserbščinu	93
4.1 kazniske rewitalizaciske zakłady	93
4.2 rewitalizaciske koncepcije a naraženja	94
4.2.1 Załožba za serbski lud	94
4.2.2 Domowinska rěcna strategija	96
4.2.3 MARTI 1990: tuchyla a pśichodna rěcna politika	98
4.2.4 Strukturkommission Sorbische Kulturentwicklung 1994: kulturne perspektivi Serbow w Nimskej	99
4.2.5 ADAM 1996: Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?	99
4.2.6 BART/UHLHERR/SŠT 1997: Witaj - Effektive Vermittlung der sorbischen/wendischen Sprache in sorbischen Kindertagesstätten und sorbischen Schulen	100
4.2.7 JODLBAUER/SPIEB/STEEENWIJK 2001: dolnoserbščina ako druga a cuza rěc	101

4.2.8 ELLE 2002: „Empfehlungen zur Förderung der Sorbischen Sprache im öffentlichen Sektor, in der privaten Wirtschaft und im Dienstleistungsbereich“	102
4.2.9 RCW/NORBERG 2003: Spracherwerbskonzept für das Projekt WITAJ	102
4.2.10 VOGT/ZAŁOŽBA ZA SERBSKI LUD 2009/10: strukturne diskusije, wobłuk powědańskego a rěcnego woplěwanja	104
4.2.11 SCHULZ 2010: naraženja za kublaństwo	105
4.3 „Witaj ist derzeit der einzige gute Lösungsansatz – zumindest in der Theorie“ - facit k rewitalizaciskim koncepcijam	105
Kapitelzusammenfassung	108
5 empiriske indice: napšašowanje dolnoserbskorěčnych akterkow a akterow	109
5.1 zaměr napšašowanja a cilowa kupka	109
5.2 natwař napšašnika	110
5.3 pšewježenje napšašowanja	111
5.4 hypoteze	112
5.5 powšykne wugódnošenje	113
5.5.1 dolnoserbščinu wužywaś	113
5.5.2 dolnoserbščinu pysiswójiś	118
5.5.3 nadawki programa WITAJ/bilingualneje wucby a cuzorěcneje wucby	121
5.5.4 perspektiviwy za dolnoserbščinu	130
5.5.5 dalšne wugódnošenja	135
5.6 specifiske wugódnošenje kublańskich akterkow a akterow	141
5.7 pšechwatanje na kšomje: maminorěcna opcija	151
5.8 konkluzije	158
Kapitelzusammenfassung	160

6 facit: rewitalizěrowaś dolnoserbščinu - hyšći zarownana tema, gaž...	161
6.1 ...konsekwence jasne su	161
6.2 ...zagronitosći jasne su	162
6.3 ...se orientěrujo za wědomnostnymi standardami a drugimi nazgónjenjami	164
6.4 ...nadawki za kublaństwo definěrowane su	165
6.5 ...perspektywy su	167
<i>Kapitelzusammenfassung</i>	172
7 žrédla	173
7.1 publikacije	173
7.2 pšawniske teksty	180
7.3 dokumenty	181
7.4 homepage	183
pśidank	185
P1 - pšipołożone pismo napšašowanja	
P2 - napšašnik	
P3 - napšašnik „Serbska rěc jo žywa” 2004	
P4 - napšašnik „Serbska rěc jo žywa” 2010/11	
P5 - kórtka: Sorbisches Kindertagesstätten- und Schulnetz der Niederlausitz (Schuljahr 2012/13)	
P6 - HORST ADAM (1996): Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?	
wobwěścenje samostatnego žěla	

lisćina skroconkow (zakładne słowne formy)

ABC	Arbeitsstelle für sorbische (wendische) Bildungsentwicklung Cottbus/ Žělanišćo za serbske kublańske wuwijanje Chóšebuz
abs.	absolutne
altern.	alternatiwny
art.	artikel
atd.	a tak dalej
awtent.	awtentiski
b.	bok
b.l.	bíez lěta
biling.	bilingualny
bzw.	respektiwnje
CB	město Cottbus/Chóšebuz
dalejdaw.	dalejdawanje
dalejkubł.	dalejkubłanje
dokumentac.	dokumentacija
DRS	Drucksache
dsb.	dolnoserbščina, dolnoserbski
DSG	Dolnoserbski gymnazium
familijow.	familijowy
gm.	gmejnow
gsb.	górnoserbščina
inkl.	inkluziwnje
intensiwn.	intensiwny
interkult.	interkulturelny
k.	kurs
komp.	kompetenca
kultureln.	kulturelny
LND	Ludowe nakładnistwo Domowina
maks.	maksimalnje
MBJS	Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg
MĚN	Měto Nowak
mimopówol.	mimopówolański
mjazygen.	mjazygeneraciska
mj.dr.	mjazy drugim/i
mp	mimo pódasa/-ow
NDR	Nimska demokratska republika
nim.	nimšćina
njeważn.	njeważny
p-p	póspoł-póspoł

pór.	pórcenje
pósředn.	pósředniš
priw.	priwatny
pšigót.	pšigótowaś
pšír.	pšírownaj
RBB	Rundfunk Berlin-Brandenburg/rozglos Barlin-Bramborska
RCW	Rěčny centrum WITAJ/Rěčny centrum WITAJ/WITAJ-Sprachzentrum
rěcn.	rěčny
resp.	respektiwnje
s.	slědujucy bok
sch.	schójčeńk
serb.	serbski
sł.	słužbny
slow.	słowjański
sp.m.	spěchowańske myto
SPN	wokrejs Sprjewja-Nysa
ss.	slědujuce boki/slědujcej boka
SŠP	Serbske šulske postajenje
SŠT	Serbske šulske towarzystwo z.t./Sorbischer Schulverein e.V.
stud.	studium
tab.	tabela
telew.	telewizija
tradic.	tradicija
transm.	transmisija
u.a.	unter anderem
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
wažn.	wažny
wobst.	wobstojecy
wud.	wudawań
wukubł.	wukubłanje
zarěd(owanj).	zarědowanje
z. B.	zum Beispiel

lisćina grafikow, kórtkow a tabelow

grafika 2-1:	rěcna změna na towarišnostnej a indiwidualnej rowninje	17
grafika 2-2:	powšykny wótběg rěc změnujucych procesow I	19
grafika 2-3:	powšykny wótběg rěc změnujucych procesow II	21
grafika 2-4:	powšykny wótběg rěc změnujucych procesow III	24
grafika 3-1:	wuwijanje dolnoserbskeje rěcy	58
grafika 3-2:	wutwarjeński status dolnoserbščiny	62
grafika 5-1:	žělowe pôla	113
grafika 5-2:	mamine rěcy	114
grafika 5-3:	starstwo dialektalne powědajucych	114
grafika 5-4:	rěcne wužywanje - žo a kak cesto wužywajšo dolnoserbščinu?	115
grafika 5-5:	rěcne wužywanje - cesto a wótergi	116
grafika 5-6:	rěcne wužywanje - žednje	116
grafika 5-7:	wužywanje medijow	117
grafika 5-8:	wužywanje medijow - stawnje	118
grafika 5-9:	wěstosć rěcnego wužywanja	118
grafika 5-10:	drogi rěcnego nawuknjenja	119
grafika 5-11:	cas šulskeje cuzorěcneje wucby	119
grafika 5-12:	pšicyny dolnoserbščinu nawuknuš	120
grafika 5-13:	wašnja a cestosć rěcnego dalejkublana	121
grafika 5-14:	aktiwne dalejdawanje dolnoserbščiny	121
grafika 5-15:	nadawki cuzorěcneje wucby resp. bilingualnych pôrucenjow	122
grafika 5-16:	nadawki a zaměry cuzorěcneje wucby („B“)	123
grafika 5-17:	nadawki a zaměry jano za bilingualne pôrucenja („WITAJ“)	125
grafika 5-18:	nadawki a zaměry bilingualnych pôrucenjow („WITAJ“)	126
grafika 5-19:	zgromadne nadawki a zaměry cuzorěcneje wucby („B“) a bilingualnych pôrucenjow („WITAJ“)	127
grafika 5-20:	nadawki a zaměry daniž za cuzorěcnu wucbu („B“) daniž za bilingualne pôrucenja („WITAJ“)	128
grafika 5-21:	nadawki a zaměry za cełkowne kubłaństwo	130
grafika 5-22:	(nje-) wažnosć wšakich indikatorow za dalšne wuwijanje dolnoserbščiny	131
grafika 5-23:	eksistencielne notnosći za dalšne wuwijanje dolnoserbščiny	132
grafika 5-24:	wažne dypki za dalšne wuwijanje dolnoserbščiny	132

grafika 5-25: Pśigłosujšo slědujucym wugronam wó dolnoserbščinje abo nic?	134
grafika 5-26: pśigłosenje k wugronam wó dolnoserbščinje	134
grafika 5-27: wótpokazanje wugronow wó dolnoserbščinje	135
grafika 5-28: drogi rěcnego nawuknjenja kublarkow a kublarjow	142
grafika 5-29: wěstosć rěcnego wužywanja pla kublarkow a kublarjow	142
grafika 5-30: wašnja a cestosć rěcnego dalejkublania pla kublarkow a kublarjow	143
grafika 5-31: rěcne wužywanje kublarkow a kublarjow	144
grafika 5-32: medialne wužywanje kublarkow a kublarjow	144
grafika 5-33: nadawki a zaměry cuzorěcneje wucby z wida kublarkow a kublarjow	146
grafika 5-34: nadawki a zaměry jano za bilingualne pórucenja z wida kublarkow a kublarjow	146
grafika 5-35: nadawki a zaměry bilingualnych pórucenjow	147
grafika 5-36: zgromadne nadawki a zaměry cuzorěcneje wucby a bilingualnych pórucenjow z wida kublarkow a kublarjow	147
grafika 5-37: nadawki a zaměry daniž za cuzorěcnu wucbu daniž za bilingualne pórucenja z wida kublarkow a kublarjow	148
grafika 5-38: nadawki a zaměry za cěkowne kublaństwo z wida kublarkow a kublarjow	149
grafika 5-39: (nje-) wažnosć wšakich indikatorow za dalšne wuwijanje dolnoserbščiny z wida kublarkow a kublarjow	150
grafika 5-40: pśigłosenje a wótpokazanje k wugronam pšež kublarki a kublarjow	150
grafika 5-41: serbske maminorěcne pó starstwowych kupkach	151
grafika 5-42: drogi rěcnego nawuknjenja maminorěcnych	152
grafika 5-43: pśicyny maminorěcnych dolnoserbščinu nawuknuš	153
grafika 5-44: rěcna wěstosć maminorěcnych	153
grafika 5-45: rěcne wužywanje maminorěcnych	154
grafika 5-46: stawne wužywanje medijow pšež maminorěcnych	155
grafika 5-47: nadawki a zaměry za kublaństwo z wida maminorěcnych	156
grafika 5-48: (nje-) wažnosć wšakich indikatorow za dalšne wuwijanje dolnoserbščiny z wida maminorěcnych	157
grafika 5-49: pśigłosenje a wótpokazanje k wugronam pšež maminorěcnych	157
grafika 5-50: pśigłosenje k wugronam wó dolnoserbščinje pšež maminorěcnych	158
grafika 5-51: wótpokazanje wugronow wó dolnoserbščinje pšež maminorěcnych	158
 kórtka 3-1: pšawniski serbski sedleński rum	56
kórtka 3-2: wobcerki zakladnych šulow ze serbskorěcnymi pórucenjami	73
kórtka 3-3: indikatory za ramikowe wuměnjenja rěcneje witalności serbskich Dolnołužyskich gmejnow	77
kórtka 3-4: wobcerki zakladnych šulow ze serbskorěcnymi bilingualnymi pórucenjami („WITAJ“)	85

tabela 2-1:	wuběrane slědy kšacow do rewitalizaciskich programow	27
tabela 2-2:	pširownanje formow mōcneje imersiskeje dwójorēcneje wucby a tradicionalneje czorēcneje wucby	36
tabela 2-3:	znamjenja statkownych šulskich modelow rēcnych mjeňsynow	39
tabela 2-4:	klasifikacija powědajucych	49
tabela 2-5:	faktory resp. niwowy rēcneje witalnosći abo rēcnego mōcowanja za někotarymi awtorami	52
tabela 3-1:	staw dolnoserbšćiny pō kriterijami UNESCO	64
tabela 3-2:	wuslědki wuběžowanja „Serbska rěc jo žywa“ 2004 a 2011	67
tabela 3-3:	indikatory za ramikowe wuměnjenja rēcneje witalnosći serbskich Dolnołužyskich gmejnow	74
tabela 3-4:	maksimalny wucbny kontaktowy cas ze serbskeju rěcu w zakładnych šulach	85
tabela 3-5:	pósuženje serbskorēcnego kublańskego programa pō kriteriumach statkownych mjeňsynowych kublańskich programow	91
tabela 4-1:	kšace rewitalizaciskich programow - staw za dolnoserbšćinu	107
tabela 5-1:	cilowe kupki napšašowanja	110
tabela 5-2:	serbska kultura a Serby mimo rěcy	135
tabela 5-3:	identita, rěc a rěcna smjerś	136
tabela 5-4:	familijowa rěc a wóznam familijow	137
tabela 5-5:	familijowa rěc, familijowe powědanje a maminorēcne	137
tabela 5-6:	wóznam maminorēcnych a familijoweje rěcy	137
tabela 5-7:	rēcnej domenje internet a zastojnstwowa rěc	138
tabela 5-8:	WITAJ, maminorēcne a rěcna smjerś	138
tabela 5-9:	rewitalizaciske nadawki WITAJ	139
tabela 5-10:	nowe maminorēcne pšež WITAJ	140
tabela 5-11:	rewitalizacija zwenka kublaństwa	140
tabela 5-12:	wužywanje Lutkow, Płomjenja a Serbskeje šuli pšež kublarki a kublarjow	145
tabela 5-13:	maminorēcne a dialekt powědajuce	152
tabela 5-14:	maminorēcne rēcne wužywanje w domenje zastojnstwo a góspodarstwo	154

terminologija

Dokulaž wjele rěcnowědomnostnych fachowych terminologijow w dolnoserbšćinje njeeksistērujo, som musał za toś žělo nowe stwóriš abo pšěložyš. Rěcnego stawa dla, njamóžom groniš, lěc trjefijo. Dla togo how centralne zapšimješa hyšći raz zběram, až cytař resp. cytarka wě, co měnjone jo.

L1	first language	Erstsprache (Erwerb/Dominanz)
L2	second language	Zweitsprache (Erwerb/Dominanz)
mjazygeneraciska transmisija rěcy	interngenerational language transmission	intergenerationale Sprachweitergabe
moribundna rěc	moribund language	todgeweihte Sprache
pidžinšćina	pidgin	Pidgin
pógrozona rěc	vulnerable language	gefährdete Sprache
rěc kraja	vernacular language	Landessprache
rěc nowe generěrowaś	language recreation	Sprach-Re-[Neu-]Generierung
rěcna smjerš	language death	Sprachtod
rěcna změna	language shift	Sprachwechsel
rěcne górijstawanje	language resurrection	Sprachauferstehung
rěcne psemjenje	language change	Sprachwandel
rěcne wobnowjenje	language renewal	Spracherneuerung
rěcne wódychanje	language regeneration	Spracherholung
rěcne zbuženje	language revival	Spracherweckung
rěcne zdžaržanje	language maintenance	Spracherhalt
rěcne zgromažeństwo	language community	Sprachgemeinschaft
rěcne zgubjenje	language loss	Sprachverlust
rěcny rozpad	language decay	Sprachverfall
wobgrozena rěc	endangered language	bedrohte Sprache

„This paper[’s] [...] intention is not
to needlessly criticise well-meaning efforts,
but instead to contribute towards ensuring
that such efforts are not in vain.”
JULIA SALLABANK

What are the aims of language revitalization?¹

1 rewitalizěrowaś dolnoserbščinu - hyšći zarownana tema?

„Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?” se wopšaša HORST ADAM w lěše 1996.² „Dass sie ausstirbt ist Fakt. Die Frage ist: Wann?” groni předsedař Domowiny DAVID STATNIK 15 lět pózdzej.³ Co jo we wótběgu tych 15 lětach se stawało?

Njewótisna komisija ekspertkow a ekspertow wó kulturnych perspektiwach Serbow w Nimskej jo južo 1994 sformulěrowała, až notne jo „[...]Maßnahmen zu treffen, die die Assimilation in allen zweisprachigen Gebieten der Lausitz verlangsamen oder einschränken.”⁴ Chopijo se diskusija wó pšichože dolnoserbščiny, wó rěcnej smjerši a rěcnem wózroženju⁵, granicach a móžnosćach zdžaržowaś dolnoserbsku rěc.⁶ Teke mjazynarodna wědomnostna diskusija wó rewitalizaci rěcow alarměrujo: „It is already too late for hundreds of languages. For the rest, the time is now.”⁷ A - dopokazujacy, až pozicija klasikarja FISHMAN „There is no language for which nothing at all can be done [...]”⁸ za dolnoserbščinu płaśi - pšízo z lětom 1998 nowa nažeja: projekt WITAJ, wuwijany wót Serbskego šulskego towaristwa (SŠT), pózdzej institucionalizěrowany pši Domowinje. Interpretěrowany ako slědna šansa zdžaržowaś dolnoserbsku rěc⁹ bužo „WITAJ” to „guslowarske, to magiske słowo”¹⁰, to guslowarske pšigrono¹¹. W běgu casa se zda, až zaměr „rewitalizacija“ dolnoserbščiny jo se kšušił. Ako se zda w (Dolnej) Łužycy, wšykne su wobjadne, až (a) wšykne deje se procowaś rewitalizěrowás dolnoserbsku rěc, a až (b) kublaństwo, pšed wšyknym projekt WITAJ, ma centralnu funkciju pši tom. Weto napišo CHRISTIANA PINIEKOWA 2007, až njejo na městnje „do rěčneje euforjie padnyć při wšěm

¹ SALLABANK 2010, b. 98

² ADAM 1996, b. 1

³ „Dass unsere Sprache ausstirbt, ist Fakt!”, interview w: Die ZEIT Nr. 35, 25.08.2011, b. 11. Wón se how njepóšęgujo jano na dolnoserbščinu.

⁴ TSCHERNOKOSHEWA 1994, b. 109

⁵ SPIESS 1994

⁶ Pšir. mj.dr.: SPIEŁ 2000a, JODLBAUER/SPIEŁ/STEENWIJK 2001, kapitel 6, SPIEŁ 2003, NORBERG 2006b.

⁷ CRYSTAL 2000, b. x

⁸ FISHMAN 1991, b. 12

⁹ Pšir. SPIEŁ 2000b, b. 210, NORBERG 2010, b. 16: „Das Sprachprogramm WITAJ ist als die letzte Chance der Spracherhaltung für das Niedersorbische anzusehen.“ (citat tam).

¹⁰ ELA 2011, b. 56

¹¹ Pšir. LIEBO 2001, b. 50: „Als Zauberformel erscheint - das WITAJ-Projekt.“ (citat tam).

[...]”¹² a lěcrownož se rodna cela rewitalizacije¹³ dalej wuwija, konstatěrujo SŠT, až asimilaciski proces pótšacujo.¹⁴

To wježo na pšašanje, lěc móžotej šula a projekt WITAJ rewitalizěrowaš dolnoserbščinu a kaku rolu matej w toś tom konteksće: Kótare rewitalizaciske koncepty za dolnoserbščinu eksistěruju a kótaru funkciju ma serbskorěčna wucba - w imersiskej, bilingualnej abo czorčeckej formje - pši tom? Harmoněruju zaměr, ramikowe wuměnjenja a praksa, aby móglí dojšpiš wuslědk rewitalizěrowaš dolnoserbsku rěc?

Dokulaž na předne poglédnjenje trajny rewitalizaciski koncept ako zaklad njeeksistěrujo, stawizny WITAJ-projekta ako angažěrowana inicitiwa jano mało zwiskow z teorijami wó rewitalizacji pokazujo a ramikowe wuměnjenja w praksy nejpjerwjej raz njespušćobne wuglědaju, jo žělowa hypoteza togo žěla, až z aktualnymi napšawami serbskorěčneje wucby - wósebnje z projektom WITAJ - rewitalizěrowaš dolnoserbščinu njejo móžno.

Z tym maju slědujuce pšašanja centralny wuznam:

- W kótarych domenach se wužywa dolnoserbščina?
- Kaku rolu grajo šula za nawuknjenje dolnoserbskeje rěcy?
- Kótare zaměry zwězuju powědarki a powědarje z pšedstajenjami rěc rewitalizěrowaš?
- Maka se zažaržanje z tymi pšedstajenjami?

Wesrzejz žěla stoj dolnoserbska rěc resp. rěcne zgromazeństwo¹⁵ - jo wšojadno, lěc se powědarki a powědarje identificeruju ako Serbowka abo Serb. Za wuwijanje rěcy jo relevantne, až jo wužywana. Jo znate, až su na jadnom boce serbske luže, kenž njamógu serbski powědaš a na drugem boce eksterne wuknu serbsku rěc.¹⁶ Za pšašanja rěcneje wuwijanje jo slědna kupka wažneješa. Z tym žělo głównje njejo wó Dolnoserbach ale wó dolnoserbskorěčnych a jich socialnej praksy rěc wužywaš.

¹² PINIEKOWA 2007, b. 79

¹³ Pšir. WEHSE (2009, b. 66): „[...] WITAJ-Projekt, das die die Keimzelle für die Revitalisierung der sorbischen (wendischen) Sprache darstellt.“ (citat tam).

¹⁴ Pšir. BUDARJOWA 2008b, b. 12.

¹⁵ Někotare awtorki a awtory diferenceruju mjazy rěcnym a powědańskim zgromazeństwom (language resp. speech community), powědańske zgromazeństwo pokazujo wěcej na sociologiske wuměnjenja (pšir. GRINEVALD/BERT 2011, b. 56s.). How powšykne pomjenjenje pó mójim zdašim dosega.

¹⁶ Pšir. teke SPIEB 2000, b. 198.

Natwar žěla a awtorska perspektiva

W žělowej hypotezy jo wjele aspektow, kenž musy se wujasniš, aby ju mógl wobwěsćiš abo jeje njepšawosć dopokazaš. Wótpowědna jo natwar žěla: Na zachopjeńku stoj analyza aktualnego stawa dolnoserbskeje rěcy - wó com powědamy, co jo pótšawem pśedmjat pśemyslenjow a diskusijow? Pótom jo ako zaklad teke notne wujasniš, kak rewitalizaciske koncepcije powšyknje wuglědaju - co słuša k tomu, kótare warianty jadnu rěc rewitalizěrowaš su mózne, kótare ramikowe wuměnjenja su notne? K tomu slědujotej wócy na situaciju dolnoserbskorěčnych wucbnych pórucenjach w Bramborskich šulach a wósebnje rozpominanja wó WITAJ: Co jo WITAJ, jo to jadnotny koncept z jadnym zaměrom? Kótare wócakowanja a koncepcionelne zakłady eksistěruju - a makaju se? A how njejo jano šula wažna: Teke serbska towarišnosć, serbske aktěrki a aktěry, druge rěcne wobłuki by musali - nanejmjenjej teoretiski a wót boka nastajenjow - se pósěgowaš na samsku koncepciju a zapśimješowe rozměše. Na toś tom zaklaže bužo se pón wuslěžiš, kaki koncept specifiski za dolnoserbščinu eksistěrujo a lěc mózomy groniš, kaku funkciju šulu how ma. Na to slědujo wopyt empiriske indicije namakaš, lěc teoretiske a se na knigły pósěgajuce pśemyslenja realistiski su. Gaby hypoteza se ako pšawa wopokazała, móžo se hyšci wótrězk z dalšnymi perspektiwami pśizamknuš: By musała rewitalizacija na kuždy pad byś? Gaž něntejšna droga njefunkcioněrujo - dajo snaž pokazki na druge?

Metodiski ma žělo dwa pśistupa: Za teoretiski žěl - rewitalizacija a swóje teoretiske implikacie, situacija dolnoserbščiny, serbskorěčny kublański system w Bramborskej - jo se wugódnošilo fachowu literaturu a dalšne materiale. Drugi pśistup jo empiriski. Z krotkim napšašowanym relevantneje kupki awtor co identificěrowaš tendency, kenž mógu byś zaklad pósužowaš, lěc - abo kak - rewitalizacija dolnoserbskeje rěcy realistiski zaměr jo. W ramiku masterskego žěla take napšašowanje njamóžo tak detailěrowane byś a až do slědnego detaila wšykne pótšawem relevantne aspekty dowuslěžiš. Ale aby mógl dalšne slěžeńske pótrjeby a (teke diskursne) desiderata identificěrowaš, jo to jaden prědny pśistup.

Awtor by déjàł pšecej swóju perspektiu rozkłasć, až cytarki a cytarje mógu pógódnošiš argumentaciju a teke namakaš słabe dypki, kenž awtor njejo wěcej wižeł. K prědnemu: Ja njejsom wótrosł z dolnoserbskeju rěcu. Póchadam zwenka Łužyce a intensiwnje wuknjom rěc wokoło pěš lět. To groni, až mam relatiwny racionalny wuglěd na rěc, „mója” dolnoserbščina jo standardowa („šulska”) rěc - a wědomnostne rěcne móžnosći su wobgranicowane. K drugemu som dolnołužyski wótrědník Rěcnego centruma WITAJ a som zwězany z tym projektom. To groni, až - lěcrownož jano wokoło połtera lěta w projekše žělam - taka wjelika distanca k slěžeńskeju pśedmjatoju njejo. Na drugem boce jo to teke

pšicyna togo žěla - ako móžnosć se hyšći raz pšiswojš teoretiski ramik a teke kritiski glědaś, lěc dajo pokazki na centralne problematiske wobluki w toś tom konteksće. Z masterskim žěłom cu tak objektiwnje a wědomnostnje ako móžno zakłady za dalšne žělo we WITAJ-projekše dowuslěžiš.¹⁷

Kapitelzusammenfassung

Im Spannungsfeld zwischen verlautbarten Revitalisierungsplänen für die niedersorbische Sprache und pessimistischen Erwartungsäußerungen, werden sehr große Erwartungen an das Bildungswesen, vor allem das bilinguale WITAJ-Programm geäußert. Diese Arbeit widmet sich den Fragen, welche Revitalisierungskonzepte für Niedersorbisch existieren und welche Rolle das Bildungswesen darin spielt. Die Arbeitshypothese lautet, dass mit den aktuellen Aktivitäten im Bereich sorbisch-/wendischsprachigen Unterrichts die Sprache nicht revitalisiert werden kann. Gegenstand dieser Arbeit ist die niedersorbische Sprachgemeinschaft und nicht die ethnische Gemeinschaft der Sorben/Wenden. Zunächst werden auf theoretischer Ebene der Rahmen des Bedrohtseins der Sprache, des Sprachwechsels bis zum Sprachtod, aufgearbeitet, Revitalisierungstheorien dargestellt, die aktuelle Situation des Niedersorbischen und das zugehörige Bildungswesen sowie existierende Revitalisierungskonzepte betrachtet. Anschließend werden mittels einer Befragung empirische Indizien dafür gesucht, wie sich das Verhältnis zwischen theoretischen Rahmenbedingungen und gelebter Praxis gestaltet.

---

¹⁷ Krotko doglěd do awtorskich pšedwědomostnych pšemyslenjow móžošo hyšći raz cytaś w NOWAK 2011a a NOWAK 2011b.

2 „Kann man etwas revitalisieren, das noch nicht tot ist?”¹⁸ - teoretske približenja k rewitalizaciji

2.1 wót rěcnego psemjenjenja do rěcneje smjerši

Wjele rěcow „mrějo”: Dajo procese ako rěcne psemjenjenje, rěcny rozpad, rěcnu změnu, rěcne zgubjenje a na kóncu rěcnu smjerš abo rěcne (sebje-)mordarstwo. Rěcy mógu pogramone, wobgramone abo moribundne bys - koncepcionelne rozdžele njejsu pšecej dokradnje wótzélone. Centralne pšašanje jo naslědku, kak witalna rěc jo.

Lěc rěcy mógu wopšawdu „wumrěš” abo jano „spiju”, jo teoretiski wobzwadny.¹⁹ Na pšiklad njeby jasne bylo, ga cas rěcneje smjerši by był - gaž nichten rěc wěcej powěda? Ale co jo, gaby hyšći jadna powědarka by žywa byla abo jaden powědař by žywy był a teoretiski by mógl/a dalej daś tu rěc?²⁰ Njezwadne ale jo, až rěc abo rěcne zgromázeństwo ma problem, gaž se rěcne wužywanje pómjeňšujo. Wědomnostnice a wědomnostníki wiže how rozdželné centralne dypki. Mjaztym až DE GRAAF, SALVERDA a OSTLER napišu „*A language is endangered if the rising generation, for whatever reason, is not learning to use it. That is the essence of language endangerment.*”²¹ definěrujo SPOLSKY wobgrozonu rěc ako „[language] variety with an observable ongoing reduction in the domains and functions of use and in number of speakers, such that is possible to envision a stage where both will approach zero.”²² How se pokažotej dwa głownej rozpominańskej aspekta: dalejdawanje rěcy²³ a funkcije rěcy. Mjazygeneraciska transmisija rěcow jo jaden, gaž nic ten, głowny aspekt zdžaržanja rěcow a wuchadnišćo rewitalizaciskich psemyslowanjow.²⁴ Njesmějomy zabydnuš, až rěc njejo jano abstraktna samostatna wěc, ale jeje wužywanje teke socialna praksa.²⁵ Tak RHYDWEN teke pišo, až zgubjenje rěcy njejo zgubjenje jadnogo koncepta abo jadneje abstrakcije ale skerzej wuslědk zažaržańskich změnow luži, kenž pšestawaju rěc dalej dawaś mjazy generacijami.²⁶ Kritikarje klasiskich koncepcijow rěcneje změny abo rěcnego zdžaržanja gronje, až take socialne změny njejsu žeden stawny proces a z tym ta dichotomija

¹⁸ pšispomnješe na jadnom napšašniku

¹⁹ Pšir. TSUNODA 2005, WOHLGEMUTH 2005, HINTON 2008a.

²⁰ Pšir. na pšiklad CRYSTAL 2000, b. 1 a 11.

²¹ DE GRAAF/SALVERDA/OSTLER 2008, b. 9

²² SPOLSKY 2011a, b. 149

²³ Pšir. teke GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 1, AUSTIN/SALLABANK 2011b, b. 1. Foundation of Endangered Languages (citěrowany w: CRYSTAL 2000, b. viii) se póségujo teke na efektiwitnosć rěcnego dalejdaša na pšiducu generaciјu.

²⁴ Pšir. na pšiklad FISHMAN 1991.

²⁵ Pšir. MCMAHON 1994, b. 285, WILLIAMS 2010, b. 33.

²⁶ Pšir. RHYDWEN 2000, b. 106.

změna - zdžaržanje a statiske deskriptiwne slěžeńske koncepty, kenž njeby wjelgin pomocniwe byli.²⁷

Fokuserujomy z tym nejpjerwjej na změnowe procese: Pseměnjenje, rozpad, změna napóraju zgubjenje, (sebje-)mordarstwo a smjerš rěcow. Rěcne pseměnjenje jo wót 19. stolěša ako normalny proces akcepteroowane.²⁸ CRYSTAL pispomnjejo: „*The only languages which do not change are dead ones.*”²⁹ Se wuwijajuce dialekty, sociolekty, nowe słowa, pseměnjenja psez rěcne kontakty słušaju k normalnemu rěcnemu wuwijanju. KUNAS definěrujo rěcne pseměnjenje ako objektiwnu wěc, kěnž groni, až rěcny system se pseměnja, aby mógl se psiměrjowaś socialnym, towarišnostnym a kulturelnym wobstojnosćam. Z tym akle rěcne pseměnjenje zmóžnja abo wólačcujo teke komunicērowaś we wobłukach nowych technologijow na píkład.³⁰ Žinsa ważne zawiny rěcnego pseměnjenja su kulturelne změny (modernizacija, globalizacija) a urbanizacija žywjenja - maju wusłedk, až wěcej kontaktow mjazy lužimi jo.³¹ Napšešiwo tomu stoj zapšimješe rěcnego rozpada. To jo subjektiwny koncept z negatiwnej konotaciju, dokulaž zakladne myslenje jo, až dajo originalny, lěpšy rěcny staw, do kótaregož aktualna, špatnejša rěc musy se zasej slědk wuwijaś.³² Což how rozpadoju, jo rěcna struktura a/abo rěcna kompetenca. Rěc se pón wuwija do směra jadnorzejšej, mjenej drogotneje rěcneje formy, na píkład wótpadnu gramatikaliske konstrukcije abo czorčne zapšimješa wustarkuju swóje zapšimješa.³³ Powšyknje rozpadiju lažcej rěcne pódsystemy ako dopołne rěcy.³⁴ Granica mjazy rozpadom a pseměnjenim rěcow njejo kšuta. Ale indic za rozpad jo, gaž połpowědarje eksistēruju, kenž pak su zabydnuli rěcne znajobnosći, pak rěc njejsu dopołnie nawuknuli.³⁵ KUNAS naslědku definěrujo rěcny rozpad ako „*Reduktion von Grammatik und Vokabular einer Sprache durch die Übernahme von Einheiten aus einer zweiten (dominanten und meist prestigebesetzteren) Sprache innerhalb weniger Generationen.*”³⁶ How wižimy južo ważny dypk, kenž buzo za dalšne žělo hyšći relevantny: Rěcne wuwijanje ako poměr mjazy rěcoma, specielne mjazy dominantnej a njedominantnej rěcu.

W toś tej situaciji, žož dominantna a njedominantna rěc koeksistērujotej, móžo se chopiš proces rěcneje změny. MAY wopišo tsi stadiumy: (1) pšiběrajucy síš na powědarjow

²⁷ Pšir. WILLIAMS 2010, b. 31.

²⁸ Pšir. PANZER 2000a, b. 1.

²⁹ CRYSTAL 2000, b. 116, pšir. teke KUNAS 2005, b. 94.

³⁰ Pšir. KUNAS 2005, b. 94s.

³¹ Pšir. GRENOBLE 2011, b. 34s. Urbanizacija žywjenja móžo psez moderne medije pozitiwna byś, gaž jo zasej móžno na píkład psez internet kontakt z rěcnym zgromazeństwom žaržaś (pšir. tam, b. 408).

³² Pšir. KUNAS 2005, b. 94s., za AITCHISON.

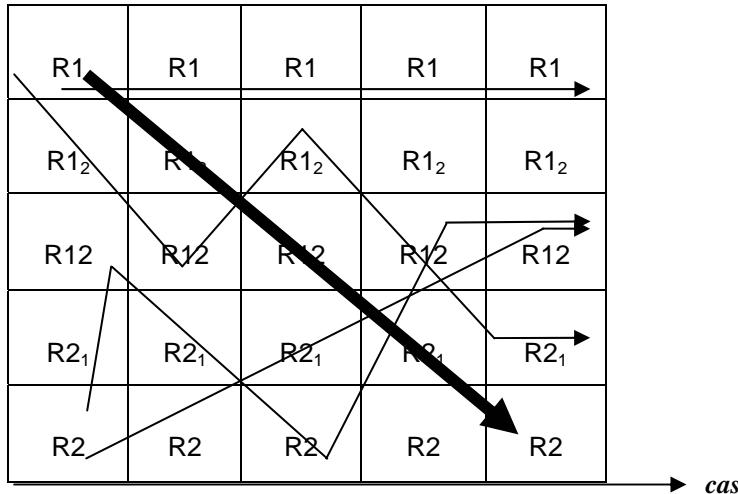
³³ Pšir. URBAN 2005, b. 366.

³⁴ Pšir. MÜLLER 2005, b. 187.

³⁵ Pšir. McMAHON 1994, b. 298, JOREK 2005, b. 74s., KUNAS 2005, b. 96,

³⁶ KUNAS 2005, b. 108

njedominantneje rěcy powědaś dominantnu rěc, (2) bilingualny cas, w kótarymž se wobej rěcy konkurējuće powědajo, mjaźtym až licba powědarjow a rěcnych domenow spadujo a (3) dominantna rěc wuměnijo njedominantnu rěc.³⁷ PAULSTON a HEIDEMANN měnijotej, aby „classic scenario” było, gaž bilingualna ludnosć wuměnijo do rěcy monolingualneje wětšyny.³⁸ Rěcna změna wót monolingualnych powědarkow a powědarjow rěcy R1, pšež fazu bilingualnych do skóńnego stawa monolingualnych powědarkow a powědarjow rěcy R2 jo zwucony wobraz togo procesa.³⁹ Ten wobraz jo ale pó mójom měnjenju słaby: póségujo se jano na rěc ako celk we wótběgu generaciskich procesow. Individuelne procese pla rěcnych nosarkow a nosarjow njamóžo rozkładowaś abo pokazaś. Tam proces njemusy tak linearny byś, na pšíkład mógu se dominantne faze rěcy R1 abo R2 wótměnjaś w běgu žywjenja abo z monolingualneje powědarki resp. monolingualnego powědarja rěcy R2 móžo se wuwijaś bilingualna powědarka resp. bilingualny powědař rěcowu R1 a R2 - lěcrownož proces rěcneje změny wót R1 do R2 powšyknje dalej trajo (glědaj grafiku 2-1). To bužo hyšći relevantne za rewitalizaciske procese. Wó paralelnosći rewitalizaciskich procesow a „standardoweje” rěcneje změny (to groni do směra rěcneje smjerſi) w jadnom rěcnem zgromazeństwje bóžko njedajo žednu literaturu.

grafika 2-1: rěcna změna na towarišnostnej a individuelnej rovninje (swójske nacerjenje)

R1 - monolingualny R1-rěcny, R1₂ - bilingualny, R1 dominantna, R12 - wurownany bilingualny,

R2₁ - bilingualny, R2 dominantna, R2 - monolingualny R2-rěcny

tlusta šypa - powšykna rěcna změna rěcnego zgromazeństwa

šaňke šypy - individuelne móznoſci rěcnego wuwijanja w žywjenjoběgu (wuběrk)

³⁷ Pšir. MAY 2006, b. 258.

³⁸ Pšir. PAULSTON/HEIDEMANN 2006, b. 299, citat tam.

³⁹ Pšir. teke MARTI 1990, b. 13, NORBERG 1996, b. 94s., TSUNODA 2005, b. 119 a ROMAINE 2006, b. 444.

Na kóńcu negatiwnego wuwijanja stoj rěcna „smjerš”. Diskutěrujo se formje rěcnego „sebjemordarstwa” a „mordarstwa”.⁴⁰ TSUNODA napišo, až pomjenjenje sebjemordarstwo njejo fairne, dokulaž pótřjefjone luže njamógu wuzwóliš a z tym słowo ma konotaciju woporam do winy daś.⁴¹ Ale gaby wopišowali proces tak ako McMACHON, až „*the less prestigious of two closely related languages co-existing in a community progressively borrows words and constructions from the more prestigious language, until the two eventually become almost indistinguishable. The less prestigious language consequently appears to commit suicide by absorbing more and more material from its socially superior neighbour.*”⁴² pón musymy teke se pšašaś, co abo lěpjej chto „ta sebjemordarstwo wugbana rěc” jo? Ako gronjone jo wužywanje rěcy socialna praksa a z tym člonki rěcnego zgromázeństwa su zagronite, lěc a kak wužywaju rěc. A gaž faktiski njekšě rěc wěcej powědaś ma to „sebjemordarstwowe” elementy, nanejmjenjej, gaž žeden direktny eksterny šíšć njejo. To płaśi za indiividuelne rěcne rozsuženja luži a wědobne rozsuženja, kak powědamy, graju mócnu rolu⁴³. Glědajuce na ceły proces rěcneje změny, stoje na zachopjeńku cesto eksterne faktory: Gaž na pšiklad w oficelnych, administratiwnych woblukach ako šula, zastojnsto abo cerkwja rěc zakazana jo, pón to njejo dobrowólnje inducěrowany proces rěcneje změny. Gdyž take zakaze pón wěcej njewobstoje, mógu socialnopsychologiske efekty dalej statkowaś (groniđlo rěcny prestiž), ale rěcne nosarki a nosarje se pón faktiski teke samo zagronite rozsužiju, lěc wužywaju a/abo dalej dawaju rěc. Gaž to wědobnje njekšě abo njewědobnje njegótuju, rěc dalej njewobstoj ako aktiwna powědana rěc. Taka rěcna smjerš jo graduelny proces rěcneje změny a se skóńcyjo, gaž zědne běžne powědarje wěcej njejsu.⁴⁴ Slěd procesow a schójzeńkow pokazujo grafika 2-2.

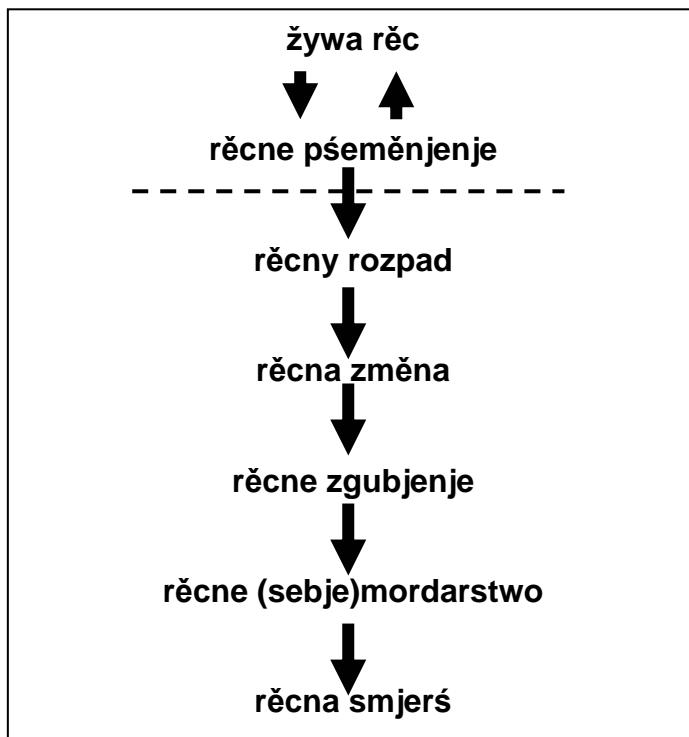
⁴⁰ Pšir. McMACHON 1994, b. 286s., KUNAS 2005, b. 96s. a TSUNODA 2005, b. 74s.

⁴¹ Pšir. TSUNODA 2005, b. 75.

⁴² McMACHON 1994, b. 287

⁴³ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 109, O’SHANNESSY 2011, b. 97.

⁴⁴ Pšir. TSUNODA 2005, b. 48.

grafika 2-2: powšykny wótběg rěc změnujujucych procesow I (swójske nacerjenje)

2.2 pšewobrošowaś rěcnu změnu

Pódstawk 2.1 jo pokazał procese rěcnych pšeměnjenjow a změnow, kenž na kóńcu mógu wósłabjaś rěc až do rěcneje smjerši. Slědujucy wótrězk jo wopisał, kótare faktory mógu wažne byś aby rěcnu witalnosć identificērowali. Něnto jo pšašanje, lěc móžno jo, take procese pšewobrošowaś. Blisko lažy gódanje, aby za rozdželne procese resp. schójžeńki rěcnego wobgrozenja wuměniło wšake pšešiwne strategije. Główne słowo teje tematiki - teke w serbskem wobłuku a togo žěla - jo „rewitalizacija“. Ale co to groni? Jo to samska wěc ako rěcne zdžaržanje abo spěchowanje jadneje rěcy?

2.2.1 rewitalizaciske zapšimješa

Wědomnostne awtorki a awtory maju wšake pšistupy a pozicije k terminusoju „rewitalizacija“.

TSUNODA pokažo na SPOLSKEGO a charakterizěrujo rewitalizaciju ako restawrěrowanie rěcneje witalnosći, gaž jo se zgubiło abo se zgubujo. Pši tom klasificērujo rěcne zdžaržanje za žywe rěcy a rěcne zbuženje za wumrěte rěcy. Slědny pad zasej do dweju kupkowu žělio: rěcne wobnowjenje gaž žedne běžne powědajuce wěcej njejsu, ale rěcne zgromazeństwo hyšći wjèle wó rěcy wě, a rěcne góřejstawanie abo nowe generěrowanje rěcy

gaž rěc wěcej njejo powědana.⁴⁵ Blisko ale hynac jo AMERY: How rewitalizacija wóznamjenijo rěc za młodu generaciju powědajucych zasej zawjasć. Zgromadnje z wobnowjenim a nowym generēowaniem rěcy jo žěl rěcnego zbuženja.⁴⁶ To teke wiži ROMAINE. Wóna se teke na SPOLSKOGO póségnjo a wopišo jogo poziciju, aby pomjenjenje rewitalizacija wužywało za restawrēowanje mjazygeneraciskeje transmisije. Za powšykne aktivity rěcny status a rěcne pokazanje pólěpšyś zapśimješe rěcne wódychanje wužywa.⁴⁷

Tak rewitalizacija głównje njejo „*about bringing a language back, but rather bringing it forward.*“⁴⁸ Zakladny element jo pak, až rewitalizacija se póségujo na hyšći eksistērujucu rěc a z tym na kóńcu na socialnu praksu rěc wěcej wužywaś a mócnis.⁴⁹ GRENOBLE/WHALEY pódšmarnjotej hyšći raz rozdzél mjazy rewitalizaciju (jo how synonym za pšewobrošenje rěcneje změny pó FISHMAN) a zdžaržanim rěcy (pódpérwanje wopšawdu žyweje rěcy): „*Whereas the goal of revitalization is to increase the relative number of speakers of a language and extend the domains where it is employed, maintenance serves to protect current levels and domains of use. Revitalization almost always requires changing community attitudes about a language, while maintenance seeks to protect against the imposition of outside attitudes.*“⁵⁰ Tak interpretērujom rěcne zdžaržanje ako proces, mało wobgrozonu rěc zasej wót schójžeńka rěcnego rozpada a zachopijuceje rěcneje změny na normalne žywe rěcne pšeměnjenje slědk spóraś. Rewitalizacija jo pón notny pšedschójzeńk wěcej wobgrozoneje rěcy k tomu, ako grafika 2-3 pokazujo. To groni teke, až granica - kótaruž wižim na schójžeńku rěcneje změny - mjazy wobyma wažny dypk jo a notne jo wěžeś, žo rěc stoj, w kótarej situaciji jo.

⁴⁵ Pšir. TSUNODA 2005, b. 168.

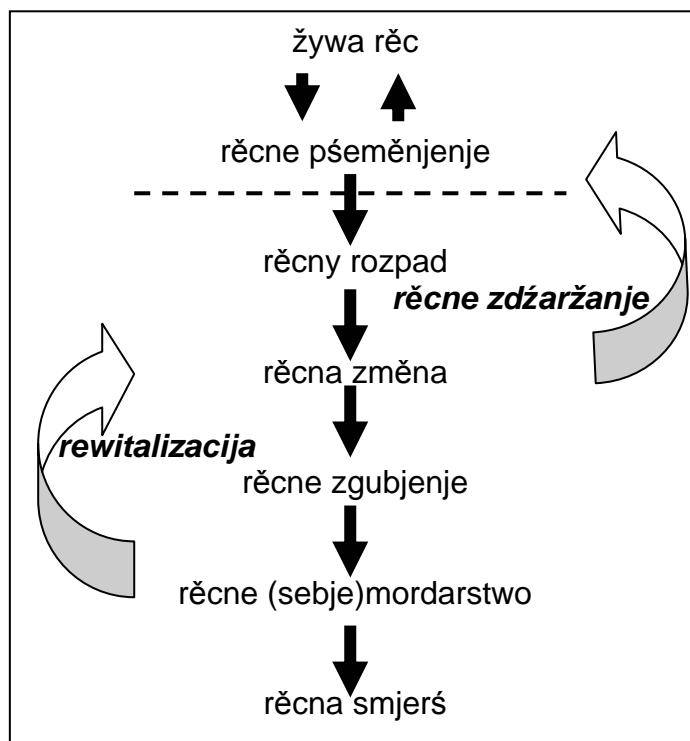
⁴⁶ Pšir. AMERY 2001, b. 141.

⁴⁷ Pšir. ROMAINE 2006, b. 464.

⁴⁸ HORNBERGER 2011a, b. 2

⁴⁹ Pšir. PAULSTON/HEIDEMANN 2006, b. 303, HORNBERGER 2011a, b. 2.

⁵⁰ GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 13

grafika 2-3: powšykny wótběg rěc změnujucych procesow II (swójske nacerjenje)

2.2.2 rewitalizaciske zaměry

Ako definicije rewitalizacije wótrězka 2.2.1 su južo pokazali, dajo wjelerakosć potencielnych rewitalizaciskich zaměrow. Gaž žycenja rěcnego zgromazeństwa su, rěc rewitalizérowaś, njegroni, aby jasne bylo, co z tym měnjone jo.

HINTON zespominajo pěš wóznamow rewitalizacije: (1) ako ekstrem: zasej etablěrowaś rěc, kenž wěcej njejo komunikatiwny srědk rěcneje zgromazeństwa, ako rěc celego žywjenja, (2) pšewobrośiś spad rěcy, kótaraž hyšći mamina rěc wjelich luži a žísi jo, (3) pšešiwna napšawa njedoplnemu wuknjenjeju rěcy psez žísi, (4) założyś programy a materiale za rěcne wuknjenje mimo zaměra rěc dopołnje reetablěrowaś ako główny komunikaciski srědk a (5) ako drugi ekstrem zarucaś, až jaden abo dwě powědajucej w kuždej generacji nawuknjotej rěc slědnego běžnje powědajucego.⁵¹ AMERY pokažo na móžnosći pówušyś licbow powědajuczych, rozšyrjaś rěcne domeny abo cestość jeje wużywanja.⁵² Na drugem boce jo na indiividuelnej rowninje pšašanje, kótare zaměry (potencielne) powědajuce maju - skjerzej symboliske ako wobkněžyś wuwitańske formule a rěcne wobroty abo symbolisku rěcnu prezencu w zjawnosći abo lěc indiividuelny zaměr jo rěc (zasej) dopołnje běžnje powědaś.⁵³ Reetablěrowanie zjawneje rěcneje prezencnosti móžo teke groniś, wěcej pomjenjenjow a

⁵¹ Pšir. HINTON 2008b, b. 5.

⁵² Pšir. AMERY 2001, b. 211.

⁵³ Pšir. TSUNODA 2005, b. 171.

mjenjow wužywaš a z tym kulturelne wóznamy traděrowaš.⁵⁴ Na kóncu mógu teke ekonomiske faktory, ako nowe žělowe městna zwězane z rewitalizaciskimi programami (rěcnowědomnosć, kubłanje, druge institucije) cil rěcnego zgromazeństwa byś.⁵⁵

Wjelgin wěrjepódobnje rewitalizērowana rěc njejo identiska z rěcu, kenž kšě na zachopjeńku rewitalizērowaš. Wótglédajuce wót togo, až rewitalizaciske procese trjebaru swój cas a z tym teke procese rěcnego psémjenjenja se stawaju⁵⁶, teke formalne rěcne wuknjenje w kubłańskich institucijach (gaž mjazygeneraciska transmisija wěcej njejo) mócujo standardowu rěc a wustarko tendencielnje dialekty abo „staru“ rěc.⁵⁷ Južo „originalna“ rěc móžo we wšakich warietetnosćach eksistērowaš. SPOLSKY identificērujo sedym kupkow: (1) klasiske rěcy, kenž njejsu wěcej powědane ale hyšći prezentne we formalnych wobłukach, (2) rěcy krajow, pši cymž powědarki a powědarje wěrje, aby samostatna rěc była, (3) standardowe rěcy ze słownikami a gramatikami a z wěru powědajuczych, až dajo korektnu formu, (4) dialekty ako wustne modifikacie standardowych abo krajnych rěcow, (5) pidžinščiny ako hybridne warietetnosći bžez maminorěcnych, (6) kreolščiny ako dalejwuwijanja pidžinščinow z maminorěcnymi a na kóncu (7) kumštne rěcy, kenž su se konstruěrowali.⁵⁸ Witalne su rěcy za SPOLSKIM, gaž stawnje rewuknjone a rewucone su, głównje pšež mjazygeneraciskeju transmisiju. 1, 3 a 7 se wuknjo a wucy w kubłańskich zwězkach, druge skerjej doma.⁵⁹ Pšašanje jo pón, kótare rěcne warietetnosći zakład za rewitalizaciju su, rowno, gaž někotare dialekty su.⁶⁰ Ale teke, gaž na kóncu druga rěc bužo - wóna jo potencielny zakład za pšiducu mjazygeneracisku transmisiju a teke žěl rěcneje reality, teke gaž zmólki se kšuše abo słowoskład hynac jo.⁶¹

Dokulaž we wobłukach wobgrozonych rěcow, to groni rěcnych kontaktow mjazy dominantnymi a njedominantnymi rěcam, njejo realistiski (a snaž teke njejo žycone) do jadnorěcnego stawa wobgrozoneje rěcy slědk pšiš, jo zaměr rewitalizaciskich procowanow forma bilingualizma. Ale co to jo? CATHOMAS pokažo na wjelerakosć definicijow dwójorěcności a se pšaša: „Was heisst es denn zwei Sprachen können? Ist jemand bereits zweisprachig, der in Italien eine Pizza auf Italienisch bestellen kann? Ist jemand erst bilingual, wenn er die Zweitsprache wie seine Muttersprache beherrscht oder ist jemand

⁵⁴ K tematice mjenjow teke pšir. TSUNODA 2005, b. 170, 210s., HARTMANN 2005, WOHLGEMUTH/KÖPL 2005, b. 181.

⁵⁵ Pšir. TSUNODA 2005, b. 172. Na drugem boce jo pšašanje lěc to wěcej cil eksternych jo abo wopšawdu za člonkow rěcnego zgromazeństwa. Skerjej take žělo jo pšidatny efekt ako eksplisitny zaměr.

⁵⁶ Teke pši rěcnej změny, pšir. O'SHANNESSY 2011, b. 83.

⁵⁷ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 190, ROMAINE 2006, b. 466s., SALLABANK 2011, b. 280,

⁵⁸ Pšir. SPOLSKY 2011a, b. 142.

⁵⁹ Pšir. SPOLSKY 2011a, b. 142.

⁶⁰ Pšir. TSUNODA 2005, b. 182.

⁶¹ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 88, 162, CATHOMAS 2005, b. 52, ROMAINE 2006, b. 466s., HINTON 2008c, b. 189.

zweisprachig, der einen Dialekt und eine Hochsprache kann? Ist jemand zweisprachig, der eine Sprache versteht, nicht aber sprechen, lesen oder schreiben kann? Ist jemand zweisprachig, der zwar eine zweite Sprache kann, jedoch nicht wagt, sie zu gebrauchen?“⁶² How bužo widobny rozdžel rozpominańskeju rowninowu: indiwidualneje a towarišnostneje. „Ta rěc“ resp. „to rěcne zgromazeństwo“ jo towarišnostna rownina. How žo wó abstraktnej wěcy, rěc ako komunikaciski srědk socio-kulturelnego konteksta. Ale rěcne zgromazeństwo wobstoj pšež indiwiduumy, kenž rěc indiwidualneje zgromadnje wužywaju. Za towarišnostnu dwójorěcnosć njemuse wšykne dwójorěcne byś a hynac wokoło njejo ned towarišnostna dwójorěcnosć, gaž indiwiduumy su dwójorěcne.

Zakład za trajnosć rewitalizaciskich aktiwitow jo stabilna dwójorěcnosć. Gaž njejo stabilny, jo bilingualizm wěcej mjazykšac na droze do monolingualizma. Stabilnosć móžo byś, gaž kužda rěc ma swóju funkciju a funkcije jano minimalnje se póżakšywaju, gaž rěcy stej wiżonej ako „*complementary, not in competition.*“⁶³ Taka forma bilingualizma móžo rěčnu změnu zastajiš a pódpěrowaś rěcne zdžaržanje.⁶⁴ Gaž njejo stabilny, se reducěrujo rěcna kompleksnosć njedominantneje rěcy pšež dynamiku rěcnego kontakta.⁶⁵

Pó tom stabilny bilingualizm by ako zaměr rewitalizacije granica mjazy rěcneju změnu a rěcnego pšemjenjenja był. Naš žělowy model powšyknego wótběga rěc změnujucych procesow z tym něnto tak wuglěda ako w grafice 2-4. Na indiwidualnej rowninje stej rewitalizaciskej zaměra, až (a) luže zasej wěcej powědaju rěc a (b) luže wuknu rěc. Wuslědk (b) mógu „neo-powědarje“ byś - pón jo rewitalizacija wuspěšna.⁶⁶

Nic tak lažko wótegroniš jo pšašanje, lěc bžez rěcy teke kultura by se zgubiła. Zawěsće jo rěc centralny kulturny wobstatk. Ale na drugem boce móžo kulturelne zgromazeństwo teke člonki akceptěrowaś, kenž njepowědaju rěc. Dajo pšiklady, až někotare kultury se žèle rěc (na pšiklad francojskorěcne), abo až kulturelna identita dalej wobstoj, lěcrownož rěcna změna jo dopołna (ako pla Pódzajtšnych Frizow). Z tym jo na kóncu njewopšawnjone groniš, aby kultura dopołnje se zgubiła, gaby rěc se zgubiła.⁶⁷

⁶² Pšir. CATHOMAS 2005, b. 22, citat tam.

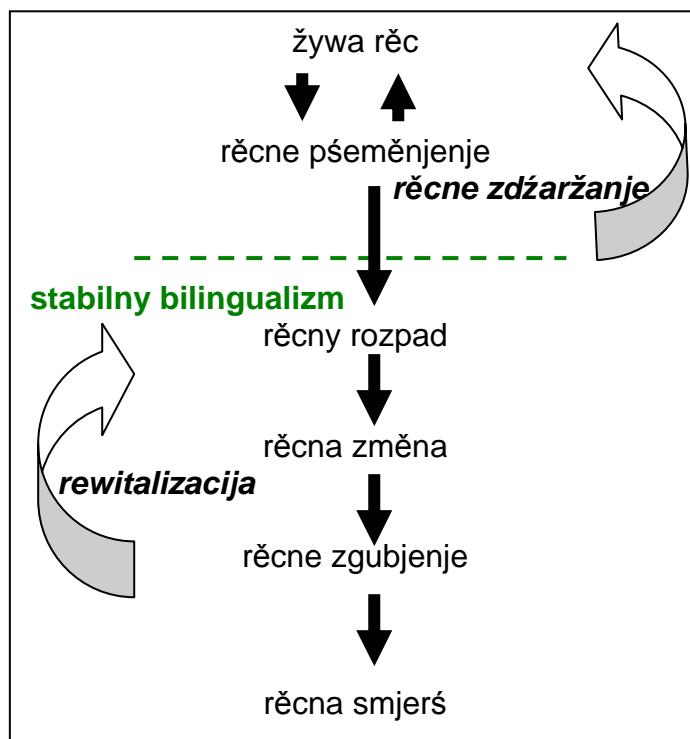
⁶³ Pšir. FISHMAN 1991, b. 85, CRYSTAL 2000, b. 81 (citat tam), ROMAINE 2006, b. 448, PAULSTON/HEINEMANN 2006, b. 297, Ó SHANNESSY 2011, b. 81. PAULSTON/HEINEMANN teke na to pokažotej, až towarišnostna dwójorěcnosć teke z pšeważecymi monolingualnymi móžno jo - ako w Švicarskej abo Belgiskej (PAULSTON/HEINEMANN 2006, b. 297s.).

⁶⁴ Pšir. TSUNODA 2005, b. 199.

⁶⁵ Pšir. Ó GIOLLAGÁIN 2010, b. 17.

⁶⁶ Pšir. GRINEVALD/BERT 2011, b. 51, GRENOBLE 2011, b. 41.

⁶⁷ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 119ss., TSUNODA 2005, b. 162ss., NEUMANN 2008, b. 54s.. A pla (nanejmjenjej Dolnych a ewangelskich Górných) Serbow jo to žinsa tak.

grafika 2-4: powšykny wótběg rěc změnujucych procesow III (swójske nacerjenje)

2.2.3 rewitalizaciju planowaś

Gaž rewitalizacija ma, ako pokažone, funkciju se minucu rěc zasej tak restabilizérowaś, aby dojšpiła niwow stabilnego towarišnostnego bilingualizma, wóstanjo pšašanje, kak jo cil dojšpiš. Nuznosći, kótarež zawinuju rěčnu smjerš, su tak mōcne, až njejo lažko wižeś, kak je pšewobrošiš.⁶⁸ Dokulaž rěc powědaś pšecej socio-kulturelna praksa jo, zawěsće njejo móžno wšykne faktory izolěrowaś. Ako južo na zachopjeńku citěrowane, njejo žednje pšepózdže něco za rěc gótowaś - jo jano pšašanje zaměrow.⁶⁹ Wopacna pozicija by ale byla „Wšo jo lěpej ako nic”: „*In a climate of urgency, at times almost of panic, it is understandable to see a philosophy of ‘anything is better than nothing’ so widespread. But we know from other fields, such as [...] foreign language teaching, that a policy of ‘diving in’, or of reacting only to the most apparent needs, can produce results that are short-term and inefficient.*”⁷⁰ Rewitalizacija móžo funkcioněrowaś, ale „*people cannot revitalize everything at once.*”⁷¹ Njedajo žedne gótowe rewitalizaciske rozwězana⁷², njejo móžno, koncepty drugich regionow a rěcow 1:1 pšewześ⁷³ a pótšawem na celem swěše jano wjelgin mało wuspěšnych

⁶⁸ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 89.

⁶⁹ Pšir. FISHMAN 1991, b. 12.

⁷⁰ CRYSTAL 2000, b. 94, pšir. teke FISHMAN 2001a, b. 477, ROMAINE 2006, b. 465.

⁷¹ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 91, 166, citat b. 131.

⁷² Pšir. GRENOBLE 2011, b. 37s.

⁷³ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. ix, 21.

rewitalizaciskich projektow eksistērujo - wětšyna dopołnje njefunkcionērujo.⁷⁴ Cesto zaměr jo jano, rěcy njedaś wumrěš.⁷⁵ Notne jo planowanje - rěcne planowanje a planowanje konkretnego dļujkodobnegu rewitalizaciskego programa. Konkretnosć jo wažna, dokulaž powšykne pokazki njepomogaju dalej: „*It is relatively vacuous to suggest that the speakers of threatened languages should be ‘larger in number’, should establish ‘more and stronger language supporting institutions’ or should ‘provide their language with more status. It is of no help to tell a patient that he should attain health by getting better [...].*”⁷⁶ Ako južo gronjone, mógu programy jano wuspěšne byś, gaž su wužělane z rěcnym zgromazeństwom. Rewitalizacija móžo pšež eksternych póděrowana byś - ale njamógu rěc rewitalizērowaś.⁷⁷ Powšyknje jo móžno groniš, až rewitalizaciske programy muse wusměrjone byś na faktory rěcneje witalnosći (pšir. tab. 2-5). Specifiske rewitalizaciske programy za konkretnu rěc resp. za konkretne rěcne zgromazeństwo ale muse hynac natwarjone byś. Njězli až zachopijo z rewitalizaciskim programom, rěcne zgromazeństwo musy wustajiš swóje zazuša pšešiwo rěcy a pšicyny, cogodla co rěc rewitalizērowaś - lěc wěcej nostalgitiske abo wizionarne za pšichod su.⁷⁸ Nejpjerwjej raz jo trěbne, až ma konsistentnu wiziju rěcneje rewitalizacije njězli až diskutērujo metody a srědky.⁷⁹ K zaměrowej definiciji njesluša jano groniš, kótare funkcije rěc dej pšewześ, pak teke kótare zwiski mjazy funkcijami prioritu maju.⁸⁰ Ale pózdzej teke zwopšawdnenje njejo lažke - gaž jo se rozsužilo za zaměr, musy teke z wšyknymi konsekwencami na to žělaś.⁸¹ Groni na drugem boce, až jano z realistikimi zaměrami mógu wuspěšne byś - za to člonki rěcnego zgromazeństwa muse spšawne byś - co mógu resp. ksé inwestērowaś, su zaměry realistikiske, kótare (teke nutšikowne) wopěranja mógu wótcakaś?⁸² Teke FISHMAN pišo, aby wěcej rěcow móžo pšichodnje wumóžone byś, „*but only by following careful strategies that focus on priorities and on strong linkages to them, and only if the true complexity of local human identity, linguistic competence and global independence are fully recognized.*”⁸³ Ale kak móžo take póstupowanje wuglědaś, aby na kóncu strategija z fokusom na priority nastala? Někotare naraženja su zběrane w tabeli 2-1. Rewitalizaciske programy mógu teke problematiski byś a swóje šežkosći měš.⁸⁴ K tomu teke słuša, gaž člonki

⁷⁴ Pšir. TSUNODA 2005, b. 169, GENOBLE/WHALEY 2006, b. ix, HINTON 2011, b. 311.

⁷⁵ Pšir. HINTON 2011, b. 311.

⁷⁶ FISHMAN 2001b, b. 13

⁷⁷ Pšir. FISHMAN 2001a, b. 465, GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 41.

⁷⁸ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 171.

⁷⁹ Pšir. VALIQUETTE 2000, b. 111.

⁸⁰ Pšir. FISHMAN 2001b, b. 14.

⁸¹ Pšir. FISHMAN 2001b, b. 11s.

⁸² Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 48, 176.

⁸³ FISHMAN 2001a, b. 481

⁸⁴ Pšir. TSUNODA 2005, b.179ss., GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 176ss.

rčnega zgromazeštwa žedne konkretne pšedstajenja njamaju, kak rewitalizaciske programy funkcioneruju.⁸⁵

CRYSTAL hyšči wopišo, kótare partnarki a partnerje notne su za „rewitalizaciski team”: zastojnice a zastojniki zgromazeštwa, wósoby respekta, derje powědajuce, powědajuce ze specifiskimi wěženjami, ceptarki a ceptarje, awtorki a awtory materialow a rčnowědomnostnice a -wědomnostniki - w idealnem paže z rčnega zgromazeštwa sam.⁸⁶ Pši tom muse teke na pšichodne wuwijanja glědaš. Cesto rewitalizaciske programy se zachopiju z jadnotliwymi wósobami resp. małej kupku. Rewitalizacija pak jo dlujkodobny proces a wósobinske žywjeńske wuměnjenja mógu se změniš. A z tym jo wažne personalne wuwjanje planowaš.⁸⁷

	CRYSTAL 2000, b. 155s.	GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 160ss.	HINTON 2008d, b. 53ss.	Ó CINNSEALA 2010, b. 72ss.
1	community members and outside fieldworkers meet, get to know each other, and form a working team	pogódnošenje ressourcown (financielne, rčne, člowjecne, emocionelne)	zawodna faza: wjelgin motiwěowane luže inicieruju aktivity	zawodna faza: mission statement z głownymi zaměrami
2	the nature of the problem needs to be agreed - that the language is indeed endangered, that it is the responsibility of the community to do something about it, and that something can be done about it	pogódnošenje rčneje witalnosći	zaměr: krotko- a dlujkodobne, ideje zběraš w zgromazeštwje	slěženska faza
3	the local situation is given a general assessment, taking into account the sociopolitical or religious sensitivities to be respected, and other issues to do with authenticity, standardization, ownership, and control	pogódnošenje rčnych warietetnosćow	pšedplanowanje a slěženje: rčne slěženje, člowjecne ressource (powědajuce, člonki zgromazeštwa, ekspertki a eksperci...), kulturelne ressource (tradicije, nałogi), dokumentaciske ressource (rčny material), ressource muse k zaměroju pasowaš, modelowe programy hynži, institucije, wugótowanje, finance, wobgranicowanja	analytiska faza
4	a survey of language use is carried out, to decide whether there are urgent short-term tasks to be carried out, and whether the long-term focus needs to be on first language learning, second language teaching, or both	pogódnošenje nastajenjow (mj.dr.: pšešiwo (1) dominantnej a wobgrozej rěcy a (2) rčnym warietetnosćam)	pogódnošenje pôtrjebow	faza zjawneje diskusije z rčnym zgromazeštwwom
5	the kind of preservation has to be decided, the possibilities ranging from the provision of a symbolic heritage presence within a dominant culture to a full-scale independent presence as a daily spoken and written medium	psegľdanje slěženjow w prakſy	formulērowaš strategiju: mj. dr. lisčinu zaměrow, wugrona wó rěcy...	planowańska faza z integraciju krotkodobnych zaměrow „quick-wins”, aby prědne wuspěchy widobnjje budu

⁸⁵ Pšir. TSUNODA 2005, b. 187.

⁸⁶ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 156.

⁸⁷ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 178.

	CRYSTAL 2000, b. 155s.	GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 160ss.	HINTON 2008d, b. 53ss.	Ó CINNSEALA 2010, b. 72ss.
6	the nature and extent of the commitment by team members is explored, in relation to both long-term and short-term planning	zaměry a pôtrjby definierať	nowe wustajenie zamierow, wuwiś strategije a metody je dojšpiš	implementaciska faza
7	immediate objectives are established, including the balance of activity to be devoted to recording, documentation, teaching, the writing of materials, and so on		implementacija	skóincna faza z projektowej dokumentaciju
8	procedures for data collection and storage are agreed		ewaluacija	
9	'model' speakers of the language are identified and enlisted as consultants		replanowanje	
11	data collection is carried out			
12	analysis of the language's structure, in the form of a grammar and dictionary, etc.			
13	a proces of standardization is introduced, for both speech and writing, and a public usable alphabet devised			
14	strategies are introduced for reinforcing the use of the language in homes and other domestic settings			
15	strategies are introduced for expanding the use of the written language in the public domain			
16	strategies are introduced for expanding the use of the spoken language in the public domain			
17	strategies are introduced for giving the language a presence in schools, with the aim of making it a medium of instruction			
18	curriculum materials are written and published, for both child and adult use			
19	texts in the language, of general public interest (such as stories, poems, newspaper articles), are written and published			
20	principles need to be established to get the language recognized as an official regional language			

tabela 2-1: wubérane slédy kšacow do rewitalizaciskich programow

Za dobre rewitalizaciske programy rčne planovanie jo esencielne: pomaga rčnemu zgromázeňstwoju mj. dr. realistiké zaměry identificerať a definierať, namakás drogi je dojšpiš, glèdať na dľujkodobne zaměry a móžo - gaž píszo ze zgromázeňstwa sam abo z nim zgromadnje - teke pí tom pomagať, až njedostanu eksterne aktéry kněstwo nad rewitalizaciskim procesom. Rčne planovanie jo stawny kołowrot z planowanja, implementacie a ewaluacie.⁸⁸ Rowno ewaluacija musy teke integralny wobstatk rčnegu planowanja byť - pí dľujkodobnych procesach ako rewitalizerať rč teke wuměnenja a

⁸⁸ Pšir. HINTON 2008d, b. 51s.

zaměry mógu se změniš, což psewózowanje a korektiv psez ewaluaciju notne gótujo.⁸⁹ HINTON pišo, až akterki a aktery muse spšawne byś a kritiski glědaš, lěc rewitalizaciski program funkcioněrujo: Wuknu wuknice a wukniki tak derje, aby mógli? Su wuwijane materiale pšawje pomocniwe? Kak mózo program se pólěpšyš? Kótare zaměry by dejali nowe wusměrjone byś?⁹⁰ A SALLABANK dodajo, aby na pšiklad jano mało šulskich rewitalizaciskich programow ewaluěrowało, lěc jo dojšpiło zaměr, aby wuknice a wukniki wužywali rěc zwenka šulow.⁹¹

Su tsi dimensije rěcnego planowanja: (1) korpusowe planowanje: dalejwuwijanje leksiki, gramatiki a ortografije, rěcna standardizacija a modernizacija, produkcije słownikow atd., (2) statusowe planowanje: rěcny status a prestiž, rozšyrjenje a funkcije rěcy a (3) rěc pšiswójeńske planowanje: wašnje a strategije rěcnego pšiswójenja ze zaměrom, licbu powědajucych pówušyš.⁹²

Rěcne planowanje jo kompleksne pôle z top-down a bottom-up elementami: Statusowe planowanje se cesto wěcej top-down na rěcne domeny a prestiž koncentruju až bottom-up na skšušenje eksistěrujuceje rěcy bottom-up. Z wida rěcnego zgromažeństwa (bottom-up) mógu na pšiklad teke małkosći ako dwójorěcne muzeumowe pôpisanja relevantne byś a socialny wuznam měš, kenž rěcnowědomnostnje irelevantne su.⁹³ Typiski wobłuk statusowego planowanja jo rěcny marketing⁹⁴, kenž njesmějo członkow majoritnego zgromažeństwa zabydnuš⁹⁵. Luže normalnje njezměniju swóje nastajenja jano informacijow dla, muse teke na emocionalnej rowninje pšigronejone byś.⁹⁶ Rěcny prestiž njemusy za wšykne członki rěcnego zgromažeństwa samski byś - młodostne na pšiklad glědaju na druge wěcy ako starša generacija.⁹⁷ A nic jano prestiž rěcy ale teke prestiž powědajucych jo ważny za šanse mócnjejšego rěcnego wužywania.⁹⁸

Zawěsće jo znamje mócných rěcow, až su we wšyknych domenach prezentne a maju oficjalny status.⁹⁹ Na drugem boce jo ważne, až njedominantna rěc njemusy we wšyknych wobłukach z mócnjejšemu rěcu konkurěrowaś. To groni, až wóstanjo stawny tema, do kótarych domenow deje rěc se wuwijaś: Wuplašijo se, pšawnisku terminologiju za kazniske teksty wuwijaś, gaž wšykne powědaju majoritnu rěc? Wjele ressourcown dej nałożone byś za zjawne

⁸⁹ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 197s.

⁹⁰ Pšir. HINTON 2008b, b. 17.

⁹¹ Pšir. SALLABANK 2010, b. 99.

⁹² Pšir. SALLABANK 2011, b. 278ss., DARQUENNES 2012, b. 3.

⁹³ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 160s.

⁹⁴ Pšir. TSUNODA 2005, b. 192.

⁹⁵ Pšir. SIMPSON 2010, b. 28, SALLABANK 2011, b. 286.

⁹⁶ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 99.

⁹⁷ Pšir. O'SHANNESSY 2011, b. 95.

⁹⁸ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 7, ROMAINE 2006, b. 454, SALLABANK 2011, b. 284.

⁹⁹ Pšir. GRENOBLE 2011, b. 39.

wobłuki, žo symboliska funkcija cesto dominěrujo nad praktiskim wužywaniem? Wěša licba domenow jo že indic za wětšu witalnosć - na drugem boce skerjej symboliska prezencnoś w jadnej domenie njegarantěrujo witalnosć.¹⁰⁰

Statusowe a korpusowe planowanje stej cesto zwězanej: Gaž com wutwariš rěcne domeny abo funkcije, trjebam nowu terminologiju. Za korpusowe planowanje su wšake aspekty relevantne: Dajo akceptěrowane rěcny standard abo kak jo wobchadaš z leksikaliskimi deficitami (mj.dr. w techniskem abo abstraktnem wobłuku)?¹⁰¹ Rěcny purizm jo teke aspekt korpusowego planowania: Na jadnom boce se wobwliwuju rěcy w kontaktnych situacijach a z tym teke pseměnijo¹⁰² (zwětšego njedominantna rěc) - ale rěcny purizm na drugem boce móžo teke rěcne wobgrozenje zmóčniš, gaž „njekorektnje“ powědajuce wěcej njepowědaju.¹⁰³ Problematiski ale wóstanjo, gaby dominantna rěc mócný wliw na rewitalizacisku rěc měla, aby na kóncu jano „releksificěrowana“ dominantna rěc byla.¹⁰⁴

Rěc písivéjske planowanje jo wěcej ako wuwijaš šulske koncepcije: Dorosćone a starjejše su teke wažna cilowa kupka. Wjele maminorěcnych njejo ceptarki abo ceptarje resp. jo južo w rentnarskem starstwje, to groni, až muse druge ako rěcne pedagogowki a pedagogi wukublāne byś. Teke starjejše cesto njewobkněže rěc derje dosć, aby mógali rěc swójim źíšam we familijach dalej daš. A skóńcne jo pšašanje motiwacije wažny žel - cogodla by deјa/a sebje rěc písivójiš?

How jo zasej zgromadna mólogosć ze statusowym a korpusowym planowanim. Na pšiklad za młodostnych jo wjelgin atraktiwna wěc, swóju „pótajmnu“ rěc měš. To móžo powšyknje minoritna rěc byś, gaž wjele dorosćonych njepowědajo - abo móžinska rěcna warietetnosć resp. specifiske komunikaciske formy ako SMSowe skrotconki.¹⁰⁵

We wědomnostnej literaturje dajo wšake naraženja resp. analytiske kategorije rewitalizaciskich programow abo metodow. Móžne pšašanja su, chto prioritna cilowa kupka jo (individuumy, familije)¹⁰⁶ abo rěcne zgromażeństwo, źíši abo starjejše¹⁰⁷ resp. dorosćone, wšykne, kenž powědaju, jano te w tradicionelnem sedleńskem rumje¹⁰⁸ abo jano

¹⁰⁰ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 9

¹⁰¹ Pšir. SALLABANK 2011, b. 279.

¹⁰² Pšir. O'SHANNESSY 2011, b. 79s.

¹⁰³ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 115, TSUNODA 2005, b. 61.

¹⁰⁴ Pšir. AMERY 2001, b. 207. By na pšiklad groniło, aby z nimskimi strukturami a 1:1-pšełožkami „serbski“ powědali.

¹⁰⁵ Pšir. SALLABANK 2008, b. 160. K pótajmnej rěcy teke TSUNODA 2005, b. 200.

¹⁰⁶ Pšir. HINTON 2011, b. 304s.

¹⁰⁷ Jo na pšiklad główny pšistup waliziskego programa (pšir. EDWARDS/PRITCHARD NEWCOMBE 2005), kenž płaší ako wuspěšny.

¹⁰⁸ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 124, jo teke pšašanje, gaž wažna pódpěra wót zwenka pšizo (tam).

jadnotliwe¹⁰⁹), co dej rewitalizérowane byś (rěc abo rěc a kultura na pšiklad ako pódpěrujucy srědk rěcneje rewitalizacije¹¹⁰), kótaru rolu grajo rěc (wuknjom rěc, pšež rěc abo wó rěcy¹¹¹) a deje wšykne rowno intensiwnje rěc nawuknuš¹¹²? Wuběrk programowych wašnjow slědujo:

- dopołne imersiske programy¹¹³ - how bužo jadnorěcna wokolina kreěrowana. Wuměnjenja su, až hyšći powědarki a powědarje su, eksterne pširucarki a pširucarje pozitiwnje rěcne zgromazeństwo wobwliwuju a dosć finacielskich srědkow jo. Za swětowe, wjelike rěcy model funkcioněrujo ako kanadiski pšiklad pokazujo. Za minoritne rěcy adaptěrowaš njejo tak lažko, lěcrownož rowno pšiklad hawaijskich a nowoseelandskich „rěcnych gnězdow” wuspěšny jo.¹¹⁴ Statne šulstwo minimalne njedej se měšaš do programowych wopśimješow. Metoda jo wěcej za rěcne zdžaržanje ako za rewitalizaciju gódná.

- parcielne imersiske abo bilingualne programy¹¹⁵ - how mjeňsynowa rěc jo cuza abo druga rěc. Žísi how nawuknu nanejmjenej někotare zakladne rěcne znaša, dokulaž dominantna rěc wóstawa žél programa. Programy su za zgromazeństwa, kenž njamógu abo napšawdu njekšě inwestěrowaš cas, procu a pjenjeze.

- rěc ako cuza resp. druga rěc¹¹⁶ - rěcne pósřednjenje pšež kublański system. Dwa principjelnej pístupa stej how móžno: 1. koncentrěrowanje na starjejšych (By rozwězało problem zgubjoneje srježneje generacije a założyło rěcnu wokolinu za pšiducu generaciju, gaby starjejše rěc dalej dawali. Problematicki jo, až doroscone šěžće wuknu rěcy a žywjeńske wuměnjenja cesto napšešiwo rěcnemu wuknjenju stoje.) a 2. koncentrěrowanje na žísi (wuknu lažćej rěcy a nowa generacija by wót dołoj rosła.)

- na zgromazeństwo bazěrujuce programy¹¹⁷ - glědaju na rěcno-socialne zgromazeństwo a peer-to-peer wuknjenje, gaž formalne kublaństwo njejo znate resp.

¹⁰⁹ FISHMAN pokažo na wuznam tych, kenž su „hard-core of the self-sacrificing activists on behalf of the threatened language”, dokulaž natwariju nowe rěcne rumy (pšir. FISHMAN 2001, b. 16, citat tam).

¹¹⁰ Pšir. TSUNODA 2005, b. 173. Na pšiklad móžo atraktivny pístup k rěcy teke rejowanje a spiwanje byś (pšir. TSUNODA 2005, b. 174). Spiwy maju wužytk, až njamaju wjele słowow abo gramatiki (pšir. AMERY 2001, b. 197).

¹¹¹ Pšir. TSUNODA 2005, b. 178s.

¹¹² FURBEE/STANLEY/ARKEKTA rozpšawiju wó rewitalizaciskem projekše z dwěma schójžeńkoma: kompleksny rěcny wučenje za specialistki a specialistow a za mjenjej motiwěrowanych by dosegali zakladne wokable a wobroty, kenž słušaju ku kulturje (FURBEE/STANLEY/ARKEKTA 2000, b. 75).

¹¹³ Pšir. AMERY 2001, b. 198s., TSUNODA 2005, b.202s., GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 51ss.

¹¹⁴ Pšir. AMERY 2001, b. 198.

¹¹⁵ Pšir. TSUNODA 2005, b. 204s., GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 55s. W imigraciskich abo asimilaciskich kontekstach metoda jo wužywana, aby pšež wehikel drugeje L1, majoritna L2 bužo nawuknjona. To zaměr pší rewitalizacije mjeňsynowych rěcow njejo.

¹¹⁶ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 56ss.

¹¹⁷ Pšir. FISHMAN 1991, b. 406ss., TSUNODA 2005, b. 203s. (z wuspěšnym Iriskim pšikladom z Belfasta), GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 58ss., HINTON 2011, b. 301s. FISHMAN teke naražijo powědajucych „seniors“ (wót

wuspěšne abo njestoj k dispoziciji. Wužytk jo, až pšašanje rěčnych domenow a móžnosćow wužywanja njejo. Metoda jo gódna za rewitalizaciju a nic jano za zdžaržanje rěcy.

- eksperta-wuknjeć-programy¹¹⁸ - how wuknjeńce wuknu direktnje z jadneju powědarku resp. jadnym powědarjom 10-20 gózinow wob tyžeń. Stej zgromadnje, se koncentrēujotej na wustnu rěc pšež aktiwity wšednego dnja a komunicerujotej jano w cilowej rěcy (abo nonverbalne),

- programy z kontaktami rěc wuknjecych (pasiwnje abo interaktiwnje) pšež medije ako telefon, radio abo internet¹¹⁹ a

- dalšne programy, głownje za rěcy, kenž njejsu wěcej powědane.¹²⁰

2.2.4 rewitalizacija pšež kublaństwo

2.2.4.1 rola šule a rěčnego zgromażenstwa

Formelne kublanje wót žirownje, pšež šulu, do wusokeje šule ako domena, prestižny objekt a institucija rěčnego dalejdawanja cesto wažnu rolu w rewitalizaciskich projektach grajo. Z njeju pomoc dej móžno byś jadnu generaciju pšeskócyś, gaž srjejzna generacija wěcej njepowěda a žycone jo, aby žiši ze swójimi žišimi zasej powědali wobgrozonu rěc.¹²¹ Jo zajmna změna, dokulaž rowno šula ako statna instanca (majority) jo cesto byla ta instanca rěčnu změnu pšesajžiš.¹²² Lěcrownož šula ma jasne wužytki ako kwalitatiwne standardy, wusoke kontaktowe casy (na pšiklad celodnjowske systemy) za wjeliku kupku potencielnych rěčnych wuknjecych (šulska winowatosć), jo wjele wobgrozonych rěcow, kenž južo lětadlujko jo wuwucone w šulach hyšći wobgrozone.¹²³ Šula dojšpijo jano w idealnem paže, až rěcne wuknjenje žiši doma efekt ma, až starjejše abo stare starjejše zasej zachopiju powědaś - a z tym zasej žiši lěpše rěcne wuslědki maju.¹²⁴

Šulski wšedny žeń wobstoj za wětšy žel z rěčnych wugbanjow, wuknice a wukniki sobu pšiwjedu swoje rěcne nazgónjenja do šule a how teke šulskospecifiska rěc nastanjo.¹²⁵ Za mjazygeneracisku transmisiju a akceptancu w zgromażenstwie móžo problematiski byś, až šulska rěc jo hynac ako „normalna” powědana rěc, rowno glědajuce na dialekty.¹²⁶ A gaž

---

srjejz 40ych lět) zapšegnuś - z wužytkami za wšykne wobželone generacije a ze superwiziju ako profesionelna pomoc (pšir. FISHMAN 2001, b. 468s.)

¹¹⁸ Master-Apprentice-model. Pšir. AMERY 2001, b. 199., HINTON 2002, TSUNODA 2005, b. 205ss., GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 60ss., HINTON 2011, b. 303s.

¹¹⁹ Pšir. TSUNODA 2005, b. 207ss.

¹²⁰ Pšir. TSUNODA 2005, b. 209ss., GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 63ss.

¹²¹ Pšir. SALLABANK 2008, b. 155.

¹²² Pšir. SPOLSKY 2011a, b. 153 a serbski pšiklad wót pšuskego do pówójnskego casa.

¹²³ Pšir. HINTON 2011, b. 295.

¹²⁴ Pšir. SALLABANK 2010, b. 101.

¹²⁵ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 35s., 103.

¹²⁶ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 140s.

wjele ceptarkow a ceptarjow ma jano cuzorčne znajobnosći abo za wucbne pśedmjaty drugi słowoskład notne jo, pón jo teke jasne.¹²⁷ Wažna jo toleranca rěcnego zgromazeństwa - wšo njejo móžno a diskusije wó toś tej korektnej rěcy mógu wuknikow a wuknice demoralizērowaś a na kóńcu ceły rewitalizacijski program do tšachoty spóraś.¹²⁸

Pšašanje - teke zwězane z korpusowym planowanim - jo, lěc zmysłapołnje jo, wopytaś celkownu rěc z wšyknymi starymi strukturami a starym słowoskładem (na pšiklad z woblukow, kenž njejsu wěcej relevantne za wšedny źeń) wěcej zdźaržaś abo lěc lěpjej jo, strategiski rozsužiś, w kótarych woblukach šanse na wuspěch su něco dojšpiś.¹²⁹ HOEKSTRA a SLOFSTRA naražijotej se koncentrērowaś na słowa a wobroty, kótare tsi wuměnjenja docyniju: Muse ceste byś (how by frekwencna analiza notna była), maju wjelike pόlo nałożowanja a se rozeznawaju wót dominantneje rěcy.¹³⁰

Jo wjeliki problem, gaž wótedajo rěcne zgromazeństwa swóju zagronitosć rěc dalej dawaś do kublańskich institucijow, tak rěc njamóžo pšezywiś.¹³¹ Šulske pórucenja trjebaru mōcne pódporowanie pšež rěcne zgromazeństwo resp. familije - gaž to njewiže, maju wopacne wócakowanja, co šula móžo dojšpiś, dokulaž „*Institutions cannot replace individuals. School programmes, no matter how excellent, cannot replace home-based activities.*”¹³² VALIQUETTE pokažo na zagronitosć rěcnego zgromazeństwa: „*School teaching [...] may substitute for community responsibility and community-based teaching. Then school program and teachers are blamed for not accomplishing the impossible, with a few hours a week.*”¹³³ To teke pokažo Irski pšiklad: „*The experience of seventy some years of state intervention [...] shows that there is an important distinction to be made between learning a language in the artificial environment of the classroom and transmitting it in the natural environment of the home. Schools [...] have achieved most of what can be expected from formal language education, namely knowledge of [...] a second language acquired in late adolescence. They have not led to its spoken use in everyday life, nor its intergenerational transmission.*”¹³⁴ Institucionalizērowaś rěcne dalejdawanje jano w kublańskich institucijach (a reducērowaś zagronitosć člonkow rěcnego zgromazeństwa) pómjeńšyjo angażement

¹²⁷ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 100.

¹²⁸ Pšir. HINTON 2008b, b. 15.

¹²⁹ Pšir. HOEKSTRA/SLOFSTRA 2008, b. 31.

¹³⁰ Pšir. HOEKSTRA/SLOFSTRA 2008, b. 36.

¹³¹ Pšir. FISHMAN 1991, b. 368ss., VALIQUETTE 2000, b. 107, CRYSTAL 2000, b. 118, HORNBERGER 2011a, b. 1: „*We recognize that schools alone are not enough to do the job.*“

¹³² Pšir. CRYSTAL 2008, b. 110, 118, 136, citat b. 118.

¹³³ VALIQUETTE 2000, b. 110.

¹³⁴ ROMAINE 2006, b. 456. A SALLABANK, se póségnuci na EDWARDS/NEWCOMBE, pišo: „*However, in contexts such as Wales and New Zealand where a whole generation has now been educated through the medium of the indigenous language, it is by no means certain that children who only learn a language at school will speak it outside, and even less certain that they will raise children speaking it.*“ (SALLABANK 2011, b. 282).

zwenka šulow.¹³⁵ Jo zawěsće lažćej ako swojo zażarżanje změniś, na drugem boce jo problematiski z kuždeju starstwoweju kohortu w šulach zasej wót nowego zachopiš.¹³⁶ Aby praktiski agērowali, wjele luži by trjebało pšiklady - abo ako aktiwist Blackfeetow KIPP groni: žednje pšosyś wó dowolnosći rěc rewitalizěrowaś a žednje powědaś pak gótowaś.¹³⁷ Rěcne zgromazeństwo móžo teke samo kublańske iniciatiwy pódprěrowaś a pšidatne srědki pšiwabiś.¹³⁸

Za rěcne wuknjenje motiwacija wuknjecych wažna a šěžka wěc jo. Małe žiši su hyšci wobwliowane wót starjejšich a maju wjasele (wósebnu) rěc wuknuś. Teens mjenjej pozitiwne na šulu reagěruju a mógu ga awersije wuwiś. SALLABANK identificěrujo tsi starstwowe kupki z rozdželnymi nastajenjami pšešiwo nawuknjenjeju wobgrozonych rěcow: (1) < 12 lět: pozitiwne nastajenje - žrědla motiwacije su zajm starjejšich za lokalnu identitu, wobželenje na wjasołych aktiwitach¹³⁹, něco gótowaś, což pšijašelete njamógu, (2) 13-16 lět: negatiwne nastajenje - žrědla negatiwneje motiwacije su powšykna „teenska njespokojnosć“, peerowy šišć coolny byś, zawupytnjenje dominantneje rěcy ako moderna a mjeňsynoweje rěcy ako staromodna, zběžkowaś pšešiwo „represiwnym“ tradicionalnym gódnoram a (3) 17-25+: pšiběrajuce pozitiwne nastajenje - motiwaciske žrědla su pšiběrajaca wuwědobnosć, zdrjałosć a móžnosć swójske měnjenja stwóriś a mjenjej peerowego šišća.¹⁴⁰

Teke FISHMAN wiži głownu starstwowu cilowu kupku: „*Secondary and Tertiary School students and young adults as a whole are the ones that most need to be moved (and to be moved quickly) from school to [minority language, MĚN] life out of school [...]. It is relatively easy to found (and even to fund) a school; it is much harder to graduate a cohort of fluent and active [...] speakers [...] until they find an equally committed life-partner and start nuclear families of their own.*“¹⁴¹

¹³⁵ Pšir. VALIQUETTE 2000, b. 109. JUKES ga měni, aby pšeš wuknjenje ako „cuza rěc“, proces bužo njepšewidny za tych, kenž hyšci pširodnje su nawuknuli. A z tym rěcne dalejdaše na raz trjeba eksternu, profesionelu pomoc a pšízo myslenie, až „*It is no longer something that a community can do, at home, with its own children.*“ (JUKES 2010, b. 48).

¹³⁶ Pšir. FISHMAN 1991, b. 358, SALLABANK 2008, b. 156, SALLABANK 2011, b. 289.

¹³⁷ Pšir. KIPP 2000, b. 5, 13. Teke AMERY pokažo na trěbnosć luži pšeš pšiklady inspirěrowaś (pšir. AMERY 2001, b. 150).

¹³⁸ Pšir. PAULSTON/HEIDEMANN, b. 304. Fundraising aktiviwy mógu wót rockowych koncertow pšeš zběranje nawdonkwoych flaškow do cesnoamtskego angažementa starjejšich w šulach hyś (tam).

¹³⁹ Aspekt jo teke wažne za rěcne dalejkublanje dorosćonych (pšir. EDWARDS/PRITCHARD NEWCOMBE 2005, b. 307).

¹⁴⁰ Pšir. SALLABANK 2008, b. 157ss.

¹⁴¹ FISHMAN 2001, b. 472.

2.2.4.2 wucbne modele: cuzorčna, bilingualna a imersiska wucba

Wucba w mjeňsynowej rěcy jo wjelgin wažne mjeňsynowe pšawo. Bžez togo rěcne zgromažeństwo se njamóžo reproducěrowaś, gaž swóje žísi du jano do majoritnorěcneje šule.¹⁴² Minoritne šule maju nejlépše rěcne wuslědky za minoritnu rěc, dokulaž majoritne šule mógu minoritnu rěc a kulturu jano wobgranicowane zapšimješ, gaž muse normalny kublański nadawk majoritnego šulskego systema dopołniš.¹⁴³ Rewitalizaciske programy su wósebne formy rěcneje wucby: Główne žo wó wucbje w rěcy, kenž žísi njejsu ako přednu rěc wuknuli.¹⁴⁴ Za šulu tsi formy rewitalizaciskich programow relevantne su: (1) wuwucyś rěc ako pšedmjat, ako czu rěc, (2) bilingualne programy a (3) dopołne imersiwne programy.¹⁴⁵ Pši wšyknom stej dwa głowne pśistupa móžnej: pak fokusěruju na zdžaržanje rěcy, kenž L1 za mjeňsynowych žísi jo, pak lažy fokus na wucenie L2 zamóžnosćow městno wutwariš mjeňsynowu L1 zaklad.¹⁴⁶ Efektiwnosć tych programow jo mj. dr. wótvisna wót kwality, kwantity a motiwacije.¹⁴⁷ Wažny jo šulski curriculum, hynac žedne jasne zaměry njejsu.¹⁴⁸ Notne pak teke jo, až rěcne zgromažeństwo ma kontrolu nad curriculumami abo nanejmjenjej móžo participěrowaś naastašu.¹⁴⁹ Curricula muse teke na to glědaś, až su zwězane z rěcneju realitu: Mjaztym až njejo tak wažne dialogi situacijow nawuknuś, kótarež su zwenka wucby jano majoritnorěcne¹⁵⁰, by na pšiklad wažne bylo eksplisitne zwiski ze zwenkošulskimi minoritnorěcnymi pórucenjami natwariš¹⁵¹.

Cuzorčna wucba jo standardowa forma rěcy wuknuś: někak gózinu dļujko, jaden do pěš razow za tyžeń - ale z wobgranicowanymi wuslědkami.¹⁵² Njejo dobry puś, běžnych powědajucych wukublaś, dokulaž njejsu realne komunikaciske situacije¹⁵³ a kontaktowy cas jo pšemały - ale jo móžno pozitiwne nastajenja napšešiwo rěcy natwariš.¹⁵⁴ Ako pla drugich pšedmjatow teke jo mimo togo pšašanje, wjele nawuknjonych znajobnosćow dorosćone mógu

¹⁴² Pšir. SKUTNABB-KANGAS 2006, b. 275.

¹⁴³ Pšir. HINTON 2008b, b. 10. Teke SIMPSON šěgnjo desiluzioněrowany facit: „[I]f communities want to control the language of instruction at the schools their children attend, they cannot rely on the government. Independent schools are one means, but most Indigenous communities don't have the money or the teachers to run independent schools.“ (SIMPSON 2010, b. 28).

¹⁴⁴ Pšir. HINTON 2008c, b. 181.

¹⁴⁵ Pšir. HINTON 2008b, b. 7.

¹⁴⁶ Pšir. MAY/HILL 2011, b. 69.

¹⁴⁷ Pšir. HINTON 2011, b. 295.

¹⁴⁸ Pšir. SALLABANK 2010, b. 101. CATHOMAS pokažo teke až šulske curricula mógu stabilizěrowaś wobgrozone rěcy, dokulaž how by standard se znižał (CATHOMAS 2005, b. 41).

¹⁴⁹ Pšir. SALLABANK 2011, b. 288.

¹⁵⁰ Pšir. AMERY 2001, b. 173, FISHMAN 2001, b. 472s.

¹⁵¹ Pšir. FISHMAN 2001, b. 471.

¹⁵² Pšir. HINTON 2011, b. 295. CATHOMAS pokažo z retoromanskim pšikladom (2 gózina x 38 tyženjow x 9 lět = 684 gózinow) na to, až njedosega dopołnu funkcionalnu šulsku dwójorěčnosć dojšpiš (pšir. CATHOMAS 2005, b. 177).

¹⁵³ Pópšawem wucabnice/wucabniki a wuknice/wukniki sebje njamaju nic groniš (pšir. CATHOMAS 2005, b. 60, za D'ANNA-HUBER).

¹⁵⁴ Pšir. HINTON 2008b, b. 7.

pó šulskej casu hyšći aktiwnje wužywaś.¹⁵⁵ Jo wažne rozměš, až w rewitalizaciskich kontekstach njejo jano pśedmjat, pak teke wobgrozona rěc, kenž njedostanjo wjele pódpěry w drugich towarišnostnych woblukach.¹⁵⁶ Cuzorčna wucba jo zwězana z konceptom mjazygeneraciskeje kontinuity pśidatnych cuzych rěcow. How teke jo zaměr, až konstantnje nowe generacije wuknu za nich cuze rěcy. Hynac ako pši rewitalizaciskich programow su (wobgranicowane) komunikaciske funkcije a zaměry jasne a njedajo žedne zwiski z pšašanjami identity, rěcnego zgromazeństwa atd. - ale paralele su, tak až ewentuelne móžno jo, žèle pśewześ.¹⁵⁷ Jo teke móžno, až etablērowane šulske koncepty „wjelike“ cuze rěcy wuwucyś znižaju šanse „pśidatnych“ małych rěcow.¹⁵⁸

Bilingualna wucba jo wucbna wašnja, žo pśedmjaty su wuwucone we wobyma rěcoma.¹⁵⁹ W njeoptimalnem paže dominěrujo majoritna rěc, gaž na pšiklad skerjej mócná rěc jo slyšana - a z tym rěcne koncepcije mócnjejšeje rěcy budu nawuknjone.¹⁶⁰ Ale: „*Partial acquisition of the language is far better than no acquisition at all.*“¹⁶¹ A widobnje su luže južo bilingualne byli dļujko pśed bilingualnym šulstwom.¹⁶² Hynac wiži FISHMAN: Šula ma wětšy potencial bilingualnych producērowaś ako bilingualne rěcne zgromazeństwo sam.¹⁶³ Z FISHMANA powěda, až teke nejlěpšym bilingualnym šulam w nejwěcej rěcnych zgromazeństwach njejo se ražilo rěcnu změnu pśewobrošiś.¹⁶⁴

Zapśimješa bilingualneje a imersiskeje wucby cesto njejstej cyste žělonej. Ako južo gronjone měni dopołna imersija, až jo rěcny rum kreřowany, žo dominantna rěc njejo prezentna abo jano ako cuza rěc wužywana jo.¹⁶⁵ Klasificērowane su imersiske wašnje cesto pó starstwie na zachopjeńku a wobměrje rěcnego kontakta.¹⁶⁶ Tež, gaž pšecej notne jo, pši pširownanjach wobglědniwe byś - w konkretnem pširownanju pla Blackfootow (USA) mjazy jano engelskeju, engelsko-blackfootskeju bilingualneju a blackfootskeju šulu jo se jasne pokazało, až dopołna imersiwna, jano blackfootska šula jo nejlěpše wuslědkи dojšpiła.¹⁶⁷

¹⁵⁵ Pšir. FISHMAN 1991, b. 371, CATHOMAS 2005, b. 96. CATHOMAS (za BAKER) tam ale teke spomnjejo, aby rěcne zamóžnosći se pólěpšyju, gaby ekonomiski notne bylo.

¹⁵⁶ Pšir. HIRVONEN 2011, b. 38s.

¹⁵⁷ Pšir. FISHMAN 1991, b. 363ss. Na pšiklad funkcioněrujo relatiwnje konstantnje drugim generacijam engelščinu wuwucyś. Až koncept njejo trajny pšiklad ruščiny w něgajšnej NDR - běžne powědajuce su rědko a pó pšemjenjenach ramikowych wuměnjenow licba wuknjecych jo masiwnje spadnula.

¹⁵⁸ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 24.

¹⁵⁹ Pšiir. HINTON 2011, b. 296.

¹⁶⁰ Pšir. HINTON 2008c, b. 180.

¹⁶¹ TSUNODA 2005, b. 200

¹⁶² Pšir. IDIAZABAL/AMORRORTU/BARREÑA/ORTEGA/URANGA 2008, b. 140.

¹⁶³ Pšir. FISHMAN 2001a, b. 472

¹⁶⁴ Pšir. HINTON 2011, b. 297.

¹⁶⁵ Pšir. HINTON 2008c, b. 181s., HINTON 2011, b. 296ss.

¹⁶⁶ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 99: rana (žišownja), wokomužona (9.-10. žywjeńske lěto) abo póżna (pó 7. lětniku) imersija resp. dopołna a parcielna (někak 50 procentow) imersija

¹⁶⁷ Pšir. HINTON 2011, b. 299s.

CATHOMAS teke píšo na wuslědk, aby jano mótne imersiske šulske modele mógu wuspěšne byś.¹⁶⁸ Take programy pokazujo tabela 2-2. Nejlépša wariantu dwě rěcy nawuknuš jo reziprokna imersija.¹⁶⁹

Unterscheidungs-kriterien Schulmodell	Ziel-gruppe(n)	Unterrichts-sprache(n)	sprachliche Ziele	erziehungs-politische Ziele	Lernbe-dingungen
Klassische Immersion	sprachliche Mehrheit	L1 und L2, meist mit anfänglicher Betonung der L2	funktionale Zweisprachigkeit	Pluralismus, Bereicherung	supportiv, additiv
Sprachen-schützende Immersion	sprachliche Minderheit	L1 und L2, meist mit anfänglicher Betonung der L1	funktionale Zweisprachigkeit	Erhaltung, Pluralismus, Bereicherung	supportiv, additiv
Zwei-Weg-(reziproke) Immersion	Minderheit und Mehrheit	Minderheits- und Mehrheitssprache mit Betonung der Minderheitensprache oder äquivalenter Gebrauch von L1 und L2	funktionale Zweisprachigkeit	Erhaltung, Pluralismus, Bereicherung	supportiv, additiv
internationale Immersion	sprachliche Mehrheit	zusätzlich zu einer Hauptsprache eine lingua franca	funktionale Zweisprachigkeit, Mehrsprachigkeit	Pluralismus, Bereicherung	supportiv, additiv
Drei-Weg-Immersion	Minderheit und Mehrheit	Kleinsprache + zwei starke Sprachen	funktionale Zweisprachigkeit, Mehrsprachigkeit	Erhaltung, Pluralismus, Bereicherung	supportiv, additiv
Hauptstrom mit Lektionen in Zweit- bzw. Fremdsprache(n)	sprachliche Mehrheit	Sprache der Mehrheit mit L2-Lektionen (wobei L2 nicht die Sprache der Minderheit ist)	Einsprachigkeit-plus (eingeschränkte Zweisprachigkeit)	eingeschränkte Bereicherung	neutral, ambivalent
Hauptstrom mit Schutz mit Zweit- bzw. Fremdsprache(n), wobei eine Minderheiten-sprache ist	sprachliche Mehrheit (sprachliche Minderheit)	Sprache der Mehrheit (L1) mit L2-Lektionen für alle; zusätzlich L1-Lektionen für Minderheitskinder	Einsprachigkeit-plus (eingeschränkte Zweisprachigkeit)	eingeschränkte Bereicherung	neutral, ambivalent

tabela 2-2: písobílenje formow mócněje imersiskeje dwójorěcneje wucby a tradicionalneje czorěcneje wucby (žródle: imersiska wucba - CATHOMAS 2005, b. 97, czorěcna wucba - tam, b. 93 (wuběrk))

Idealne su imersiske programy, kenž traju nanejmjenjej wósym lět (minimalnje šesć).¹⁷⁰ MAY/HILL pokažotej na wědomnostne slěženja, aby jano programy z minimalneju imersiskeju kwotu wót 50 procentow efektiwne byli. To by teke groniło, w imersiskich programach wěcej na kwalitu ako na kwantitu glědaś a se koncentrěrowaś, ressource za to wužýwaś imersiski kwocient pówušyś. Za to jo intensiwne žělo ze starjejšymi notne.¹⁷¹ Jo pšecej tema za

¹⁶⁸ Písir. CATHOMAS 2005, b. 125, „wuspěšne“ měni glědajuce na L1, L2 a druge píseďmijaty.

¹⁶⁹ Písir. CATHOMAS 2005, b. 256.

¹⁷⁰ Písir. MAY/HILL 2011, b. 89. CATHOMAS pišo minimalnje sedym, resp. styri lět (písir. CATHOMAS 2005, b. 124).

¹⁷¹ Písir. MAY/HILL 2011, b. 85ss. CATHOMAS pokažo na wědomnostny konsens, aby „die Dauer der schulischen Auseinandersetzung mit der Minderheitensprache länger sein sollte, als mit der dominanten Sprache.“ (CATHOMAS 2005, b. 174).

starjejšich (a zastojnsta), lěc źiši derje dosć majoritnu rěc nawuknu, až njeby byli pózdzej naslědk stajane.¹⁷² Žiwne jo, až bilingualne modele elitarnych šulow dopołnje akcepterowane su, modele rěcnego zdžaržanja pak skerjej nic.¹⁷³ Widobrnje jo za wědomnosć problematiski, swóje wuslědki, aby imersija jasne wužytki měla, statkownje prezentērowaś.¹⁷⁴ Šulske zastupnice a zastupniki cesto njamaju daniž eksplisitne pozitiwne daniž wjelgin negatiwne nastajena: Wěže wó wužytki dwójorěčnosći, ale wiże teke šulskoorganizatoriske pšašanja, gaby konsekwentne psesajźili.¹⁷⁵

Imersiwnje zwenkowucbne pórucenja mógu šulu pódpreriaś. Imersiske lěšojske campy na pšiklad mógu teke zgromadnje z mjenej intensiwnymi šulskimi pórucenjami dlujkodobne dobre rěcne efekty dojšpiś.¹⁷⁶ Wuspěšne imersiske modele glědaju teke na starjejšich: Aktiwnie starjejše, kenž mógu sobuželaś we wucbje a/abo paralelnje wuknuś rěc, lažcej rěc pšewzeju do wšednego dnja a z tym teke pódpreruju źišece šulske wuknjenje.¹⁷⁷

2.2.4.3 pedagogiske mócy a akademiski wobluk

Wjele mjeňsynow ma problem, až njejo wjele kompetentnych pedagogiskich mócow, kenž co inwestērowaś za pšidatne nadawki rewitalizaciskich programow.¹⁷⁸ Dokulaž wucba pši wukublanju jo wobgranicowana, muse studentki a studenty žělnje samostatnje rěc wuknuś a ako wucabnica resp. wucabnik w mjeňsynowem wobluku z drugimi wóčakowaniami rěcnego zgromažeństwa (na pšiklad glědajuce na pšidatny zwenkowucbny angažement) licyś.¹⁷⁹ Wažne jo, až wucabnice a wucabniki wobgrozoneje rěcy su do seši zwězowane, aby mógli se wuměnjaś.¹⁸⁰ Na kóncu stoje pšecej mjazy statnym top-down systemom a pôtrjebnosćami rěcnego zgromažeństwa - ale pôpšawem pšecej w srjejžišcu rěcneje kublańskeje politki.¹⁸¹ Dla togo wukublanje ceptarkow a ceptarjow musy integrerowane do rewitalizaciskich koncepcijow byś.¹⁸²

¹⁷² Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 30, IDIAZABAL/AMORRORTU/BARREÑA/ORTEGA/URANGA 2008, b. 141, HINTON 2011, b. 298. SIMPSON šeġnjo facit: „[I]f communities want to control the language of instruction at Government-funded schools, then they must ensure, that students learn the dominant language well, and do well on the standardised tests.“ (SIMPSON 2010, b. 28).

¹⁷³ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 75.

¹⁷⁴ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 68. To płaši teke za mechanizmy kaž njejo notne žělowe techniki a abstraktne koncepcije dwójc raz nawuknuś - gaž som serbski multiplikacijs rozměl, znajom teke w nimskej rěcy (pšir. CATHOMAS 2005, b. 106).

¹⁷⁵ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 81.

¹⁷⁶ Pšir. HINTON 2008c, b. 183.

¹⁷⁷ Pšir. HINTON 2008b, b. 9.

¹⁷⁸ Pšir. CATHOMAS 2005, b. 109.

¹⁷⁹ Pšir. WALKER 2008, b. 13.

¹⁸⁰ Pšir. FISHMAN 2001, b. 15.

¹⁸¹ Pšir. GARCIA/MENKEN 2010a, b. 254.

¹⁸² Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 189. Teke CATHOMAS pokažo na to, aby intensiwnie metodiske dalejkublanje wažne za wuspěch imersiskich programow jo (pšir. CATHOMAS 2005, b. 126).

Faktiski wšykne ceptarki a ceptarje su „policymakers”, to groni, až na kóncu teke zagronite za to su, kak rěcnokublańska poltika se we wucbje a šulach manifestěrujo.¹⁸³ GARCIA a MENKEN stej na pšiklad wuwijałej žaseś wjezecych principow za ceptarki a ceptarjow, aby mógli wuslěžiš a reflektěrowaś rěcnopolitiske, šulskoorganizatoriske a sociolinguistiske ramikowe wuměnjenja.¹⁸⁴

Rěcny niwow jo cesto problematiski: „*The question of whether outside non-speakers should be allowed to speak the language to early learners should be considered.*”¹⁸⁵ Mlogi raz njepytaju abo njamaju, wótergi pak teke jano njewužywaju móžnosći zwenka šule rěc prakticěrowaś - a z tym rěcne zamóžnosći se pógóršuju.¹⁸⁶ A teke nastajenje pšešivo mjeňsynowej rěcy jo dypk. Pozitiwne by było, gaby pedagogowki a pedagogi teke pšistup měli, nic jano rěc wucyś pak teke pšicyny twóriš ju wužywaś.¹⁸⁷

Za wukubłanje cuzorčnych ceptarkow a ceptarjow dajo wjele fachowych didaktiskich materialow. Ale jano rědko z eksplisitnego konteksta mjeňsynowych a/abo wobgrozonych rěcow ze swójimi specifiskimi ramikowymi wuměnjenjami (na pšiklad cesto z felujucymi ciloworčnymi krajami ako pla wjelikich swětowych rěcow). Jadnotliwe teksty z konkretnych rewitalizaciskich projektow pšedlaže.¹⁸⁸ Jo pšecej pšašanje, co resp. wjele móžo adaptěrowane byś za druge projekty.

Ku kublaństwoju słuša teke akademiski wobłuk - wusoke šule, uniwersity (institucija ceptarskego wukubłanja) a slěžeńske institucije, žo mjeňsynowa rěc zastupjona jo. Južo až eksistěruju, pódprěrujo minoritnu rěc a aktivity ju rewitalizěrowaś, dokulaž jo znamje, až (nanejmjenjej pó žélach) zawupytnjona a akceptěrowana jo. Teke gaž cesto institucije muse se pšešivo drugim swójmu eksistencu wupšawjaś a za to wójowaś.¹⁸⁹ Wuznam mógu teke měš za publikacie w a wó rěcy - wšo jadno lěc slěžeńske wuslědkи, wucbne materiale abo literarne twórby su.¹⁹⁰

¹⁸³ Pšir. TSUNODA 2005, b. 186, HORNBERGER 2010, b. xii, MENKEN/GARCIA 2010b, b. 1. Na ceptarjow a ceptarki ako normalny form rewitalizaciskich aktiwnych pokažo teke FISHMAN (1991, b. 369) - ale spomnjejo tam teke tšachotu burnouta.

¹⁸⁴ Pšir. GARCIA/MENKEN 2010b, b. 262ss.

¹⁸⁵ VALIQUETTE 2000, b. 110

¹⁸⁶ Pšir. SALLABANK 2010, b. 102.

¹⁸⁷ Pšir. RASOM 2008, b. 200.

¹⁸⁸ Na pšiklad HINTON 2003.

¹⁸⁹ Pšir. WALKER 2008, b. 12.

¹⁹⁰ Pšir. WALKER 2008, b. 14.

2.2.4.4 konkluzija

Na kóńcu wóstanjo pšašanje, kótary facit móžomy šégnuš. TSUNODA charakterizérujo šulsku rolu w rewitalizaciskich procesach tak: Tam, žo rěc powědana jo, njamóžo šula mjazygeneracisku transmisiju narownaś - ale tam, žo wěcej njepowědana jo, móžo njeefektiwna ale wužytña droga byś.¹⁹¹ CATHOMAS pšížo na 20 kriterijow wuspěšnje wucyš mjeňsynowe rěcy (tabela 2-3). Tak facit jo, aby wótegrono na pšašanje, lěc šula móžo rěc wumóc, jano móglò byś „Ně, ale zgromadnje z drugimi móžo wažna institucija pši tom byś.“¹⁹²

1.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Zielgruppe(n)“
1.1	Kinder von sprachlichen Minderheiten werden als eigene Gruppe wahrgenommen.
1.2	Die Sprachen der Minderheiten werden im Curriculum berücksichtigt.
2.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Unterrichtssprache(n)“
2.1	Beide Sprachen werden als Unterrichtssprachen immersiv gebraucht.
2.2	Beide Sprachen werden als Unterrichtssprachen genügend lange eingesetzt (+/- 40%-70% der gesamten Unterrichtszeit, bzw. während mindestens 4-7 Schuljahre, bzw. während 4000-6000 Stunden je nachdem, wie die Sprache ausserhalb der Schule etabliert ist).
2.3	Beide Sprachen werden zur Erhöhung der formalen Sprachenkompetenz auch als Unterrichtsfach angeboten.
3.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „sprachliche Ziele“
3.1	Es wird eine volle, ausgeglichene (funktionale) Zweisprachigkeit angestrebt.
3.2	Die Sprache der Majorität wird nicht auf Kosten der Sprache(n) der Minorität gelernt.
3.3	Altersangemessenes, schulsprachliches L1-Niveau
3.4	In der Minderheitensprache wird ein ähnlich hohes schulsprachliches Niveau (CALP) erreicht wie in der Mehrheitssprache.
4.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Erziehungspolitische Ziele“
4.1	Sprachlicher Pluralismus wird als Bereicherung angesehen.
4.2	Minderheitensprache(n) werden geschützt.
4.3	Der sprachlich-kulturelle Druck führt nicht zur Aufgabe der eigenen Sprache und Kultur.
4.4	Das Bildungsziel „Bilingualismus und Biliteralität“ wird als integraler Bestandteil des Schulprofils ausgewiesen.
4.5	Kinder sprachlicher Minderheiten können schulisch gleich erfolgreich sein wie jene der dominanten Sprachgruppe.
5.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Lernbedingungen“ (Soziokognitives Bedingungsgefüge)
5.1	Es wird zusätzlicher finanzieller, personeller, infrastruktureller und ideeller Support angeboten.
5.2	„Opinion leaders“ und „decision makers“, Lehrerschaft, Eltern und Schüler tragen gemeinsam das Projekt und sind öffentliche Fürsprecher einer zwei- oder mehrsprachigen Schulausbildung.
5.3	Die gesellschaftliche Akzeptanz zum Erlernen einer (minoritären) Zweitsprache ist vorhanden.
5.4	Durch Aufklärung und Öffentlichkeitsarbeit werden populäre negative Vorurteile gegenüber Zwei- und Mehrsprachigkeit aufgebrochen (z.B. kognitive Überforderung durch Zweisprachigkeit, negative Folgen auf Intelligenz und Identität der Lerner durch Zweisprachigkeit).
5.5	Es wird aktiv am Aufbau eines positiven sprachlichen Selbstkonzepts gearbeitet, so dass sich die Minderheitskinder nicht ihrer sprachlichen Herkunft schämen.
5.6	Finanzielle und personelle Ressourcen stehen zur Verfügung (u.a. für aktuelle Lehrmittel, Rekrutierung, Weiterbildungen von Lehrpersonen und zur Vergütung von Mehraufwand).

tabela 2-3: znamjenja statkownych šulskich modelow rěcných mjeňsynow (žródło: CATHOMAS 2005, b. 134)

¹⁹¹ Pšir. TSUNODA 2005, b. 184.

¹⁹² Pšir. McCARTY 2011, b. 175.

2.3 rěcna witalnosć

W toś tom modelu rěcneje smjerši jo rěcna witalnosć wažny indikator za staw rěcy. Taki deskriptiwny pístup zmóžnijo groniś, kak wobgrozona rěc jo. Z togo by dejavało pón móžno byś, konkretne interwenciske móžnosći identificerowaś (gaby zaměr był, proces pšewobrośiś) abo dalšne wugbańske pótřeby priorizérowaś (na píkład za rěcnu dokumentaciju). Wšakorake wědomnostnice a wědomnostníki su sformulērowali modele, w kótarychž su identificerowali centralne aspekty, kenž deje něco wugroniś wó rěcnem stawje. Take modele žělaju pak z wobgrozowańskimi schójzeńkami pak z indikatorami rěcnego wużywanja, cesto teke zwězane. Ako južo dalej přezy gronjone, su take deskriptiwné koncepcije teke kritizérowali, dokulaž rěcne změny abo změny rěcnego wużywanja ako socialna praksa tak statiski njejsu a změny njemuse stawne procese byś. Weto mógu analyziski instrument byś.

Schójzeńki su cesto zwězane z rěčnymi domenami. SPOLSKY definěrujo rěcnu domenu ako „*an empirically determined niche within a speech community with typical participants, location, topics and preference for language variety.*“¹⁹³ K wuznamoju rěcnych nišow hyšci pšízom slědk. Až pšašanje, w kótarych domenach se wużywaju rěc, jo wažny indikator za rěcnu perspektiwu, wopíšo CRYSTAL za situaciju, žež rěc zgubuje oficjalne domeny ako kublaństwo a na kóncu lěbda temy su wó kótarychž powědarki a powědarje mógu hyšci powědaś we wobgrozonej rěcy, teke dokulaž wokable njejsu wěcej prezentne: „*The language gradually disappears from the ‚serious‘ side of life [...]. Its presence may be still strong in some domains, such as [...] folklore, but these are perceived to be domains with less status. From a political point of view, the language is becoming invisible.*“¹⁹⁴ Rěcna prezentnosć w jadnej domenie sama ale hyšci njegroni wjele wó witalnosći. Rozměra teje prezentnosći w tós tej domenie jo teke wažna, až móžo relevantje se wobwliwowaś rěcne wuwijanje.¹⁹⁵ Etnolinguistiske faktory mógu teke pokazaś, do kótarego směra se rěc bužo wuwijaś.¹⁹⁶ Slědujo pšegléd takich konceptow.¹⁹⁷ Modele pokazuju teke rozdžélne pístupy - raz wěcej rěcnowědomnostne, raz wěcej socialnolinguistiske. Ale główne dypki se wóspjetuju. A z nimi bužo teke widobne, že wuchadne dypki za zapšimnjenja do procesa mógu byś. Pšegléd w tabeli 2-5 jo písiblíženje: Faktory rozdželnych koncepcijow se pó žělach pšekšicuju a awtorske pístupy njejsu pšecej tak blisko. Ale ako gronjone bužo z tym jasne, až wšykne awtorki a awtory głównje pšíšpiwaju samskim faktoram wuznam, teke gaž priority wšako su.

¹⁹³ SPOLSKY 2011a, b. 148s.

¹⁹⁴ CRYSTAL 2000, b. 83

¹⁹⁵ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 20006, b. 10.

¹⁹⁶ Pšir. LANDWEER 2000, b. 65.

¹⁹⁷ Pšir. teke pšegledy pla CRYSTALA 2000, b. 143s., TSUNODY 2005, b. 9ss., SCHEBESTY 2005, BECKERA 2005, GORTERA 2008, b. 174.

Wuchadnišćo jo how koncepcija ad hoc-kupki ekspertkow a ekspertow wót United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) z lěta 2003.¹⁹⁸ Wóna pomjenijo šesć głównych a tsi dalšne faktory rěcneje witalnosći, w danyh wobstojnosćach ze šesćimi schójžeńkami wobgrozenja wót 0 (mócnje wobgrozena resp. nježiva rěc) do 5 (njewobgrozena rěc).

2.3.1 mjazygeneraciska transmisija

Nejwašnjejšy aspekt rěcneje witalnosći jo mjazygeneraciska transmisija rěcy.¹⁹⁹ Staw rěcy jo cesto wopisowany ze starstwom nejmłodšych powědajucych.²⁰⁰ Južo FISHMAN pišo: „*Without intergenerational mother tongue transmission (or the transmission of a written or spoken second language, if that should be the societal goal) no language maintenance is possible. That which is not transmitted cannot be maintained.*“²⁰¹ A teke GRENOBLE/WHALEY formulērjotej, až rěc ma jano šansu na dlujkodobne wužywane, gaby se žísi ju písowojowali, dokulaž: „*For a language to be vital, it must be actively used by children.*“²⁰² Na toś tom zaklaže teke UNESCO pomjenijo mjazygeneracisku transmisiju ako nejnałožnejšy deskriptiwny faktor wobgrozenych rěcow. Klasifikaciske schójžeńki su: (0) domrěta/extinct - žedne powědajuce njejsu, (1) kritiska wobgrozena/critically endangered - wjelgin mało powědajucych, kěnž su písamem wšykne z generacije starych starjejšich, (2) grawěrujuca wobgrozena/severely endangered - rěc jo wužywana zwětšego wót generacije starych starjejšich, (3) definitiwna wobgrozena/definitively endangered - rěc jo wužywana zwětšego wót generacije starjejšich, (4) njewěsta/unsafe - rěc jo wužywana wót někotarych žísi we wšyknych domenach a wót wšyknych žísi we někotarych domenach, (5) wěsta/safe - rěc jo wužywana we wšyknych starstwach.²⁰³

2.3.2 licba powědajucych

Licba powědajucych jo wjelgin diskutowany indikator. Na jadnom boce někotare klasifikacije rěcnego wobgrozenja bazěrujo na licbach (cesto kombinērowany z mjazygeneraciskeju transmisiju).²⁰⁴ A jo teke lažko k rozměseju, což DIRKSMAYER napišo: „*With every lost*

---

¹⁹⁸ UNESCO 2003

¹⁹⁹ Pšir. FISHMAN 1991, GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 13.

²⁰⁰ Pšir. SPOLSKY 2011a, b. 149.

²⁰¹ FISHMAN 1991, b. 113. Konsekwentne systemoju FISHMANA se groni „*Graded Intergenerational Disruption Scale*“.

²⁰² Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 6, citat tam.

²⁰³ Pšir. UNESCO 2003, b. 7s.

²⁰⁴ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 19ss.

speaker the language becomes less viable, and moves one step closer towards extinction.“²⁰⁵ Šym mjeńše rěcne zgromazeństvo jo, šim napadojše jo teke fyziski abo rěcnokulturelnje (na pšiklad w situacijach rěcnego kontakta). Dla togo UNESCO wužywajo absolutnu licbu ako drugi klasifikaciski faktor, lěcrownož teke groni, až w toś tom konteksće njejo móžno „*to establish a hard and fast rule for interpreting absolute numbers.*“²⁰⁶ Teke GRENOBLE/WHALEY gronitej, až absolutna licba njejo taki wažny faktor zwěscíś rěcnu witalnosć.²⁰⁷ Z tym wótpowědujuce wugronjenja ako „*Nach wissenschaftlichen Betrachtungen [...] haben nur Sprachen mit mehr als 100.000 Sprechern eine reelle Überlebenschance.*“²⁰⁸ su wěcej psychologiski problematiske za rewitalizaciske programy abo rěcne zgromazeństwo, ale njejsu praktiski zmysłapołne. A teke ekspertki a eksperty UNESCO sami formulěruju, až žeden tych faktorow njeby dejal jaden sam wužywane ako indikator rěcneje witalnosći.²⁰⁹

Wěcej relevantna jo relatiwna licba powědajucyh.²¹⁰ To se póségujo ako na wjelikosć rěcnego zgromazeństwa²¹¹ tak teke na rozšyrjenje powědajucyh na pšiklad w starstwowych kupkach²¹². UNESCO ma how teke zasej šesć schójzeńkow: (0) domrěta/extinct - nichten njepowěda rěc, (1) kritiska wobgrozona/critically endangered - wjelgin mało luži powěda rěc, (2) grawěrujuca wobgrozona/severely endangered - mjeňšyna kupki powědajo rěc, (3) definitiwna wobgrozona/definitively endangered - wětšyna kupki powěda rěc, (4) njewěsta/unsafe - písamem wšykne powědaju rěc, (5) wěsta/safe - wšykne powědaju rěc.²¹³

2.3.3 rěcne domeny

Ako južo gronjone graju rěcne domeny wažnu rolu pósuzowaś witalnosć rěcy. How stej dwě aspekta ważnej: 1. lěc abo kak se nałožne rěcne domeny změnju a 2. kak abo lěc rěc zamóžo sebje pšízwójaś nowe domeny. Konteksty a temy w kótarychž rěc jo nałožujobna a wósoby,

²⁰⁵ DIRKSMAYER 2005, b. 57

²⁰⁶ UNESCO 2003, b. 8

²⁰⁷ GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 14

²⁰⁸ NOBERG 2006b, b. 116s. Na drugich měsnach se powědajo teke wó 300.000: „*Die von der Europäischen Kommission in Auftrag gegebenen Studie EUROMOSAIC beziffert die kritische Grenze der für das Überleben einer Sprache notwendigen Sprecher auf 300.000.*“ (<http://www.fuen.org/show.php?id=4>, zapšimk: 14.10.12).

²⁰⁹ Pšir. UNESCO 2003, b. 7. Tak daloko teke njejo jasne, cogodla „magiska licba“ 100.000 powědajucyh žinsa hyšći pla wšakorakich awtorow taki mówczy indikator jo. Cesto se gronje mjenjej abo wěcej njekonkretnje, aby žrědlo za to teke UNESCO bylo.

²¹⁰ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 12.

²¹¹ Na pšiklad jo sociolinguistiski rozdžél, lěc 1.000 luži wót 1.000 písłušnikow jadneje kupki abo 1.000 wót 100.000 tu rěc powědaju.

²¹² Tak móžo na pšiklad teke jedna rěc z milionami powědajucyh wjelgin wobgrozona byś - gaž písamem wšykne su južo wjelgin stare. Pšiklad za taki problem jo dolnonimska rěc.

²¹³ Pšir. UNESCO 2003, b. 9.

kenž mógu byś rozgronowe partnerje w rěcy, direktnje wobwliwuju mjazygeneracisku transmisiju.²¹⁴ Wuslědk rěcneje zmény jo, až w pšiběrajucych licbach domenow, žež rěc jo pjerwej wěsta byla, druga rěc se wěcej a wobgrozona rěc mjenjej wužywa. Rowno w swójzbach starjejše njamógu abo njekšě rěc žišam dalej dawaś.²¹⁵ Za pšichod rěcy jo teke pšizwójenje nowych domenow a wužywanje (nowych) medijow wažne. Nanejmjenjej měni UNESCO: „*If the communities do not meet the challenges of modernity with their language, it becomes increasingly irrelevant and stigmatized.*“²¹⁶ Rěc móžo w jadnej domenje principjelnje prezentna byś, ale gaž to jo jano z małym póżelom, pón to njama wjeliki efekt: „[...] the presence of a language in any given domain does not in and of itself guarantee vitality. The greater consideration is how much the language is used in that particular domain: thirty-minute weekly radio broadcasts, a website, or a page in a newspaper which is otherwise written in the national language may have powerful symbolic value, but they do not translate into signs of high vitality.“²¹⁷ Druge pšašanje jo, lěc jo zmysłapołne dalej wuwişań rěc za wšykne nowe rěcne domeny abo nic. Což nastupa domeny a funkcije, tych šesć schójzeńkow UNESCO jo: (0) domrěta/extinct - rěc se njewužywa za zědnu domenu a žednu funkciju, (1) wjelgin wobgranicowane domeny/highly limited domains - wužywaju rěc jano we wjelgin wobgranicowanych domenach z wjelgin małymi funkcijami, (2) wobgranicowane abo formalne domeny/limited or formal domains - rěc jo prezentna we wobgranicowanych socialnych domenach a za někotare funkcije, (3) spadujuca licba domenow/dwindling domains - rěcne wužywanje we wobydlarskej domenje a z wjelimi funkcijami, lěcrownož dominantna rěc zachopijo se zadobywaś do (teke wobydlarskich) domenow, (4) wjelerěcna paritetnosć/multilingual parity - dwě abo wěcej rěcow móžo wužywane byś we wětšych žélach socialnych domenow a za wětšy žél funkcijow a (5) uniwersalne wužywanje/universal use - rěc jo z wšyknymi funkcijami we wšykných domenach wužywana.²¹⁸

Pšiklad za socio-ekonomisku domenu jo góspodarski wobłuk - rěc, kótaraž jano zwězana z doma, šulu abo nabóžninu jo, ma mjenjej šansow pšežywiś ako rěc, kenž teke na žele abo w góspodarstwie wužywana jo.²¹⁹ Lěcrownož we wšednem dnju wažny a dla togo teke z prestižom zwězany wobłuk, jo za mjeňsynove rěcy problematiski. Rěc a jeje rewitalizacija stej samej góspodarski faktor.²²⁰ W kulturelnem, kublańskem a turistiskem

²¹⁴ Pšir. UNESCO 2003, b. 9.

²¹⁵ Pšir. ROMAINE 2006, b. 444.

²¹⁶ UNESCO 2003, b. 11

²¹⁷ GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 10

²¹⁸ Pšir. UNESCO 2003, b. 10.

²¹⁹ Pšir. SPOLSKY 2011a, b. 151.

²²⁰ Pšir. HARBERT 2011, b. 418ss.

wobłuku jo faktor, teke, gaž cesto jano symboliska prezencnosć jo.²²¹ Direktne finacialne spěchowanje powědajucych (pjenjeze za rěcne wužywanje) njejo optimalna wěc, dokulaž ma negatiwny wliw na rěcny prestiž.²²²

Glědajuce na nowe domeny a medije klasifikacija UNESCO jo slědujuca: (0) njeaktiwna/inactive - rěc njejo wužywana w žednych nowych domenach, (1) minimalna/minimal - rěc jo jano wužywana w mało nowych domenach, (2) docynjona/coping - w někotarych nowych domenach wužywaju rěc, (3) zwólna k pšiwzešu/receptive - prezentna we wjele nowych domenach, (4) robustna abo aktiwna/robust or active - we nejwěcej nowych domenach wužywana a (5) dynamiska/dynamic - rěc jo wužywana we wšyknych nowych domenach.²²³

Medije a internet su typiski pšiklad za kompleksne nadawki rěcnego planowanja.²²⁴ Za młodostnych w modernem swěše (a z tym za pšichodnu generaciju powědajucych) jo wažne, až rěc ma teke moderny image a zwězk z modernym swětom a modernymi temami.²²⁵ Za młožinu musy rěc relevantna, coolna a trendy byś (to groni teke, nic jano zwězana ze staromodnymi temami) - z tym medije, popowa kultura, subkultury²²⁶, móžnosći młodostnu rěc wuwijaš a wužywaš a sebje dožywiš ako člonk wětšego zgromadeństwa nabywaju wuznam.²²⁷

Internet njejo jano „młoda” domena statusowego planowanja ale teke rewitalizaciski srědk: Korpusowe planowanje móžo na internetowem zaklaže material ako słowniki k dispoziciji stajiš, rěc pšiswójeńske planowanje móžo nowe wuknjeńske drogi wopytaš.²²⁸ Wužytk jo, až stawnje k dispoziciji stoj a teke „eksilantki” a „eksilanty” mógu dalej žel rěcnego zgromadeństwa byś. Na drugem boce móžo za staru, za rewitalizaciju wažnu generaciju problematiski medium byś.²²⁹

Tradicionelne medije pak maju problem, až su relatiwnje droge glědajuce na licbu adresatkow a adresatow²³⁰ a maju cesto kwantitatiwne a kwalitatiwne problemy²³¹. Radjo jo pši tom hyšći tuńše ako telewizija, lěcrownož za dopołny program w mjeńsynowej rěcy (ako

²²¹ Pšir. AMERY 2001, b. 170, HARBERT 2011, 410, 418ss.

²²² Pšir. HARBERT 2011, b. 417 z irskim pšikladowm.

²²³ Pšir. UNESCO 2003, b. 11.

²²⁴ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 9s.

²²⁵ Pšir. O’SHANNESSY 2011, b. 95.

²²⁶ SALLABANK 2008 pokažo na motiwaciske efekty „antisocialnych” subkulturelnych medijow resp. wumělskich formow ako graffiti, fanzines, rap, blogs (b. 159).

²²⁷ Pšir. MORIARTY 2011, b. 448s., 458, k popowej kulturje eksplikacije b. 456s a CRYSTAL 2000, b. 113s. MAY na to pokažo, až interpretēruj minoritne rěcy pón cesto ako wobgranicowane a njepomocniwe, gaž jano nosarki tradicijow abo historiskich identitow su (pšir. MAY 20006, b. 257).

²²⁸ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 20006, b. 190ss., MORIARTY 2011, b. 448ss.

²²⁹ Pšir. HARBERT 2011, b. 408, MORIARTY 2011, b. 454s.

²³⁰ Pšir. MORIARTY 2011, b. 453.

²³¹ Pšir. FISHMAN 2001, b. 473s.

retoromanski w Švicarskej) wjele mōcow notne jo a teke telewizija z rewitalizaciskeje perspektiwy wažna jo.²³² Za pśichod na interneše bazērujuce, tuńše medialne pórucenja zawěscé budu wažnejejše. FISHMAN pak kritiski na to pokažo, aby lažcej było medialne pórucenja (a samo šule) natwariš, ako rěcne zgromadeństwa abo ako pódpěrowaś familije.²³³

Pśi rewitalizacji rěcne domeny su pόlo napnětosćow: Na jadnom boce jo zaměr (pśed drugim prestižowego) planowanja licba domenow pówušyś. Na drugem boce jo zaklad stabilnego bilingualizma ekskluziwnosć domenow, dokulaž howac slabša rěc by musała z mócnjejšemu konkurērowaś. SALLABANK pokažo na to, až prezencnosć minoritnych rěcow w zjawnem službje cesto skerzej symboliska ako funkcionalna jo.²³⁴ Pón ale jo pšašanje, kak zmysłapołne na pśikład dwójorěcne adresy su gaž post njepšízo. Teke pišo, až rozšyrjenje domenow typiski pódwjacorný model (to groni teke Europy) jo - ale pśisamem žedne efekty na mjazygeneracisku transmisiju ma.²³⁵ To groni, aby planowanje domenow dejava bottom-up městno top-down byś, co měni rěcne zgromadeństwo zapśimjeś pla takich aktiwitow a wuzwolenja domenow.²³⁶ Jadna pozicija jo, se wěcej koncentrērowaś na domeny, źož rěc tradicionelne mōcna jo (była) a teke te domeny, tych institucijow w rěcnem zgromadeństwje pśipózname su.²³⁷ Šěžko jo faktory mōcowaś, kenž pódpěruju mjazygeneracisku transmisiju. Na pśikład typiske kulturelne zarědowanja mjeňsynowych abo rěcnych kupkow njezepěraju awtomatiski rěcnu transmisiju: Teke gaž maju dobry wliw na rěcny prestiž a su móžnosć, rěc wužywaś - direktny wliw na mjazygeneracisku transmisiju njamaju, skerzej su městna symboliskeje ethnicity. A tež tradicionelny zwisk mjazy rěcu a identitu njemusy młodych luži motiwērowaś rěc wuknuś abo wužywaś.²³⁸

²³² Pśir. OETER 2010, b. 28.

²³³ Pśir. FISHMAN 1991, b. 404, 408.

²³⁴ Pśir. SALLABANK 2011, b. 280.

²³⁵ Pśir. SALLABANK 2011, b. 289 a teke ROMAINE 2006, b. 456. Na pśikład Europska rěcna charta wopśimjejo šešć na domeny orientērowanych artikelow: kubłanje (a wědomnosć, art. 8), justica (art. 9), zjawne zastojnstwo a słuzywubaśa (art. 10), medije (art. 11), kulturelne aktiwity (art. 12) a gospodarske a socialne žywjenje (art. 13).

²³⁶ Pśir. na pśikład ROMAINE 2006, b. 454, SALLABANK 2011, b. 284.

²³⁷ Pśir. ROMAINE 2006, b. 457s.

²³⁸ Pśir. SALLABANK 2008, b. 159, SALLABANK 2010, b. 103, WILLIAMS 2010, b. 34. Teke FISHMAN měni: „*The fact that there is a large, still active, elderly population ([...], past child-bearing age') that organizes and partakes of endless [...] public events. rituals, ceremonies, concerts, lectures, courses, contests, readings, songfests, theatrical presentations, radio and television programs and publications is, of course, a tremendous societal achievement and a great joy to those individuals who are personally involved in and enriched by these activities. However, from the point of view of [revitalization, MĚN], [...] [t]hey serve to enthuse the already enthusiastic, to convince the already convinced. [...] It is hard for a thousand ,old-timers' [...] to believe that on the morning after [language, MĚN] is still no better off than it was on the night before. However, that is really the case, quite regardless of how many ,young guests' were also present on any one such particular occasion or another, because ,special events' of this kind are [...] simply not linked into the ongoing, normal, daily family socialization pattern. There [...] is no necessary carry-over from the ideological and estetic highs [...] to the concrete rounds of daily life, and [...] to the child socialization nexus on which [revitalization, MĚN] ultimately really depends.*“ (FISHMAN 1991, b. 397s.).

2.3.4 kublaństwo a literarnosć

Centralna tema - teke togo žěla - w socialnolinguistiskem wobłuku jo kublaństwo: „*Education in the language is essential for language vitality.*“²³⁹ To groni teke, až tam, žo eksistērujo formalny kublański system, „*the language of education become a key determinant of language use in other domains.*“²⁴⁰ A gaž powědamy wó systemach formalnego kublania ako w Nimskej, słuša k tomu teke pisny rěcny a rěcnopedagogiski material, kenž musy k dispoziciji stojecy byś. Pši wustnych rěcach móžo se diskutěrowaś, lěc jo zmysłapołne pisnu rěc wuwijaś. Powšyknje w literaturje jo gronjone, až literarnosć jo tendenciellne pozitiwna wěc, dokulaž literarnosć pomaga rěc rosžyrjaś a jej wobstawnosć daś.²⁴¹ Problematiski za mjeňsynowe rěcy jo, až cesto jo pšemało literarnych pôrucenjow, a pón literarnu funkciju pšewzejo druga rěc.²⁴² Ale na drugem boce matej GRENOBLE/WHALEY teke pšawje, gaž dajotej k wobmyslenju, až eksistērujucy pisny material njegroni, aby jen teke cytali.²⁴³ Wužywabnosć pisnych materialow jo slědny główny faktor rěcneje witalnosći pó systemje UNESCO: (0) žedny pšawopis njestoj k dispoziciji, (1) praktiski pšawopis jo znaty w rěcnem zgromazeństwje a někotare pisne materiale eksistēruju, (2) pisne materiale eksistēruju ale su jano wužywabne za někotarych čłonkow rěcnego zgromazeństwa - za drugich maju wěcej symboliski wuznam, žedno šulske wuwucenie literarnosći njejo, (3) pisne materiale eksistēruju a žiši maju kontakt z nimi w šulach, žedne šišcane medije njespěchuju literarnosć, (4) pisne materiale eksistēruju a žiši wuwijaju literarnosć w šuli, w zastojnstwje njewužywaju pisnu rěc a skóńcne (5) rěc ma etablērowanu ortografiju a literarnu tradiciju z gramatikami, słownikami, tekstami, literaturu a wšednymi medijami, pisanje jo wužywane w zastojnstwje a kublaństwje.²⁴⁴

2.3.5 kněžarske a institucionelne nastajenja a oficielny status rěcy

K ramikowym wuměnjenjam słuša teke rěcna politika. Wóna ma wliw na móžnosći rěc wužywaś, na rěcny prestiž a z tym teke direktnje na rěcne zgromazeństwo. Cesto statna politika njejo pódprerujuca ako notna - „*a cynic might argue that ‘too late’ is the most convenient time for a nation state to recognize linguistic minorities.*“²⁴⁵ „Politika“ how se manifestērujo w pšawniskich wustawjenjach, nastajenjach politiskich zagronitych a wašnjach,

²³⁹ UNESCO 2003, b. 12, wuzwignjony w originalu

²⁴⁰ GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 10

²⁴¹ Pšir. TSUNODA 2005, b. 188s.

²⁴² Pšir. SALLABANK 2011, b. 280.

²⁴³ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 11.

²⁴⁴ Pšir. UNESCO 2003, b. 12.

²⁴⁵ SALLABANK 2011, b. 283

kak zastojnsta a druge institucije wugbaju.²⁴⁶ Cesto bužo tak teke widobne, kótare nastajena dominantnych (rěčnych) kupkow eksistēruju, dokulaž dominēruju politiski system. Take nastajena mógu byś „*a powerful force either for promotion or for loss of a language.*“²⁴⁷ Dobre, cesto symboliske politiske zaměry pak njedosegaju, aby rěc pšežwiła, muse teke praktiski do statka stajone byś.²⁴⁸ Problematiski jo, až wjele politiskich akterkow a akterow samo njejo bilingualne, to groni, až cesto njamógu se pšedstajiš až resp. kak na pšiklad imersiske programy funkcionēruju.²⁴⁹ Zakładne nastajena napšešiwo rěcnej politice mógu byś: „rěc ako problem“, „rěc ako pšawo“ a „rěc ako ressource“.²⁵⁰ Blisko togo, ale pitšku wěcej diferencērowane jo pěš schójžeńkow UNESCO: (0) zakaz/prohibition - mjeňsynowe rěcy su zakazane, (1) wunužjona asimilacija/forced assimilation - žeden šcit a žedno pšipóznaše za mjeňsynou rěc njejstej, majoritna rěc jo jadnučka oficialna rěc, (2) aktiwna asimilacija/active assimilation - žeden šcit za mjeňsynou rěc njejo, kněžarstwo spěchujo rěcnu asimilaciiju na pšiklad z majoritnorěčnym kublaństwom, (3) pasiwna asimilacija/passive assimilation - specifiska politika za mjeňsynou rěc njejo, w zjawnosći pšeważujo majoritna rěc, (4) diferencērowana pódpěra/differentiated support - mjeňsynowa rěc jo šcitana primarnje za priwatny wobłuk, ale ma teke wusoki prestiž nanejmjenjej w někotarych domenach, (5) rownopšawna pódpěra/equal support - wšykne rěcy su šcitane.²⁵¹

2.3.6 nastajena rěcnego zgromażeństwa

Rěcne zgromażeństwo jo kupka wšykných luži, kenž komunicēruju w jadnej rěcy. Ako južo gronjone njemusy to groniš, až se wšykne identificēruju ako člonk jadneje etniskeje abo kulturelneje kupki. Teke, gaž něchten jadnu rěc ako cuzu rěc wobkněžyo a z njeju komunicērujo, jo člonk rěcnego zgromażeństwa. Gaž nichten njoco abo njamóžo rěc wěcej wužywaś, rěcne zgromażeństwo njeeksistērujo wěcej. Lěcrownož na pšiklad ako kulturelna, snaž teke etniska kupka móžo dalej wobstawaś - pón ale ako žél drugego rěcnego zgromażeństwa teje rěcy, kótaruž jo pšewzeło. Tak nastajena rěčnych zgromażeństwów napšešiwo rěcam su elementarne. Jano gaby mělo pozitiwnie nastajena a by myslilo, aby derje było, gaby rěc dalej žywa była, jan opon ma rěc pšichod. Žo wšykne awtorki a awtory wobjadne su, jo pšašanje wuznama rěcnego zgromażeństwa: „*So, only a community can save*

²⁴⁶ Pšir teke GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 11.

²⁴⁷ UNESCO 2003, b. 12

²⁴⁸ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 28.

²⁴⁹ Pšir. SIMPSON 2010, b. 27.

²⁵⁰ Pšir. SALLABANK 2011, b. 284, se póšegnuca na Ruíz.

²⁵¹ Pšir. UNESCO 2003, b. 13s.

an endangered language.”²⁵² A na kóncu „*it's the speakers, not outsiders, who maintain or abandon languages.*”²⁵³ FISHMAN dodajo. „*Gemeinschaft (the intimate community whose members are related to one another via bonds of kinship, affection and communality of interest and purpose) is the real secret weapon*” rewitalizacije.²⁵⁴ Teke gaž móžno jo, až rěcne zgromazeństwo akle přepózdže wiži trěbnosć aktiwne byś²⁵⁵, bžez powědajucych nic njebužo.²⁵⁶ Dla togo muse se akcepterowaś rewitalizaciske plany a za to muse teke zapšimnjone byś.²⁵⁷ A VALIQUETTE specificeruju, aby rěc wumrěla, gaž rěcne zgromazeństwo „*surrenders its responsibility to outsiders, or even to a few persons within the community (such as school teachers)*”.²⁵⁸ Rewitalizacija groni na kóncu, až socialny kontekst za rěcne wužywanje dej se změniš a člonki rěcnego zgromazeństwa muse se rozsužiš, lěc a kak (nje-) wužywaju rěc - a za to su sami zagronite - dla togo jo nastajenje pšešiwo rěcy, rěcna wuwědobnosć (language awareness) sensibelne pôlo.²⁵⁹ Rewitalizaciju pôdpěrujuce su pozitiwne nastajenja, kenž wěcej na pšežywjenje a woboranje glědaju ako na zgubjenje.²⁶⁰ K wuwědobnosći tekeслуша, aby notne było, rěc cesto wužywaś: „*What is the most important is this: Those who can speak the language must speak the language.*”²⁶¹ To płaši teke za wuknjeński fazu - kužda wuknica a kuždy wuknik móžo multiplikator w rewitalizaciskem procesu byś, wšo jadno wjele južo wobkněžyo.²⁶² TSUNODA to ako wopor za rěcnu rewitalizaciju pomjenijo: Teke gaby lažćeby było, w drugej rěcy powědaś, muse wužywaś rěc, kenž kšě rewitalizérowaś.²⁶³

---

²⁵² CRYSTAL 2000, b. 154, VALIQUETTE pišo písamem rowno tak: „*The community, and only the community, can preserve a living language.*” (VALIQUETTE 2000, b. 107).

²⁵³ UNESCO 2003, b. 4

²⁵⁴ FISHMAN 2001a, b. 458s.

²⁵⁵ Pšir. CRYSTAL 2000 b. 109, TSUNODA 2005, b. 190.

²⁵⁶ SALLABANK pokažo na to, až teke płaši za rěcnu politiku a rěcne planowanje: „*Official support cannot save a language without community commitment.*” (SALLABANK 2011, b. 283).

²⁵⁷ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. x, 167.

²⁵⁸ VALIQUETTE 2000, b. 107, CRYSTAL 2000, b. 81, 118.

²⁵⁹ Pšir. FISHMAN 1991, b. 111, VALIQUETTE 2000, b. 111, CRYSTAL 2000, b. 87, 111, TSUNODA 2005, b. 158s., 190s., GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 11s., 69.

²⁶⁰ Pšir. GRINEVALD/BERT 2011, b. 61.

²⁶¹ TSUNODA 2005, b. 191, pšir. teke HINTON 2008, b. 293. Jo wjele pšíkładow: „*We talk of bilingualism but speak English (and/or another majority language in other cultural contexts).*” (Ó GIOLLAGÁIN 2010, b. 19). „*There is a big gap at times between an individual's expressed intention to become actively involved in learning the language, and actually following it through.*” (AMERY 2001, b. 206). „*While they want to 'do something' to maintain their heritage language, a large proportion do not use it in their homes or daily lives.*” (SALLABANK 2010, b. 102). A HINTON 2008b reziměrujo: „*In sum, this must be one of the key goals in a language revitalization program in communities that still have native speakers: to get the speakers using their language again.*” (b. 14).

²⁶² Pšir. HINTON 2002, b. xvii: „*teach whatever you learn to someone else!*” Wóna teke pokažo na DARRELLA KIPPA kenž zastupuju mjenjenje „*if you learned two words today [...] knock on your neighbour's door and say, 'Turn off the TV! Get the kids! I have two new words!'*” (citat tam).

²⁶³ Pšir. TSUNODA 2005, b. 192.

Ale chto něnto člonki rěčnego zgromadeństwa su? Chto su powědarki a powědarje? Maminorěcne njejsu pó definicji nejlěpše ekspertki a eksperty swójeje rěcy²⁶⁴ ale za rěcne wuwijanje weto wjelgin wažne²⁶⁵. Jasne jo, až teke zgromadeństwa wobgorzonych rěcow se žinsa stawnje změnijo, to groni, až njejsu statiski objekt.²⁶⁶ Dajo rozdželné klasifikacie powědajucych²⁶⁷, to groni člonkow rěčnego zgromadeństwa. Tabela 2-4 pokazujo jadnu.

Last speakers	slědna žywu rěc powědajuca wósoba, wěcej socialneje role ako rěcnowědomostny fakt
Ghost speakers	prěju rěcne znaša, negatwine nastajenia
Rememberers	wobgranicowane rěcne znaša, kenž njepokazuju
Neo-speakers	wóćakana kupka rewitalizacije: luže kenž wuknu rěc, pozitivne nastajenia
Terminal speakers	někotare pasiwnie rěcne znaša, aktiwnje jano wjelgin wobgranicowane zamóžnosći, na pšiklad jadnotliwe rěcne wobroty
Semi-speakers	wěcej receptiwnych ako produktiwnych rěcnych móžnosćow abo běznje jano w jadnotliwych wobcerkach
Fluent speakers	powědaju běžne, to groni, až maju drugich z kótarymiž mógu powědaś

tabela 2-4: klasifikacija powědajucych (za: GRINEVALD/BERT 2011, b. 49ss.)

Widobnje jo, až dajo psécej člonki rěčnego zgromadeństwa, kenž njamógu abo njekšě rěc powědaś. „Rěcne” zgromadeństwo ma z tym teke socialne aspekty. Móžom tam do socio-kulturelneje praksy integrerowany byś, lěcrownož njepowědam rěc - znata situacija z Dolneje a ewangelskeje Górnje Lužice. Rozdželný niwow rěčnego wobkněženja jo relevantny za konkretne rewitalizaciske programy.

UNESCO wopíšo zasej pěś schójzeňkow: (0) wšyknym jo wšojadno, lěc rěc se zgubijo, wšykne kšě wužywaś majoritnu rěc, (1) jano mało luži co rěc zdžaržaś, druge pódpěruju rěcne zgubjenje abo su indiferentne, (2) někotare kšě rěc zdžaržaś, druge pódpěruju rěcne zgubjenje abo su indiferentne, (3) wjele luži co rěc zdžaržaś, druge pódpěruju rěcne zgubjenje abo su indiferentne, (4) nejwěcej luži pódpěrujo rěcne zdžaržanje a (5) wšykne člonki rěčnego zgromadeństwa se waže swóju rěc a kšě ju spěchowaś.²⁶⁸

Nastajenia se cesto změnju pšež generacije a žywjeńske wuměnjenja. Na pšiklad stara generacija casow towarišnostnych abo góspodarskich změnow zwězane z rěcnymi změnjami njemusy problemy z rěčnym zgubjenim měš. Ale jeje źiši, kenž w nowej rěcy wěste su a njamaju wěcej problemy starjejých, zachopiju reflektěrowaś wó zgubjonem pochaže.

²⁶⁴ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 164, CATHOMAS 2005, b. 24.

²⁶⁵ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 65.

²⁶⁶ Pšir. GRINEVALD/BERT 2011, b. 59.

²⁶⁷ Pšir. TSUNODA 2005, wótrězk 9. Pokažo wšake móžnosći klasificerowaś: mj. dr. pó rěcnych zamóžnosćach, rěčnem wužywanju, rěčnem písowjenju.

²⁶⁸ Pšir. UNESCO 2003, b. 15.

Njewiže staru rěc wěcej ako žrědło sromoty ale ako znamje identity a gjardosći a se žyce, aby rěcna situacija hynac była. „*But by then, without any preservation measures, it is too late.*“²⁶⁹

2.3.7 rěcna dokumentacija

Eksistērujuca dokumentacija sama žeden indikator za rěcnu witalnosć njejo.²⁷⁰ Dokumentērowaś rěc jo na kuždy pad trěbne za rěcne zdžaržanje a rěcna rewitalizacija jo pokazana na gramatiki, słowniki a nagraša.²⁷¹ WOODBURY definērujo rěcnu dokumentaciju ako „*creation, annotation, preservation and dissemination of transparent records of a language.*“²⁷² Za UNESCO wašnja a kwalita rěcneje dokumentacije stej slědny faktor witalnosti. Šesć schójzeńkow how jo: (0) njedokumentērowana/undocumented - žedne materiale njeeksistēruju, (1) njedosegajuca/inadequate - jano mało gramatikaliskich zapiskow, krotke słowne lisćiny a fragmentariske teksty eksistēruju, awdiowizuelne nagraša - gaž dajo - njejsu wužywabne, (2) fragmentariska/fragmentary - někotare zapiski, słowne lisćiny, teksty a snaź teke awdiowizuelne nagraša eksistēruju a mógu za wobgranicowane slěženje wužywabne byś, (3) dosegajuca/fair - dosegajuce gramatiki, słowniki a teksty su, ale žedne wšedne medije njeeksistēruju, awdiowizuelne nagraša wšakorakich kwalitow mógu eksistērowaś, (4) dobra/good - dobra gramatika a někotare pšiměrjone gramatiki, słowniki, teksty, literatura, wšedne medije a wusokokwalitatiwne awdiowizuelne nagraša eksistēruju, (5) nabejna/superlative - wobšyrne gramatiki, słowniki, teksty eksistēruju a rěcny material se stawnje producēruju, wunosne awdiowizuelne nagraša z wjelgin dobreju kwalitu su.²⁷³

Z tymi pódkapitelami som - głównje na zakłaże klasifikacije UNESCO - pokazał móžnosći rěcnu witalnosć pógódnośi. To jo ważne, až móžomy tak pózdzej (a) situaciju dolnoserbskeje rěcy a (b) teke rewitalizaciske koncepty a jich praktikabelnosć pósuziš. Na to pšížomy hyšći slědk. Nejpjerwjej zespominajo tabela 2-5 indikatory rěcneje witalnosći pó koncepcijach wšakich awtorkow a awtorow. Teke gaž se priority a pomenjenja rozeznawaju, jo widobnje, až wjele faktorow za wjele awtorkow a awtorow ważne a z tym teke w paže dolnoserbščiny relevantne jo.

²⁶⁹ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 106, citat tam.

²⁷⁰ Pšir. GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 4.

²⁷¹ Pšir. CRYSTAL 2000, b. 149, TSUNODA 2005, b. 229, GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 5.

²⁷² WOODBURY 2011, b. 159

²⁷³ Psír. UNESCO 2003, b. 16s.

Kapitelzusammenfassung

Ausgehend von der existierenden Begriffsvielfalt wird ein Arbeitsmodell entwickelt, das Revitalisierung als Prozess begreift, um eine bedrohte Sprache zurück in einen Zustand stabilen Bilingualismus zu bringen, von wo aus mit Mitteln des Spracherhalts weiter gearbeitet werden kann. Es werden verschiedene theoretische Vorgehensweisen zur Erarbeitung von Revitalisierungsprogrammen vorgestellt. Wichtige Elemente sind eine klare Zielbestimmung und wissenschaftliche Begleitung. Eingegangen wird auch auf die drei Dimensionen der Sprachplanung Korpus-, Status- und Spracherwerbsplanung. Kritisch betrachtet wird die Rolle des Bildungswesens bei Revitalisierungsprozessen. Delegiert die Sprachgemeinschaft die Verantwortung für revitalisierende Prozesse auf das Schulwesen, kann dem Sprachwechsel nicht entgegen gewirkt werden. Drei zentrale Möglichkeiten von Schulsystemen für (bedrohte) Minderheitensprachen - fremdsprachlicher, bilingualer und immersiver Unterricht - sowie die Rolle von Lehrkräften werden erläutert. Erfolgsfaktoren werden auf der Grundlage des Modells von CATHOMAS genannt. Als Voraussetzung für eventuelle Revitalisierungsmaßnahmen ist eine Verortung der betreffenden Sprache hinsichtlich ihrer konkreten Bedrohtheit notwendig. Als grundlegendes Modell wird die UNESCO-Klassifikation mit ihren Hauptfaktoren Sprachweitergabe zwischen den Generationen, Sprecherzahl, Sprachdomänen, Bildung, offizieller Sprachstatus, Einstellungen der Behörden und der Sprachgemeinschaft sowie Dokumentation der Sprache dargestellt.

	1	2	3	4	5	6	7	8
	UNESCO 2003 (b. 7-17)	TSUNODA 2005 (b. 9)	LANDWEER 2000 (b. 65-70)	CRYSTAL 2000 (b. 130-142)	YAMAMOTO 2000 (b. 114)	Euromosaic 1996 (pó: GORTER 2008, b.174)	Council of Europe 1993	FISHMAN 1991 (b. 87-109)
1	1. mjazygen. transmisija	3. mjazygen. transmisija				1. swójžba 2. zgromaeństwo		sch. 6 mjazygen. transm. w swójžbach
2	2. absolutna licba powědajucych 3. relatiwna licba powědajucych	1. licba powědajucych 2. starstwo powědajucych	4. licba powědajucych 5. rozšyrjenje powědajucych w socialnych sešach					sch. 8 socialne izolēowane, stare powědarje sch. 7 etnolinguistiska aktiwna generacija pó póroźnem starstwie
3	4. změna rěčnych domenow 5. reakcija na nowe domeny a medije	4. funkcije rěcy	2. licba domenow 1. relatiwna pozicija na urbano-ruralnem kontinuumje (inkl. rěčny kontakt) 3. cestosć a wašnja kodoweje wótměny	6. wužywanje elektroniskich technologijow	9. twóriš a kšušiš wokoliny za rěčne wužywanje	5. kultura 7. institucionalizacija	art. 11 medije art. 12 kulturelne aktiwity a institucije art. 13 góspodarske a socialne žywjenje	sch. 3 želowe žywjenje a rěčny kontakt sch. 2 regionalne wužywanje w medijach a zjawnych słužywugbaſach
4	6. kublańskie materiałe k dispoziciji a literarnosć			4. prezenca w kublaństwje 5. eksistencia pisneje rěcy	3. kublańskie programy za wšykne starstwowe kupki 4. biling. programy w šulach 5. maminorěčne wucabnikи 7. lažko wužywabne wuknjeńske materiale 8. pisna literatura	3. kubłanje	art. 8 kubłanje	sch. 5 literarnosć sch. 4 kubłanje
5	7. kněžarske a instytucionelne nastajenia, oficielny status 8. nastajenia rěcneje zgromaeństwa	glědaj 4.	7. rěčny prestiž 6. socialne nastajenia rěčnego zgromaeństwa a k njomu	1. rěčny prestiž 3. rěčnopolitis- ko-pšawniska situacija	1. rěčna kultura, nastajenia dominantnejne kupki 2. mōcna etniska identita 6. zapšimowaś rěčne zgromaeństwo do rěčnych programow	4. rěčny prestiž 6. legitimacija	art. 9 justica art. 10 zjawne zastojnstwo a słužywugbaſa art. 14 pšežgra- nicna wuměna	sch. 1 kubłanje, góspodarski, kněžarstwowy a medialny wobłuk na wusokem niwowje
6	9. rěčna dokumentac.							
7			8. ekonomiska baza	2. ekonomiska situacija				

tabela 2-5: faktory resp. niwowy rěcneje witalnosći abo rěčnego mócowanja za někotarymi awtorami (swójske zestajenje)

3 „Familiensprache, der Zug ist weg“²⁷⁴ - aktualna situacija dolnoserbskeje rěcy

3.1 Co jo dolnoserbščina?

Wótegrono na pšašanje se zezdajo lažko padnuš: Dolnoserbščina jo pódwjacornosłowjańska rěc. Ale co jo mjenjone, gaž se groni, aby kšeli ju rewitalizérowaś?

Rěcnowědomnostnje to njejo tak jasne. Na pšíklad stoj w UNESCO-World's Atlas of endangered Languages: „*In fact [Sorbian] is often referred to as two languages, Lower Sorbian and Upper Sorbian, but in our current framework they represent, rather, two literary traditions based on spoken varieties that show high mutual intelligibility and are connected through transitional dialects, thus constituting a genuine dialect continuum.*”²⁷⁵ A KRONSTEINER pišo: „*So ist auch bei den Sorben der Unterschied zwischen Nieder- und Obersorbisch nur ideologiebeladene Phonetik.*”²⁷⁶ Na drugem boce jo politiski jasne, až dolnoserbska rěc jo pšípoznata ako samostatna rěc w Nimskej. To jo Zwězkowa republika eksplisitnje pšipowěžela, na pšíklad w konteksće rěcneje charty. Wót boka rěcnego zgromadeństwa jo to teke jasne - samostatnosć napšešiwo górnoserbskej rěcy jo psychologiski wažna wěc. W tom žěle teke wujžom wót togo, až dolnoserbščina jo samostatna rěc a nic jano dialekt serbskeje rěcy.

Ale z tym rewitalizaci pšedmjat teke hyšći njejo jasny. K dolnoserbskej rěcy słušaju aktualna standardowa rěc, (wěcej wustne) dialekty, pópšawem teke stara forma standardoweje rěcy, ako jo wót 1950ych do 1990ych lět wucona byla a kenž za žěle teje generacije teke žinsa hyšći norma jo, abo sociolect ako cerkwinska rěc.²⁷⁷ Z tym zwězana jo teke ideologiska diskusija wó pšawej formje dolnoserbščiny.²⁷⁸ Cesto se njeakceptěrujo wužywana rěc drugich. Pšicyna za to móžo kublański deficit byś - metadiskusije wó rěcy njejsu zwucowane, stara generacija njejo šulski alfabetizěrowana w serbskej rěcy a znajo cesto jano wustny dialekt domowniskeje jsy. Nadregionalna komunikaciska rumnosć abo nadregionalne rěcne zgromadeňstwo pšísamem njeeksistěrujo a z tym feluju teke nazgónjenja z drugimi dolnoserbskimi warietetnosćami.²⁷⁹ Ale pomjenjenje swójskeje rěcy ako „serbska rěc“ jo zgromadnosć - a wjedujo do konfliktow, gaž take rozdželne formy mimo akceptanca do kontakta pšídu.

---

²⁷⁴ pšíspomnješe na jadnom napšašniku

²⁷⁵ SALMINEN 2010, b. 37

²⁷⁶ KRONSTEINER 2000, b. 309

²⁷⁷ W cerkwinskem wobłuku wužywaju cesto rěcnu normu, kenž oficjalne njejo wěcej aktualna (ó-pisanje, nimy h městno w).

²⁷⁸ W nimskej rěcy jo to cesto diskusija „sorbisch“ (pózdatny górnoserbskeje rěcy) abo „wendisch“ (ako - skerjej dialektalna ako standardowa - dolnoserbskeje rěcy).

²⁷⁹ Pšir. teke JODLBAUER/SPIEB/STEEWIJK 2001, wótrězk 3.9.

Dolnoserbska standardowa rěc ma z rozdželných pšicynow akceptancowe problemy. Ako gronjone, jo wjeliki žěl starych maminorčnych rěcnje zwenka šule socializērowany. W casach rěčnych zakazow njejo móžno było, pisnu rěc w šulach nawuknuš. W NDRskem casu su wopytali dolnoserbsku rěc pšíbližyš górnoserbščinje a z tym jo distanca mjazy powědanemu (dialektalneju) a pisaneju (standardowej) rěcu pšíbrała. W 1990ych lětach su wopytali situaciju z rěcneju reformu zasej změniš, wobej formje zasej pšíbližyš a akceptancu za rěcny standard w rěcnem zgromadźenstwje pówušyš. Na kóncu jo to wěcej pšašanje casa - gaž stara generacija jo wumrěla, su wětšyna rěčnych nosarjow luže, kenž su standardowu formu ako cuzu rěc nawuknuli a dla togo ju teke akceptěruju (k tomu wěcej w pšiducem wótrězku).

Dolnoserbščina ako objekt rewitalizacije móžo z tym, wótwisnje wót wósobow, byś konkretny dialekt abo standardowa rěc. Ale teke waňja wužywanja móžo diferěrowaš: Wót mamineje rěcy celego dnja a wšykných žywjeńskich wobłukow do funkcionalneje rěcy specifiskich situacijow. Glědajuce na nawuknenje rěcy stej ekstremnej dypka maminorčna familijowa situacija, žo žiši nawuknu wót zachopjeńka rěc na jadnom boce a rěcne nawuknenje ako cuza rěc za dorosćonych na drugem.

Gaž „dolnoserbščina“ měni staru (powědanu) formu dolnoserbskeje rěcy z dialektalneju wjelerakosću a ze stareju fonetiku a leksiku - pón jo jano negatiwne rěcne wuwijanje zgubjenja. Ale gaby na drugem boce fokusěrowali za pšichod wěcej na wuwijanje standardowej rěcy, pón móžo to perspektiwnje pozitivne wuwijanje byś, dokulaž ju wěcej luži ako druge rěcne formy nawuknjo a z tym by zakład za rewitalizaciju był. To groni, až z „dolnoserbščinu“ how główne standardowa rěc (z mócnjejšym nimskim wliwom, glědaj dołoj) jo měnjona.

3.2 rěcna substanca

3.2.1 rěcny teritorium

Glědajuce na rewitaliziske napšawy bužo pšašanje relevantne, žo dolnoserbska rěc geografiski žywa jo. Dokulaž wužywanje rěcy pšed wšyknym w priwatnym žywjenju njejo widobne a aktualne slěženja njeeksistěruju, jo jano móžno z indirektnymi indikatorami žělaš. Klasiskej wědomnostnej referenca stej žěla ARNOŠTA MUKI a ERNSTA TSCHERNIKA.²⁸⁰ Główna argumentacija jo, aby MUKA by był někaki originalny stav 19. stolěša, TSCHERNIK pón južo pokažo, až w 1950ych lětach rěcny teritorium jo se pómjeňsył a z tym žinsa by deňaž hyšći mjeňsy byś. Na drugem boce mamy žinsa gmejny, kótarež su se wuznali k serbskemu

---

²⁸⁰ Pšir. na pšiklad FABKE 2003, b. 46s.

sedleńskemu rumoju, kenž južo pla MUKI njejsu zapšegnjone. Teke na drugich aktualnych kórtach serbskego rěcnego resp. sedleńskiego ruma problem wobstoj.²⁸¹

Mimo detailerowanych aktualnych slěženjow móžomy jano indirektne indikatory interpretērowaś. Główna, administratiwna wěc jo písłušnosć k juristiskemu serbskemu sedleńskemu rumoju, dokulaž serbska rěc za to wuměnjenje jo.²⁸² K tomu by píšli městna, žo se amtski wužywajo serbska rěc (ako wokrejsowe město Sprjewja-Nysy Baršć), šule ze serbskeju wucbu zwenka sedleńskiego ruma su (Kalawa, Libanojce, Luboraz), sobužělašerki a sobužělašerje serbskich institucijow, ceptarki a ceptarje serbskeje wucby, wuknice a wukniki Dolnoserbskego gymnazium (DSG), Dolnoserbskego internata a drugich šulow ze serbskeju wucbu abo recipienty serbskorěčnych medijow a serbskorěčneje kultury bydle (how žedne daty njepšedlaže). Teke rěcne kurse, serbskorěčne zarědowanja abo eksistērujuce serbske towaristwa - na píkład Domowinske kupki - mógu indikatory byś. Mimo tych regionalnych, Łužyskich městnow su za dalejwuwijanje dolnoserbskeje ręcy pónšawem wšykne městna relevantne, žo se wóna producērujo a wužywajo. To su na píkład teke Lipsčańska uniwersita (institut za sorabistiku), uniwersita Saarbrücken (korpus GENIE) a wirtuelny svět serbskorěčnego interneta. Wšykne take indikatory ale nic njegronje wó rěcnej vitalnosći. Móžomy jano groniš, až nanejmjenjej punktuelnje dolnoserbska rěc prezentna jo. Ale lěc člonki Domowinskeje kupki stawnje serbski powědaju abo na šuli wobšyrne producēruju a wužywaju rěc, njejo móžno z geografiskeje statistiki wucytaś.

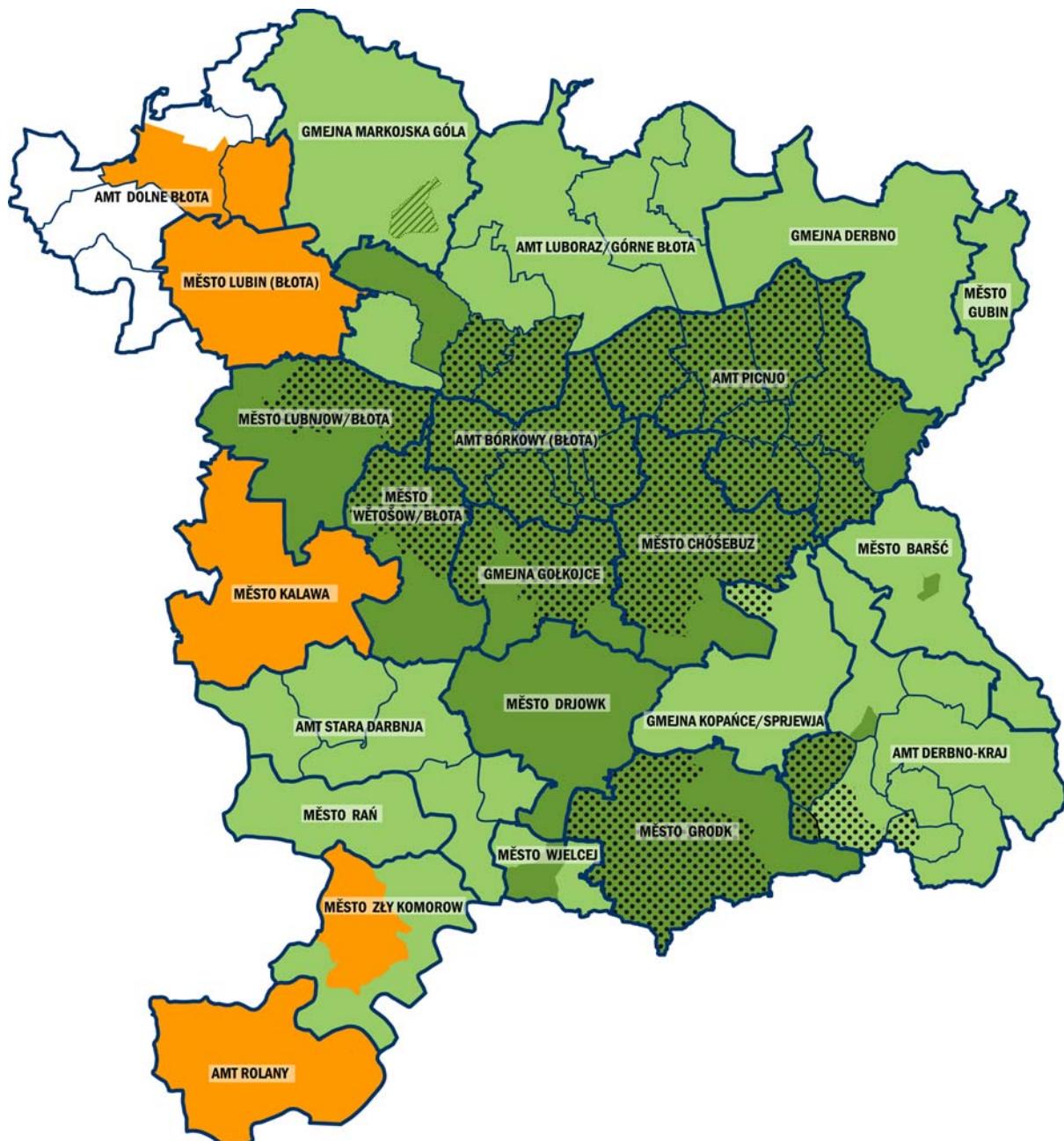
Tak na kóncu njejo móžno konkretnu geografisku granicu dolnoserbskego rěcnego ruma abo nutšikowne diferencērowanie pokazaś. Za to by połne napšašowanje we wšykných gmejnskich žělach notne bylo. Mały indic jo pšawniski status ako serbski sedleński rum. Minimalne tam by musała serbština teoretiski powědana byś.²⁸³ Kortka 3-1 pokazujo (a) teritorium, kenž jo oficialnje w 1980ych lětach (z NDRskim pšawom) dwójorěcny był, (b) teritorium, žo Serbska kazní lěta 1994 oficialnje móžnosći wiži, aby rěc eksistērowała²⁸⁴ a (c) oficialny něntejšny serbski sedleński rum. Serbske zastupniki su wótburg písłušnosći gmejnow a z tym teke eksistencu ręcy zwěscí južo dļujko kritizērowali. Pšawniski serbski sedleński rum tak jano indic rěcnego teritoruma jo.

²⁸¹ Pšir. NOWAK 2010, b. 4s. Pótrjefjone su cesto dļujkowjacorný (Lubin-Nowa Niwa-Tšupc), pódpołdnjowy (Drjowk, Grodk) a pódzajtšny (Grěšna, Baršć) region.

²⁸² Njejo rěcnowědomnostny indikator a kriterium jo w praksy šěžko pšekontrolerujebny - někotare gmejny ignorēruju ilegalnje, až maju rěcnu substancu, w drugich rěc jo žywa, ale njesměju k rumoju słuchaś, dokulaž njejsu w kazni naspmnjete a druge su se wuznali, lěcrownož njejo jasne, lěc rěcna substanca jo. Pšir. teke NEUMANN 2010, b. 161-168, NOWAK 2010, b. 8s.

²⁸³ Pšir. § 3 serbskeje kazni.

²⁸⁴ Pasus jo wót zachopjeńka wobzwadny, dokulaž regiony ako Lubin, Kalawa, Zły Komorow a Rolany južo principjeljnje njamóžne su.

kórtka 3-1: pšawniski serbski sedleński rum (zeleny: wobcerk płašivosći §3 Serbskeje kazni, šamnozeleny: serbski sedleński rum, šraférowany: negajšny serbski sedleński rum, oranžowy: diskutērowany (pśir. NEUMANN 2010, b.203ss.), dypkaty: nimsko-serbske strony 1981 (pśir. Ministerium des Innern der DDR 1982, b. 79ss.) nacerjenje: MĚN, techniske zwopšawdnenje: STEPHAN PÖNACK)

3.2.2 rěcne warietetnosći

Ako južo górjejce naspomnjety, ma dolnoserbščina rozdžělne warietetnosći, ako na pšiklad dialekty. FABKE identificěrujo šesć głównych dialektow: Wětošojski, dlujkowjacorný, dlujkozajtšny, Rogojski, Grodkojski a Chóšebuski dialekt.²⁸⁵ Tak daloko, ako znate jo, su

²⁸⁵ FABKE 2003, b. 49s.

dialekty na pódpołdnjo Chóšebuza mjaztym wuśichnuli.²⁸⁶ Gaž wujzomy wót togo, až na jadnom boce dialekty se dalej dawaju wustnje pšež rěcnu socializaciju we familijach abo swójzbach, ale na drugem boce žinsa głownje kubłańske institucije wunosujo rěcne dalejdawanje, pón jo prognoza blisko, až dialekty a narěcy njamaju žeden pśichod a domrěju až do lěta 2030.²⁸⁷ Dolnoserbske wósady ako zaklad rěcnych zgromadnosćow njeeksistěruju wěcej. Na drugem boce dajo - wótglědajuce wót Rogojskego dialekta - w kuždem dialektowem regionje šulu ze serbskorěcneju wucbu, w styrich samo bilingualnu. Ale dokulaž ceptarki a ceptarje zwětšego njepowědaju dialekt a statne zasajženje ceptarjow a ceptarkow njeglědajo na to a z tym wóni cesto se na drugich šulach zasajžuju, šula njamóžo nadawk pśewzeš, dialekty zdžaržowaś. Na drugem boce dajo na pśikład wót boka Serbskego instituta abo Šule za dolnoserbsku rěc a kulturu projekty, dialekty dokumentěrowaś. Z tym wóstanjo teoretiski móžno je póżdzej hyšći raz rewitalizěrowaś. Facit jo how, až dialekty w starzej generacije hyšći wustnje žywe su, ale aktualnež žeden pśichod njamaju.

Hynac to wuglěda pši standardowej rěcy. Šym wěcej šula ma funkciju rěc dalej dawaś, šim wěcej bužo teke póżel tych, kenž jano standardowu rěc wobkněže. W šulskem lěše 2011/12 jo se wobželiło 1638 wuknicow a wuknikow na czorčeje wucbje.²⁸⁸ Teke, gaž rěcne wuslědkи teje wucby njejsu tak, až wšykne wobžělnice a wobžělniki na kóncu rěcne nosarki a nosarje su, jo to zaklad za pśichodne rěcne zgromažeństwo. Pšašanje jo ale, kak se standard dalej wuwija. Gaž stara rěcna wěda (na pśikład wót leksice abo rěcnych wobrotach) se zgubijo a „šěžke“ gramatikaliske normy (na pśikład dual) aktiwnje se njewoplěwaju, teke standardowa rěc se dalej změnijo. Zazdaśim bužo nimski wliw mócnjejšy.²⁸⁹ Teke nutšíkowna diskusija rěcnego zgromažeństwa wót pšawem standarže njejo dokóńcena. Lěcrownož z rěcneju reformu 1990ych lět dolnoserbski rěcny standard jo se zasej pśibližył powědanej rěcy, dajo hyšći kontrowersne - cesto wěcej ideologiske a symboliske - debaty, na pśikład wót pisanju nimy h abo w. Snaž tam se wuwija hyšći paralelny standard za cerkwinski wobłuk (h).²⁹⁰ Na kuždy pad ale jasnejo, až „šulska“ standardowa rěc bužo zaklad za pśiducu dolnoserbsku rěc. Proces pokazujo grafika 3-1.

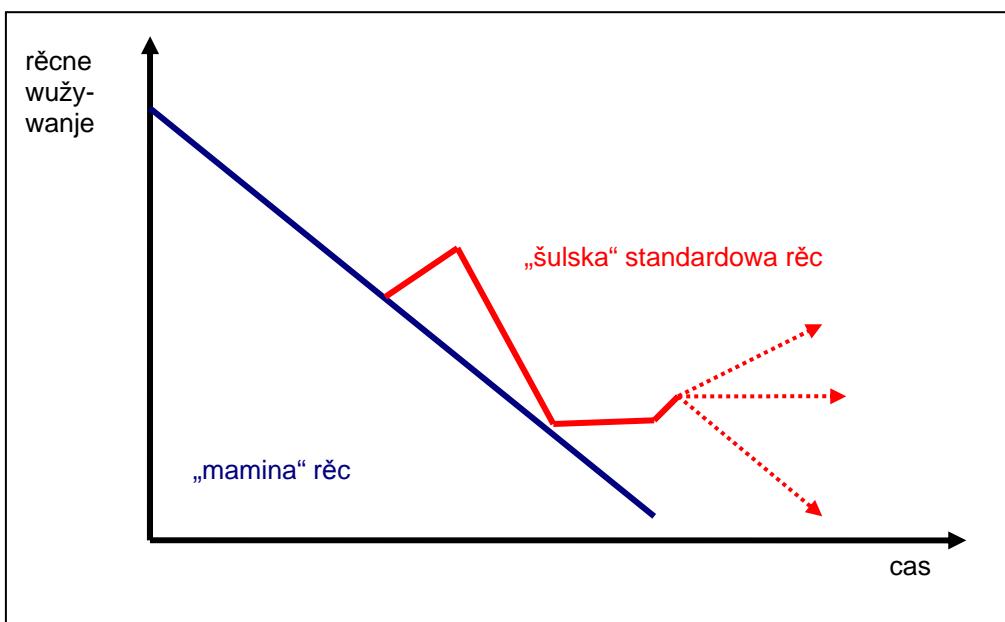
²⁸⁶ Pšir. BARTELS 2009, b. 126.

²⁸⁷ Teke, dokulaž maminorěcna, dialekty powědajuca generacija žinsa starša ako 60 lět jo. Pšir. SPIEB 2000, b. 209, JODLBAUER/SPIEB/STEENWIJK 2001, b. 204.

²⁸⁸ NOWAK 2012b, b. 85

²⁸⁹ Taka tendenca jo južo widobna: Wjele rěcnych nosarjow a nosarkow w šulach a institucijach njejsu tak wěste z rěcu. Wšykne rozměju nimsku rěc - a z tym „nimske“ rěcne konstrukcije, 1:1-pšełožki městno serbskich formulacijow kuždy rozmějo. Gaž pón hyšći k tomu pšižo, až powědarka abo powědarf njama rěcne zacuše aby wopacne bylo, bužo „nimska změna“ wěcej a wěcej akceptěrowany standard.

²⁹⁰ Mě njejsu žedne slěženja k tomu znate - ale mam zacuše, až njeakceptěrowaś standardowu rěc cesto jo kubłańske pšašanje stareje generacije, kenž akceptěrujo, až w nimskej rěcy dajotej „šulski“ standard a powědany dialekt - ale w serbskej rěcy to njejo dožywila, dokulaž njejo rěcne socializěrowana w šuli. A dokulaž ta generacija głownje njejo dalej dała rěc, móžo take nastajenje se zgubiš. Na drugem boce zastupuju teke

grafika 3-1: *wuwijanje dolnoserbskeje rěcy (swójske nacerjenje)*

3.2.3 rěcna witalnosć dolnoserbščiny

Kak witalna dolnoserbščina jo? We wšednem dnju, medijach a drugich komunikaciskich zwiskach se wužywajo cesto słowo „hyšći“, gaž tematizěruju licbu, wobcerki a wužywanje serbskeje rěcy a markěruju z tym teke jano negatiwne wuwijanje mrějuceje rěcy. Druge ga ménje „Das Niedersorbische [...] [kann] als ausgestorben (= funktionslos) angesehen werden.“²⁹¹ Za rewitalizaciske koncepty jo wažne wěžeś, lěc to skerzej psychologiski efekt jo a kak witalna rěc jo resp. žo deficity su. W toś tom wótrězku nejpjerwjej raz glědam na kriterije UNESCO (glědaj górzej) a pytam teke druge indikatory něco wugroniš wó witalnosći dolnoserbščiny. Ako južo gronjone, to w literaturje njejo tak lažko namakaś, dokulaž cesto pak jano powšyknje gronje, až wšo se zešpatnjo pak njediferencěruju mjazy górnno- a dolnoserbščinu.

3.2.3.1 kriterije UNESCO

Kriterije UNESCO za rěcnu witalnosć su wopisane górzej we wótrězku 2.3. Kak to specifiski pši dolnoserbščinje wuglěda?

Mjazygeneraciska transmisija jo problematiska. Jadnorěcne powědarki a powědarje serbščiny wěcej njejsu. We familijach rěc wót 1950ych lět njedaju wěcej dalej.²⁹² W

jadnotliwe pedagogi a pedagogowki zjawne pozicije napšešiwo standardoju, głównje w cerkwinskiem wobluku (na pšiklad w pšinoskach cerkwinskego boka Nowego Casnika abo ako čłonki towarzystwa Ponaschemu).

²⁹¹ KRONSTEINER 2000, b. 311

²⁹² Pšir. ŠOŁTA 2011, b. 30.

dolnoserbskem wobłuku kurzěruju nazgónjenja jadnotliwych písikladow, žo starjejše ze swójimi žísimi abo stare starjejše ze swójimi žísižísimi mjenjej abo wěcej serbski powědaju - ale wědomnostne žrědla k tomu njedajo. Z rewitalizaciskego glědanišča jo zajmnje, až mjaztym generacija młodych starych starjejšich teke njejo wěcej maminorěcna, ale písiklady su, žo powědaju ze žísižísimi serbski, gaž se wobzélili na WITAJ. Jadna pśicyna, cogodla serbščina ako familijowa rěc słaba jo, su mjazyrěcne, interetniske familije.²⁹³ JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK pišu, až južo z jano jadneju serbskorěcneju resp. jadnym serbskorěcnym ze starjejšeu pasiwne rěcne pśizwójenje wjelgin njewěrobne jo.²⁹⁴ Na drugem boce se wobzélijo wěcej ako 1600 wuknicow a wuknikow na cuzorěcnej wucbje a wěcej ako 200 na bilingualnej wucbje.²⁹⁵ To groni, až rěc se dalej dawa w někakej formje na pśiducu generaciju. Wucbna kwalita a rěcne wuslědkи su druge pšašanje. SPIEß, kenž jo publicerował pśed žaseš lětami k tomu, jo identificerował styri kupki rěcnych nosarkow a nosarjow:

- (1) maminorěcne powědarki a powědarje dialektalneje dolnoserbščiny, kenž až do 2015-30 wumrěte su,
- (2) maminorěcne Dolnoserbowki a Dolnoserby ako nosarki a nosarje standardoweje rěcy ale w samskem starstwje ako kupka (1), to groni, až wumrěju teke až do lěta 2030,
- (3) maminorěcne Górnoserbowki a Górnoserby, kenž su do Dolneje Łužyce pšišli (na písiklad ako ceptarki a ceptarje prědneje pówójnskeje generacije) a pśiswójili dolnoserbščiny - kupka ale se njereproducērujo sama a z tym starstwowa struktura jo wótgledajuce wót jadnotliwych padow samska ako pla (1) a (2), co groni, až teke až do 2030 nic wěcej eksistērujo, a
- (4) powědarki a powědarje drugich maminyh rěcow z celym spektrumom cuzorěcnych dolnoserbskich rěcnych znašow. Toś ta kupka jo jadnučka, kenž se minimalnje reproducērujo, nanejmjenjej pšež kublańske institucije.²⁹⁶

Powšyknje móžomy z tym groniš, až pó UNESCO rěc jo „grawěrujuca wobgrozona“, dokulaž jo wužywana zwětšego wót generacije starych starjejšich.²⁹⁷

Absolutna licba powědajucych jo ako južo pokažone, šežko groniš. Pśed wěcej ako 15 lětami wědomnostne pówoblicenja su pšišli na wokoło 7.000 a wót tych pśisamem 60

²⁹³ Pśir. TSCHERNOKOSHEWA 1994, b. 107, BUDARJOWA 2009b, b. 23.

²⁹⁴ Pśir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 36.

²⁹⁵ Pśir. NOWAK 2012b, b. 85s. Wobej kupce njejstej identiskej, to groni až njamóžomy licbje aděrowaš. Ale nejwětšy žěl wuknicow a wuknikow, kenž se wobzélijo na bilingualnej wucbje teke w cuzorěcnej wucbje wuknjo.

²⁹⁶ Pśir. SPIEß 2000, b. 209, JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 204s., SPIEß 2003, b. 104.

²⁹⁷ Pśir. teke SPIEß 2000, b. 209, JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 204s., SPIEß 2003, b. 104.

procentow 61 a wěcej lět stare.²⁹⁸ Licba na jadnom boce spadujo, demografiskich a (žělo-) migraciskich pśicynow dla. Na drugem boce jo licba wuknicow a wuknikow - ako zakład pśiduceje generacije - relatiwnje konstantna. Ale kótarý rěcny niwow dojšpje, lěc do rěcnego zgromażeństwa pśidu a/abo tam wóstanu, njejo móžno groniš. Z tym móžomy groniš, až jano mjeňša kupka Dolnoserbow powěda dolnoserbsku rěc, ze spadujuceju tendencu. Pó UNESCO jo to pón schójčeńk 2 ako grawěrujuca wobgrozona rěc.

Rěcne domeny teoretski wěcej eksistēruju ako w praksy su wužywane: W šulach dajo serbsku rěc - ale jano w jadnotliwych pśedmjatach abo gózinach. Formalnje jo móžno serbsku rěc napšešiwo zastojnswam, amtam a pśed sudnistwom wužywaś - w praksy pśisamem nichten to njewužywa, dokulaž jano mało luži to wě resp. w zastojnswach wobknězy. Jano někotare pšawniske teksty su - zawěscé ze symboliskich pśicynow - se pšełožyli do dolnoserbščiny.²⁹⁹ Zjawna dwójorěcnosć cesto jano symboliska jo. To groni, až rěc na pšíkład jo widobna ale faktiski bžez funkcije, dokulaž w zjawnych zastojnswach a služywugbaśach pśemało luži z rěcnymi znašami jo abo techniske problemy ze serbskim alfabetom EDV wobšěžuju. A z tym jo we wšednem dnju šěžko rěc ako komunikaciski srědk wužywaś. Cerkwja abo nabóžnina ako rěcna domena teke eksistērujo - ale serbske namšy mjenjej ako mjasecne su.³⁰⁰ Dolnoserbske medije dajo - ale jano ako tyžeńik³⁰¹, 60 minutow rozgłosa wobžen a 30 minutow telewizije wob mjasec³⁰². Pši nałogach, na kulturelnych swěženjach we folklorje rěc cesto prezentna jo - wótwisna wót městna a luži mjenjej abo wěcej symboliski.³⁰³ W literarnem, muzikaliskem³⁰⁴ a wumělskem žywjenju płaśi to teke: Pšíkłady su, ale pśemało, aby mógali groniš, až rěcna domena jo dopołnje wutwarjona. W politiskem wobłuku eksistērujo dolnoserbska rěc na žělowej rowninje, na pšíkład w gremiumach Domowiny³⁰⁵ a w Serbskej raže³⁰⁶. We wědomnosći se jano rědko wužywajo dolnoserbska rěc, lěcrownož uniwersitna sorabistika a zwenkauniwersitne slěženja eksistēruju.

²⁹⁸ Pšir. SPIEß 2000, b. 200, JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 39, daty su ze 1990ych lět byli.

²⁹⁹ Serbska kazń, Serbske šulske póstajenie, Zastojnske pśedpise ku kazni za rědowanje pšawow Serbow w kraju Bramborska, Kazń za glědanje do aktow a za pśistup k informacijam, Kazń za ščít datow a krajna wustawa. Slědne tsi jano ako publikacie, předne teke oficjalne.

³⁰⁰ Pšir. MĚŠKANK-MESCHKANK 2008, b. 131ss.

³⁰¹ Pšir. www.nowycasnik.de. Awtor jo pśosyl Ludowe nakładnistwo Domowina wó licbach priwatnych abonentow rozdželnych casopisow w Dolnej Lužicy. Bóžko LND njejo k dispoziciji stoało, lěcrownož jo pśigronilo. Printowe medije ale tendencielnje mjenjej wužywajo ako awdiowizuelne (pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 115).

³⁰² Pšir. www.rbb-online.de/sorben.

³⁰³ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001 pišu, až rěcne znaša wóteběraju ale se wěcej woglědajo serbske kulturne zarědowanja.

³⁰⁴ Serbska redakcija RBB njejo reagěrowała na napšašowanje awtora wjele titelow kótarých žanrow jo w dolnoserbskej rěcy producěrowała.

³⁰⁵ Wótwisne wót gremiuma a wósobow - dolnoserbščina konkuruju z gornoserbščinu a nimščinu.

³⁰⁶ Oficialne pōsejženja, protokole atd. su nimskorěcnje, dokulaž krajny sejm a wótpošlański a wótpošlańce nimski komuniceruju.

Dolnoserbšćina jo widobnje cesćej slěžeński objekt ako komunikaciski resp. publikaciski medium.³⁰⁷ W gospodarskem wobłuku dolnoserbšćina jano w jadnotliwych padach symboliski prezentna jo. Tam dolnoserbšćina pśisamem žednu rolu njegrajo, co ale snaž jano dla togo problem jo, dokulaž potencielne rozgronowe partnarki a partnerje njejsu spóznajobne.³⁰⁸ Wó priwatnem žywjenju jo teke jano šěžko něco empiriski fundērowanie groniš. Ale how na kuždy pad rěc grajo rolu. Facit jo, až dolnoserbšćina jo prezentna we wobgranicowanych socialnych domenach a za někotare funkcije. Teke gaž se pówušyo licba domenow - na pśikład pšež bilingualnu wucbu w nowych pśedmjatach a nowe kazni z pśawami we zjawnem wobłuku - ma dolnoserbšćina w toś tych domenach jano wobgranicowane funkcije za jadnotliwe wósoby. Z tym dolnoserbšćina licy ku kategoriji 2 („wobragnicowane abo formalne domeny“).

Kriterium, žo dolnoserbšćina jo na nejušem schójzeńku, jo kublaństwo a literarnosć. Jo pisna rěc z dļukjeju tradiciju někotarych stolěšow a kodificerowana rěc z ortografiskim a gramatikaliskim standardom. Dolnoserbsku rěc njewužywaju jano (wjelgin wobgranicowane) w zastojnswach ale teke w kublańskem systemje wót pśedšulskego wobłuka až do uniwersity, ako cuza a wucbna rěc - to groni ako pśedmjat a komunikaciski medium. Problematiski jo pak, až situacija w kublańskem wobłuku wjelgin fragilna jo, aktualna gramatika njejo k dostašu, běle flaki rěcnowědomnostnego slěženja su, wutwarjeński standard dopołny njejo³⁰⁹ a teke rěcny standard wót někotarych kupkow rěcneje zgromazeństwa njejo akcepterowany a nejstarša generacija cesto njejo alfabetizerowana w dolnoserbskej rěcy. Dla togo se pokazujo negatwina tendenca.³¹⁰ Literarne póljo jo problematiski: Dajo pórucenja - ale njejsu trajne a wjeleraki. Strukturelne spěchowanje literarnego dorosta njedajo. Pórucenja za młodostnych feluju a z tym jo šěžko pśiducu cytarsku generaciju socializeraś. Žišeca

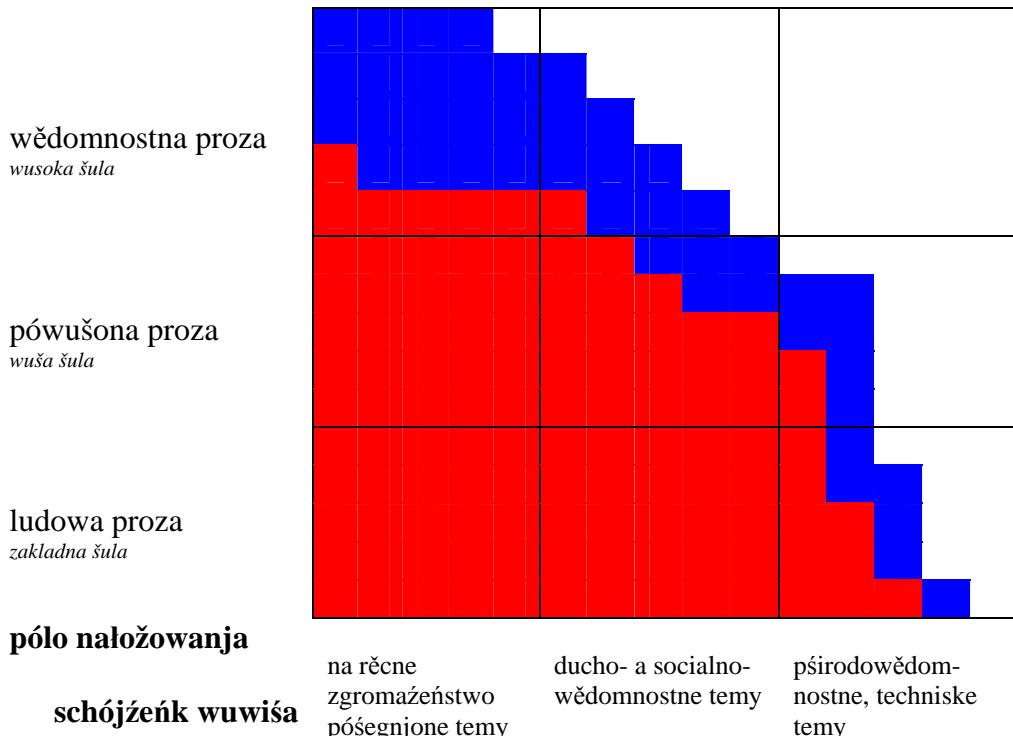
³⁰⁷ Pśir. na pśikład Serbski institut: casopis Lětopis, publikaciskej rěda Serbskego instituta „Spisy Serbskeho instituta“ a „Mały rěd Serbskeho instituta“, Uniwersita Lipsk/institut za sorabistiku: rěd „Sor@pis“, Rěcny centrum WITAJ: rěd „dokumentacija“ a casopis „Serbska šula“, ABC : rěd „dokumentacija“, Uniwersita Pódstupim/Institut für Slavistik: rěd „Podstupimske pśinoski k Sorabistice“. Južo mjenja wótergi jano górnoserbke su - dalšny pśiklad jo kulturny casopis „Rozhład“.

³⁰⁸ Cwiblujom, až njejo móžno how něco změniš, ako ELLE 2002 powšyknje twarži: „Für die Verhältnisse in der Niederlausitz dürfte eine nennenswerte Verwendung des Sorbischen in der Arbeitswelt wohl ausgeschlossen sein. [...] Eine zielgerichtete Förderung von privatwirtschaftlichen Initiativen zum Gebrauch der sorbischen Sprache erscheint [...] heute allein in der katholischen Region ‚Am Klosterwasser‘ möglich und sinnvoll.“ (ELLE 2002, b. 20s.).

³⁰⁹ Pśir. STAROSTA 1997, b. 148, JAROCHA 2011, b. 71 (BARTELSA citěrujuca).

³¹⁰ „So entstand bei nicht wenigen Muttersprachlern der Eindruck, die in der Schule unterrichtete und über die Medien verbreitete Schriftsprache sei nicht ihre Sprache - so njejo naša rěc -, es sei eigentlich Obersorbisch. Daran hat sich bis heute wenig geändert. [...] In der Niederlausitz hat sich jedoch seit 1999 die Lage dadurch zugespitzt, daß Versuche unternommen werden, dieses Akzeptanzdefizit auszunutzen, um die bewußt als sorbisch, d.h. obersorbisch mißverstandene niedersorbische Schriftsprache zu verdrängen und durch eine ‚echte wendische‘ - einschl. der Wiedereinführung der Schwabacher Schrift - zu ersetzen, was letzten Endes auf eine Redialektalisierung des geschriebenen Niedersorbisch hinauslaufen würde.“ (SPIEB 2000, b. 206).

literatura jo w bogatej licbje ale jo skerjej pedagogiska ako literarna wěc.³¹¹ Šematsika grafika 3-2 pokazujo awtorske pówoblicenje wutwarjeńskego statusa dolnoserbščiny. Widobnje jo, až njejo dopołnje wutwarjona, rowno na nejwušem niwowje a pširodowědomnostno-techniskem pólku.³¹²

grafika 3-2: wutwarjeński status dolnoserbščiny (šematsiki, módra: „serbščinu“ (za ELLE 1992, b. 42), cerwjena: adaptacija za dolnoserbščinu (pówoblicenje MĚN))

Pśiducy kriterium su kněžarstwowe resp. institucionelne nastajenja a oficielny rěcny status. Hynac ako w drugich casach dolnoserbščina žinsa jo pšípóznata. Krajna wustawa Bramborskeje na nju pokazujo, Europska charta regionalnych abo mjeňsynowych rěcow a serbska kazń ju woplěwajotej, šulska a druge kazni rěduju, až dolnoserbska rěc ma swóje domeny, móžo nawuknjona a wużywana byś - w serbskem sedleńskiem rumje teke w amtach a pśed sudnistwom. To groni, až ma regionalnje charakter žělneje amtskeje rěcy. Z tymi kazniskimi ramikowymi wuměnjenjami jo pópšawem teke spěchowana. Stat financěrujo teke spěchowanje rěcy pšež Załožbu za serbski lud, kenž wjele serbskich institucijow financěrujo. Na drugem boce žedna spěchowańska koncepcija, žedna aktiwna a konsekwentna rěcna politika njejo widobna. W kublaństwie na pšikład kraj jano reagěrujo na žycenja starjejšych a

³¹¹ Wustna informacija TATIANY KADOTŠNIKOWEJE, literaturnowědomnostnica a lektorka w RCW.

³¹² Zakład jo grafika ELLE 1992, b. 42 był. NORBERG 2003, b. 72 jo pšewzeła. ELLE (a NORBERG) powěda jano wó „serbščinje“. Dolnoserbščina pak njama samski wutwarjeński status ako górnoserbščina (pšir. na pšikład serbskorěcne šulske pśedmjaty, wědomnostne publikacije a pórucenja LND). Dla togo płonina za dolnoserbščinu musy how mjeňša byś.

njemusy sam pórucenja gótowaś.³¹³ Na zwěščenja Europarady w monitoringowem procesu rěcneje charty abo artikulacije serbskego boka (mj.dr. Rady za serbske nastupnosći pší krajnem sejmje³¹⁴, Domowiny, šulskego boka), žo nuzne pótřeby aktiwnego wugbanja su, kraj - a how głownje zagronitej ministerstwje za wědomnosć, slěženje a kulturu a za kubłanje, młožinu a sport - teke njereagěrjotej. Tak asimilaciske procesy w towarišnosći zjawne dalej běže. Z tym kriterije za schójčeńk 3 kriterije UNESCO su dopołnjone: pasiwna asimilacija, zjawne favorizérowanje wětšynoweje (nimskeje) rěcy mimo specifiskeje politiki napšešiwo tomu.

Nic jano institucionelne nastajenja napšešiwo rěcy su relevantny kriterium ale teke nastajenja rěcnego zgromazeństwa sam. How jano punktuelne slěženske wuslědkи pśedlaže. NORBERG pokažo z Hochoskim pšíkładom, až jo ambiivalentna wěc: Na jadnom boce někotare woblutuju, aby młoda generacija njepowědała wěcej rěc, ale „*ohne einzusehen, daß sie selbst diese Generation so erzogen und damit das Ende der sorbischen Sprache in die nahe Zukunft verlegt haben.*“³¹⁵ Pozitiwne nastajenje pšízo pśed drugim z rěcneje tradicije, zwězane z familialowej identitu, ale na drugem boce teke negatiwne nastajenja rěcy njejsu rědko.³¹⁶ Pšíkłady dajo teke direktnje zwězane z rewitalizaciskimi aktiwitami WITAJ-projekta. Ze Žylowa, žo projekt jo se w źišownje zachopił, su serbske wótpokazujuce pozicije znate ako aktiwistka předneje góziny pišo: „*Von einem aus unserem Ort [Žylow; MĚN] stammenden Verfechter der wendisch/sorbischen Kultur wurde uns prophezeit: ,Ich werde alles in meiner Macht Stehende tun, um gegen diese Einrichtung zu arbeiten.*“³¹⁷ Na drugem boce stej rěcna rewitalizacija a rěcna tradicija mőcnej pšicynje starzejšych se wobzeliš na projekše. Empiriske slěženja lěta 2006 teke w Žylowje su pokazali, až za 54 procentow rěcne žaržanje ważne jo a za 58 procentow kultura a tradicija.³¹⁸ Ale njejsu nastajenja rěcnego zgromazeństwa, dokulaž wětšyna starzejšych wopšašajuczych njepowěda serbski³¹⁹ a teke njewuknjo sam³²⁰. Glědajuce na rewitalizaciju su nastajenja njepowědajuczych ale teke ważne, gaž su ta kupka, kenž na kóńcu swóje źiši do rěcnych projektow dajo. Wót principielnegu nastajenja sem rěcne zgromazeństwo ale pomina rěcnu rewitalizaciju a se za to teke

---

³¹³ Pšír. kazniske formulacije serbskeje kazni (§10 (1)) abo šulskeje kazni (§5).

³¹⁴ Protokole aktualneje legislatury su zjawne pśistupne pód www.landtag.brandenburg.de - jo widobnje, až na pšíkład na kublańskem pólku cesto samske problemy napséšiwo kublańskemu ministerstwu tematizēruju a njejo widobnje, aby ministerstwo wěcej senzibilizérowane bylo resp. w prakſy fundamentalne změny byli.

³¹⁵ Pšír. NORBERG 1996, b. 172, citat tam.

³¹⁶ Pšír. NORBERG 1996, b. 114ss.

³¹⁷ Pšír. HANTSCHKE 2001, b. 65, citat tam.

³¹⁸ Pšír. GRAHL 2006, b. 74.

³¹⁹ Pšír. GRAHL 2006, b. 70.

³²⁰ Pšír. GRAHL 2006, b. 74. Pódobny fenomen jo teke z dolnoserbskich institucijow znaty: Aby rěcna rewitalizacija nejwažnejša wěc była, wšykne pódpręruju - ale pón njepowědaju tak konsekwentnje. Wšo jadno, leč to šule, Dolnoserbski internat, nakładnistwo, Domowina abo Założba za serbski lud su.

zasajžijo.³²¹ Co njegroni, aby wšykne člonki aktiwnje na to žělali. Tak móžomy za dolnoserbščinu groniš, až w realisé kriterije srjejžnego schójžeńka 3 klasifikacije UNESCO su dopołnjone.

Slědny kriterium UNESCO jo rěcna dokumentacija. Dolnoserbska rěc jo za mjeňsynowu rěc derje dokumentěrowana. Wšake projekty Serbskego instituta³²² k tomu běže a centralny wuslědk jo internetowy portal z tekstowym korpusom a słownikami.³²³ Teke druge wědomnostne institucije dokumentěruju dolnoserbščinu, na pšiklad uniwersita Saarbrücken z projektom „GEsprochenes NIEDERSORBISCH/WENDISCH“.³²⁴ Leksikaliske dalejwuwijanje flankěrujo Dolnoserbska rěcna komisija.³²⁵ Wědomostna literatura pšedlažy. W gramatikaliskem wobłuku dajo słabosći a teke literarna kwalita a rozměra njejstej wjelikej. Ale nowe materiale se teke profesionelnje producěruju a archiwěruju: pisnje, awdiowizuelne, k słuchaniu. Wjeliku rolu graju how institucije ako Rozglos Barliń-Bramborska, Ludowe nakładnistwo Domowina a pedagogiske institucije ako Rěcny centrum WITAJ (RCW) a Žělanišćo za serbske kublańske wuwijanje Chóšebuz³²⁶ abo Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu³²⁷. Weto jo STAROSTA južo pšed 15 lětami wopisał „*běle flaki*“ na rěcnowědomnostnem pól, na pšiklad wopisowanje leksiki, słowotwórby, syntakse.³²⁸ Frekwencne analyze, kenž by snaź za specifiske rewitalizaciske projekty wažne byli, teke feluju. A to až doněnta dalej tak jo. Tabela 3-1 pokazujo powšykny wopyt awtora, z kriterijami UNESCO dolnoserbščinu klasificěrowaś.

faktor niwow	mjazygen. transmisija	rel. licba powědaj.	rěcne domeny	nowe dom./ medije	kublaństwo, literarnosć	kněžarske nastajenja	nastajenja rěcnego zgromaż.	rěcna dokumen- tacija
5					X-			
4							X	
3						X+	X	
2	X (+/-?)	X -	X	X				
1								
0								

tabela 3-1: stav dolnoserbščiny pôj kriterijami UNESCO (pšir. kap. 1.2, -: tendencia do dlymšego schójžeńka, +: tendencia do wušego schójžeńka)

³²¹ Widobnje na pšiklad pšez wustawu kšywowego zwězka Domowina.

³²² Pšir. www.serbski-institut.de/cms/de/88/Projekte (zapšimk 14.10.12).

³²³ Pšir. www.dolnoserbski.de resp. www.niedersorbisch.de (zapšimk 14.10.12) a teke BARTELS 2011, tam pišo teke: „*Wörterbücher alleine können eine Sprache nicht retten; aber ein gut konzipiertes aktives Wörterbuch ist eines der wichtigsten Mittel, um Sprachkompetenz auszubauen und Unsicherheiten bei Sprechern abbauen zu helfen.*“ (tam, b. 75).

³²⁴ Pšir. <http://genie.coli.uni-saarland.de/cgi-bin/impress.html> (zapšimk 14.10.12).

³²⁵ Pópšawem wažny gremium rěcnego planowanje. Ale njejo transparentny gremium. Jadnučka oficialna informacija na internetowem boku: koordinator jo FABIAN KAULFÜRST, wó žěle zjawne mało znate jo (pšir. <http://www.macica.sorben.com/dokumenty/dsreckom.htm>, zapšimk: 14.10.12). Někotare zwiski z institucijami wobstoje, ale z bazu rěcnego zgromażenstwa zazdašim nic.

³²⁶ Na pšiklad wužěljajotej, wudajotej a z tym teke dokumentěrujotej terminologiju za kublański wobłuk a pšez šulske pšedmjaty teke za nowe rěcne wobcerki.

³²⁷ Na pšiklad z projektom Janšojski dialekt dokumentěrowaś - k tomu jo CD wujšla.

³²⁸ Pšir. STAROSTA 1997, b. 148, citat tam.

3.2.3.2 wuběžowanje „Serbska rěc jo žywa”

Ako južo gronjone jo zjawny prestiž rowno tak relevantny za małe rěcy ako rumy je wužywaś. Na drugem boce jo šěžko groniš, žo a kak se wužywajo rěc. Wopyt tematiski kompleks do zjawnosći njasć jo wuběžowanje „Sprachenfreundliche Kommune. Serbska rěc jo žywa” (2004) resp. „Rěcam pśichylona komuna - Serbska rěc jo žywa” (2010/11). Z patronatstwom prezidenta krajnego Sejma stej Rady za serbske nastupnosći Sakskeje a Bramborskeje organizērowałej wuběžowanja w lětach 2004 a 2010/11. Ze symboliskich pśicynow zgromadnje organizērowane, stej pó dwěma wuběžowanjom byłej - dolnoserbske w Bramborskej a górnoserbske w Sakskej. How něnto jano dolnoserbskej stej tema.

Cilowa kupka su wšykne gmejny byli - nic jano te, kenž oficielnje k juristiskemu serbskemu sedleńskemu rumoju lice. Zwězane z akciju su cile rěc za pśichod zmóčniš, wěcej zjawnje pódprěowaś a wěcej wužywaś nic jano symboliski ale teke za komunikaciju.³²⁹ Su měli napšašniki, žo gmejny su mógli nakšickowaś a licho wopisaś, kótare kriterije su kak dopołnili.³³⁰ K tomu su měli móžnosć dalšne materiale zběraś a ako mapu wótedaś. Wobželenje jo rozdzelne było. Někotare gmejny njejsu se wobžélili, lěcrownož laže w centrumje sedleńskiego ruma. Druge na kšomje su se wobžélili, lěcrownož písamem žedne zjawne rěcne wužywanje znate njejo. Za wugódnošenje su dla togo stwórili dwě kategoriji a wustajili pó třich mytach a jadnom spěchowańskiem myše a k tomu hyšći jadno wósebne myto. Jury³³¹ jo wobradowała a se rozsužiła.

2004 a 2011 njejsu se žedne gmejny zwenka juristiskego sedleńskiego ruma wobžélili a teke njejsu wšykne gmejny togo teritoriuma pódla byli. Pó wustnej informaciji zagroniteje za serbske nastupnosći wokrejsa Sprjewja-Nysa KERSTIN KOSAK někotare procowanja su wěcej pšež amt a wokrejs nastali ako z gmejnow sami.³³² 19 (2004) resp. 15 (2011) gmejnow jo se wobželiło, sedym serbskich gmejnow žednje njejo sobu gótowało. Wobželenje a wuslědkи wuběžowanja pokazujo tabela 3-2. Za tabelu som wuzwolił ako indikatory pširownujobne pšašanja sedym kategorijow wobeju wuběžowanjomu. Za wótegrono „jo” (2004) resp. „jo”

³²⁹ Pśir. LANDTAG BRANDENBURG 2004a a 2010a. Akciju su se wumyslili, aby „*se toś na našu rěc wěcej glědało a žiwało, aby wona dostała w zjawnosći wěcej podpěry a aby se rowno wo tom wšuži wěcej powědało [...]*”. (LANDTAG BRANDENBURG 2004a, stare pśawopis w originalu) a pitšku hynac legislaturu pózdźej: „*Aby se teke w pśichoże powědała, rozměla, cytala a spiwała, trjeba wóna [dolnoserbska rěc, MĚN] pódprěu nas wšyknych w pšípóznaše w šyrokej zjawnosći, W žywjenju komunow musy wóna měš sw'jo rownopšawne městno. Tak wóna dostawa teke trébnu akceptancu a pócescénje.*” (LANDTAG BRANDENBURG 2010a).

³³⁰ W prědnem wuběžowanju 42 pšašanjow a tři schójzeńki: jo/zdžela/ně (pśir. LANDTAG BRANDENBURG 2004b) a w drugem 80 z pěš: jo/skerzej jo/žělnje/skerzej ně/ně (pśir. LANDTAG BRANDENBURG 2010b).

³³¹ 2011 su člonki byli: zastupnice a zastupniki wšyknych frakcijow krajnego sejma, serbskeje rady, ministarstwa za wědomnosć, slěženje a kulturu, Domowiny Dolna Łužycia, zagronitych za serbske nastupnosći, Założby za serbski lud a koncerna Vattenfall. Z teju strukturu jo wót serbskego boka teke nažeja zwězana była, politiskim zastupnicam a zastupnikam raz procowanja a aktivity, serbske žywjenje pokazaś.

³³² Na pśikład procowanja gmejnow Picańska amta (Drjenow, Hochoza, Janšojce, Móst, Picnjo, Turjej) - maju wšo samski layout a powškny zawod.

abo „skerjej jo” (2011) jo dało dwa dypka, „žělnje” jaden a „ně” (2004) resp. „ně” abo „skerjej ně” (2011) nul. Písamem połojca se wobzéliljucych gmejnow jo dojšpiła wěcej ako dwě tšešinje dypkow how wuzwólonych kategorijow (zelena kupka). Jo teke ta kupka gmejnow kategorije 1 (centrum), žo - wótgłědajucy Chóšebuza - rěcny aktivity su w drugem wuběžowanju mócnjejše. W žołtej kupce su gmejny z periferije (Drjowk, Grodk, Nowa, Niwa, Rogow, Tšupc, Wětošow) se pólěpšyli resp. předny raz se wobzélili, mjaztym až gmejny serbskego centruma su se zešpatnili (Drjenow, Picnjo, Turjej). Njejo žeden kšuty dopokaz, dokulaž pšašanja 2004 a 2011 njejsu identiske byli. Ale snaž jo weto indic, žo ramikowe wuměnjenja rěcneje wuwijanje se pógibuju do kótarego směra.

	<i>myta</i> /1 -kupka 1-centrum /2-kupka 2-periferija sp.m. - spéchowańska myto		kultura, tradicije		kubłanje/ rěcne kurse		widobnosć (wuwiatańske tofli/drogowe mjenja)		wustna rěc (gremiumy, nagrona, napowědak)		pisna rěc (pisne informacije, wózjawjenja)		medije a literatura		personalna politika		suma	
lěto	2004	2011	'04	'11	'04	'11	'04	'11	'04	'11	'04	'11	'04	'11	'04	'11	'04	'11
wuzwólone pšašanja			2,6, 2,8, 5,5	5(1) 5(3) 5(6)	3,2, 3,3	4(2) 4(3)	4,3, 4,6	2(5) 2(8)	2,1, 2,3, 1,8	3(3) 3(7) 3(11)	1,4, 2,4, 2,5	3(6) 3(8) 3(10)	3,4, 3,7	4(4) 4(6)	3,6	3(9)	19 gm.	15 gm.
maks.licba dypkow			6		4		4		6		6		4		2		32	
Běla Góra-Bělin	xxx	xxx																
Blobošojce		xxx	3		3		3		0		4		3		(0)		16	
Bórkowy		sp.m./1	3	5	4	4	1	3	1		2	4	4	3	0	2	15	23
Brjazyna		xxx	5		4		2		4		4		4		1		22	
Chóšebuz Žylow (jano '04)	wósebne myto	wósebne myto	6 5	6 2	4 4	2 1	2	2	5 0	4	6 0	6	4 2	4	2 (0)	1	29 10	27
Dešno-Strjažow	1/1	2./1	5	6	4	4	4	4	5	6	3	5	4	4	2	2	27	31
Drjenow			3	2	4	3	3	2	5	3	3	3	4	2	2	2	24	17
Drjowk	1./2	2./2	1	-	4	4	1	2	0	2	2	2	4	3	0	0	12	13
Gatojce		xxx	2		4		2		3		3		4		1		19	
Gołkojce		xxx	5		3		1		0		3		3		0		15	
Góry	xxx	xxx																
Grodk	2./2	1./2	2	3	2	4	2	2	0	0	3	3	1	3	0	0	10	15
Hochzoza	2./1	1./1	4	6	4	4	4	4	4	6	3	5	4	4	2	2	25	31
Janšoje	3./1	3./1	4	5	4	4	3	4	3	2	3	4	4	4	2	2	23	25
Lěšće	xxx	xxx																
Lubnjow	xxx	xxx																
Matyjojce	xxx	xxx																
Móst			4	6	4	4	3	4	4	3	3	3	4	4	2	2	24	26
Nowa Niwa	xxx	sp.m./2		3		4		0		0		0		2		0		9
Picnjo			2	0	4	3	2	2	2	0	3	1	3	3	1	2	17	11
Prožym	sp.m.	xxx	3		2		2		0		2		2		0		11	
Rogow	3./2		3	3	2	2	2	2	0	0	3	2	2	4	(0)	(0)	12	13
Smogorjow- Prjawoz		xxx	6		4		2		1		2		4		0		19	
Tšupc	xxx	sp.m./2		2		4		0		0		0		2		0		8
Turjej			5	5	4	1	2	4	2	2	3	2	4	4	1	2	21	19
Turnow-Pšíluk	xxx	xxx																
Wětošow		3./2	3	2	1	4	1	1	0	0	1	0	2	4	0	1	8	12
Wjerbno	xxx	xxx																

tabela 3-2: wuslědki wuběžowanja „Serbska rěc jo žywa“ 2004 a 2011 (žrédla: wuběžowańske pódlogi, zelena kupka: wěcej ako 2/3 dypkow)

Kriterije a dypki njejsu žedne njewótwisne, walidne, wědomnostne slěžeńske wuslědkи³³³, ale indikatory. W zmysle togo žěla njamóžomy groniš, až cełkowne njewobzělenje abo njewobzělenje pla drugego raza pokažo, aby rěc njejo žywa była. Ale te gmejny, kenž su se wobzělili glědaju na rěc. Žewjeś wót 15 gmejnow drugego wuběžowanja ma wěcej dypkow ako 2004. Móžo byś wuslědk drugich kriterijow, praktiskich pólěpšenjow abo wěcej sensibilnosći. Teke w slědnem paže by cil wuběžowanja dojspijony był - aby gmejny wěcej na serbsku rěc glědali. Jano styri maju mjenjej dypkow. Šesć gmejnow ale njejo wěcej se wobzěliło pí drugem razu. Dwě stej 2011 k přednemu razoju se procowali. Mjeňše wobzělenje by mógl indic za zešpatnjenje rěcneje situacije byś. Na drugem boce snaž procowanje (abo licba dypkow) drugich gmejnow mócnjejše jo. Ako gronjone njamóžomy wuslědki wědomnostnje interpretěrowaś. Ale někotare wugrona su móžne: Aktivity někotarych gmejnow ako z amta Górne Błota-Luboraz (Nowa Niwa, Tšupc) abo Wětošowa su pšiklady tamnejšych procowanjow, kenž teke na drugem městnje widobne su - amt Górne Błota-Luboraz jo zgromadnje z Domowinu założyl stawny „serbski tematiski krejz” a pódprěrujo gmejnje a město Wětošow jo mócnje pódprěrował wutwarjenje WITAJ-pórucenjow a integrěrujo wěcej serbskego do swójogo žěla - lěcrownož su na kšomje rěcnego teritoriuma ze słabeju substancu. A teke poglědnjenje na rozdžělne kategorije móžo wurězk rěcneje reality pokazaś: Kublanje a zjawná widobnosć rěcy stej teke ako medije, kultura a nałogi relatiwne mócné wobluki rěcnego wužywania. Ale konkretne pisne a pšed drugim wustne wužywanejo jo słabe. To groni, až jo indic za to, aby se symboliski rěc wěcej wužywała ako konkretnejo ako komunikaciski srědk. Wobluka „wustna rěc” a „personalna politka” stej nejcesćej kategorije z nul dypkami.

W zwisku z tym žěлом zajmne su wugrona gmejnow w procowańskich pódlogach, dokulaž tam móžomy wižeś teke oficialne pósuzenja rěcneje situacije. Teke, gaž objektiwnje taka dobra abo špatna njejo, jo indic jak na městnje wiže situaciju. A to móžo relevantne byś za rewitalizaciske aktivity, dokulaž nastajenja lokalnych aktérów k tomu ważne su. Někotare pšiklady³³⁴ mógu to pokazaś:

- amt Picnjo: „*Hier ist die Sprache - als Herzstück der Kultur - noch im Alltag erhalten geblieben. Sie ist ein besonderer Schatz! Im Amt Peitz gibt es, insbesondere in den Dörfern, noch viele, meist jedoch ältere Bürger, die in ihrer sorbisch/wendischen Muttersprache denken, sprechen und träumen.*”³³⁵

³³³ Wótegrona su sebjepósužowanja gmejnow a njejsu objektiwnje pšekontrolěrowali.

³³⁴ Wšykne citaty su z procowańskich pódlogow, kenž gmejny su zapodali. Njejsu archiwěrowane ale pšez regionalny běrow Domowiny resp. Serbsku radu w Chóšebuskem serbskem domje pšistupne.

³³⁵ powšykny tekst wšyknych gmejnow Picańskiego amta z procowańskich pódlogow 2004

- Dešno: „*My ako Serby smy gjarde na to, až woplěwamy hyšći žinsa serbsku kulturu ze swojeju rěcu a nałogami. Gmejna sporajo južo dlužki cas klima, wo kotarejž spěchujo serbsku rěc a žož wona možo traś.*“³³⁶
- Drjenow: „*Die Sprache wird als Begegnungs- bzw. als Umgangssprache verwendet.*“³³⁷
- Drjowk: „*Im vergangenen Jahrhundert wurde in den Ortsteilen unseres Stadtgebietes die sorbisch/wendische Sprache von einem großen Bevölkerungsteil gesprochen. Zum jetzigen Zeitpunkt sind uns im gesamten Stadtgebiet leider nur drei Einwohner bekannt, die diese Sprache sprechen. Es ist uns derzeit nicht bekannt, ob es vielleicht noch einzelne Bürger gibt, die ebenfalls die sorbisch/wendische Sprache beherrschen, sprechen oder verstehen.*“ a „*Wie bereits zum Beginn der Ausführungen erwähnt ist das Sorbische/Wendische leider bei uns nicht hörbar. Dennoch sind wir weiterhin stets bemüht, durch die Weiterführung von alt bewährten Aktionen und Schaffung neuer Initiativen das Sorbische/Wendische öffentlich sichtbar zu machen und für nachfolgende Generationen zu bewahren.*“³³⁸
- Gatoice [sic]: „*Die Sprache ist besonders unter den älteren Einwohnern präsent.*“³³⁹
- Gołkojce: „*Ebenso wurde durch die Schaffung der Möglichkeit des Erlernens der sorbisch/wendischen Sprache an der Grundschule in Krieschow ein Meilenstein gelegt, frühzeitig, gerade junge Menschen an unseren geschichtlichen Ursprung heranzuführen, verbunden mit Sprachgebrauch und Traditionsbewusstsein.*“³⁴⁰
- Grodk: „*Ceptarka serbščiny jo rowno pši tom za Grodkojski teritorium wšykno zestajiš, což how hyšći žinsa na serbsku substancu pokažo (to njejo zběranje stawiznow).*“ a „*Teke wó zdžaržanje serbskeje rěcy wójujomy.*“³⁴¹
- Hochoza: „*Bis zum jetzigen Zeitpunkt ist die sorbisch/wendische Kultur und mit ihr die Sprache erhalten geblieben und gehören zum dörflichen Alltag.*“ Zjawne nagrona šoły „erfolgen prinzipiell zuerst in sorbisch/wendischer Sprache“ a Hochoske lajske žiwadło jo „ein äußerst wichtiger Beitrag zur Sprachförderung weit über die Gemeindegrenzen hinaus.“³⁴² 2011 pišo: „- zu Streitgesprächen ‚Sorbsch oder Wendisch‘ werden öffentliche Gespräche für die grammatische Richtigstellung ‚serbske = sorbisch‘ geführt. Wendisch ist

---

³³⁶ procowańska pódlogi 2004, rědky pšíkład serbskeje rěcy w procowańskich pódłogach, stary pšawopis w originalu

³³⁷ procowańska pódlogi 2004, Njejo jasnie, co jo měnjone z „Begegnungssprache“ - w šulskem wobłuku jo to terminus ale we wśednym dnju gmejnskego žywjenja to njepasupo.

³³⁸ procowańska pódlogi 2004, W pódłogach 2011 jo tekst pitšku hynac ale dwójoręcnje formulěrowany: „*W něntejšnem casu jo nam w našej wokolicy božko jano mało wobydlarjow znatych, kótaryž serbsku rěc nałožujo. Lěcrownož njamóžoš serbsku rěc w našom měscé we wśednym žywjenju slyšaś, zjawijo se to serbske po mesće.*“

³³⁹ procowańska pódlogi 2004

³⁴⁰ procowańska pódlogi 2004

³⁴¹ procowańska pódlogi 2004, rědky pšíkład serbskeje rěcy w procowańskich pódłogach - how jo wšo dwójoręcne. Citěrowany jo how jano serbski tekst.

³⁴² procowańska pódlogi 2004

für unsere sorbische Muttersprache die Bezeichnung bei einigen Menschen deutscher Sprache.“ a „- die Drachhausener Hymne wird in deutscher und sorbischer Sprache gesungen.“³⁴³

- Janšojce: „Vor allem in den Ortsteilen Drewitz und Jänschwalde sprechen ältere Bürger ihre sorbisch/wendische Muttersprache.“³⁴⁴

- Nowa Niwa: „Bei uns wird schon seit ca 100 Jahren kein sorbisch/wendisch in der Öffentlichkeit gesprochen. In vereinzelten Familien gibt es noch ältere Leute, die sorbisch/wendisch verstehen. Das in Neu Zauche einst sorbisch/wendisch die Muttersprache war, davon zeugen noch Familiennamen [...]. Ebenso werden noch Flur und Feldnamen nach ihrer sorbisch/wendischen Herkunft benutzt, wie Wjèle luk, Zagroda, Dubrawke, Zagaj - Fließ, Mudnica- Fließ, Grobla u.a. Es gibt seit 1995 wieder neue Bemühungen die sorbisch/wendische Sprache in Neu Zauche zum Leben zu erwecken. [...] Die positiven Schülerzahlen bewiesen den Erfolg des Vorhabens.“³⁴⁵

- Picnjo (město): „Bis in die 1980er Jahre gehörten Frauen in sorbischer/wendischer Tracht, die sich in ihrer Muttersprache unterhielten, zum Alltag.“³⁴⁶

- Prožym: „Bei manchen Punkten haben wir sicher Bauchschmerzen. Ist ‚teilweise‘ wie viel? Entscheidend ist, dass der Wettbewerb uns angeregt hat, Realisierungen in unserem Dorf zu suchen und zu entwickeln. Da haben wir Überraschungen erlebt.“ a „Dieser Wettbewerb regte zum Nachdenken über neue Aktivitäten an und wird unsere Bildungsarbeit bereichern. Wir nahmen sehr gern daran teil.“³⁴⁷

- Smogorjow-Prjawoz: Pši wopłewanju nałogow abo w chorach „[wird] der eine oder andere Satz in Sorbisch/Wendisch gesprochen.“ a „Viele der älteren Einwohner hingegen unterhalten sich täglich auf Sorbisch/Wendisch.“³⁴⁸

- Turjej: „Noch in der Mitte des 19. Jahrhunderts sprach [sic] in dieser Gemeinde 96 Prozent der Gesamtbevölkerung die sorbische/wendische Sprache.“ a „Die sorbisch/wendische

---

³⁴³ wótegrona na pšašanje 3 procowańska napšašnika 2011, Jo jadnučki raz, až tema „sorbisch vs. wendisch“ jo pomjenjone. How w Hochozy jo widobnje wažny tema wejsańskiego zgromażenstwa był. Wěšyna drugich gmejnow ma - ako wjeliki žel zjawnosći a medijow - widobnje problem z tym: Cesto se wužywajo „sorbisch/wendische Sprache“. Ako pšawniski resp. rěcny terminus deje wašnja pisanja z „/“ janorownopšawność pokazaś, to groni, až móžom wobej słowa wužywaś za samsku wěc. Z tym by to ale było „sorbische/wendische Sprache“ resp. jano „sorbische Sprache“ abo „wendische Sprache“. Abo, gaby główny dypk był na specifiku wašnju „wendkosć“ pokazaś, „sorbisch-wendische Sprache“. W slědnych lětach bužo dwójny terminus wěcej a wěcej žel rěcy, jano pisanje ale pón nadpadnjo, až wopšimješowy koncept zapšimješa njejo rozměty, což interpretērujom ako njewěstosć jak z tym wobchadaś.

³⁴⁴ procowańska pódlogi 2004

³⁴⁵ procowańska mapa 2011, b. 9, originalny pšawopis

³⁴⁶ procowańska pódlogi 2004

³⁴⁷ procowańska pódlogi 2004, Awtorka procowanja how njejo gmejna ale želowa kupka „Dorf, Kohle, Umwelt“ byla.

³⁴⁸ procowańska pódlogi 2004

Sprache wird von vielen Einwohnern als Begegnungssprache, von einigen anderen auch als Umgangssprache, angewendet.“³⁴⁹

- Wětošow: „In den letzten Jahren ist die Sensibilität und das Bewusstsein in sorbisch/wendischen Angelegenheiten sowie Sprach- und Kulturpflege gewachsen. Der Schwerpunkt der Stadt in Bezug auf diesen Wettbewerb liegt dabei klar auf dem großen Engagement im Bildungsbereich.“ a „Parallel dazu hat sich die Stadt Vetschau/Spreewald entschlossen (...) mit Stolz die Doppelsprachigkeit zu führen.“³⁵⁰

- Žylow: „Da Sielow im Norden der Großstadt zum traditionell wendischen Siedlungsgebiet gehört ist davon auszugehen, dass zumindest viele der älteren Bewohner der Kommune die sorbisch/wendische Sprache noch als ihre Muttersprache in Wort und Schrift beherrschen. Viele Bürger fühlen sich dem Erhalt der sorbisch/wendischen Sprache und Kultur innerlich verpflichtet, sie bemühen sich ständig Beiträge zu deren Erhalt zu leisten.“ a „Wir sind der Auffassung, dass die Schüler dann eine bessere Motivation zur zweisprachigen Persönlichkeitsbildung entwickeln, wenn die Bildungsmaßnahmen mit dem Leben in der Gemeinschaft korrespondieren. Dies ist im Stadtteil der Fall, die bisherigen Erfolge des Witaj Konzeptes [sic] geben uns recht.“³⁵¹

Take wuwježenja zmóžniju doglědy do rozdžělnych realitow: Serbskorěčnu somorozymliwość na jadnom boce a na drugem boce nimskorěčne wopisanje pytanja serbskorěčnych tšošcyckow. Wuběžowanje pokažo z tym indirektnje teke pístupy do rewitalizacije a kótare aspekty za gmejny wažne su a kótare aktiwity južo gótuju.

3.2.3.3 dalšne indikatory

Teoretiski indikator žyweje rěcy jo wužywanje w kublańskem wobłuku, to groni w žišownjach, šulach a hortach. Ako wobchadnu rěc („bilingualna wucba“ abo „WITAJ“) jo dolnoserbska rěc jano na slědjujucych městnach mjenej abo wěcej prezentna: w Bórkowach (zakładna a wuša šula), Brjazynje (zakładna šula), Chósebuzu (žišownja, gymnasium, centrum wušego schójčeńka), Hochozy (žišownja), Janšojcach (žišownja, zakładna šula), Nowej Niwje (žišownja), Radušu (žišownja), Strjažowje (žišownja), Tšupcu (zakładna šula), Wětošowje (žišownja, zakładna a wuša šula) a w Žylowje (žišownja, zakładna šula). Druge

---

³⁴⁹ procowańske pódlogi 2004, Njejo jasne, co jo měnjone z „Begegnungssprache“ - w šulskem wobłuku jo to terminus ale we wšednem dnju gmejnskego žywjenja to njepasuo.

³⁵⁰ Z píspolozonego pisma dnja 25. 3. 2011, 2004 jo město teke na serbske blido („wendischer Kaffeeklatsch“) z 20-40 wobžělnikami pokazało.

³⁵¹ procowańske pódlogi 2004, 2011 Žylow njejo wěcej samostatnje se procował, ale jo žel Chósebuskich aktiwitow. Šulske píspomnješa maju teke píscynu, až su w toš tem casu zacynili Žylojsku realnu šulu.

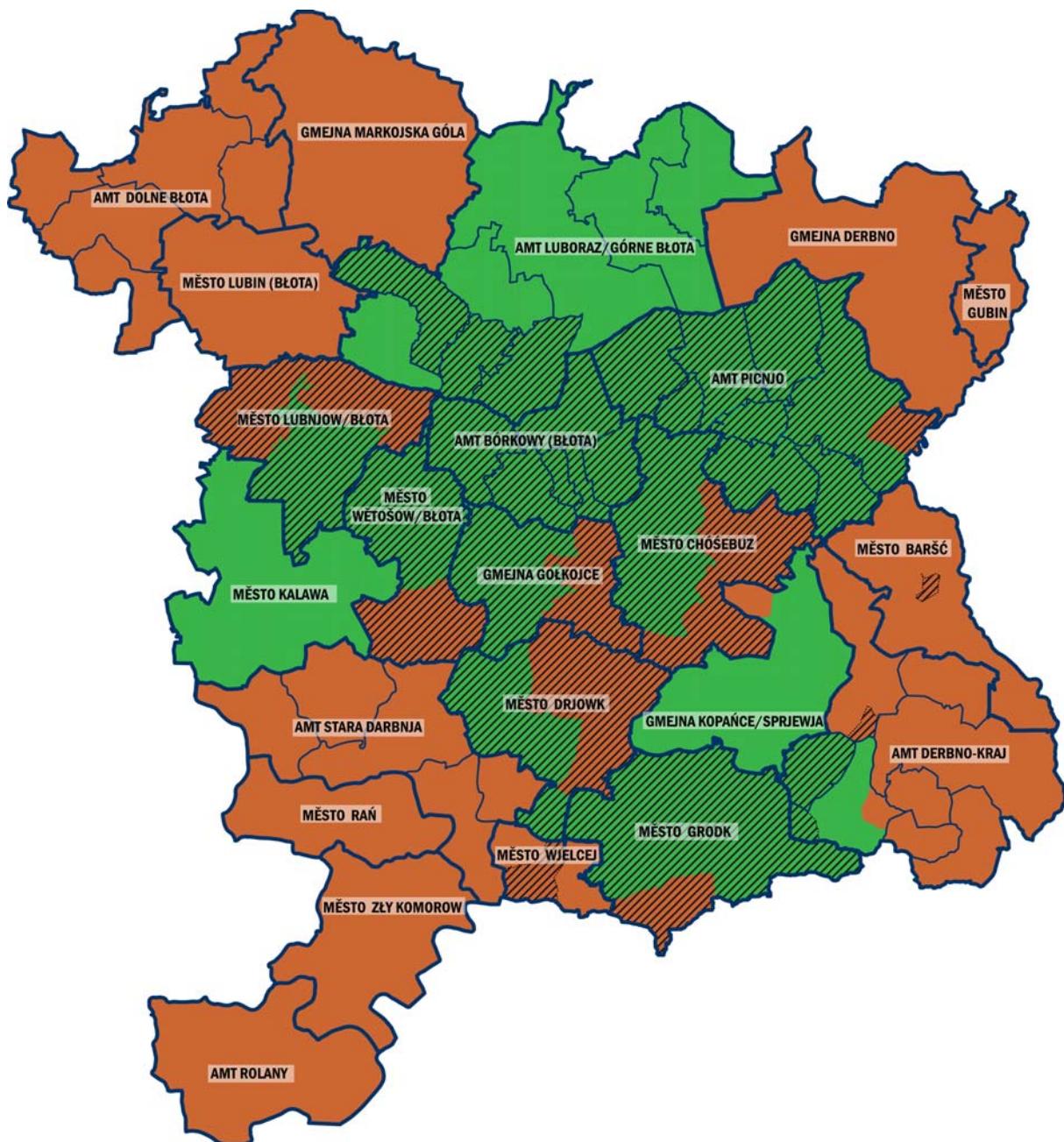
serbskorěcne pórucenja su czorčna wucba, žišownje a šule z dolnoserbščinu ako wopóznawańska rěc a žělowe kružki. Teke, gaž take wucbne formy žedna garantija njejsu, aby rěc žywa byla - glědaj na łatyńščinu -, jo móžno až ceptarki, ceptarje, wuknice a wukniki ju wužywaju. A ako južo gronjone su kublańske institucije aktualnje nejwažnejša droga, dolnoserbščinu dalej dawaś. Z tym pšidu hyšći k tomu městna Drjowk, Grodk, Kalawa, Kšišow, Lěšće, Libanojce, Lubnjow, Luboraz, Picnjo, Zakrjejc a Zelezna. Licby wobzělnicow a wobzělnikow su celkownje relatiwnje konstantne, ale na jadnotliwych městnach wjelgin niske.³⁵² Wuměnjenja czorčneje wucby se rapidnje pógóršuju a z tym teke rěcny niwow, licba powědajucych a rěcna žywosć.

Glědajucy na wliw kublańskiego systema na rěc a hynac wokoło, jo zwisk mjazy serbskim sedleńskim rumom a wobcerkami zakładnach šulow zajmny. Jano w juristiskem sedleńskiem rumje maju starzejše pšawo na serbsku wucbu za swóje žiši.³⁵³ A gaž kriterium za pšíšlušnosć gmejnow k sedleńskemu rumoju jo, aby tam rěc se powědała, a šule nejwažnejše městna rěc nawuknuś su, by deňał serbski sedleński rum identiski byś ze šulskimi wobcerkami tych šulow, kenž maju serbskorěcne pórucenja. Kórtka 3-2 pokazujo aktualnu situaciju. W pšidanku jo teke kórtka seši žišownjow a šulow ze serbskorěcnymi pórucenjami. Tam jo teke widobne, až serbski pšedšulski wobluk w nejwětšem žěle sedleńskiego ruma njeeksistěrujo.

---

³⁵² Pšir. NOWAK 2012b.

³⁵³ Pšir. § 10 serbkeje kazni a § 5 bramborskeje šulskeje kazni.

kórtka 3-2: wobcerki zakładnych šulow ze serbskorěčnymi pórucenjami (zeleny: wobcerki zakładnych šulow ze serbskorěčnymi pórucenjami, šrafěrowany: juristiski serbski sedleński rum, nacerjenje: MĚN, techniske zwopšawdnenje: STEPHAN PÖNACK)

Pozitiwny indic, až rěc teke zwenka sedleńskiego ruma móžo eksistěrowaś (a z tym snaź teke rewitalizaciski potencial), su šule, žož južo lětadlujka tradicija serbskeje wucby jo: Kalawa, Libanojce a Luboraz ze swójimi písilušajucymi gmejnami. Na drugem boce wižimy teke strony sedleńskiego ruma, kenž slušaju k šulam bžez rěcneje wucby: Grěšna, Prožym, Rogow a žele Chósebuza, Drjowka, Gołkojc, Grodka, Lubnjowa a Wětošowa. To pón póršawem te žele serbskego teritoriuma su, žož móžomy něnto južo groniś, až njeby rěc žeden pšíchod měla, gaby jano koncentrěrowali na šulu ako městno rewitalizacije. A we wobłuku dalej slědjujucych šulow to hyšći ekstremnej wuglěda: Wótglědajucy wót Chósebuskego

Dolnoserbskego gymnazium jano Bórkojske, Chóšebuske a Wětošojske wuše šule maju (wjelgin wobgranicowane) serbskorěcne pórucenja. Za pširodne rěcne písowýjenje wažny pšedšulski wobłuk jo teke tak słaby: Pórucenja how faktiski jano we WITAJ-žišownjach (na rozdželnem niwowje) eksistěruju.

Drugi indikator rěcneje žywosći mógu „serbske“ towaristwa byś. Šěžkosć jo, až cesto luže se zajmuju za serbske tradicije, drastwy abo nałogi - ale njepowědaju serbsku rěc. Z tym - mimo dalšnych slěženjow - eksistěrujce towaristwa mógu jano indic pozitiwnego nastajenja napšešiwo rěcy byś. Gaž towaristwo jo člonk Domowiny se wuzna teke k cielu rěc spěchowaś a žaržaś. Samske płaśi za 28 Domowinskich³⁵⁴ a te 26 młožinskich kupkow³⁵⁵, kenž zgromadnje žěla z młožinskim koordinatorem Domowiny. Teke tam wobchadna rěc cesto njejo serbščina. Ale oficielne principjelnje njestoje pšešiwo njej. Towaristwa a kupki teke jano indic su, dokulaž towaristwowe sedlo njegroni, žo člonki bydle. Z tym móžomy wót togo wujś, až teke w drugich jsach luže bydle, kenž wobkněže serbščinu. A mógu teke dalšne serbske towaristwa ako Ponaschemu eksistěrowaś, kenž njejsu člonk Domowiny a z tym pšež Domowinsku statistiku njebudu widobne. K tomu pšidu nadregionalne towaristwa ako Serbske šulske towaristwo abo Mašica serbska ako njamóžomy geografiski zlokalizěrowaś. Tabela 3-3 pokazujo wopyt, gmejny z witalneju dolnoserbščinu pšež někotare indikatory identificěrowaś.

gmejna	sedleński rum	wobzělen-je „Serbs-ka rěc jo žywa“ 2004/2011	rěcne zdžaržanje (JODLBAUER/ SPIEB/STEENWIJK 2001, b. 39) + dobre, - špatne, 0 žedne wugrono	Domowinska kupka/ Domowinske towaristwo (Domowina 2012)	młožins-ka kupka (homepage młožinskiego aktiva, 28.9.12)	zakladna šula ze serbskimi pórucen-jami
Baršć	+/-	-//-	0			-
- Rogow	+	+//+		+		
Běla Góra-Bělin	+	-//-	0	+		+
- Běla Góra				+	+	
- Bělin						
Blotań	-	-//-	0			+
Bórkowy (Blota)	+	+//+	(+/-)	+	+	+
- Kuparske			0	+		
- Prizarske			+	+		
- Wobsedne			-			
- Myšyn			-			
Brjazyna	+	+//-	+	+	+	+
Chóšebuz	+	+//+ (Žylow: 2004 samo- statny pšinosk)	(+/-)	+		+/-
- Depsk			+		+	+
- Dešank			-			-
- Rogozno			+		+	-
- Strobice			0		+	+
- Šlichow			-			-
- Škódow			-		+	+
- Zaspy			-		+	+
- Žylow			0		+	+
- Žylowk			-	+	+	-

³⁵⁴ Pšir. Domowina 2012, b. 18ss.

³⁵⁵ Pšir. <http://www.jugendaktiv-nl.de/index.php/de/jugendaktiv/mitglieder-jugendgruppen> (zapšimk: 28.9.12).

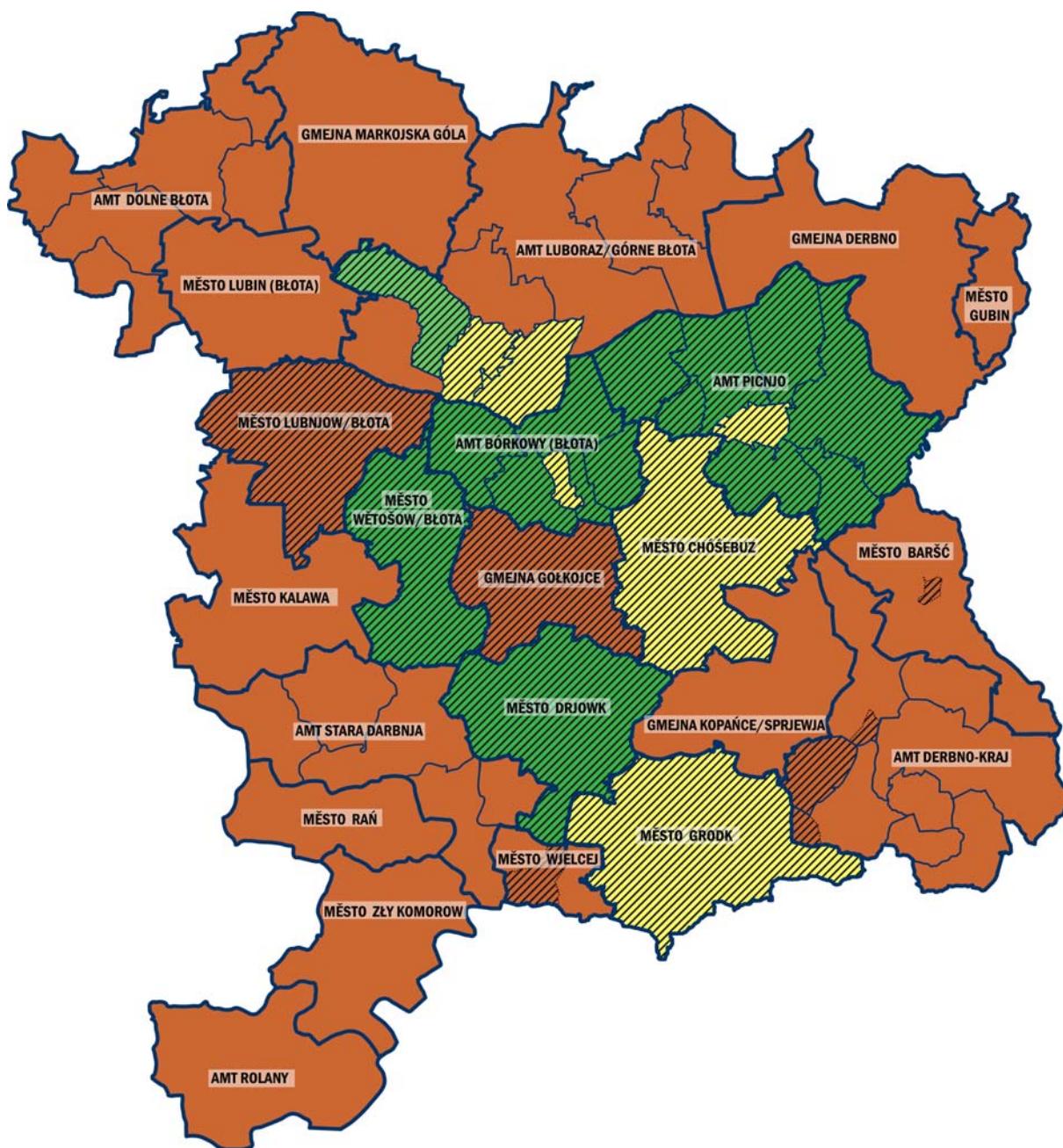
gmejna	sedleński rum	wobželen- je „Serbs- ka rěc jo žywa“ 2004//2011	rěcne zdžaržanje (JODLBAUER/ SPIER/ STEENWIJK 2001, b. 39) + dobre , - špatne, 0 žedne wugrono	Domowinska kupka/ Domowinske towaristwo (Domowina 2012)	mložins- ka kupka (homepage mložinskego aktiva, 28.9.12)	zakladna šula ze serbskimi pórucen- jami
Dešno-Strjažow	+	+//+	(+)	+		+
- Dešno			+	+	+	
- Strjažow			+	+		
Drjenow	+	+//+	+		+	+
Drjowk	+	+//+	0	+		+/-
- Kózle				+	+	+
Feliksowy jazor	+/-	-//-	0			+/-
- Blobošojce	+	+//-				+
- Lojojc	-	-//-		+		+
Gatojce	+	+//-	(+/-)	+		+
- Barbuk			+	+	+	
- Hus			-		+	
- Nowa Wjas			+		+	
Golkojce	+	+//-	(-)			+/-
- Bobow			-			+
- Casow			-	+		-
- Dalic			-			+
- Dubje			-			+
- Glinsk			-			+
- Golbin			-			-
- Górnjej			-			+
- Kosobuz			-			+
- Limbarg			-			+
- Popojce			-			+
Gójacki jazor	-	-//-	0			+
Góry	+	-//-	-		+	+
Grodk	+	+//+	0	+		+/-
Hochzoza	+	+//+	+	+	+	+
Janšoje	+	+//+	+	+	+	+/-
- Drjejce			+			
Kalawa	-	-//-	0			+
Kopańce	-	-//-	(-)			+/-
- Kótłow			-			+
Lešće-Zakrjejc	+	-//-	0			+
Lubin	-	-//-	0	+		-
Lubnjow	+	-//-	0	+		+/-
Luboraz	-	-//-	0			+
Lukojce	+/-	-//-	(-)			-
- Matyjojce	+		-			
Móst	+	+//+	(+)	+	+	+
- Móst			+			
- Radowiza				+		
Nowa Niwa	+	-//+	0	+	+	+
- Brjazyna n.j.				+		
Picnjo	+	+//+	0			+
Smogorjow-Prjawoz	+	+//-	(+/-)			+
- Smogorjow			+		+	
- Prjawoz			+	+	+	
- Zakaznja			-			
Stara Niwa- Wózwyjerch	-	-//-	0			+
Tšupc	+	-//+	0			+
Turjej	+	+//+	(+/-)			+
- Turjej			-	+	+	
- Šejnejda			+			
Turnow-Pšíluk	+	-//-	(+)			+
- Turnow			+	+	+	
- Pšíluk			+			
Wětošow	+	+//+	(-)			+/-
- Dlugi			-	+		+
- Njabožkojce			-	+		+
- Raduš			-	+		+
- Zušow			-			+
Wjelcej	+/-	-//-	0			-
- Prožym	+	+//-				

gmejna	sedleński rum	wobżelen-je „Serbska rěc jo žywa“ 2004//2011	rěcne zdźaržanje (JODLBAUER/ SPIER/ STEENWIJK 2001, b. 39) + dobre , - špatne, 0 żedne wugrono	Domowinska kupka/ Domowinske towarzystwo (Domowina 2012)	młozins-ka kupka (homepage młodzińskiego aktiva, 28.9.12)	zakladna šula ze serbskimi pórucen-jami
Wjerbno	+/-		(+/-)			+
- Wjerbno			+	+	+	
- Rubyn			-	+	+	

tabela 3-3: indikatory za ramikowe wuměnjenja rěcneje witalnosći serbskich Dolnołužskich gmejnow
(wuběrk, +: jo, -: ně, +/-: jano žéle, w spinach: pšenosk wuslědkow na celu aktualnu gmejnu, zelene - relativne dobre ramikowe wuměnjenja, žolty - ambiwalentna situacija, cerwjeny - špatne ramikowe wuměnjenja)

Teke gaž indikatory pódla su, kenž na rowninje wejsańskich želow něco wugroniju (pšíslušnosć k sedleńskemu rumoju a k šulskim wobłukam, slěženja Serbskego instituta), ma na kóncu jano zmysł, na celu gmejnu glědaś. Wót towarzistow móžomy wótcakowaś, až člonki teke z drugego žela pśidu. A gaž gmejna njegroni, aby całkownje k sedleńskiemu rumoju słyszała, abo žiši njamaju we wšyknych gmejnskich želach pśistup do serbskego kubłanja, pón to pokazujo problematiske wobłuki. Slěženja Serbskego instituta na drugem boce su mówny indikator - ale njepśedlaže z wšyknych gmejnow resp. wejsańskich želow. To groni za wugódnošenje tabele:

(1) daniž „+“ daniž „-“ licytej wěcej ako „0“ pśi wuslědkach Serbskego instituta, dokulaž gronitej že něco, ale wó „,0“-městach njamóžomy nic wugroniš, (2) změny glědajuce na wobżelenje na wuběžowanju „Serbska rěc jo žywa“ („+/-“ resp. „-/+“) nic njegronje wó změnach rěcneje situacije, ale snaź su indic za změny zjawneje sensibilnosći, (3) glědajuce na situaciju, až kubłańske institucije su mjaztym wažnejše městno rěcnego dalejdawanja, jo pšíslušnosć k šulskemu wobcerkoju ze serbskeju wucbu mówny indikator. Gaž glědamy na indikatory, móžomy tsi kupki identificerowaś: (1) gmejny, žož relativne dobre ramikowe wuměnjenja za dobru witalnosć widobnje su, su zelene markěowane, (2) gmejny z ambiwalentneju situaciju su žolte a (3) gmejny z ramikowymi wuměnjenjami, kenž mógu pokazaś, až tam njamóžomy rěcnu witalnosć (jano zwězana z toś tymi indikatorami) wóčakaś, su cerwjene. Až jo jano indikator za ramikowe wuměnjenja jo widobnje pśi pšikładach ako Drjowk, Nowa Niwa a Wětošow - how mjazytm administratiwne ramikowe wuměnjenja a politiska pódspěra su dobre. Ale praktiska rěcna substanca jo ekstremna słaba - což njejo widobnje z tymi indikatorami - ako su južo pokazali wuslědki wuběžowanja „Serbska rěc jo žywa“. Kórtka 3-3 to hyšći raz kartografiski rozjasnijo.

kortka 3-3: indikatory za ramikowe wuměnjenja rěcneje vitalnosći serbskich Dolnolužyskich gmejnow
(zeleny: relativne dobre ramikowe wuměnjenja, žolty: ambiwalentna situacija, cerwjeny: špatne ramikowe wuměnjenja (přír. tab. 3-3), šraférrowany: pšawniski serbski sedleński rum, nacerjenje: MĚN, technische zwopšawdnjenje: STEPHAN PÖNACK)

Teke nic wó niwowje rěcnego wobkněženja abo wužywania we wšednem dnju ale wó zajmje na serbskej rěcy wugronje licby wobzělnicow a wobzělnikow rěcnych kursow. Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu južo lětadlujko wjelgin aktiwna jo a w celej Dolnej Łužicy rěcne kurse póbijujo. To su powšykne kurse na zachopjeńkarskem niwowje, konwersaciske kurse za pónkšacujucich abo druge rěcno-kulturelne zarědowanja, intensiwne tyžeńske kurse abo kurse za specifiske cilove kupki. Wót lěta 2005 do 2011 jo se wobzěliło dogromady 5.440 luži na

kursach.³⁵⁶ Rěcna šula ma „*bei der Revitalisierung der Sprache ihren festen Platz und Aufgaben.*“³⁵⁷ Žo rěc rěc a kultura stej wobgrozonej, co ludowu identitu a mentalnu kšutu zwězanoś móćowaś.³⁵⁸

Problem z wšyknymi statistikami jo, až njejo móžno groniš, kak wobkněže luže rěc. Licba serbščinu wuknjecych žiši nic njegroni, lěc wužywaju rěc zwenka wucby. Rozdželne rěcne kompetence - aktiwne a/abo pasiwne - njejsu widobne. Rěc rozměš jo derje. Ale za žywu rěc su zamóžnosći wažne ju aktiwnje producērowaś a nic jano recipērowaś. Teke gaž luže wužywaju rěc, njejo jasne na kótarem niwowje. Wósebnje dokulaž maminorčny korektiw mjenjej bužo a za wjelich powědarkow a powědarjow (na pšiklad ceptarki na kšomje rěčnego teritoriuma) njestoj k dispoziciji, jo nejskerzej až žywa dolnoserbščina cesto njejo na wusokem niwowje.³⁵⁹ Móžomy interpretērowaś ako specifiske ramikowe wobstojnosći dolnoserbščiny a z tym za njeje normalne rěcne změny. Na drugem boce jo teke znamje kritiskeje witalnosći.

3.3 niwow wobgrozenja dolnoserbščiny

Ako južo přezy w tekscé spomnjete eksistēruju rozdželne klasifikacije wšakich awtorow k pšašanju, kak wobgrozone jadnotliwe rěcy su. To płaši teke za dolnoserbščinu. Problematiski jo, až někotare wědomnostniki abo institucije njediferencēruju mjazy górnō- a dolnoserbščinu ale jano spomnjeju „serbščinu“. Z tym cesto njejo jasne, lěc su glēdali na wobej, lěc wobej stej w samskej situaciji, lěc su se jano dolno- abo górnoserbščinu zapšimjeli abo lěc definēruju górnō- a dolnoserbščinu jano ako dialekta jadneje rěcy.

Klasiska klasifikacija UNESCO oficielných žrědłow how nam njepomaga dalej: Ako gronjone interpretērujo UNESCO serbščinu ako jadnu rěc. Z tym specifiske wugronjenja wó dolnoserbščinje njejsu móžne.³⁶⁰ W šišcanej werziji atlasa wobgrozonych rěcow jo pšidatny techniski problem: w kórtoma jo serbščina pógrozona a w legenže definitiwnje wobgrozona.³⁶¹ W tekscé stoj powšyknje, až serbščina jo „widely known as endangered minority language“.³⁶² GORTER klasificērujo serbščinu ako na stwórtém schójčeńku

³⁵⁶ Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu 2012, W licbje su teke wobželnice a wobželniki, kenž su někotare kurse absolwěrowali - to groni w absolutnych licbach by mjenjej bylo. Geografiske daty njepśedlaže a z programow njejo spóznajobje, lěc kurse su se wótměli.

³⁵⁷ ELIKOWSKA-WINKLER 2008, b. 33

³⁵⁸ Pšir. ELIKOWSKA-WINKLER 2008, b. 37.

³⁵⁹ Tak germanizmy, codeswitching, gramatikaliske změny zazdašim cesto wótbłyšć rěcneje njedopołnosći jo.

³⁶⁰ Pšir. SALMINEN 2010, b. 37.

³⁶¹ Pšir. UNESCO 2010, map 10 (UNESCO 2010, maps, b. 25) a UNESCO Map of the World's Languages in Danger, pšíloga k UNESCO 2010, legenda: UNESCO 2010, maps, b. 24. Internetowa wersija (UNESCO 2012) wužywa kategoriju „definitely endangered“.

³⁶² SALMINEN 2010, b. 37

klasifikacije GIDS (za FISHMANOM) stojeca³⁶³ a pokažo na to, až jo pó Euromosaic w srjejźnem pólū³⁶⁴. Ale z tych klacifikacijow njamóžomy nic specifiski wó dolnoserbskej rěcy wugroniš. W monitoringowem procesu Europarady³⁶⁵ k rěcnej charše wuběrk wěcywuznatych pomjenijo dolnoserbščinu ako wósebnje wobgrozona.³⁶⁶

Z klacifikaciju UNESCO (pśir. tab. 2-5 resp. 3-1) něnto powšyknje groniš, kótary label dolnoserbščina by dejava dostaś, jo šěžko, dokulaž njejo jasnje, kótare faktory kak wótważyš. Dokulaž wó rěcnej praksy přednych pěs wěcej wugronijo a tam 4/5 do drugego schójzeńka słusaju, zawěscé njejo wopak groniš, až jo grawěrujuca wobgrozona abo „severely endangered”. Ako głownu pśicynu wobgrozenja serbščiny identificerujotej AUSTIN a SALLABANK kulturelnu, politisku a ekonomisku njedominancu.³⁶⁷ Tak dolnoserbska rěc jo daloko psec wót wěstego pśichoda a jo wopšawnjone, wó pšašanjach rěcneje smjerši respektiwnje rewitalizacije powědaś.

3.4 dolnoserbščina w kublaństwje

„Man versucht, Kindern Ketisch in der Schule beizubringen, aber es ist nicht gut gelungen, weil die Kinder die Sprache nicht zu Hause lernen und weil sie Ketisch sehr kompliziert und schwer finden. Für fast alle Kommunikationssituationen gibt es eine ‚leichtere‘ Sprache, die alle in der Sprechsituation Anwesenden sicherlich kennen - Russisch.“³⁶⁸ - gaby how zaměnili ketiščinu/ruščinu a dolnoserbščinu/nimščinu, by wugrono dostali, aby w Dolnej Łužycy wjele pódpisało. Lěcrownož ako pokazowane kublaństwo, to groni serbska wucba, wažnu rolu w rewitalizaciskich pśemyslenjach grajo.³⁶⁹

3.4.1 pśedšulski wobluk

Dopołny imersiski program jo Witaj w pśedšulskem wobluku. Aktualnje w Dolnej Łužycy su: dwě Chóšebuskej žišowni (Žylow a blisko centruma) w nosarstwje SŠT, žo princip dopołneje imersije praticeruju, tsi žišownje z WITAJ-kupkami ze želneju imersiju (Hochoza, Nowa Niwa, Strjažow), dwě žišowni ze želneju imersiju w dwójorěcnych kupkach (Janšojce,

³⁶³ GORTER 2008, b. 171

³⁶⁴ kupka 3 wót 5 (kupka 1 su nejmócnjejše mjeňsynowe rěcy Evropy a kupka 5 su nejslabše), Pśir. GORTER 2008, b. 172.

³⁶⁵ nimski: Europarat, pšešiwo Europska rada - nimski: Europäischer Rat ako gremium Europskeje unije

³⁶⁶ Pśir. na pśiklad Council of Europe 2011, b. 113.

³⁶⁷ Pśir. AUSTIN/SALLABANK 2011b, b. 5.

³⁶⁸ KAIRANNEVA 2005, b. 157

³⁶⁹ „Der Schule in der Region fällt die Rolle einer Sprachdomäne zu, die das Anwendungsgebiet der Minderheitensprache erweitert und an Stelle der Familie die Weitergabe der Sprache an die nächste Generation stützen soll.“ LIVO 2007, b. 7.

Raduš), jadna žišownja ze želneju imersiju a wótwórjonym konceptom (Wětošow).³⁷⁰ To groni jo sedym žišownjow ze styri koncepcijami a hyšči njedajo žeden kwalitatiwny management resp. žednu certifikaciju Witaj-institucijow.³⁷¹ Wědomnostne slěženja k dolnołužyskim wuslědkam jano punktuelnje dajo.³⁷²

Předstajili su akterki a aktery SŠT resp. RCW projekt 31 žišownjam dwanasćich gmejnow a politiske gremije resp. nosarje su wšuži pozitiwnje nastajone byli.³⁷³ Ale na kóncu jano žinsajšna seš jo se wuwijała.³⁷⁴ W serbskem sedleńskem rumje a we wobcerkach šulow ze serbskorěcnymi pórucenjami dajo 122 žišownjow.³⁷⁵ Wót tych sedymych ma Witaj-pórucenja a dalšnej dwě (Móst, Prjawoz) druge serbskorěcne pórucenja. Za pśedšulski rewitalizaciski rěcny program to njejo cełe strony wopśimjejacy zaklad. To groni teke, až nejpjerwjej raz njejo móžno koncipěrowaś, aby šule wšuži w sedleńskem rumje mógli zapšegnuś serbske rěcne pśedznaśa do žěla.

Wažny dypk - teke glědajuce na rewitalizaciske teorije - jo, až z finanzielnym pódprěowanim kublańskego ministerstwa maminorěcne se zapšegnju do žěla w žišownjach.³⁷⁶

3.4.2 cuzorěcna wucba

W šulach se groni rěcnej wucbje za dolnoserbščinu ako cuza rěc tradicionelnje „B-wucba“³⁷⁷. Ma dļuktu tradiciju w Dolnej Łužycy: Modernu serbsku wucbu su how natwarili wót lěta 1952. Spěchowanje pisneje dolnoserbskeje rěcy jo jano ze šulstwom móžno bylo.³⁷⁸ Ako južo gronjone jo wjelgin wažne, až minoritna rěc jo šulski pśedmјat. Ale teke pón njamóžo „allein den Spracherhalt gewährleisten [...]. Seine Funktion dürfte vielmehr außer in der Vermittlung einer begrenzten Sprachkompetenz in der Schaffung eines dem Sorbischen gegenüber positiv eingestellten Umfeldes, in der Schaffung eines ‘emotionalen Verteidigungsringes’ um den - für das Niedersorbische allerdings erst wieder neu aufzubauenden - muttersprachlichen Kern liegen.“³⁷⁹ Až funkcioněrujo, pokažu teke slěženja Serbskego instituta.³⁸⁰ JODLBAUER, SPIEß a

³⁷⁰ Pšir. HEYDEROWA 2012.

³⁷¹ Pšir. SCHULZ 2010, b. 501s., SCHULZ 2011, b. 107.

³⁷² Pšir. na pšiklad HEYDER 2006, BUDARJOWA/ŠOŁĆINA 2009.

³⁷³ Pšir ELLE 2006, b. 9.

³⁷⁴ Mjazycasny jo teke w Bórkowach žišownja z Witaj-pórucenim byla.

³⁷⁵ Pšir. Amt Burg 2012, Amt Peitz 2012, Gemeinde Kolkwitz 2012, Gemeinde Neuhausen/Spree 2012, Landkreis Dahme-Spreewald 2012b, Stadt Cottbus 2012b, Stadt Drebkau 2012, Stadt Forst/Lausitz 2012, Stadt Spremberg 2012, Stadt Welzow 2012.

³⁷⁶ Pšir. HEYDER 2010, b. 84.

³⁷⁷ Ako druga wariantna napšešiwo „A-wucbje“ ze serbskeju rěcu ako wucbna rěc.

³⁷⁸ Pšir. BARTELS 2009, b. 138.

³⁷⁹ SPIEß 1997, b. 142s.

³⁸⁰ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 165s.

STEENWIJK warnuju pśed njerealistiskimi wóćkowanjami, ale pokažu teke na to, aby dobre znamje za zajm było, gaby žísi až do kónca 6. lětnika se wobžélili na dobrowólnej wucbje. A lěcrownož „*das Erlernen des Niedersorbischen als Fremdsprache für die Revitalisierung der Sprache nur eine untergeordnete Rolle zu spielen vermag, kann es dennoch für den Spracherhalt von eminenter Bedeutung sein.*“³⁸¹ SPIEß južo 1994 pišo, aby se zdało, až něntejšna cuzorčna wucba slěpa gasa jo, a dolnoserbščina ako cuza rěc z tym žeden pśichod njeby měla.³⁸²

Głownje se koncentrujo na zakładnu šulu (1.-6. lětnika): 24 šulow ma serbsku wucbu (resp. žělowy kružk), 15 drugich w sedleńskem rumje pak nic. W sekundarnem wobłuku su pórucenja jano na DSG, na Centrumje wušego schójčeňka Chóšebuz, na wušošulskem žěle w Bórkowach a na Wernerowej wuſej šuli w Chóšebuzu. Wšyknych drugich 17 šulow sekundarnego wobłuka w serbskem sedleńskem rumje resp. zapśimujucem wobcerku joho zakladnych šulow³⁸³ njama žedne pórucenja, lěcrownož dwě wót nich (w Gójacu a Picnju) stej raz mělej. W šulskem lěše 2011/12 jo se wobželiło wěcej ako 1.600 wuknicow a wuknikow na wucbje.³⁸⁴ Pla rěcnego zgromazeństwa z někak 7.000 písłušajucymi jo to nejpjerwjej raz wjeliki wuspěch. Na drugem boce wětšyna wuknicow a wuknikow zgubijo rěcne znaša pó šulskem casu zasej.³⁸⁵

Cuzorčna wucba jo oficjalnje tak organizěrowana, až se w přednem lětniku nanejmjenjej gózina a pón až do abitury nanejmjenjej tsi wuwucuju.³⁸⁶ To by groniło, aby wuknice a wukniki až do kónca zakladneje šule někak 640 gózinow a až do abitury zgromadnje nanejmjenjej někak 1360 gózinow serbščiny měli.³⁸⁷ Wucbny zaklad su powšykne ramikowe wucbne plane za wšykne moderne cuze rěcy³⁸⁸ resp. za gymnazialny wusoki schójčeňk specifiski plan za dolnoserbščinu.³⁸⁹ Nadřadowany zaměr cuzorčneje wucby jo „*die Entwicklung fremdsprachlicher Handlungsfähigkeit zur Vorbereitung auf authentische Sprachbegegnungen. Die Schülerinnen und Schieler sollen in fremdsprachigen Situationen verantwortungsbewusst, vorurteilsfrei und sachgerecht agieren können.*“³⁹⁰ Plan płaši za wšykne cuze rěcy. Jadnučke písłomnješe wó dolnoserbščinje jo, až njeby rěc

³⁸¹ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 207s., citat b. 208.

³⁸² Pšir SPIEß 1994, b. 392.

³⁸³ Pšir. Landkreis Dahme-Spreewald 2010, 2011, 2012a, Landkreis Oberspreewald-Lausitz 2012a, b, c, Stadt Cottbus 2012a, Landkreis Spree-Neiße 2012.

³⁸⁴ Pšir. NOWAK 2012B, b. 85, tam teke z licbami jadnotliwych lětnikow na wšyknych šulach.

³⁸⁵ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 205, nožka 3.

³⁸⁶ § 2 (2) Serbske šulske póstajenie

³⁸⁷ zakladna šula: 1.-6. lětnika, gymnazium: 7.-12. lětnika, 40 tyženjow wob šulskego lěta.

³⁸⁸ Pšir. MBJS 2008.

³⁸⁹ Pšir. MBJS 2012a.

³⁹⁰ MBJS 2008, b. 16.

wuknicam a wuknikam cuza była.³⁹¹ To groni, až teke oficialnje pśedmjat serbščina njama až do kónca sekundarnego schójčeńka I žedne rewitalizaciske zaměry. Hynac jo to w nowem planje za sekundarny schójčeńk II³⁹². Tam stoj: „*Sorбisch (Wendisch) gehört zu den am meisten bedrohten Sprachen in Europa und ist deshalb durch die Europäische Sprachencharta und andere Gesetze geschützt. Das Erlernen der niedersorbischen Sprache, ihre vertiefte Aneignung und Pflege, befördert zugleich deren Fortbestand. [...] Die Lernenden können einem anspruchsvollen Diskurs in sorbischer (wendischer) Sprache folgen, in der Zielsprache auch komplexe Zusammenhänge verstehen und sich strukturiert und differenziert verständlich machen. Sie vertiefen dabei ihre Kenntnisse über die sorbische (wendische) Sprachgemeinschaft und entwickeln zunehmend Verständnis für minderheitsrelevante Themen. [...] Der Unterricht der Qualifikationsphase trägt zudem der Tatsache Rechnung, dass die sorbische (wendische) Sprache als aktiv gesprochene Verkehrssprache in öffentlichen Sprachräumen an Bedeutung gewinnt.*“³⁹³ A na wopśimjeśowej rowninje pšízo hyšći k tomu, až wuknice a wukniki deje pósuzowaś móžnosći serbsku rěc a kulturu wuchowaś.³⁹⁴

Južo z tym jo jasne, až prědných žaseś lět serbščiny njejo wusměrjone na rewitalizaciske zaměry. A to lěcrownož jo za wětšy žel serbskego sedleńskego ruma jadnučke pórucenje serbsku rěc wuknuś. K tomu pśidu masiwne problemy. Zagronite ministarstwo jo pšíkrotcyło wót šulskego lěta 2011/12 góziny kenž šule dostanu.³⁹⁵ Z tym šule muse něnto lětniki psesegajuce žělaś. Druge se (ilegalnje) za to rozsužiju dalej kuždy lětnik sam - ale za to z mjenej góžinami wuwucyś. Dokulaž serbščina tak a tak pśidatny, dobrowólny pśedmjat jo, bužo wucba mjenej a mjenej atraktiwna.³⁹⁶ Fluktuacija wobzělnicow a wobzělnikow jo wuša. Wabjenje za wucbu jo nadawk ceptarkow - ale wótergi ceptarki wuce na někotarych šulach a z tym w cwiblujomnem paže njeslušaju k stawnemu personaloju, což komunikaciju pósězyjo. Tak njejo žeden žiw, až rěcne wuslědkи cesto njejsu tak dobre (a za gymnazium

³⁹¹ Celý tekst jo: „*Sorбisch (Wendisch) wird ab Jahrgangsstufe 1 als eigenständiges Fach unterrichtet. Speziell im Sorбisch-(Wendisch-)Unterricht wagen die Schülerinnen und Schüler mit begrenzten sprachlichen Mitteln die Kommunikation, da ihnen Sorбisch (Wendisch) nicht wirklich fremd ist. Viele haben zu Hause noch sorbische (wendische) Großeltern oder bereits Feste des sorbischen (wendischen) Brauchtums erlebt. Sorbische (wendische) Märchen- und Sagengestalten kennen sie schon aus dem Kindergarten. Sie können deshalb bereits im Anfangsunterricht ausgewählte einfache Situationen in Sorбisch (Wendisch) bewältigen, die im zweisprachigen Siedlungsgebiet bei Kontakten und Gesprächen in sorbisch-(wendisch-)sprachlichem Umfeld üblich sind. Sie begegnen dem Sorbischen (Wendischen) in der Schule offen und interessiert. Der Vergleich mit der eigenen Lebenswelt ergibt, dass ihnen vieles bereits vertraut ist. Deshalb lassen sie sich vorbehaltlos auf Begegnungen mit der sorbischen (wendischen) Kultur in Form von Sprachhandeln ein.*“ (MBJS 2008, b. 43).

³⁹² Główny awtor jo ABC. Za wobradowanja jo teke pšepešošyo RCW a Dolnoserbski gymnazium.

³⁹³ MBJS 2012a, b. 9s.

³⁹⁴ Pšir. MBJS 2012a, b. 24.

³⁹⁵ Pšir. Landtag Brandenburg DRS. 5/5659 a 5/5966.

³⁹⁶ Konkurērujo na pšíkład teke z cěldnjowskimi pórucenjami a jo wótergi problematiski gaž najsach buse pšejesnej jedu.

bužo wjelerakosć pśidatny problem).³⁹⁷ Južo 1994 jo SPIEß ako primarny nadawk potencielneje rěcneje rewitalizacije pominał cuzorčnu wucbu zakladnje reforměrowaś, a: „*dem hätten Neuüberlegungen vorauszugehen, wie dieses Fach überzeugend motiviert und damit dessen Akzeptanz bei den Schülern gesichert werden kann.*“³⁹⁸

Ako južo górijejce wopisane (pśir. kortka 3-2) njejsu wšuži w serbskem sedleńskem rumje serbskorěcne pórucenja w šulach. Z tym a drugich wopisanych pśicyn dla, cuzorčna wucba njamóžo w něntejšnem stawje mócný słup rewitalizaciskich aktiwitow byś a móžo wopšawdu jano wopytaś nastajenja k rěcy pozitiwnje wobwliwowaś.

3.4.3 bilingualna wucba

Ako hyšći se pokazujo, jo Witaj głównje koncipěrowany ako pśedšulski program. W Bramborskej, žož žedne „serbske šule“ ako w Sakskej njeeksistēruju, jo se etablērowało pomjenjowaś serbskorěcnu bilingualnu wucbu ako „WITAJ-wucba“.³⁹⁹ Imersija w źišownjach ako rewitalizaciski princip teke w Dolnej Łužycy funkcioněrujo. Hyšći njejo twardy wustajony we šulskem wobłuku: „*Der Sekundarschulbereich in Brandenburg aber erweist sich als Totalausfall.*“⁴⁰⁰, dokulaž „*In quantitativer wie qualitativer Hinsicht zureichende Beschulung in (Nieder-)Sorbisch als Sprache findet praktisch nicht statt, denn sowohl die Stundenzahlen wie die Qualität des Sorbischunterrichts sind wohl weitenteils unzureichend für einen effektiven Zweitsprachenerwerb.*“⁴⁰¹ Zapšimješowje cesto njejo jasne, wó co žo: Dolnoserbščina ako cuza rěc, ako druga rěc, žělowa rěc, bilingualna wucba, imersiska wucba, „WITAJ-wucba“... Centralny pśistup wót boka Žělanišća za serbske kublańske wuwijanje Chóšebuz (ABC) - a z tym wucbynch planow - jo, až serbščina ako druga rěc jo šulski pśinosk k WITAJ a z tym k rewitalizacji dolnoserbščiny.⁴⁰²

Aktualnje njejo žedna jadnaka koncepcija za wšykne šule. Bilingualnu wucbu, abo teke serbščinu ako drugu rěc, pórucuju zakladne šule w Bórkowach, Brjazynje, Janšojcach, Tšupcu, Wětošowje a Žylowje, DSG, modularne teke Centrum wušego schójzeńka Chóšebuz. Wušej šulej w Bórkowach a we Wětošowje (wobej stej žěl zgromadneje šule ze zakladnošulskem žěлом) wuwijatej hyšći prědne koncepcije a eksperimentěrujotej z nimi. Glědajuce na městna jo widobnje, až njejsu pšecej kšute zwiski mjazy městnami z

³⁹⁷ Pśir. teke NOWAK 2012b, b. 84. Mjaztym jo nadšulska fachowa konferenca serbščiny se rozsužiła, až se njewobželiu dalej na serbskej olympiaže, dokulaž ramikowe wuměnjenja su se tak zešpatnili, až njamógu wěcej dobry rěcny niwow (a faktiski teke: zaměry ramikowego plana) dojšpiš (pśir. BARBYEROWA 2012).

³⁹⁸ Pśir. SPIEß 1994, b. 392, citat tam. Drugej nadawka stej teke na nimskorěcnych ako cilowu kupku myslí a nejpjerwjej raz wobstatk dwójorěcnych natwariš ako cil wižeš.

³⁹⁹ Druge pisanje ma cyniš z koncepciju „Witaj“ Serbskego šulskego towaristwa za pśedšulski wobłuk.

⁴⁰⁰ OETER 2011, b. 47., pśir. teke SCHOLZE 2011, b. 31.

⁴⁰¹ OETER 2011, b. 46

⁴⁰² Pśir. PINIEK 2004, b. 149s., LIBO 2007, b. 7, LIBO 2010.

imersiskimi žišownjami a zakladnymi šulami. Z tym wobstojtej dwa problema: (1) perspektivi za žiši z Witaj-projekta, kenž se zgubiju pó žišowni a (2) wótnabocnice a wótnabocniki, kenž pśidu mimo pśedznašow do zakladneje šule a akle tam zachopiju ze serbščinu.

Zakladna koncepcija zakladnych šulow jo želeńska wucba, to groni, až rědowniski žel ma žel pśedmjata w serbskej rěcy a zbytk pśedmjata zasej zgromadnje z nimskorěčnymi wuknicami a wuknikami. Pomjenjenja diferērujo mjazy „maminorěcneju“⁴⁰³, „bilingualneju“⁴⁰⁴ a „drugorěcneju“⁴⁰⁵ wucbu, ale wopšimješowe rozdžéle njejsu. Koncepcija pśedwiži we wšykných lětnikach sedym ($x = 42$) góžinow, mjaztym we Wětošowje ($7/7/8/7/8/8 = 45$), Žylowje ($7/7/9/9/10/10 = 52$) a w Tšupcu ($8/8/9/9/10/10 = 54$) wěcej jo.⁴⁰⁶ Zwiski z czuorěcneju wucbu njejsu twarde: Wobej póruceni stej dobrowólnej a pśidatnej. To groni, až su w šulach wuknice a wukniki, kenž (1) se njewobželiu na serbskej wucbje, (2) se jano na czuorěcnej wucbje wobželiu, (3) se jano na bilingualnej wucbje wobželiu a (4) se na wobejoma wobželiu. Jadna šula eksplisitnje sformulērujo, až serbska wucba pódprěrujo bilingualnu wucbu a ma ako „*vernetzter Bestandteil der Profilierung [...] hohe Wertigkeit.*“⁴⁰⁷

Formalny kontaktowy cas pokazujo tabela 3-4. To ale jo teoretiska licba, dokulaž we wšednem šulskem dnju stawnje wótchylenja su, skerzej do směra mjenjej góžinow, dokulaž statusa dla, bilingualna wucba skerzej wupadnjo, gaž ceptarje abo ceptarki muse se zastupowaś.

To groni, až wuknice a wukniki až do kónca zakladneje šule maksimalnje 2800 góžinow kontakt ze serbskeju rěcu maju a až nejwušy kwocient pší 41 procentach lažy. Glědajuce na mjazynarodne wědomnostne pšeptyki a teke šulsku praksu⁴⁰⁸ jo to jasne pšemało, aby mógli rěc pšawje nawuknuš. Na drugem boce by - teke wótglědajuce wót serbskorěčnych personalnych ressourcow - notne bylo, akceptancu za wušy póżel a rozměše za jogo notnosć natwariš.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Pšir. „Krabat“-Grundschule Jänschwalde/zakladna šula „Krabat“ Janšořice 2011, Grundschule „Mato Kosyk“ Briesen 2008.

⁴⁰⁴ Pšir. Grundschule Burg/Werben 2004

⁴⁰⁵ Pšir. 2. Grundschule Vetschau 2003, Gesamtschule Straupitz 2004, Grundschule Sielow.

⁴⁰⁶ Pšir. Landtag Brandenburg DRS. 5/5659 z oficijalne šulam pšípokazanymi góžinami za šulske lěto 2012/13.

⁴⁰⁷ „Krabat“-Grundschule Jänschwalde/Zakladna šula „Krabat“ Janšořice 2011, b. 2

⁴⁰⁸ Notne jo wokoło 4000-7000 góžinow a nanejmjenjej 50 % kontaktowego casa, což w drugich europskich krajach z pódobnymi ramikowymi wuměnjenjami teke dojšpiju, pšir. na pšíkład WODE 2001, b. 9,

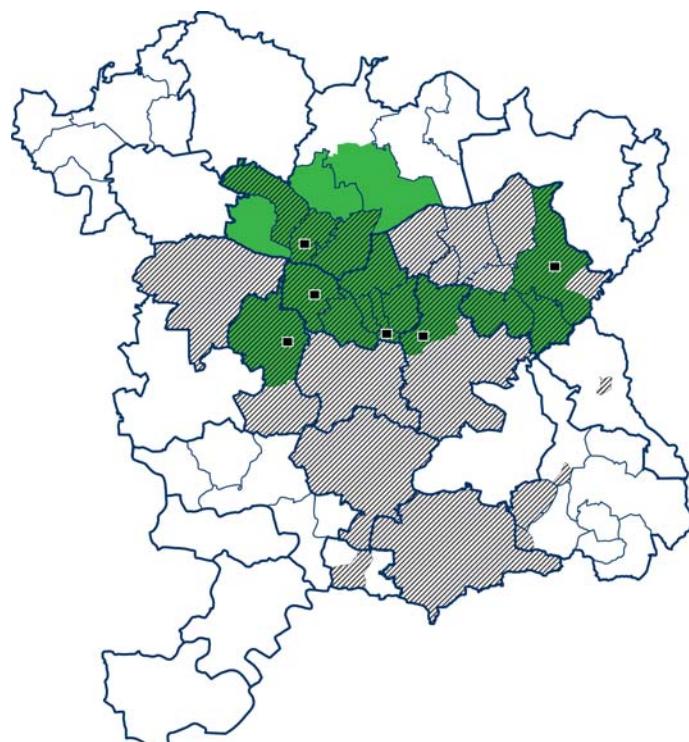
BERLAKOVICH 2001, b. 31, Lia Rumantscha 2004, b. 48ss., CATHOMAS 2005, b. 134, 174, ELKARTEA, b. 46s.

⁴⁰⁹ Pšir. na pšíkład GRAHL 2006, b. 71 (48% w lěše 2006 wopšašanych Žylojskich starjejšich jo napšešiwo wušyemu póżeloju) abo MAZ 2008, žo Domowina psemyslenja cělkowneje serbskeje wucby kritizērujo, dokulaž se we familijach južo dawno njewěcej powědajo serbski.

	dwójne lětniki	1/2	3/4	5/6	suma 1-6	
model		kwocient	kwocient	kwocient	kwocient	
1. zakladny model						
jano bilingualna wucba	14	33%	14	27%	14	23%
jano cuzorčna wucba	4	9%	6	11%	6	9%
<i>dogromadu</i>	<i>18</i>	<i>39%</i>	<i>20</i>	<i>35%</i>	<i>20</i>	<i>29%</i>
2. model Wětošow						
jano bilingualna wucba	14	33%	15	29%	16	26%
jano cuzorčna wucba	4	9%	6	11%	6	9%
<i>dogromadu</i>	<i>18</i>	<i>39%</i>	<i>21</i>	<i>37%</i>	<i>22</i>	<i>32%</i>
3. model Žylow						
jano bilingualna wucba	14	33%	18	35%	20	32%
jano cuzorčna wucba	4	9%	6	11%	6	9%
<i>dogromadu</i>	<i>18</i>	<i>39%</i>	<i>24</i>	<i>42%</i>	<i>26</i>	<i>38%</i>
4. model Tšupc						
jano bilingualna wucba	16	38%	18	35%	20	32%
jano cuzorčna wucba	4	9%	6	11%	6	9%
<i>dogromadu</i>	<i>20</i>	<i>43%</i>	<i>24</i>	<i>42%</i>	<i>26</i>	<i>38%</i>
<i>celkowna licba wucbnych gózinow</i>	<i>42*</i>		<i>51*</i>		<i>62*</i>	<i>6200**</i>
<i>celkowna licba wucbnych gózinow z wobżelenim na cuzorčnej wucbje</i>	<i>46*</i>		<i>57*</i>		<i>68*</i>	<i>6840**</i>

tabela 3-4: maksimalny wucbny kontaktowy cas ze serbskeju rěcu w zakładnych šulach (celkowna licba gózinow pó „Kontingentstundentafel“ (pśir. Grundschulverordnung), * tyżeńske góziny za dwójny lětnik, ** absolutna licba, za sumu: 40 tyženjow/šulske lěto, kwocienty narownane na celkowne licby)

Geografiske rozdželenje šulskich bilingualnych pórucenjow pokazujo kórtka 3-4. Widobnje jo, až jano žél serbskego sedleńskego ruma we wótpowědnych šulskich wobcerkach lažy.

kórtka 3-4: wobcerki zakładnych šulow ze serbskorčnymi bilingualnymi pórucenjami („WITAJ“) (zelene: wobcerki zakładnych šulow z bilingualneju dolnoserbskeju wucbu, šraférowany: pšawniski serbski sedleński rum, carne: šulske městna, nacerjenje: MĚN, techniske zwopšawdnenje: STEPHAN PÖNACK)

Ako južo gronjone jo pórucenje w sekundarnem wobłuku słabe. Dolnoserbski gymnazium ma z lěta 2008 koncepciju za bilingualnu wucbu⁴¹⁰, ale až do žinsa njedostanjo za to notne personelne ressource. Za wšyknych wěžeca jo serbščina ako druga cuza rěc. K tomu pšídu dalšne pśedmjaty bilingualneje wucby, žělnje jano modularnje bilingualne wucone.

3.4.4 seš serbskich kublańskich institucijow

Za rewitalizaciske programy ważne su struktury, aby wšykne akterki a aktery mógli se wótglasowaś a na zgromadnem zaměrje žělaś. 2006 su se za to założyli serbsku kublańsku seš. Główny zaměr jo „*die Sicherung eines durchgängigen Bildungsangebots mit sorbischer (wendischer) Sprachprägung*“.⁴¹¹ Teke gaž załožeńske dokumenty teke na rewitalizaciju pokazuju a ju eksplisitnje pomjeniju, to nejpjerwjej raz jano indirektny zwisk jo. Wót zachopjeńka njewujasnione jo pšašanje, chto dej seš kak koordiněrowaś. Aktualny kompromis jo, až RCW wopśimjeśowe žělo koordiněrujo a gmejny zarědowanja organzēruju. Financielne pódporowanje a technisku infrastrukturu wót drugego boka seš njedostanjo, lěcrownož serbski bok how kublańskie ministarstwo zagronite wiži. Na drugem boce jo tak móžno seš ako njewótwisnu infrastrukturu dalej wuwijaś.

Aktualnje njejsu wšykne akterki a aktery, kenž sobu žělaju teke formalne člonki. Na drugem boce su załožeńske člonki, kenž južo dļukho njejsu se wobzélili. Wót boka rěcnego zgromażeństwa su Domowina, RCW, SŠT (a jago žišowni), Serbska rada, Serbski institut (Chóšebuz) a Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu zastupjone. Wót statnego boka su zagronitej šulskej amta a ABC, wokrejsne a Chóšebuske zagronite za serbske nastupnosći⁴¹² a někotare gmejny a wokrejsowe zastojnstwa zastupjone. Nejwažnejše akterki - kublańskie institucije - žělaju teke sobu: žišownje, horty, zakladne a wuše šule, Centrum wušego schójzeńka a DSG. To su wšykne z imersiskimi resp. bilingualnymi serbskorěčnymi pórucenjami (jano wobłuk czorčeje wucby až doněnta njejo zapšěgnjony). Institut za sorabistiku (Lipsk) jo teke člonk.

Seš žěla we formje žělowych kupkow a plenarnych zarědowanjow. Ma hyšći sěžkosći, dokulaž jo 2006 skerzej top-down ako bottom-up założona byla a z tym se njeidentificeruju wšykne člonki mócnje ze sešu a njewužywaju strukturu tak aktiwne ako by móžno bylo. Ale ako wuměnjeński forum a za konkretne wótglasowanja jo wót wětšyny akcepterowana.

⁴¹⁰ Pšir. Dolnoserbski gymnazium 2008.

⁴¹¹ wótrězk 3 załožeńskego dojadnanja. Załožeńske dokumenty serbskeje kublańskieje su publicerowane w: NEUMANN 2007, b. 144ss.

⁴¹² Ako pla ABC strukturelne zwisk mjazy rěcnym zgromażeństwom a zastojnstwym bokom: zastupuju serbske zajmy, ale su pširědowane zastojnstwam, to groni wliw rěcnego zgromażeNSTWA jo wobgranicowany.

Główne institucije - glědajuce na WITAJ w Dolnej Łužycy - su RCW, ABC a SŠT. Projektowy initiatör jo SŠT ako fachowe kublańske towarzystwo Domowiny⁴¹³ był. Institucionalizowany jo projekt WITAJ wóz lěta 2001. Założba za serbski lud jo se rozsužiła, až njejo SŠT głównje zagronite za projekt, kenž jo wuwijało, ale RCW ako nowa institucija w nosarstwie Domowiny se założyjo z městnow SŠT, Serbskego instituta, pedagogiskego wótželenja Ludowego nakładnistwa Domowina (LND) a Założby za serbski lud. Główny nadawk jo „*zachowanje, posrědkowanje, hajenje a spěchowanje kaž tež dalewuwiwanje hornjo- a delnjoserbskeje rěče.*”⁴¹⁴ Šežyšćo lažy w kublańskem wobłuku.⁴¹⁵ To pokazujo na serbske wóćakowanja napšešiwo kublańskemu wobłukoju, jo pak teke problematiski, dokulaž planowane rewitalizaciske aktivity zwenka kublańskich institucijow písamem njejsu.⁴¹⁶

Dolnołužyske wótželenje RCW ma wědomnostne a projektowe městna. Redakcija źišcego casopisa Płomje a pedagogiski lektorat stej pśirědowanej ako Chóšebuskemu wótželenjoju tak teke lektoratskemu w Budyšynje. Organizerojo na pšiklad pśedšulske, šulske a zwenkašulske aktivity, pódpręjo pedagogowki a pedagogow w žišownjach, hortach a šulach, koordinerojo serbsku kublańsku seś, wudajo zgromadnje z ABC wucbne materiale. W Bramborskej RCW jo centralny serbski kublańskopolitiski akter ze zwiskami do wšyknych praktiskich a zastojnswowych wobłukow. Jo teke zastupjony w žělowej kupce k serbskim temam pši kublańskiem ministerstwje⁴¹⁷.

W nosarstwie RCW jo teke Dolnoserbski internat. Pópšawem jo myslone ako rěčny rum tak teke móžnosć na DSG hyś za tych, kenž pśedaloko pšec bydle aby mógli wšedne pendlowaś. W internaše ale jano wjelgin mało serbski powěda, młodostnych mjazy sobu jano we wuweśowych situacijach. To njejo žeden nowy fenomen.⁴¹⁸

Samski problem ale teke wobstoj pla drugich projektow. Prozninske lěgwa na pšiklad su derje myslone - ale wobchadna rěc tam až doněnta cesto njejo serbščina. Druge projekty deje motiwěrowaś serbščinu dalej wuknuś - ale lěc na pšiklad woglědat hyś do žiwadla jaden raz wob lěto rěcne wužywanje trajne wobwliwujo, njewěsty jo. Glědajuce na rewitalizaciske teorije pśistupy derje su. Ale praktiske zwopšawdnenje musy hyšći konsekwentnejše byś. How jo teke widobnje, až wóz serbskego boka rěcna strategija felujo a z tym teke RCW móžo jano šežko wótgłosowane priority ako zakład swójich planowanjow wześ.

⁴¹³ Pšir. NEUMANN 2007, b. 55 a www.sorbischer-schulverein.de (zapšimk: 14.10.12).

⁴¹⁴ NUKOWA 2001, b. 40

⁴¹⁵ Pšir. <http://www.recny-centrum-witaj.de/index.php/dsb/wo-nas> (zapšimk: 14.10.12)

⁴¹⁶ To kritizerojo teke ELLE 2002, b. 50s.

⁴¹⁷ Pšir. NEUMANN 2007, b. 47ss.

⁴¹⁸ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 173.

Dalšny akter jo ABC.⁴¹⁹ Ako institucija Statnego šulskego amta Chóšebuz njesluša k „serbskim“ institucijam. To groni, lěcrownož Serbowki a Serby tam žělaju, njejo žedna institucija w zagronitosći rěčnego zgromazeństwa. ABC wužělajo wucbne plany za serbščinu a wudajo teoretske zakłady bilingualneje wucby⁴²⁰. Faktiski z tym ma nadawk, že póněšawem wažne jo, až rěcne zgromazeństwo móžo wugótowański zagronitosć pšewzeš. Na drugem boce jo šulstwo statny nadawk a pozicija serbskego boka jo, až stat musy to teke pšewzeš. Ale jasnejo jo, až dolnoserbske rěcne zgromazeństwo njama žeden direktny wliw na žělo ABC.⁴²¹

Centralna dolnoserbskorěčna kublańska institucija jo DSG. Wót serbskego boka wóckowanja su wjelike: „*Es gibt für die Bewertung der Leistung des Niedersorbischen Gymnasiums aus sorbischer/wendischer Sicht nur ein Kriterium, und das ist die Beherrschung der niedersorbischen Sprache. Aus schulischer Sicht und Sicht der Eltern dominiert sicher das Kriterium eines gut bestandenen Abiturs. Da das Niedersorbische Gymnasium das einzige dieser Art ist, ist dem zuerst genannten Kriterium jedoch alles untergeordnet. [...] [D]er Bildungsauftrag ist gleichzeitig ein nationaler Auftrag, Diesen Auftrag stellt ihm das sorbische/wendische Volk.*“⁴²² Dla togo DSG teke pšecej w srjejžišću - na pšiklad koncepcije kublańskeje seši - stoj. DSG teke jadnučka šula jo, kenž jo se wuznała ako „Serbska šula z wósebnym charakterom“⁴²³. Dla togo ma wósebne ramikowe wumějenja ako serbščina ako pšedmjat a bilingualna wucba za wšyknych a móžnosć serbskeje abitura⁴²⁴. Na drugem boce jo pšawniski jano „normalny“ statny gymnazium w nosarstwje města Chóšebuza a z tym njewiže wšykne wósebny nadawk resp. njejo prioritne, až „serbski lud“ to tak wiži.

3.4.5 serbskorěčny pedagogiski personal

Kwalitatwiny dobry rěčny input jo główny faktor za wuknjenje rěcy, rowno w imersiskich projektach.⁴²⁵ A how mamy w dolnoserbskem wobłuku masiwne problemy rozdžělnych niwowow.⁴²⁶ Njejsu žedne maminorěcne wótkublarki a teke z rěčnymi dalejkublānjami

---

⁴¹⁹ Pšir. NEUMANN 2007, b. 87ss. a www.abc.brandenburg.de (zapšimk: 14.10.12)

⁴²⁰ Pšir. na pšiklad LIBO 2010.

⁴²¹ Aktualnje njejo žeden problem. Na pšiklad sobužělašerka ABC teke aktiwnje jo w kublańskem wuběrku Domowiny. Ale strukturelnje jo fragilna situacija.

⁴²² NORBERG 2010, b. 170

⁴²³ Teke zakładne šule z diferencěrowanim serbskim profilskim žělom njejsu se wuznali ako „Serbska šula/Sorbische Schule“ abo „Serbska šula z wósebnym charakterom/Sorbische Schule mit besonderer Prägung“ pón Serbskim šulskim póstajenjom.

⁴²⁴ Nanejmjenej teoretski. W šulskej lěsce 2011/12 stej na pšiklad jano dwa wuknika kšělej serbski wugbašeński kurs wóliš. To jo pón šuli pšemało bylo a z tym njejstej mógłej.

⁴²⁵ Pšir. LIBO 2010, b. 26.

⁴²⁶ Pšir. BARTELS 2011, b. 69.

njebudu dojšpiš maminorčny niwow.⁴²⁷ K tomu pšižo pšemało ressourcow, tak na pšiklad konsekwentny system „jadna wósoba - jadna rěc” abo teamteaching⁴²⁸ njejstej praktikabelnej. Licba wukublanych pedagogowkow a pedagogow jo flašowa šyjka systema. Lěc móžno jo, nentejšny institucionelu seś žaržaś, njejo jasne. Notny natwař dalšnych pórucenjow w drugich stronach serbskego rěcnego teritoriuma, tak aktualnež žeden tema njamóžo byś.

Na ceptarstwo za czoręcnu wucbu aktualnež studěrowaś jo jano na Lipsčańskej uniwersiše móžno. Želes studiuma su w górnoserbskej rěcy a pó wugronach dolnoserbskich studentow a studenkow dolnoserbske resp. Dolnołužyske wopšimjeśa, kenž by wažne byli za praksu w bramborskich šulach njedosegaju. Rěcne kwalifikacije su wjelgin rozdžělne. Cesto njejsu intensiwnje zwězane z rěcnym zgromadeństwom, rowno na kšomje serbskego teritoriuma. Ako zgromadny gremium za pšedmjat serbščina - nanejmjenjež za zakladnu šulu - fungěrujo nadšulska fachowa konferenca. DSG ma swójsku.

Za bilingualnu wucbu dajo dalejkwalifikaciske pórucenja pšez ABC a Lipsčańsku uniwersitu. Pódla pówolanja - rowno w šulskem wobłuku - šěžko jo. Tak cesto jo problematiski, dosć zajmowanych namakaś. Wukublanje za konkretne pšedmjaty tak njejo móžno - jo pšecej pšipad, kótare ceptarki a ceptarje su se wobžélili. A zakladne pórucenja za studentki a studentow na ceptarstwo tak teke njedajo. Dlujkodobnje njejo to žeden wuspěšny puś, rowno w casach wubracha wucabnicow a wucabnikow.

3.4.6 dalšne perspektivi za šulsku rěcnu rewitalizaciju

Žiši a młodostnych motiwěrowaś dolnoserbščinu nawuknuś a wabiś za WITAJ cesto njejo ten wjeliki problem ako licby pokazuju - wětšy problem jo snaź jim pokazaś, až jo zmysłapołne a móžno ju wužywaś ako indiwidelny wšedny komunikaciski srědk. Utilitaristiske pšicyny su za starjejše relevantne, ale rewitalizěrowaś rěc jo jano móžno, gaž južo předna WITAJ-generacija wuwija emocionalny zwisk z rěcu.⁴²⁹

Co kompletnje felujo, jo ewaluacija a wědomnostne pšewózowanje projekta WITAJ a dolnoserbskorěcneje wucby. Lěcrownož by ewaluacija deňała wobstatk rewitalizaciskich programow byś a teke pla drugich wucbnych modelowych projektow naražona jo⁴³⁰, to w Dolnej Łužycy felujo. Jo teke politiski tema: W januarje 2012 jo krajny sejm wó opozicjonelnej pšosbje (negatiwnje) wótgłosował, WITAJ a druge serbskorěcne šulske

⁴²⁷ Pšir. HEYDER 2010, b. 80s. Ale wjelika wětšyna se wjelgin angažeruju, na pšiklad pšez rěcne kursy a druge dalejkublanja.

⁴²⁸ Pšir. LE PAPE RACINE 2009, b. 28

⁴²⁹ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 213.

⁴³⁰ Pšir. LE PAPE RACINE 2009, b. 31.

pórucenja ewaluěrowś, ako wót serbskego boka žycone jo.⁴³¹ Mjaztym pšež wjelike konflikty mjazy kublańskim ministarstwom a serbskimi šulskimi akterkami a akterami, su zachopili koncepcionelnje pšigótowaś.⁴³²

Aktualny wědomnostny stav sformulěrujo SCHULZ ako wuslědk bilingualneje wucby: „*Gerade in deutschsprachig dominierten Regionen heißt das jedoch nicht, dass die Kinder durch den bilingualen Spracherwerb notwendigerweise zu einer gleichmäßigen Doppelkompetenz geführt werden. Vielmehr verfügen sie über eine situative, oft an Personen gebundene funktionale Zweisprachigkeit.*”⁴³³ Konsekwentnje pšižo na wugrono „*Das Witaj-Modellprojekt basiert auf zwei Säulen: eine Säule bilden die aktiven Sorbischesprecher und die Kinder, die bereits mit der Familiensprache Sorbisch aufgewachsen. Die zweite Säule bilden Sprecher, die im Rahmen des Revitalisierungsprojekts Witaj hinzugewonnen werden. Witaj wird perspektivisch erfolgreich sein, wenn beide stabilen Säulen erhalten bleiben, diese einander bedingen und sich sinnvoll ergänzen.*”⁴³⁴ Glědajuce na Dolnołužysku rěcnu situaciju jo pón pšašanje, kak móžomy drugi słup natwariš, dokulaž how Witaj rowno stoj jano na jadnej noze.

Pšed perspektiwu rewitalizěrowaś dolnoserbšćinu by notne było seś šulow a žišownjow kwalitatiwnje a kwantitatiwnje wutwariš. Ale dokulaž njejsu dosć móžnosćow wótkublarki abo wótkublarjow rekrutěrowaś, teke njejo móžno aktiwnje wabiš pla starjejšych abo komunalnych nosarjow za pšewzeše projekta. Skerzej hynac wokoło: Njejo jasne, lěc aktualna seś móžo wobstojeca wóstaś, gaž wótkublarki do wuměńka du. W šulskem wobłuku njeby to tak problematiske było, dokulaž jo tam wěcej statnych móžnosćow regulěrowaś, gaž pôtrjeby a politiska wóla su. Tam ale cuzorěcna wucba akutna wobgrozona jo a bilingualna koncepcija z rewitalizaciskim šězyšćom njepśedlažyjo. Tabela 3-5 pokazujo, až rowno głowne relevantne aspekty njejsu zapšimjone do šulskeje prakse kraja Bramborska.

⁴³¹ Pšir. plenarny protokol 5/48, b. 4043ss. Z tym jo krajny sejm k přednemu razoju wó WITAJ diskutěrował a wšykne frakcije su se poltiski za to wugronili.

⁴³² Pšir. MBJS 2012b.

⁴³³ SCHULZ 2010, b. 528.

⁴³⁴ SCHULZ 2011, b. 110

1.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Zielgruppe(n)“
1.1	Kinder von sprachlichen Minderheiten werden als eigene Gruppe wahrgenommen.
1.2	Die Sprachen der Minderheiten werden im Curriculum berücksichtigt.
2.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Unterrichtssprache(n)“
2.1	Beide Sprachen werden als Unterrichtssprachen immersiv gebraucht.
2.2	Beide Sprachen werden als Unterrichtssprachen genügend lange eingesetzt (+/- 40%-70% der gesamten Unterrichtszeit, bzw. während mindestens 4-7 Schuljahre, bzw. während 4000-6000 Stunden je nachdem, wie die Sprache ausserhalb der Schule etabliert ist).
2.3	Beide Sprachen werden zur Erhöhung der formalen Sprachenkompetenz auch als Unterrichtsfach angeboten.
3.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „sprachliche Ziele“
3.1	Es wird eine volle, ausgeglichene (funktionale) Zweisprachigkeit angestrebt.
3.2	Die Sprache der Majorität wird nicht auf Kosten der Sprache(n) der Minorität gelernt.
3.3	Altersangemessenes, schulsprachliches L1-Niveau
3.4	In der Minderheitensprache wird ein ähnlich hohes schulsprachliches Niveau (CALP) erreicht wie in der Mehrheitssprache.
4.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Erziehungspolitische Ziele“
4.1	Sprachlicher Pluralismus wird als Bereicherung angesehen.
4.2	Minderheitensprache(n) werden geschützt.
4.3	Der sprachlich-kulturelle Druck führt nicht zur Aufgabe der eigenen Sprache und Kultur.
4.4	Das Bildungsziel „Bilingualismus und Biliteralität“ wird als integraler Bestandteil des Schulprofils ausgewiesen.
4.5	Kinder sprachlicher Minderheiten können schulisch gleich erfolgreich sein wie jene der dominanten Sprachgruppe.
5.	Kennzeichen im Kriterienbereich: „Lernbedingungen“ (Soziokognitives Bedingungsgefüge)
5.1	Es wird zusätzlicher finanzieller, personeller, infrastruktureller und ideeller Support angeboten.
5.2	„Opinion leaders“ und „decision makers“, Lehrerschaft, Eltern und Schüler tragen gemeinsam das Projekt und sind öffentliche Fürsprecher einer zwei- oder mehrsprachigen Schulausbildung.
5.3	Die gesellschaftliche Akzeptanz zum Erlernen einer (minoritären) Zweitsprache ist vorhanden.
5.4	Durch Aufklärung und Öffentlichkeitsarbeit werden populäre negative Vorurteile gegenüber Zwei- und Mehrsprachigkeit aufgebrochen (z.B. kognitive Überforderung durch Zweisprachigkeit, negative Folgen auf Intelligenz und Identität der Lerner durch Zweisprachigkeit).
5.5	Es wird aktiv am Aufbau eines positiven sprachlichen Selbstkonzepts gearbeitet, so dass sich die Minderheitskinder nicht ihrer sprachlichen Herkunft schämen.
5.6	Finanzielle und personelle Ressourcen stehen zur Verfügung (u.a. für aktuelle Lehrmittel, Rekrutierung, Weiterbildungen von Lehrpersonen und zur Vergütung von Mehraufwand).

tabela 3-5: pôsúženie serbskoréčnego kublańskego programa pó kriteriumach statkowych mjeńšynowych kublańskich programow (model za CATHOMAS 2005, b. 134, pôsúženia MĚN: zeleny - dopolnjony, žolty - želne dopolnjony, cerwjeny - njejo)

Kapitelzusammenfassung

Das Kapitel widmet sich der Analyse der aktuellen Situation der niedersorbischen Sprache. In Abgrenzung zu allgemeinen Klassifizierungen der sorbischen Sprache wird versucht, konkret das Niedersorbische in der UNESCO-Klassifikation zu verorten. Zudem werden Faktoren wie das Sprachgebiet und sprachliche Varietäten (Dialekte) einbezogen. Es wird vorgeschlagen, den Fokus von der „sterbenden Muttersprache“ alter Prägung auf die möglicherweise revitalisierbare „Standardschulsprache“ zu richten, auf deren Grundlage eine Weiterentwicklung möglich scheint. Als Indizien für die sprachliche Vitalität werden die Wettbewerbe „Sprachenfreundliche Kommune“ 2004 und 2010/11 ausgewertet und auf Gemeindeebene ein dreistufiger Klassifizierungsversuch hinsichtlich der Rahmenbedingungen für weitere sprachliche Entwicklungen unternommen. Problematisch dabei ist die mangelnde Abdeckung des Sprachgebietes durch schulische, sowohl fremdsprachliche als vor allem auch bilinguale, Angebote. Das WITAJ-Projekt und das derzeitige sorbische/wendische Bildungssystem im Land Brandenburg wird mit seinem vorschulischen, fremdsprachlich-schulischen und bilingual-schulischen Bereich, dem Netz agierender Institutionen und der Lehrkräftesituation beschrieben und mit dem Erfolgsfaktorenmodell von CATHOMAS in Beziehung gesetzt. Dabei wird deutlich, dass das derzeitige Bildungswesen aus konzeptionellen und geografischen Gründen in seiner derzeitigen Form zur umfassenden Revitalisierung des Niedersorbischen nicht nachhaltig beitragen kann.

4 rewitalizaciske koncepty za dolnoserbščinu

4.1 kazniske rewitalizaciske zaklady

Ako južo pokazane su kněžarske nastajenja k rewitalizaciji wažne ramikove wuměnjenja. Dla togo nejpjerwjej raz pšawniski ramik kraja Bramborska zajmny jo.

Ako nadrědowane zwězkowe pšawo płaši teke w Bramborskej Europska charta regionalnych abo mjeňsynowych rěcow. Dokulaž ma „*wenn auch nicht immer optimal genutzten sprachplanerischen Wert*“⁴³⁵, licy teke do kategorije rewitalizaciskich kaznjow z wjelikim symboliskim wuznamom. Faktiski jo Bramborska cesto pšewzeła słabe artikele, kenž južo dojšpijo a Serby njejsu zapšimjone byli, wuzwoliš kótare rědowanja by wažne byli. Za statusowe planowanje jo wažna wěc, howac mało wuznama za praktiske rewitalizaciske žělo ma.

Krajna wustawa sformulěrujo direktny rewitalizaciski zaměr: „*Serby maju pšawo za zdžaržanje a spěchowanje serbskeje rěcy a kultury w zjawnem žywjenju a jeju posrědnenje w šulach a žišownjach.*“⁴³⁶ Bramborska serbska kazń na jadnom boce - pódobnje rěcnej charše - indirektne pšipomaga statusowemu planowanju, dokulaž rědujo rěcne domeny, na drugem boce ale teke jasne formulěrujo: „*Serbska rěc, wosebnje dolnoserbščina, ma se ščitaš a spěchowaš. [...]*“⁴³⁷ Wuwječeńske pšedpise k tomu nic konkretnego wugronje, skerzej hynac wokoło: Póstajiju, až „*Wobstawnna rěcna tradicija jo dana, gaž se w gmejnje powěda serbska rěc nanejmjenjej 50 lět dlujko až do pšibytnosći.*“⁴³⁸ Z tym rewitalizaciske wuspěchy w zmysle rěc zasej etablērowaś, žo jo južo se „wumrěla“, njejsu pódpěrowane. W drugich kaznjach małe wěcki k tema wužywaś serbsku rěc (to groni skóncnje indirektnje: statusowe planowanje) su rědowane.

W šulskej kazni jo sformulěrowane pšawo, až w serbskem sedleńskem rumje wuknice a wukniki mógu serbsku rěc w šulach nawuknuš a teke serbskorěčnu wucbu měš.⁴³⁹ Póstajenie wó serbskich šulskich kublańskich nastupnosćach Serbow wót 2000 rědujo ramikove wuměnjenja w pšedmjaše serbščina (ako cuza a druga rěc). Póstajenie pšedwiže teke „serbske šule“ a „serbske šule z wósebnym charakterom“. Na slědnych ma se spěchowaś

⁴³⁵ DARQUENNES 2012, b. 3

⁴³⁶ art. 25 (3) (serbska wersija: Zastojnstwo krajnego sejma Bramborska 2004)

⁴³⁷ § 8, sada 1

⁴³⁸ Zastojnske pšedpise ku kazni za rědowanje pšawow Serbow w kraju Bramborska z dnja 07. julija 1994, cysło III 2. a). Póstajenie jo zaklad, aby gmejna smějo k sedleńskemu rumoju слушаš.

⁴³⁹ § 5, Tam se pónenijo serbščinu teke ako „regionalnu rěc“, lěcrownož njejo znate, kótary wuznam dej měš.

rěc teke zwenka wucby.⁴⁴⁰ Póstajenja jo zestarjete, za bilingualnu wucbu žedne konkretne pśedpise njejsu.⁴⁴¹

To groni, až oficialnje w Bramborskej ramikowe wuměnjenja su, kenž za rewitalizaciju powědaju. Až wjelike praktiske deficity su⁴⁴², jo druge pšašanje.

4.2 rewitalizaciske koncepcije a naraženja

Njedajo wjele konkretnych koncepcionelnyh serbskich wugronow k rewitalizaciji abo rěcnemu planowanju. Pak su wjelgin powšykne, pak jano abo wěcej na górnoserbščinu/Saksu wusměrjone (mjenjej abo wěcej eksplisitnje wugronjece, aby teke za dolnoserbščinu płaſili) resp. njediferencēruju mjazy dolno- a górnoserbščinu.⁴⁴³ Eksplisitne na dolnoserbščinu glědajuce pšinoski sebje cesto rozměju ako „debatowy pšinoski“, „teze“, „pśidanki“ atd. abo su tak formulērowane.⁴⁴⁴ Wótglědajuce wót WITAJ-koncepcijow jano relatiwnje mało tekstow žěla konkretnej koncepcionelnej. Widobnje su te teksty a žěla, kenž pśedlaže pak njerecipērowane, pak njewobmyslowane.⁴⁴⁵ Ako w teoretskem žěle napisane, by koncepcionelne žělo za rewitalizaciske projekty wjelgin wažne bylo. Dla togo glědam pśed slězynu wužělanych teoretskich zakładow ako předny kšac na eksistērujuce (resp. wót awtora namakane) koncepcije. Njejsu pšecej wšykne naraženja nalicone, dokulaž ako gronjone njejsu pšecej relevantne za dolnoserbščinu resp. jo móžno bylo někotare zjadnoší.

4.2.1 Założba za serbski lud

Zwězkowa republika Nimska, lichotny stat Sakska a kraj Bramborska su 1991 założyli Założbu za serbski lud. Psez założbu se financēruju serbske institucije a projekty, aby mogli swoje winowatosci napšejiwo serbskemu ludoju dopołnić. „Zaměr założby jo woplěwanje a spěchowanje serbskeje rěcy a kultury ako znamjeni identity serbskego luda.“⁴⁴⁶ a k tomu słušaju mj. dr. teke „spěchowanje zdźaržanja a dalejwuwiša serbskeje rěcy a kulturneje identity teke w serbskich kublańskich a wědomnostnych institucijach a takich, kenž služe toś

⁴⁴⁰ Pśir. § 3 a 4. Aktualnje njedajo žednu „serbsku šulu“ a jano Dolnoserbski gymnasium jo „serbska šula z wósebnym profilom“.

⁴⁴¹ Dla togo Serby kš serbsku a šulsku kazn změnić. W juniju 2012 jo parlamentariski proces zachopił. Za naražeńske pśedlogi i aktualny stav pśir. www.swg-brandenburg.de (zapšimk: 14.10.12).

⁴⁴² Pokazujo teke monitoringowy proces Europarady k rěčnej charty a dlujkolětne diskusije w serbskej raže pši krajnem sejmje.

⁴⁴³ Pśir. na pśikład TSCHERNOKOSHEWA 1994, b. 109s., 120s., ŠATAVA 2000, b. 35, ELLE 2002, b. 46ss., SCHULZ 2010.

⁴⁴⁴ Pśir. na pśikład MARTI 1990, STAROSTA 1997, SPIEŁ 1997, SPIEŁ 2003, NORBERG 2006b.

⁴⁴⁵ Na pśikład jo awtor w Chóšebuskem serbskem domje a Rěčnem centrumje recherchērował - a koncepcije 1990ych lět njejsu k dispoziciji stojali abo žedne rewitalizaciske koncepcije, kenž by za aktualne praktiske žělo relevantne byli, njejsu znate byli.

⁴⁴⁶ § 2 (1) wustawki Założby

tym zaměram”.⁴⁴⁷ Faktiski nanejmjenjej indirektnje wšykne institucionelne rewitalizaciske napšawy (wótgłedajuce wót šulstwa ako direktny statny nadawk a rozgłosa Barliń-Bramborska) wótwisne wót założby su. Financěruju mj. dr. Serbski institut, Domowinu/RCW, SŠT, LND, druge towaristwa, rěcne a kulturelne projekty a zarědowanja a publikacie w bogatej licbje.⁴⁴⁸ Ako w drugich serbskich institucijach ze sedłom w Sakskej, grajo dolnoserbščina teke w założbje pódředowanu rolu⁴⁴⁹. Spěchowanje se rozředuju ako slědujo (wót wušego do mjeńšych⁴⁵⁰): Serbski ludowy ansambl (wěcej ako 25 procentow), LND, założbowe zastojnstwo (wěcej ako žaseš procentow), Serbski institut, RCW (mjenej ako žaseš procentow), Domowina, Němsko-Serbske ludowe džiwadło Budyšin, projekty (mjenej ako pěš procentow), Serbski muzej Budyšin, Serbski muzej Chóšebuz, Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu a inwesticije. W powšykných směrnicach že stoj „*Die Stiftung für das sorbische Volk gewährt Zuwendungen mit dem Ziel, die sorbische Sprache und Kultur als Ausdruck der Identität des sorbischen Volkes zu erhalten und zu entwickeln.*“⁴⁵¹, ale koncepciju serbsku rěc a wósebnje dolnoserbščinu spěchowaś abo rewitalizěrowaś wót boka założby njedajo.

W lěše 1997 jo wudała (górnoserbskorěčnu) gropnu koncepciju za zakladne znamjenja programa za zažarženje serbskeje rěcy, kenž jo dejała pšinosowaś k rěcnej politice Domowiny.⁴⁵² Krotki wótrězk tam teke wó dolnoserbščinje jo, howac awtor písamem njediferencěrujo. Specifiske dypki su (1) pówušyś licbu absolwentkow a absolwentow Dolnoserbskego gymnaziuma z wušym serbskorěčnym niwowom, (2) wěcej literarnych a medialnych pórucenjow za žísi a młodostnych, (3) wěcej komunikaciskich rumnosćow za žísi a młodostnych. Naražijo dva principielnej puša: Pak mócnje finacialne a personelne kapacity wutwariś, aby krotkodobne něco změniš mógli⁴⁵³, pak intensiwerowaś kontakte mjazy Dolno- a Górnoserbami a pšež to rěcy se pšíbližyś. Howac gropna koncepcija ma dalšne elementy rěcnego planowania.

⁴⁴⁷ § 2 (2) dypk 3., wustawki Założby

⁴⁴⁸ Psegłěd wó spěchowańskich projektach: http://stiftung.sorben.com/wobsah_de_86.htm (zapšimk: 14.10.12)

⁴⁴⁹ Zjawnje widobnje jo to na pšiklăd, dokulaž njejsu wšykne internetowe boki, kenž nimsko- a górnoserbskorěčne su, teke do dolnoserbščiny pšełožyli.

⁴⁵⁰ Procentne licby na homepage zgromadu jo 101,7 procentow, dla togo to how njepšewzejom (pšir. http://stiftung.sorben.com/wobsah_hsb_84.htm (zapšimk: 14.10.12)).

⁴⁵¹ Pšir. Richtlinien der Stiftung für das sorbische Volk zur Förderung, dypk I 1.1, <http://stiftung.sorben.com/usf/richtlinie.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

⁴⁵² Pšir. KORJEŃK 1997, b. 1.

⁴⁵³ Awtor ale měni, aby jano zmysłapołnje było, gaby licyli „z tysacami młodymi nošerjemi delnjoserbščiny.” (Pšir. KORJEŃK 1997, b. 101, citat tam).

4.2.2 Domowinska rěcna strategija

Domowina jo kšywowy zwězk Serbow Dolneje a Górnje Lužyc. Z tym ma centralnu rěcnopolitisku funkciju. W swých wustawkach towaristwo teke pišo, aby nadawk mělo „*se zasajžowaś za zachowanje a wuwijanje, spěchowanje a rozšyrjenje rěcy [...] serbskego luda [...].*”⁴⁵⁴ W hyšći aktualnem programje z lěta 2002 jo ned předny dypk želowych šězyšćow „*Serbska rěc*” a tam stoj, až „*Nawuknjenje, wužywanje a woplěwanje serbskeje rěcy ma we wšom narodnem statkowanju prioritu.*”⁴⁵⁵ To płaši za dolno- a górnoserbščinu, specifiski za dolnoserbsku situaciju njedajo žedne wugrona. Pši žèle Domowiny dolnoserbščina grajo pôdrđowanu rolu. Wšykne wažne teksty su teke dolnoserbskorěcne. Ale we nadregionalnem želowem wšednem dnju a na pósejženjach dominěrujo - wustnje a pisnje - górnoserbščina. W nosarstwje Domowiny jo Rěcny centrum WITAJ. To groni, až wšykne aktivity teje institucije (glédaj dołoj) na kóńcu teke Domowinske aktivity su.

W programje teke stoj: „*Wobstojecu koncepciju z rěc spěchujucymi napšawami mamy stawnje aktualizěrowaś.*”⁴⁵⁶ Až do žinsajšnego taku koncepciju njedajo. Su wšakorake interne mjazystawy⁴⁵⁷, tabele, synopse, wótergi z konkretnymi nadawkami a zagronitosćami⁴⁵⁸. Ale

⁴⁵⁴ art. 2 (2) wustawkow, schwalone na 15. głownej zgromadźinie 26.03.2011, w interneše:
<http://www.domowina.sorben.com/dokumenty/wustawki11ds.pdf> (zapšimk: 14.10.12).

⁴⁵⁵ Dopołny tekst jo: „*Serbska rěc - gornoserbska a dolnoserbska - w swojej wšakorakosći jo nejdrogotnejše kubło Serbow. Wona jo wuznamne znamje serbskeje identity. Dejmy se běžiš wo polne pšipoznaše serbščiny w zjawnem žywjenju. Nawuknjenje, wužywanje a woplěwanje serbskeje rěcy ma we wšom narodnem statkowanju prioritu. Wuznam a naglědnosć serbščiny roscotej pšez jeje nałożowanje w familijach, serbskej zgromadnosći a zjawnem towarišnostnem žywjenju. Pšez to se spěchujo nawuknjenje rěcy, jeje wužywanje a dalejdawanje pšiducym generacijam. Wobstojecu koncepciju z rěc spěchujucymi napšawami mamy stawnje aktualizěrowaś. / W nosarstwje Domowiny žela wot 01. januara 2001 Rěcny centrum WITAJ. Jogo zakladny nadawk su zdžaržanje, posrđnenje a spěchowanje serbskeje rěcy wot goletkownje a žišownje pšez šulu až ku kublanje dorosconych ako teke wuwijanje gornoserbskeje a dolnoserbskeje rěcy. Realizěrowanie nadawkow Rěcnegra centruma WITAJ pomina sebje połne podpřeranje pšez wšykne w Domowinje zjadnośone towaristwa, zjadnośństwa, župy a wosoby ako tejerownosći Založbu za serbski lud a wot njeje spěchowane institucije glédajuci na jich specifiske nadawki a možnosći. Domowina podpřeruju wu- a dalejkublanje serbskich wucabnikow, kublarjow a žišownicow. / Domowina njaso sobu nowy koncept dwojorěčnego kublania w serbsko-nimskich šulach, kotaryž ma aktiwnu dwojorěčnosć ako cil. Wona jen aktiwnje podpřeruju a se jomu kritiski pšítowarišujo. / Wotkublanje w familiji, pšiklad starzejšich pši wědobnem nałożowanju serbskeje rěcy a pši woplěwanju serbskich tradicijow matej bejny wliw pši wuwijanju narodneje identity dorostujuceje generacije. Pši tom trjebaju narodnie a rěcne měšane a dalše zajmowane familije radnu pomoc. Domowina se zasadžuju gromaze ze starzejšimi, ze žišownicami, wotkublarkami a wotkublarjami, ceptarkami a ceptarjami ako teke nosarjami kublanišćow za to, až ma serbska rěc we wšyknich serbskich a dwojorěčnych kublanišćach kšute městno. Maminorěcne kublaje mlobeje generacije ma nabejny wuznam. Serbske šule maju sobu zagronitosć za wuwijanje a kšušenje narodnego wědobnja šulskeje mložiny.” (<http://www.domowina.sorben.com/dokumenty/program2002ns.pdf>, zapšimk: 14.10.12).*

⁴⁵⁶ tam

⁴⁵⁷ Na pšiklad WOWČER 2007 a CYŽ/WOWČER/PETRIK 2008. Wobej pšisamem njediferencērujotej mjazy Dolneju a Górnje Lužycu. Wuznam temy jo teke awtoram wědobnje: „*Stajimy swoju wisiju wo přichodźe serbskeho naroda w serbskim sydlenskim rumje pod heslo: ‘Lužica je dwurěčna!’ Za to trjebamy cylotnu serbsku kublansku filozofiju.*” (CYŽ/WOWČER/PETRIK 2008, b. 1) A z Dolneje Lužycy eksplicitnje pšašanje pšižo „*Jo notne abo wunosne, analizu a koncepciju zasadnje želiš mjaze BB [Bramborskeju, MĚN] a Sa.[Sakskeju, MĚN?]*” (tam, b. 6).

⁴⁵⁸ Pšir. KNEBEL/WOWČER 1997. Tam 14 rubrikow jo: 1. argumentacija k wuznamej serbskeje rěče, 2. kublaje w swójbje, 3. předſulske kublaje, 4. kublaje w horće, 5. šulske kublaje, 6. pôwołanske kublaje, 7. fachowo- a

zjawne wobšyrne diskutěrowane abo wobzamknjone njejsu. Jadno naraženje eksplisitnje móžnosći dolnoserbščinu spěchowaś pśedlažy z lěta 1997.⁴⁵⁹ Tam se pokazujo mj. dr. na pótřebnosći (1) nacasneje wědomnostneje argumentacije k wuznamoju dwójorěčnosći a serbskeje rěcy, (2) zjawnostnego žěla za pówušenje rěcnego prestiža, (3) serbskorěčnych pórucenjow kaž rěcne kurse, serbske blida za ceptarki a ceptarjow, medijove pórucenja eksplisitnje za młožinu, wejsańske zarědowanja, (4) wuwijanje konkretnych materialow ako słownicki za zastojnsta a młodostnych (za woplěwanje nałogow) a (5) žělo z DSG, žo ma se serbsku rěc teke do wšyknyc pśedmjatow integrerowaś.

W lěše 2007 jo WOWČER w nutšikownej pśedlože sformulěrował zaměry móžneje rěcnopolitiskeje strategije⁴⁶⁰: (1) jasne we Domowinskem programje sformulěrowaś, až nawuknjenje, wužyanje a spěchowanje serbskeje rěcy prioritu maju, (2) serbsku rěc w zwisku europejskich mjeňsynowych rěcow wižeś, (3) wšyknym zajmcam rěc pórucyś (ako indirektny zaklad za rewitalizaciju serbskeje rěcy), (4) natwariś rěcne rumy, (5) zwisujuca serbskorěčne kublānje cas žywjenja, (6) trěbne su kšute ramikowe wuměnjenja za (šulske) kublānje, (7) politiska rěcna strategija jo notna za koordiněrowanie rěcnopolitiskich napšawow (głownu zagronitosé za Domowinu). Z lěta 2011 pśedlažy „Synopsa aktiwitow při spěchowanju serbskeje rěče“ ako tuchylne zběranje běžnych a potencielnych aktiwitow Dolneje a Górnje Łužyce - kategorizērowane za cilowymi kupkami, programatiskimi aktiwitami, akterami a programatiku.⁴⁶¹ Ale ako gronjone: Žedne oficjalne, aktualne dokumenty jadneje celkowneje rěcneje strategije za (dolno-) serbsku rěc njejsu.

Wótglědajuce stawnich aktiwitow, spěchujo Domowina rěcne projekty z (narownjanymi) pjenjezami górnistwowego koncerna Vattenfall. 2007 stej pódpisał gromadne wuzjawjenje k tomu.⁴⁶² Za Dolnu Łužycu rozsužijo pśedsedarstwo Domowinskeje župy Dolna Łužyca wó projektach, kenž se spěchuju. su wjelgin rozdžělne projekty - wót wědomnostneje rěcneje dokumentacije pšež produkciju šíščanych a awdiowizuelnych

---

wysokošulske kublānje, 8. kublānje w ludowych šulach, 9. dalekublānje, 10. wuwučowske materialije, 11. Domowina a jej přislušne župy a specifiske towarstwa, 12. serbske medije, 13. serbske institucije, 14. serbske cyrkwinske institucije (katolske kaž ewangelske).

⁴⁵⁹ Pšir. Žělowa kupka za dolnoserbsku rěc (1997). Jo zazdašim zwězane z koncepcionelnyimi psémyslenjami ADAMA 1996 (pšir. wótpowědny wótrězk togo žěla).

⁴⁶⁰ Pšir. WOWČER 2007, b. 3ss.

⁴⁶¹ Pšir. RCW 2011

⁴⁶² Pšir. Domowina/Vattenfall Europe Mining AG 2007, tam mj. dr.: „Ziele und Arbeitsschwerpunkte der Zusammenarbeit [...] 1. Sorbische Sprache Die Pflege der sorbischen Sprachkultur ist unverzichtbar zur Stärkung und Sicherung sorbischen Lebens und der sorbischen Kultur. Es sollten Projekte unterstützt werden, die der Revitalisierung der sorbischen Sprache dienen wie das Witaj-Projekt in Kindertagesstätten oder das 2plus-Konzept an Grund- und Mittelschulen sowie gymnasiale Konzepte. Auch zusätzlich die Bereitstellung von Lehr-, Unterrichts-, und Ausbildungsmitteln in sorbischer Sprache für Schulen und Vereine ist förderfähig. Weiterhin sollten kulturelle Projekte gefördert werden, die sich der Pflege der sorbischen Sprache verschrieben haben.“

medijow a žíšece projekty až do jano kulturelnych projektow mimo eksplisitnych rěcnych póségow.

4.2.3 MARTI 1990: tuchyla a pśichodna rěcna politika

W swójskem „diskusijnem pśinosku“ wopišo MARTI južo pśed wěcej ako 20 lětami situaciju tak: „*Das Niedersorbische ist als Sprache des täglichen Gebrauchs praktisch am Erlöschen. [...] Angesichts dieser alarmierenden Situation drängen sich entweder entschiedene Maßnahmen zugunsten des Niedersorbischen auf, oder aber man gibt das Niedersorbische auf.*“⁴⁶³ Alternatiwa by byla zgromadnu serbsku standardowu rěc wuwijaś, co njejo ako realistiski wiži abo wobej zjadnošíś do „polynomērowaneje standardoweje rěcy“⁴⁶⁴. Mimo spěchujucych zapśimnjenjow jo smjerś dolnoserbščiny jano casowe pšašanje.⁴⁶⁵ Pód wuměnjenim až dolnoserbščina dej dalej eksistērowaś, naražijo⁴⁶⁶: (1) pówušyś dolnoserbske aktivity na górnoserbski tuń⁴⁶⁷, (2) wótpóraś jadnorěcnych nimskich šulow w serbskem sedleńskem rumje, (3) zawězana serbska wucba za wšyknych, (4) dolnoserbska „A-šula“ (to groni how serbskorěcna wucba za ceły cas, we wušych lětnikach pón paralelnje teke nimščinu ako wucbnu rěc) w Chóšebuzu, (5) Domowina ako kšywowy zwězk jo zagronita za rěcnu politiku a rěc spěchujuce napšawy, (6) rěcnje měšany dolno- a górnoserbski ženik a (7) spěchowaś serbsku rěc w cerkwinskem wobłuku. A na kóńcu wupytnjo: „[...] [D]ie Bewahrung des Sorbischen [...] soll durch diese sprachenpolitischen Maßnahmen nicht für die nächsten paar Jahrhunderte gesichert werden, sondern für die nächsten paar Generationen.“⁴⁶⁸

---

⁴⁶³ MARTI 1990, b. 76

⁴⁶⁴ Ako na psiklad rumunščinu a moldawščinu.

⁴⁶⁵ „*Einmal kann die Standardsprache das dialektale Niedersorbische überleben. Das ist dann der Fall, wenn es keine Muttersprachler mehr gibt und die niedersorbischen Sprachkenntnisse ausschließlich auf den Unterricht zurück gehen. Eine Sprache ohne Muttersprachler kann nicht überleben, und so ist diese Situation nur eine Vorstufe des endgültigen Verschwindens des Niedersorbischen. Umgekehrt kann die Standardsprache außer Gebrauch geraten, der Dialekt aber als Umgangssprache überleben. [...] Dabei kommt das Ausweichen auf das Deutsche oder auf die obersorbische Standardsprache in Frage. [...] In ersterem Fall, der wahrscheinlicher ist, würde das Niedersorbische zur nur gesprochenen Sprache, und damit wäre der Sprachtod wohl nicht mehr aufzuhalten.*“ (MARTI 1990, b.77).

⁴⁶⁶ Pśir. MARTI 1990, b. 71ss.)

⁴⁶⁷ „*kompensatorische Förderung des Niedersorbischen innerhalb der kompensatorischen Förderung des Sorbischen*“ (MARTI 1990, b. 76)

⁴⁶⁸ MARTI 1990, b. 86

4.2.4 Strukturkommision Sorbische Kulturentwicklung 1994: kulturne perspektiviwy Serbow w Nimskej

Komisija jo w nadawku Załožby za serbski lud wuželała naraženja za kulturnu koncepciju. Tam teke pišu: „*Die sorbische Kulturkonzeption muß das territorial stark differenzierte Problem der Sprachbeherrschung und Sprachverbreitung berücksichtigen. Entsprechend den jeweiligen Bedingungen sind Maßnahmen zu treffen, die die Assimilation in allen zweisprachigen Gebieten der Lausitz verlangsamen oder einschränken.*“⁴⁶⁹ Konkretne naraženja su⁴⁷⁰: (1) pówušyś rěcny prestiž pšež zjawnu dwójorěcnosć, nanejmjenjej wužywanje ako druga rěc a mócnjej w medijach, (2) natwariš pó starstwje diferencēowane móžnosći serbskorěcnje komunicērować a towarišnje se zmakaś, (3) pólěpšyś ramikowe wuměnjenja wucby w pśedmjaše serbščina, (4) pórucenje za rěcne nawuknjenje dorosćonych, (5) zawěscíś pšawo na serbsku wucbu, (6) glědaś na wukubłanje serbskego pedagogiskego dorosta, (7) šulske a zwenkašulske serbskorěcne pórucenja za žiši a (8) zgromadne žělo mjazy šulami a kulturelnymi akterami.

4.2.5 ADAM 1996: Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?

Rana rewitalizaciska koncepcija eksplisitnje za dolnoserbščinu - abo kak awtor sam pišo „*Mysli, pśispomnješa a naraženja k tomu, kak by se mogala (a teke dejala!) pisna a powědana dolnoserbska rěc zdźaržać, rozšyrjać a dalej wuwijać*“⁴⁷¹ - pśedlaży z lěta 1996. Jo až do něnta nejkompleksnejša koncepcija z elementami serioznych rewitalizaciskich koncepcijow w bogatej licbje. Teke, gaž ramikowe wuměnjenja su se změnili - wjele dypkow žinsa hyšći aktualne jo.⁴⁷² Pišo: „*Glědajacy na situaciju a něntejšnu njedosegajuju praktisku a teoretsku serbskorěcnu politiku w Dolnej [...] Łužycy jo wjelgin notne a wažne, wuželaś wobšyrny a konkretny program - jo, samo zgromadnu strategiju - za dalšne žělo na polu serbskeje rěcy, a to za dlejšy cas. Pši tom musy se z togo wuchadaś, až jo rěc wjelgin wobšyrny organizm (nic jano šulstwo!) [...]. Mamy w Dolnej Łužycy dobry a wědomnostny zaklad za wuželanje takego programa.*“⁴⁷³ Analyzěrujo krotko ressource a cilowe kupki. Jadna główna wěc rewitalizaciskich koncepcijow pak teke how njejo: konkretny zaměr.

⁴⁶⁹ TSCHERNOKOSHEWA 1994, b. 109

⁴⁷⁰ Pšir. TSCHERNOKOSHEWA 1994, b. 109s. a 120s.

⁴⁷¹ ADAM 1996, b. 1. Tekst jo punktuelne kritizērował KORJEŃK 1997: „*Konsekwentne dosć njejsu hišće przedstawy nast. wuwiwanje dorosta za nošerjow serbskeje rěče [...] Faluja měřjomne a z tym wotličomne wočakowanja kwalitatívneho razu. Tuž material tomu njezadžěwa, zo móhl w někotrych woblukach nastać wěsty akcjonizm.*“ (tam, b. 37).

⁴⁷² Bóžko njejo publicērowana. Nanejmjenjej awtor pši rešeršach njejo nic namakał. Dla togo jo w pśidanku togo žěla.

⁴⁷³ ADAM 1996, dypk 1.5.

Specifiske kšace zwopšawdniś koncepcionelne dypki njewuwijajo.⁴⁷⁴ Naraženje HORSTA ADAMA su: (1) załožyś wěsty gremium za psesajženje a koordiněrowanje programa, (2) mōcniś serbske sebjewědobnje a identitu ako zaklad dobrych nastajenjow k rěcy, (3) motiwacije a argumenty za serbsku rěc pytaś, (4) rěcny prestiž pōwušyś, (5) serbske kulturne, narodne a nabóžnine žywjenje wěcej ze serbskeju rěcu zwězaś, (6) rěcny marketing ako na pšiklad rěcne wabjenje, komunicerowaś best-practice pšiklady, medijowe žělo teke w nimskej zjawnosći, (7) dalej pšíbližyś pisnu a powědanu rěc, (8) natwariś „serbske gnězda“ ako rěcne rumy⁴⁷⁵, (8) zaběraś se z teoretiskimi pšašanjami rěcnego wuwijanja, (9) glědaś na głowne cilowe kupki (žiši, wuknice a wuknikow, studentki a studenty, srjejžna generacija 40-60), (10) załožyś serbske žisownje, (11) w šulach pōwušyś kwalitu a wobstawnosć rěcneje wucby, dalejkublaś ceptarki a ceptarjow, skšušiś zgromadnosć serbščinarkow a serbščinarjow, snaź A-wucbu na Dolnoserbskem gymnaziumje natwariś, (11) žělo z wejsańskeju młožinu⁴⁷⁶, (12) žělo ze staršeju generaciju (ju gaž móžno rěcnje dalejkublaś, zarědowanja), (13) žělo z drugimi cilowymi kupkami (diferencērowane rěcne pórucenja, aby jich (zasej) zapšěgnuli aktiwnje wužywaś serbsku rěc).

4.2.6 BART/UHLHERR/SŠT 1997: Witaj - Effektive Vermittlung der sorbischen/wendischen Sprache in sorbischen Kindertagesstätten und sorbischen Schulen

Program „Witaj“ bazěrujo na bretonskem modelu „Diwan“, kenž zasej na kanadiskem imersiskem modelu bazěrujo.⁴⁷⁷ Główny iniciator we Łužycy jo JAN BART⁴⁷⁸ był. Prědna wersija datěrujo dnja 6.9.1997⁴⁷⁹, z dnja 28.2.2002 pšedlažy pšežélana wersija.⁴⁸⁰ Projekt jo zgromadnje formulērowany za Dolnu a Górnou Łužycu, ako zgromadny program za serbski lud. Ma ale zasej wuslědk, až njepasuju wšykne wugrona teke k dolnoserbskej situaciji.

Modelowy projekt jo myslone ako „*bedeutende sprachfördernde Maßnahme für die Existenz des sorbischen Volkes*“, kenž na zaklaze maminorěcnego wótkublana we familijach dlujkodobny zaměr ma „*die Zahl derjenigen Menschen zu vergrößern, die die sorbische Sprache erlernen, sie beherrschen und anwenden.*“⁴⁸¹ Za to co pōwušyś efektiwnosć rěcnego

⁴⁷⁴ To pak plany Domowiny togo casa gótuj - z tym musy snaź ako jadnota interpretērowana byś.

⁴⁷⁵ Pšir. teke ADAM 2009: „*Žo wó to, założyś hyšći wěcej ‘serbskich gnězdow’, ako su w Dolnej Łužycy na pšiklad te wšake Serbske blida. Njetrjebamy někaku kumštnu dwójorěcność, kenž jo daloko pšec wót reality.*“

⁴⁷⁶ „*Ju dobyś za naukjenjenje dolnoserbskeje rěcy, to bužo wjelgin šěžko, to njejo realistiski. Weto jo notne, z njeju tak žělaś, až maju k serbskej rěcy [...] dobre stojniščo.*“ (ADAM 1996, dypk 4.5.).

⁴⁷⁷ A how jo južo prědna šěžkosć: Kanadiski imersiski model ma celu drugu cilowu kupku a hynakše ramikowe wuměnjenja - francojščina a engelščina stej wjelikej pšipóznatej rěcy z wjelikim prestižom a wuslědki njejsu lažko pšenosne (pšir. FISHMAN 1991, b. 293, CATHOMAS 2005, b. 99ss., 104, 171, 262).

⁴⁷⁸ teke nimski JOHANNES BARTH

⁴⁷⁹ Pšir. SŠT 1997.

⁴⁸⁰ Pšir. UHLHERR/BARTH 2002.

⁴⁸¹ Pšir. SŠT 1997, b. 1, citata tam.

pósrđnjenja w šulach aby dļujkodobne licba serbski powědajucych , wósebnje młodostnych rosćo. Na wubranych městnach deje serbske źišownje na zakłaže imersiskego principa žělaš. Główne myslenie jo, až fakultatiwna serbska wucba njamóžo zaměr dojšpiš a w pśedšulskem wobłuku jo relatiwnje derje bźez problemow móžno drugu rěc dalej daś.⁴⁸² Do žěla deje starjejše a stare starjejše zapśegnjone byś a pó pśedšulskem imersiskem casu mógu źiši se wobzeliš na wucbje ze serbščinu ako wucbnu rěc.⁴⁸³

Ako premise sformulērujo projektowe wopisanje (1) wšykne rěcy su samske a mógu za wšykne domeny wużywane byś, (2) rozsudne za eksistencu serbskego luda jo zdźarżanje serbskeje mamineje rěcy a (3) se jano orientērowaś na serbščinu ako drugu a cuzu rěc w šulach njejo pomocniwje rozwězaś cełkownu problemtiku.⁴⁸⁴ Dla togo jo notne slěd serbskich źišownjow nowo założyś serbske šule wšyknych typow. Specifiske główne zaměry serbskich šulow su (1) dalej daś a woplěwaś serbsku rěc ako maminu rěc, (2) zwězaś wucbu a šulske žywjenje ze serbskeju kulturu, z tradicijami, nałogami a serbskeju identitu a (3) žywe dalejdawanie serbkich stawiznow.⁴⁸⁵

Pšeželana wersija se jano hyšći na źišownje fokusērujo: Princip imersije ze zasadu „jadna wósoba - jadna rěc“ wóstanjo. Eksplisitnje wuzwignjotej awtorka a awtor ako projektowy zaměr „*die öffentliche Haltung zur Mehrsprachigkeit allgemein und zum Sorbischen speziell positiv zu beeinflussen. Die Pflege und Erhaltung (Weitergabe) der eigenen Muttersprache (sowohl sorbisch als auch deutsch) in allen Familien soll durch die angestrebte sorbisch/deutsche Zweisprachigkeit bewusster und konsequenter erlebt und praktiziert werden.*“⁴⁸⁶

4.2.7 JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001: dolnoserbščina ako druga a cuza rěc

Na zakłaże wjelikeje studije k stawoju dolnoserbskeje rěcy w 1990ych lětach awtory su sformulērowali programatiske dypki. Perspektiva za dolnoserbščinu jo se założyła na dwa (kublańskej) słupa: dolnoserbščina ako druga a ako cuza rěc. Naraženja su⁴⁸⁷: (1) natwariš pśedšulske imersiske pórucenja, (2) natwariš šulski system z dwójorěcneju wucbu⁴⁸⁸ wšyknych pśedmjatow (mimo serbščiny a nimščiny), (3) natwariš diferencēowane

⁴⁸² Pšir. SŠT 1997, b. 5. Pominaju tak teke stawnje wědomnostne pśewózowanje, kenž až do žinsajšnego jano wobgranicowany a nic pšež eksternych dajo.

⁴⁸³ Pšir. SŠT 1997, b. 12s.

⁴⁸⁴ Pšir. SŠT 1997, b. 15s.

⁴⁸⁵ Pšir. SŠT 1997, b. 17.

⁴⁸⁶ UHLHERR/BARTH 2002, b. 2

⁴⁸⁷ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 205ss.

⁴⁸⁸ SPIEß jo 2000 hyšći pominał „A-ſulu“ z dolnoserbskeju wucbneju rěcu až do abitura - lěc jo myslone było ako jadnorěcna serbska wucba abo teke ako dwójorěcna (= wšykne pśedmjate ze serbščinu) njejo wopisane (pšir. SPIEß 2000, b. 209). Za Górnou Łužycu jo teke ako alternatiwu k A/B-dualizmoju naražił, konsekwentnje dwójorěcne šule natwariš (pšir. tam, b. 208), cogodla njejo za Dolnu Łužycu pomyslił, njejo jasne.

serbskorěcne zwenkašulske pórucenja za lichy cas młodostnych inkl. literatura, młody rozmłosowy a telewizijny program, (4) pórucenja za starjejšych rěc nawuknuś, (5) zaměrnje spěchowaš potencielny serbskorěcny pówolański dorost za wšykne trěbne branže, to groni intensiwne zgromadne žělo z Dolnoserbskim gymnasium, (6) natwariš skerzej wustne pórucenja za maminorěcnu generaciju, mj. dr. z móžnosćami ze žišimi a młodostnymi ze zmakaš, serbske blida, nabóžnińske aktiwity a (7) wutwariš (resp. zasej wužywaš) dolnoserbsku leksiku (prioritarnje wusměrjone na wšednu komunikaciju, - wótglědajuce wót duchowědomnostnego słowoskłada - mimo wědomnostneje rěcy) a tolererowaš liche wuwijanje młožinskeje rěcy⁴⁸⁹.

4.2.8 ELLE 2002: „Empfehlungen zur Förderung der Sorbischen Sprache im öffentlichen Sektor, in der privaten Wirtschaft und im Dienstleistungsbereich“

ELLE, ze sakskim fokusom, sformulěrujo až njejo zmysłapołne jadnotliwe naraženja izolēowane do statka stajiš. Notne by była kompleksna, šyroko njasona rěcnopolitiska strategija.⁴⁹⁰ Jogo naraženja se póséguju na (1) pówušenje statusa serbskeje rěcy⁴⁹¹, (2) założenie běrowa za dwójrěčnosć z nadawkami rěcnopolitiski a ako rěcny službywugbař žělaš, na pšíkład k rěcnoprestižnym pšašanjam abo modelowym rěc spěchojucym projektam⁴⁹² a (3) priwatny góspodarski wobłuk, žo by dejali na serbskorěcne personalne wuwijanie, dwójrěčne firmowe mjenja a serbskorěčnosć resp. dwójrěčnosć ako marka glědaš⁴⁹³.

4.2.9 RCW/NORBERG 2003: Spracherwerbskonzept für das Projekt WITAJ

Ako južo prědny koncept za pśedšulski wobłuk („Witaj“), jo teke koncepcija za šule („WITAJ“⁴⁹⁴) specifiski program ale njejo žedna celkowna rewitalizaciska koncepcija. W

⁴⁸⁹ „Erst, wenn sich auch eine eigene Jugendsprache herausgebildet hat, ist das Niedersorbische wirklich konkurrenzfähig mit dem Deutschen und kann seine Revitalisierung als abgeschlossen betrachtet werden.“ (JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 211).

⁴⁹⁰ Pšir. ELLE 2002, b. 46.

⁴⁹¹ W zastojnswach a gmejnach, naraženje wuběžowanja „Pšíkładna dwójrěčna gmejna“ jo ze „Serbska rěc jo žywa“ zrealizēowane, pšir. ELLE 2002, b. 46ss.

⁴⁹² Pšir. ELLE 2002, b. 50ss.

⁴⁹³ Pšir. ELLE 2002, b. 55ss.

⁴⁹⁴ Pismo pokažo na latentne wójowanje: SŠT wužywajo „Witaj®“ za imersiski pśedšulski program a RCW mjaztym WITAJ za imersiske a bilingualne pórucenja teke za šulski wobłuk - w Bramborskej jo se etablērowało pomjenjenje we wšednej rěcy. Konflikty mjazy SŠT a RCW pochadaju ze załožeňskeje faze, ako Założba za serbski lud jo ruzsužila, až Witaj bužo institucionalizērowany w nosarstwie Domowiny (RCW) a nic direktnje pla SŠT ako inicjator projekta a člonk Domowiny. To až do žinsajšnego problematiski jo, dokulaž jo nastalo njejasne wótgranicowane žělowe póló, to groni konkurenčna situacija. W Dolnej Łužycy to aktualnje njejo wjeliki problem, dokulaž SŠT jo ako nosař žisownje partnař, a dolnoserbske člonki SŠT dobre žělowe zwiski z RCW maju (a towaristwo how relatiwnje słabe jo: Wótglědajuce wót nosarstwa imersiskeju žisownjowu a pawšalnegog člonkojstwa spěchowańskaego towaristwa Dolnoserbskiego gymnasium, ma wokoło žaseš

šulskem wobłuku k tomu pšižo, až su w Žylojskej zakladnej šuli zachopili z WITAJ-wucbu, dokulaž předne žiši ze žišownje su se zašulowali, ale koncepcija jo akle pózdzej wujšla. Prědne wudaše pśedlažy z lěta 2003, pšeželana wersija z lěta 2010.⁴⁹⁵

Konzepcija wopišo WITAJ ako zaklad: „*WITAJ ist Bestandteil eines Revitalisierungsprogramms sowohl der obersorbischen als auch der niedersorbischen Sprache mit dem besonderen Schwerpunkt der Erhaltung der niedersorbischen Sprache.*“⁴⁹⁶ Zdžaržaš dolnoserbščinu jo główny zaměr programa, primarny zaměr bilingualneje wucby ale jo nawuknenje serbskeje rěcy w „*inhaltsbezogenen Fremdsprachenunterricht*“ pód wósebnym aspektom aktiwnieje dwójorěcnosći, cilowa kupka su - wótglědajacy wót wuwzeša - žiši z nimščinu ako L1.⁴⁹⁷ Wócakowany rěcny wuslědk jo aditiwna serbskorěcna kompetenca, ale njejo žedna wuwažona kompetencnosć w drugej rěcy resp. „*L2 Perfektion auf L1 Niveau.*“⁴⁹⁸ Šulskoorganizatoriski zaměr jo 50-procentny serbskorěcny póżel nanejmjenjej w zakladnej šuli.⁴⁹⁹ Dalšne koncepcionelne dypki su kwalificerowaś ceptarki a ceptarjow, ewaluacija a pšibliženje tradicionelneje a bilingualneje wucby.⁵⁰⁰

Sedym lět pózdzej pśedlažy nowa wersija koncepcije. K prednemu razoju teke na horty glěda.⁵⁰¹ Teke jo se spomnjeło, aby na kšomje serbskorěcnego teritoriuma, zó rěcna změna južo dlej dokónčona jo, serbske wědobnje mównej jo, co za městna ako Tšupc powěda.⁵⁰² Za serbski bok jo to ambiwalentna wěc, gaž mówna substanca a aktiwna angažowanoscć njejstej na samskem městnje.⁵⁰³ Zgromadne žělo ze zwenkawucbnymi partnerjami by - glědajuce na rěcne rumy - deňało intensiwniejše byś.⁵⁰⁴ Dalšne konkretne

---

jadnotliwych čłonkow. To zgromadu z rěcneju a kublańskopolitiskeju situaciju ma wuslědk, až muse wšykne zgromadnje žělaš a žeden akter njamóžo sam wuspěšny byś.) Ale teke w Dolnej Łužycy konkurenca situacija wěžo ressource, gaž na pšiklad SŠT a RCW wudajotej publikacije za samsku cilowu kupku: W nazymje 2012 jo SŠT wudało prědny wudaše dolnoserbske brošurki „starjejšyski list“ - paralelnje k zešywkom „Lutki“ (pšir. G.W. 2012b).

⁴⁹⁵ NORBERG 2003 a NORBERG 2010.

⁴⁹⁶ NORBERG 2003, b. 30, a tam dalej w nožce 6: „Weitere Bestandteile des Revitalisierungsprogramms sind u.a. die regional orientierte Arbeit verschiedener sorbischer Institutionen in der Niederlausitz, wieder regelmäßig stattfindende Gottesdienste in niedersorbischer Sprache, Laientheatergruppen, niedersorbisches Fernsehen, tägliche Radiosendungen in niedersorbischer Sprache einschließlich eines sorbischen Jugendprogramms sowie musikalische, literarische und kulturelle Aktivitäten.“ Widobnje zběranje wšakich dolnoserbskich aktiwitow - kawsalne zwězane w zmysle rewitalizaciskego programa pak njejsu.

⁴⁹⁷ Pšir. NORBERG 2003, b. 30s., citat b. 30.

⁴⁹⁸ Pšir. NORBERG 2003, b. 32, citat tam.

⁴⁹⁹ Pšir. NORBERG 2003, b. 53.

⁵⁰⁰ Pšir. NORBERG 2003, b. 81ss., 88s., 92s.

⁵⁰¹ Pšir. NORBERG 2010, b. 41, 121.

⁵⁰² Psír. NORBERG 2010, b. 126.

⁵⁰³ Tak teke ELLE - glědajuce na žišownje -měni: „Für die Zukunft ist eine Konzentration auf das Kerngebiet des Siedlungsgebietes der Sorben (Wenden) notwendig, da nur dort zurzeit die notwendigen personellen als auch materiellen Bedingungen vor allem hinsichtlich der Schulausbildung geschaffen werden können. Deshalb kann in weiteren Orten dem WITAJ-Projekt nur bei ausreichend bestehendem Interesse und nach gesicherter Fortführung in der Schule Unterstützung gegeben werden.“ (ELLE 2006, b. 16).

⁵⁰⁴ Pšir. NORBERG 2010, b. 185ss.

naraženja su (1) etablērowaś nowe WITAJ-kupki w žišownjach, (2) wukublaś dalše wótkublarki a dalšnych wótkublarjow, (3) kšuśiś rěcne znajobnosći ceptarkow a ceptarjow (na pšíkład pšež wulichowanje wót drugich nadawkach, zaměrne žělo na wucbnych materialach), (4) wěcej WITAJ-wucby w 1. a 2. lětnikoma, (5) standardy/certificērowaś WITAJ-institucije, (6) nanejmjenej 50 procentow serbskorěcnje wuwucyś, (7) profilērowaś Dolnoserbski gymnazium (mj. dr.rownopšawosć z maminorěcneju wucbu, reducērowaś licbu wuknicow a wuknikow, serbščinu ako powšyknu šulsku rěc móčniš).⁵⁰⁵ Ako flankērujuce napšawy naražijo dalše aktiivity rěcnego planowanja ako na pšíkład pozitiwne nastajenja a rěcne perspektivi natwariš, licby domenow pówušyś, etnisku identitu móčniš, generacie gromadu wjasć.⁵⁰⁶

4.2.10 VOGT/Załožba za serbski lud 2009/10: strukturne diskusije, wobłuk powědańskego a rěcnego woplěwanja

W nadawku Załožby za serbski lud jo Institut für kulturelle Infrastruktur Sachsen tak pomjenowany „VOGT-Gutachten“ wuželał. Główny zaměr jo pšeestrukturērowaś serbske institucije, aby mógli pjenjeze zažariš. Dokulaž šule a žisownje njejsu direktnje ako institucije pšež załožbu spěchowane, jo kublanje tema wobłuka „Sprech- und Sprachpflege“ było. Tamne naraženja su⁵⁰⁷: (1) twóriś zgromadnu standardowu serbsku rěc resp. orientērowaś na kšywowu rěc, (2) serbske internaty w Polskej a Českej, (3), intensiwne fonetiske žělo (dalejkublaś pedagogiski personal, pórucenja za indiwiduelne dalejkublanje), (3) rěcne certificērowanje pó gromadnem europekem referencnem ramiku, (4) certificērowaś pšedšulskich Witaj-pórucenjow.

Aby móglia na naraženja reagērowaś a dokulaž su VOGTOWY pósudk wjelgin kritizērowali, jo Załožba założyla žělowe kupki. AG2 jo se zaběrala z wobłuku powědańskego a rěcnego woplěwanja a slědujuce naražila⁵⁰⁸: (1) wótpokazaś zgromadnu serbsku resp. kšywowu rěc, rowno dolnoserbskeje situacije dla⁵⁰⁹, (2) pśigłosowaś rěcneje

⁵⁰⁵ Pśir. NORBERG 2010, b.200ss.

⁵⁰⁶ Pśir. NORBERG 2010, b. 204.

⁵⁰⁷ Pśir. Institut für kulturelle Infrastruktur Sachsen 2009, b. 75ss.

⁵⁰⁸ Pśir. Založba za serbski lud/AG2 2010, b. 8ss.

⁵⁰⁹ „Das Niedersorbische würde in seiner derzeitigen Situation und angesichts der geringen Reichweite der niedersorbischen Bildungseinrichtungen derart starke Veränderungen nicht verkraften, von der fehlenden Akzeptanz auch auf obersorbischer Seite ganz zu schweigen. Die Folge wäre unweigerlich eine weitere Abkehr vom Niedersorbischen. Die einzige theoretisch administrativ aufzwingbare Option wäre die Übernahme der obersorbischen Schriftsprache – dies kann aber ebenfalls nicht im Interesse der Niedersorben sein und hätte selbstredend den schnellen völligen Verlust des Niedersorbischen zur Folge. Einziges Motiv für eine Revitalisierung des Niedersorbischen ist die Bewahrung des für diese Region charakteristischen sprachlich-kulturellen Erbes. Durch das Erlernen einer anderen, und sei es nahverwandten, Sprache kann dieses Ziel nicht erreicht werden.“ (BARTELS, citērowany w: Založba za serbski lud/AG2 2010, b. 9).

certifikacije, (3) etablērowaś powědańske a rěcne woplěwanje ako nadawk wšakich institucijow, (4) etablērowaś RCW ako fachowa wědomnostna a službywugbašowa institucija za wobłuki pśedšulskego, šulskego a dorosćonego kubłanja z projektowym žěłom a ako wědomostne pśewózowanje rěcnych pórucenjow. Rěcna politika, rěcne planowanje a rěcny marketing njeby wěcej nadawki byli. Samostatne struktury za Dolnu Łužycu njama žělowa kupka za zmysłapołne.⁵¹⁰ (5) wutwariś rěc spěchujuce napšawy Załožby, kenž aktualne njedosegaju, (6) zawjasć kwalitatiwne standardy za Witaj, (7) spěchowanje mložinskego žela.

4.2.11 SCHULZ 2010: naraženja za kublaństwo

We wobłuku strukturelnych diskusijow Załožby za serbski lud a na zakłaże empiriskich slěženjow we WITAJ-žišownjach ŠOŁCINA naražijo za serbske kublaństwo⁵¹¹: (1) definērowaś „Witaj“, (2) zawjasć kwalitatiwne standardy a sformulērowaś cilne niwowy, (3) wustajiś a sformulērowaś inputne standardy, (4) rěcne znaśa ako pśistajeński kriterium, (5) tandemowe žělo w žišownjach, (6) reducērowaś licba rěcnych wótnabocnicow a wótnabocnikow w šulach⁵¹², (7) rěcne dalej kwalificērowaś ceptarki a ceptarjow a wutwariś dwójorěcne celodnjowske pórucenja, (8) ceptarske tandemы a kooperatiwne wuceńske formy, (9) interkomprehensionsku didaktiku wužywaś, (10) wedomostne pedagogiske zakladne slěženja a (11) koncipērowaś studiumowe programy za pśedšulski wobłuk a bilingualnu wucbu.

4.3 „Witaj ist derzeit der einzige gute Lösungsansatz – zumindest in der Theorie“⁵¹³ - facit k rewitalizaciskim koncepcijam

Kak jo něnto staw na pólū rewitalizaciskich koncepcijow za dolnoserbščinu, gaž jo južo „legitimne, wo tendencach rewitalizacije w Delnej Lužicy rěčeć.“⁵¹⁴? Wěcownje glědajucy głownej rěcnopolitiskej serbskej aktera - Załožba⁵¹⁵ a Domowina - njamatej žednu rěcnopolitisku strategiju, wósebnje nic za dolnoserbščinu. Aby nuzna byla, stej južo pśed lětami spóznałej - ale bźez wuslědkow, kenž by w praksy relevantne byli. Za pśistupami

⁵¹⁰ Pšir. Załožba za serbski lud/AG2 2010, b. 20.

⁵¹¹ Pšir. SCHULZ 2010, b. 501ss., 518ss. a 526ss.

⁵¹² wěcej na Saksu a tamnejšy 2+-model myslone, pšir. SCHULZ 2010, b. 518.

⁵¹³ pšispomnješe na jadnom napšašniku

⁵¹⁴ BUDAROWA/ŠOŁCINA 2009, b. 66

⁵¹⁵ Lěcrownož teke móžno jo Załožbu ako statny akter interpretērowaś. Na operatiwnej rowninje jo serbska institucija, a wšykne institucije rěcnego zgromazeństwa su wótwisne wót njeje a zwězane z njeju. Ale napšešiwo Nimcam Serby w gremiumach njamógu se roszužiś, dokulaž ako pjenjezedawarje maju wětšynu.

njejsu dalej slěžili.⁵¹⁶ Teke statny bok, lěcrownož pšež europsku rěčnu chartu indirektnje zawězane, njama žednu koncepciju, daniž na zwězkowej rowninje daniž na Bramborskej.

Powšyknje wšykne pśedstajone koncepcije maju elementy statusowego, korpusowego a rěc pśiswójeńskego planowanja a z tym se póséguju na klasiske rěcne planowanje. Naražiju teke wšake konkretne projekty abo napšawy rěčnu situaciju pólěpšyś. Pówušyś rěčny prestiž, medialny wobłuk, natwariš rěcne rumnosći a kubłanje su głowne dypki. Ale co wšuži felujo, jo konkretny zaměr. Pó teoriji TEN centralny aspekt rěcnych rewitalizaciskich programow. To se pokazujo teke pši projektowych a institucionelnych spěchowanjach pšež Założbu a Domowinu: Zboka mantry rěcneje prioritnosći, njejo žeden system spóznajobny.

Wuměnjenja za rewitalizaciski program pópšawem njejsu špatne: Wědomnostny zaklad dajo (by musało jano aktualizěowane byś)⁵¹⁷, předne koncepcionelne pśemyslenja teke su. Głowne akterki a głowne aktery rewitalizaciskich programow (pšir. CRYSTAL we wótrězku 2.2.3) stoje wót boka rěcnego zgromázeństwa k dispoziciji abo su z njeju zwězane: politiske a zastojnstwowe institucije dajo (założba, Domowina), kazniske zakłady teke tak su, aby (nanejmjenjej minimalne) statne pódprerowanje mógli pominaś, derje powědajuce teke hyšci su, profesionelne awtorki a awtory rěcnych materialow, (rěcno-)wědomostníki a wědomostnice su (mj.dr. Serbski institut, institut za sorabistiku, RCW, ABC) a w rěcnem zgromázeństwje wótgłědajacy pesimistiskich nastajenjow konsens jo, aby „wóni“ dejali resp. „něchten“ deň dolnoserbščinu zdžaržaś abo - glědajacy na teoriju - do togo nejpjerwjej raz rewitalizěrowaś. Gaby wzeli model CRYSTALA ako zaklad rewitalizaciskego projekta, by situacija za dolnoserbščinu tak wuglědała ako w tabeli 4-1.

Jasne móżomy wižeś, až teoretisko-koncepcionelne pśedzělo a intensiwna diskusija z rěcnym zgromázeństwom notnej stej. A pótom musy se rozsužiš.⁵¹⁸ Konkretne strategije, na pšiklad statusowego planowanja (14-16) abo rěc pśiswójeńskego planowanja⁵¹⁹ mógu pón slědowaś.

Jasne jo, až musymy pó wótzamknjom šulskem wukubłanju pši přednej nowej powědarskej generacji a jeje źiši licyś z „quantitativen und qualitativen Verlusten an Sprachsubstanz.“⁵²⁰ Ale gaby rewitalizacija se ražila, by pšichodna dolnoserbščina drugu kwalitu měla a druge funkcije dopołniła ako te žinsajšne maminorěcne.⁵²¹

⁵¹⁶ Pšir. ELA 2000, b. 20s., JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 205, nožka 4.

⁵¹⁷ na pšiklad NORBERG 1996, JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001

⁵¹⁸ Snaž jo to główny problem był - lubjej wšuži něži aktiwny byś, ako snaž žurnje se rozsužiš. Člowjecne k rozměsu ale njejo žedna droga rěc rewitalizěrowaś.

⁵¹⁹ Póla pówolańska wukubłanja (pšir. RICHARD 2004, b. 8) abo awtodidaktiskego pśiswójenja (pšir. BARTELS 2004, b. 23) za dolnoserbščinu na pšiklad njejstej wobžělanej.

⁵²⁰ JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 214

⁵²¹ Pšir. JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 215.

1	Mitglieder der Sprachgemeinschaft und externe Sachverständige treffen sich, lernen sich kennen, und bilden ein Team, eine Arbeitsgruppe.
2	Über die Art des Problems herrscht Einigkeit - dass die Sprache wirklich bedroht ist, dass es die Verantwortung der Sprachgemeinschaft ist, etwas dagegen zu tun und dass etwas dagegen getan werden kann.
3	Es gibt eine allgemeine Einschätzung der lokalen Gegebenheiten unter Berücksichtigung und Respektierung soziopolitischer oder religiöser Sensibilitäten und anderer Aspekte im Zusammenhang mit Authentizität und Standardisierung der bzw. Höhe über die Sprache und Kontrolle über den weiteren Prozess.
4	Eine Untersuchung zur Sprachnutzung wird durchgeführt, um zu entscheiden, ob dringende kurzfristige Maßnahmen umgesetzt werden müssen und ob der Langzeit-Fokus auf muttersprachlichem Lernen, Zweitsprachen-Unterricht oder beidem liegen muss.
5	Die Art der Spracherhaltung muss entschieden werden, die Möglichkeiten reichen von einer symbolischen Präsenz innerhalb einer dominanten Kultur bis zu einer vollumfänglichen unabhängigen Existenz als alltäglich gesprochenem und geschriebenem Medium.
6	Art und Umfang des Engagements der Gruppenmitglieder in Beziehung zu Langzeit- und Kurzzeit-Zielen sind geklärt.
7	unmittelbare Richtziele sind vereinbart, inklusive einer Ausgewogenheit von Aktivitäten zur Sprachdokumentation, Lehren der Sprache, Produktion von Materialien usw.
8	Verfahren zur Datensammlung und -Speicherung sind vereinbart.
9	'Vorbildsprecher' sind identifiziert und als Berater verfügbar.
11	Datensammlung wird ausgeführt.
12	Analyse der Sprachstruktur in Form von Grammatiken, Wörterbüchern u.ä.
13	Ein Standardisierungsprozess für die gesprochene und geschriebene Sprache ist eingeführt.
14	Eine Strategie wird eingeführt zur Wiedereinführung der Sprache in Familien und privaten Domänen.
15	Strategien werden eingeführt zur Ausweitung des schriftlichen Sprachgebrauchs in öffentlichen Domänen.
16	Strategien werden eingeführt zur Ausweitung des mündlichen Sprachgebrauchs in öffentlichen Domänen.
17	Strategien werden eingeführt um die Sprache im Bildungswesen zu etablieren, mit dem Ziel sie dort auch zur Arbeitssprache zu machen.
18	Lehrplanmaterialien sind erstellt und veröffentlicht, für beides Kinder und Erwachsene.
19	Texte in der Sprache von allgemeinem Interesse (beispielsweise Geschichten, Gedichte, Zeitungsartikel) werden geschrieben und veröffentlicht.
20	Prinzipien müssen etabliert werden, um die Sprache als offizielle Regionalsprache wahrzunehmen.

tabela4-1: kšace rewitalizaciskich programow - stav za dolnoserbščinu (zeleny - pśedlažy, žolty - želnje wobželony wobłuk, cerwjeny - žedne aktivity, adaptēowany za CRYSTALA 2000, b. 155s., pšełožk (dalšnego žela dla do nimčiny) MĘN)

Institucionelna rozšćepjonosć njejo jano organizatoriski problem za rewitalizaciske žělo. Teke wuknice a wukniki DSG su južo zjawnje kritizērowali, aby zacuše měli, „až zagronitosć za dalejtraše serbskeje rěcy šiskaju te institucije jadna na drugu a až kuždy tu winowatosć pšeliš lažko wótwalujo na šulu.“⁵²² Oficialnje mjazygeneraciska transmisija, resp. familije a swójzby, centralna jo. SPIEŠ na to pokazujo, až WITAJ móžo jano byś „Zwischenlösung auf dem Weg zur Weitergabe des Niedersorabischen innerhalb von Familien mit zweisprachigen Eltern“ a wažne pšašanje pón jo, na kótarem niwowje dolnoserbščina ako izolērowana familijowa rěc móžo wóstaś, gaž familije zwenka rěcnego zgromažeństwa by žywe byli.⁵²³ Ale za toś ten ceły wobłuk dolnoserbščina ako familijowa rěc žedne koncepcije njejsu.

⁵²² G.W. 2012a

⁵²³ Pšir. SPIEŠ 2003, b. 107s., citat b. 107.

Kapitelzusammenfassung

In Kapitel 4 werden elf bestehende Konzeptionen oder Vorschläge zur sprachlichen Revitalisierung des Niedersorbischen der letzten 20 Jahre dargestellt. Überraschenderweise gibt es kaum etwas spezifisches zur niedersorbischen Sprache. Das fundierteste Dokument stannt von ADAM 1996. Die beiden politischen Hauptakteurinnen - Stiftung für das sorbische Volk und Domowina - verfügen über keine konkrete Sprachpolitik, geschweige denn eine Revitalisierungsstrategie. Besonders für das Niedersorbische ist das problematisch. Ansätze aus der zweiten Hälfte der 1990er Jahre wurden nicht weiter verfolgt oder sind nicht handlungsleitend geworden, so dass sie heutige Praxis nicht berühren. Einzig die Witaj-Konzeption des Sorbischen Schulvereins und in seiner Fortsetzung die Aktivitäten des WITAJ-Sprachzentrums (also indirekt der Domowina) entfalten eine auf den Bildungsbereich begrenzte Wirkung. Die bestehende Situation wird mit der Vorgehensweise für Revitalisierungsprogramme von CRYSTAL in Beziehung gesetzt. Dabei zeigt sich, dass die Ausgangsbedingungen für ein Revitalisierungskonzept für die niedersorbische Sprache nicht schlecht sind.

5 empiriske indice: napšašowanje dolnoserbskorěčnych akterow a akterow

5.1 zaměr napšašowanja a cilowa kupka

Kaž wušej spomnjete graju rěcne pósřednice a pósředníki ako wótkublarki a wótkublarje, ceptarki a ceptarje, docentki a docenty rowno tak ako sobužělašerki a sobužělašerje „serbskich“ institucijow a dalšne wósoby, kenž ze serbskeju rěcu žělaju, wažnu rolu za rěcne zgromazeństwo.⁵²⁴ Wóni dawaju rěc dalej na drugich, nałožuju rěc a wuwijaju ju teke dalej we wśednem wużywanju. A dokulaž pówolański z dolnoserbskeju rěcu žělaju, móžomy wóckaś, aby južo raz něco słyšali wó rewitalizacji. Ako teke južo dalej přezy spomnjete ma rěcne zgromazeństwo centralnu funkciju w rěcnem rewitalizaciskem procesu. Mimo až wóno se zajmujo za pśichod rěcy, jo pozitivne nastajone k tomu rewitalizaciskemu projektoju a wótpowědnie agěrujo, wuspěšna rěcna rewitalizacija njejo móžna.

Dla togo jo ideja blisko, spomnjete kupki se napšašowaś za rewitalizaciskimi indikatorami. Cilowa kupka jo jasne wobcerjona:

1. głownopówolańske rěcne pósřednice a pósředníki, kenž žělaju we WITAJ-žišownjach a hortach ako ceptarki a ceptarje za serbskorěčnu wucbu a ako docentki resp. docenty na uniwersiše a we wobłuku kublanja za dorosćonych,
2. głownopówolańske sobužělašerki a sobužělašerje „serbskich“ institucijow ako gļowno pόlo, źož se intensiwnje wužywajo dolnoserbska rěc a
3. dalšne wósoby, kenž wužywaju we pódobnych wobłukach serbsku rěc.

Zawěsće jo rěcne zgromazeństwo wětše.⁵²⁵ Teke druge wužywaju dolnoserbsku rěc w rozdželných zwiskach, mj. dr. w priwatnym žywjenju. Ale priwatne žywjenje a cesnoamtski angažement ako na pśiklad w kulturelnych towarzistwach, Domowinskich kupkach abo gremiumach how njejsu pśistupne a z tym njejo móžno cilowu kupku wótgranicowaś. K tomu pśízo, až institucije su głowne aktery w koncepcionelnom wobłuku a wóni maju (resp. rozdželuju) financialne srđki za rěcne spěchowanje. Mimo togo wjeliki žěl pśistajonych serbskich institucijow se teke cesnoamtski abo kulturelnje angažěrujo a hynac wokoło jo teke wjeliki žěl na pśiklad cesnoamtskich gremiumowych zastupnicow a zastupnikow zwězany z institucijami. Tabela 5-1 pokazujo lubowólnu probu za napšašowanje. Za napšašowanje

⁵²⁴ Dajo teke druge pozicije: „Zur Basis nicht gerechnet werden sollten Institutionen einer Sprachgemeinschaft, die aus öffentlichen Mitteln finanziert werden und daher ein materielles Eigeninteresse an einer Sprachrevitalisierung haben.“ (JODLBAUER/SPIEß/STEENWIJK 2001, b. 212, nožka 21). To ale jo ambiwalentna argumentacija - majoritnym institucijam, kenž z majoritneju rěcu žělaju, teke nichent wumjatujo, aby jano swójske zajmy měli, w priwatnym góspodarskem wobłuku teke financialne interese wažne su a skónčne sobužělašerki a sobužělašerje zazdašim luže su, kenž w swojej generacji nejwěcej rěc wužywaju a to pón snaž teke we wśednem dnju gótuj. Pśichodnje móžo to fundament dolnoserbskego rěcnego zgromazeństwa byś.

⁵²⁵ Gaž wujžomy wót togo, až rěcne zgromazeństwo jo 4500-7000 powědajucych, pón 223 wopšašanych jo 5-3 procentow.

strukturelny roždžel mjazy kupkoma 2 a 3 njejo relevantny, dokulaž to jo jano pšašanje pšawniskeje organizacije, ale funkcija písliušajucych w rěcnej towarišnosći jo samska. Cesto njejo móžno eksplicitnje želiš, dokulaž luže paralelnje w někotarych wobłukach žělaju, na pšíkład w šulach a ako rěcna docentka abo pla Domowiny a za rozglos, w Serbskem instituše a za Casnik atd. Eksistēca někotarych jadnotliwych wósobow awtoroju do togo njejo znata byla, ako na pšíkład styri wukublāne ale njezasajžone serbščinarki w šulach abo pózél dolnoserbskorěcnych w Serbskem ludowem ansamblu. Dla togo zakladna celosć móžo snaž žaseš procentow wušej byś ako lubowólna proba.

kupka 1		kupka 2		kupka 3	
žišownje	30	ABC mimo ceptarkow a ceptarjow	1	cerkwja	2
zakladne šule, horty	64	Domowina	7	głownoamtskej zagronitej za serbske nastupnosći CB a SPN	2
šule (sekundarny wobłuk), internat	40	LND inkl. Nowy Casnik	7	„serbske“ muzeje Bórkowy, Dešno, Drjowk, Hochoza, Janšojce, Lubnjow, Móst, Rogow, Turjej	10
RCW mimo internata	9	serbski RBB	12		
Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu	9	Serbski institut	13		
uniwersiše Lipsk a Saarbrücken	6	Serbski ludowy ansambl	1		
		Serbski muzej CB	3		
		Założba za serbski lud	7		
suma	158		51		14
celkowna suma	223				

tabela 5-1: cilowe kupki napšašowanja (staw merc 2012)

5.2 natwař napšašnika⁵²⁶

Prědny rozsud k napšašnikoju jo pótřjefilo wužywaniu rěc. Móžomy wótcakaś, až žěl ciloweje kupki njepowěda dolnoserbski derje dosć, aby mógał na serbske pšašanja wótegroniš resp. njeby wótegronił, gaby serbska rěc pšeprezentna byla. Městna dla som se rozsužił za nimsku wersiju z dwójorěcnymi nadpismami.

Drugi główny dypk jo anonymnosć, dokulaž serbski institucionelny wobłuk jo mały. Dla togo jo ważne, až njamóžomy z kombinacijami wótegronow slědk slědowaś, chto jo kak wótegronił. Z tym bóžko někotare pšašanja njesmějomy stajaś. To pótřjefijo na pšíkład žělowe městna a geografiske pšašanja, dokulaž na pšíkład na wjelich šulach jano jadna ceptarka wucy. Pla konkretnych institucijow mamy samski problem. Dla togo som na pšíkład

⁵²⁶ Napšašnik jo w pšidanku.

institucionelne kupki stwórił. Rodne pšašanje jo dla togo kompletnje wupadnuło: Nejwětšy žél pšašanych jo žeńskcy a ze starstwom abo drugimi kategorijami by móžno było, luži identificerowaś. Južo teoretiska móžnosć by zawěsće se pómjeňyla wrošeński kwotu.

Napšašnik ma styri wopšimješowe někak jadnake wjelike žèle ze zgromadnje 14 pšašanjami a mały powšykny kóńc z dwěma pšašanjoma. Rozrědowanje jo:

- wótrězk I - „wužywanje dolnoserbščiny“
  - wótrězk II - „nawuknenje rěcy“
  - wótrězk III - „WITAJ a cuzorěcne pórucenja“
  - wótrězk IV - „perspektivi za dolnoserbščinu“
- kóńc (žělowy wobluk a starstwowa kupka)

Standardizérowany napšašnik ma gļownje zacynjone pšašanja, kenž mógu napšašujuce nakšickowaś. Jano pla někotarych pšašanjow su hyšći móžnosći liche wótegroniś abo pšispomnjeś pšedwižone. Jadnotliwe pšašanja su konkretnje wujasnjone w slědujucych wugódnošeńskich wótrězkach.

5.3 pšewježenje napšašowanja

Wuwijanje napšašnika jo rozdželne kšace mělo. Prědnym wopšimješowym pšemyslenjam jo slědował dwójoschójčeńkowy pretest. Prědny schójčeńk jo feedback třich ekspertowkow był, kenž půvołański z napšašowańskeju metodu žělaju. A pótom pšeměnjony napšašnik jo se pretestował w Chóšebuskem RCW z Dolnoserbskim internatom - tam žělaju kolegowki a kolegi w skerjej zastojnstwowem, wědomnostnem a pedagogiskem wobłuku. Z tym su rozdželne žèle ciloweje kupki do pretesta zapšěgnjone byli. Z pšispomnješami a spóznajobnymi wótegronami su hyšći raz změny trjebne byli. A z tymi skóncna wersija jo se srjež februara zasajiła. Dogromady 223 eksemplarow jo se z mjenim wudało (wósobinski, z pomocu wósobow dowěry abo z postom - gļownje w slědnych padach njejo jasne, lěc wšykne wudane napšašniki su dojšpili dostawarki a dostawarjow). Zgromadnje z napšašnikami cilowe wósoby su dostali informaciske pšipołožone pismo⁵²⁷ a frankerowanu wótegronjeński wobalku. W pismje jo teke móžnosć dawana byla, na awtora mailowaś, gaby zajm na wuslědkach měli. Na to su styri wósoby pozitiwnje reagěrowali. Dwě stej wužywałej móžnosć pšez kontaktowe daty něco se slědk wopšašaś. Wětšyna ciloweje kupki jo wokoło tři tyženje cas za wótegrona měla. Za nejwětšy žél ceptarkow a ceptarjow, kenž awtor njejo mógl zwenka šulow dojšpiś, jo pšidatna dowólnosć Bramborskego ministerstwa za kublanje,

---

⁵²⁷ jo w pšidanku

młožinu a sport trěbna byla⁵²⁸, dokulaž su jano šulske adrese k dispoziciji stojali. Dla togo jo se wótegronjeński cas pódlejšył.

Skóńcnejo 154 napšašnikow slědk pšišlo - to jo wrošeńska kwota wót 69 procentow. Jo za socialnowědomnostne napšašowanje wjelgin wusoka kwota a z tym jo reprezentatiwne za cilowu kupku.⁵²⁹ To groni, njejo reprezentatiwne za dolnoserbske rěcne zgromazeństwo ale za ten žěl, kenž půwołański z nim zwězany jo.

5.4 hypoteze

Z natwarju napšašnika se zwěžu žělowe hypoteze, teke glědajuce na wjeżece pšašanja togo žěla. We wobłukach rěcneje situacije móžomy za literaturu wótcakaś, až (1) jano jadnotliwe maminorěcne nejstaršeje generacije su, (2) až dialektalna rěc žednu rolu njegrajo, (3) až rěcne njewěstosći pla profesionelnych žednu wjeliku rolu njegraju, ale gaž su pón (4) wěcej w pôlu aktiwnych ako pasiwnych zamóžnosćow. Glědajuce na rěcne domeny móžomy pšed teoriyu rěčnego planowanja wótcakaś, až (5) priwatny wobłuk teke pla rěcnych nosarjow a nosarkow, kenž žělaju z rěcu, nejwažnejšy jo, (6) elektroniske medije wažne su, (7) pla profesionelnych ako fachowy komunikaciski kanal fungěrujuce druge medije wužywane su, (8) profesionelnje z rěcu žělajuce prestižne a za pšichod wažne domeny (góspodarstwo, zastojnstwo, nowe medije) aktiwnje wužywaju. Glědajuce na rěcne pšíswójenje jo wěrjepódobny, až (9) nejwažnejša droga mjazytm šula jo a familija na drugem městnje stoj, (10) profesionelnje z rěcu žělajuce se stawnje dalej kublaju a (11) sami rěc dalej dawaju. K pšicynam rěc nawuknuš njamam žedno konkretne wótcakanje, ale za rewitalizaciju by (12) wjeliki póżěl priwatnegu zajma resp. wjasela wažne był. Glědajuce na funkcije bilingualneje a cuzorěcneje wucby hypoteze su, až (13) funkcije wobeju formowu tam jasne žělone su, žo indikatory jasne pôchadaju z ramikowych planow abo koncepcionelnych wózjawjenjow k WITAJ, (14) wótcakowanja wopšašanych jo, aby WITAJ jasne zagronity za rewitalizaciju był a (15) cuzorěcna wucba z tym take funkcije njama. Glědajuce na pšichod rěcy konkretne hypoteze su šěžko formulěrowaś, dokulaž rewitalizaciska teorija a (dolno-)serbska praksa how se až doněnta rozeznawajotej: konkretne zaměry a priority njejsu. Dla togo slědny wótrězk napšašnika pyta za indicijami, do kótarego směra perspektiviwy snaž widobnjе su. Ale pó officialnych wugronach bužo widobnjе, až (16) kublaństwo jasnu prioritu ma, ale dej na kóncu (17) dolnoserbšćina zasej familijowa rěc byś.

---

⁵²⁸ Ministerstwo jo dowolił z registraciju WU 13/2012.

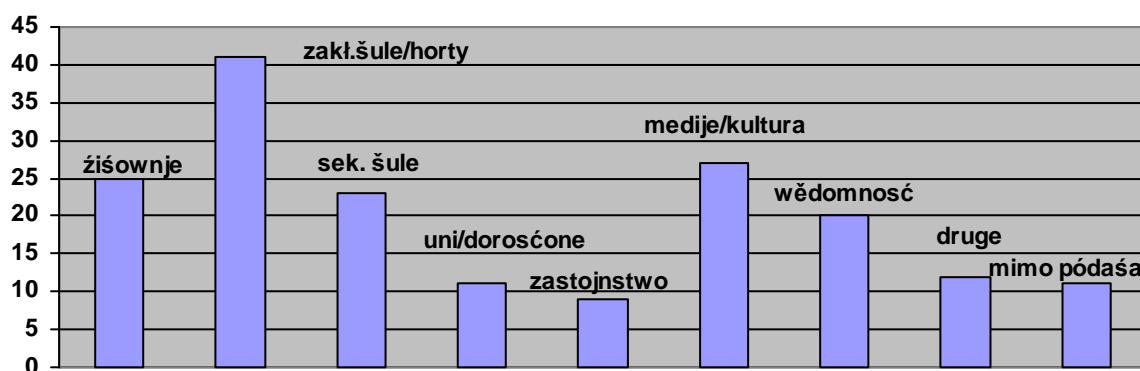
⁵²⁹ Pšicyna za wusoku kwotu móžo wósebne zajm na tematiku byś, snaž dowěru do awtora a anonymnosći abo pšedfrankěrowana wobalka.

5.5 powšykne wugódnošenje⁵³⁰

Ako gronjone jo 154 napšašnikow slědk pšíšlo. Jaden jo jano wótegrono na dwě pšašani měl. Pši tých jo jaden bok prozny był.⁵³¹ Pši wugódnošenjach, gaž njejo ekspliktinje wopisane, felujuce licby do 100 procentow resp. 154 su pšecej „mimo pódasa“.

Dokulaž wugódnošenja želnje na to se póséguju, na zachopjeńku wugódnošiom statistiske daty. Pó starstwje jo se wobzeliło z kupkow (1) $< 25 = 3$, (2) $25-34 = 13$, (3) $35-44 = 41$, (4) $45-54 = 52$, (5) $55-64 = 27$ a (6) $\geq 65 = 4$ (zbytne njejsu pódali). Glédajuce na to, až jo napšašowanje želajucych bylo, njejo žedno pšechwatane.

Glédajuce na želowe póla jo hyšći raz wažne, až wěcejrazowe pomjenjenja móžne su. Tak njejo móžno groniš, lěc luže su se (jano) tak pširédowali, ako jo w tabeli 5-1 ako plan za napšašowanje wugronjone. Dokulaž z kublańskego wobłuka teke reprezentatiwna kupka jo se wobzeliła, jo móžno ju w drugem wótrězku hyšći raz wósebnje wugódnošiš.

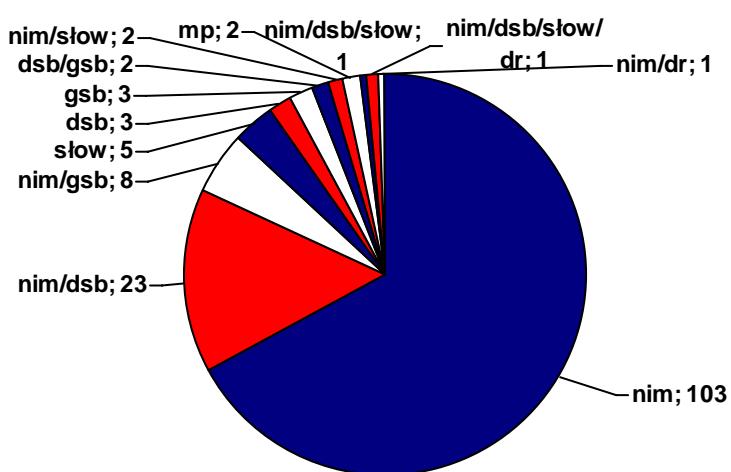
grafika 5-1: želowe póla (absolutne licby, wěcejrazowe pomjenjenja móžne)

5.5.1 dolnoserbščinu wužywaś

Nejwětša licba pomjenijo jano nimščinu ako maminu rěc (103, 67%), zgromadnje z drugimi kombinacijami jo 139 (90%). Dolnoserbščinu ako maminu rěc ma 30 (20%) - wót togo tsi ako jadnučku, 23 zgromadnje z nimščinu, dwě z górnoserbščinu a dwě z nimščinu a dalšnymi rěcam. Górnoserbščinu pomjenijo 13 (8%) ako maminu rěc. Taku kwotu maminorěčnych njeby wótcakał. Dla togo w drugem wótrězku hyšći raz na tu kupku glédam.

⁵³⁰ Awtor jo daty wugódnošil ze statistiskim programom SPSS. Gaž zajm wobstoj, móžošo datowu sajžbu pla autora dostaś.

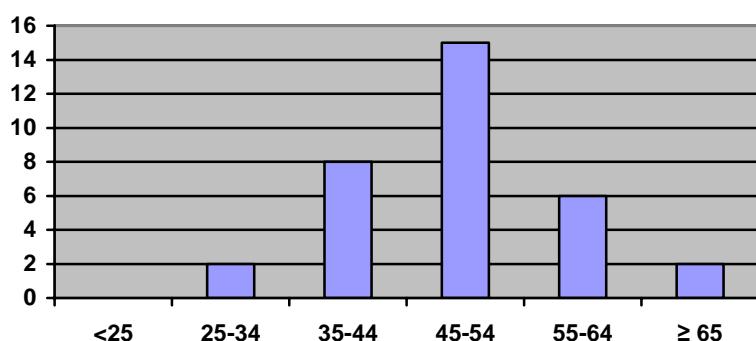
⁵³¹ Zazdaśim su zabydnuli wudopołniš, dokulaž su pšecej slězne boki byli.

grafika 5-2: *mamine rěcy*

(absolutne licby, n=153)

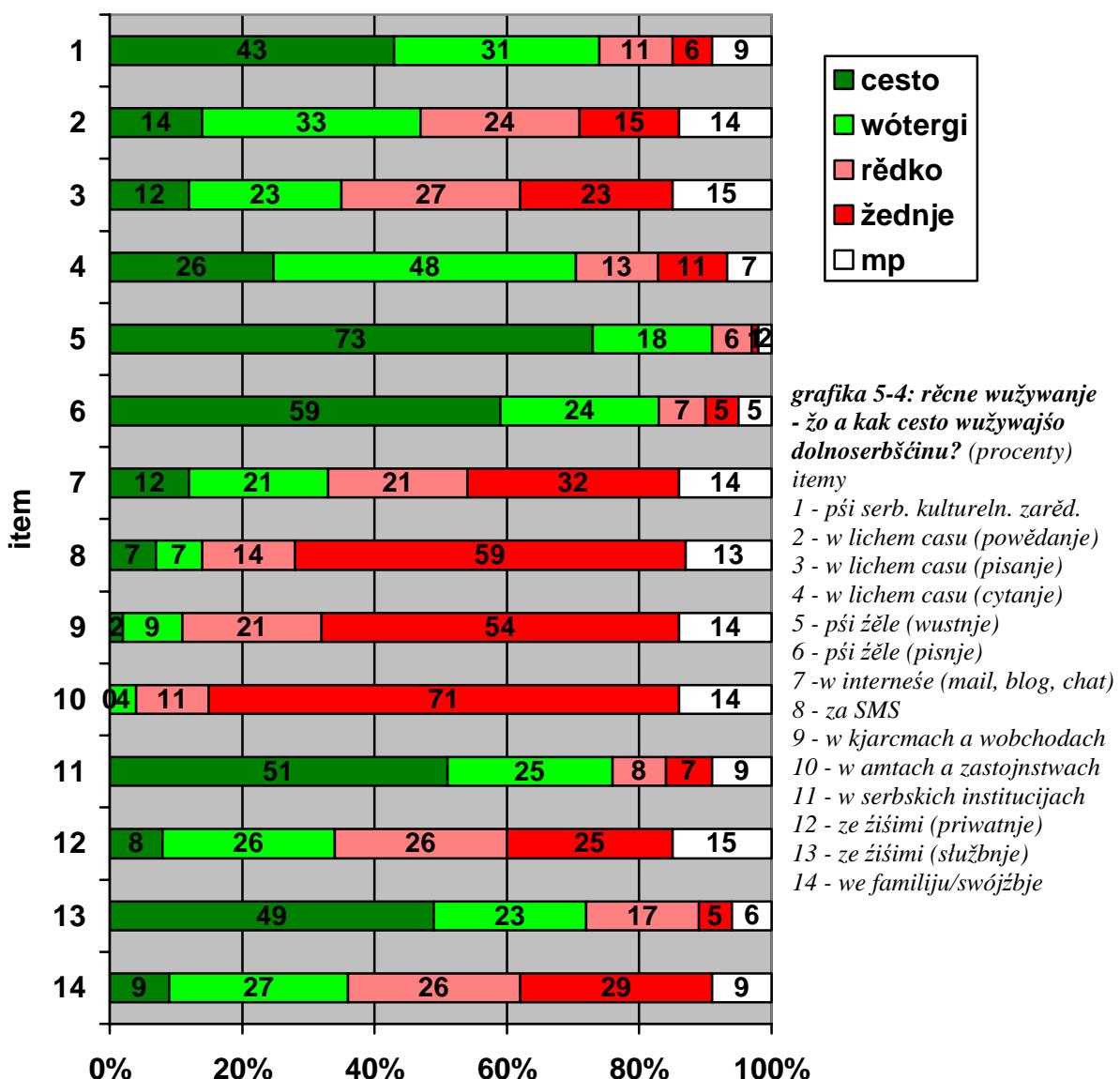
- nim - nimščina
- dsb - dolnoserbščina
- gsb - górnoserbščina
- slow - dr. slowjańske rěcy
- dr - druge
- mp - mimo pódasa

127 wopšašanych powěda standardowu rěc a 39 dialektalne warianty, wót nich sedym jano dialekt a žednu standardowu rěc. Styri wósoby su wótegronili, až njejsu dolnoserbščinu wuknuli, a 14 jo nawuknuło, ale njepowěda wěcej. Pó starstwje pšechnatajo kupka dialektalnych powědarki a powědarjow: Njejsu jano ze staršeje generacije:

grafika 5-3:
starstwo dialektalne powědajucych
(absolutne licby)

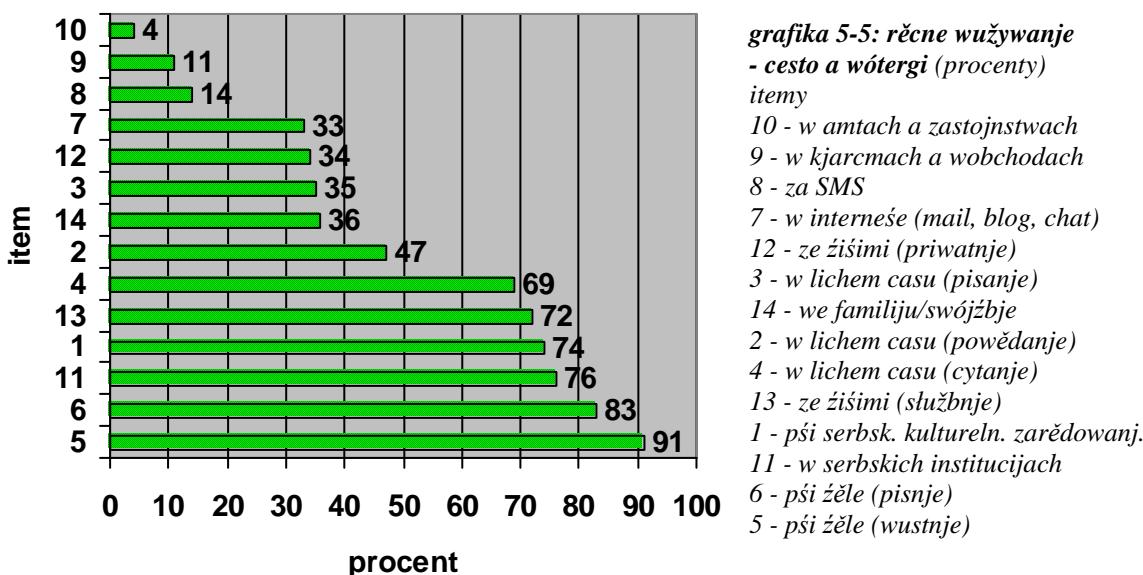
Wót tych styrich, kenž njejsu wuknuli dolnoserbščinu jadna wósoba co wuknuś, dwě njejstej wěstej a jadna njejo nic k tomu groniła.

Z tym pšízomy na rěcne wuživanje. Wobłuki, že se wužywajo dolnoserbščinu su wjeleraki. K danym rubrikam jo pšíšlo hyšći dwanašco wótegronow - šesć z eksplisitnym wugronom, až žedne dalšne wobłuki njejsu a šesć z pšídatnymi.

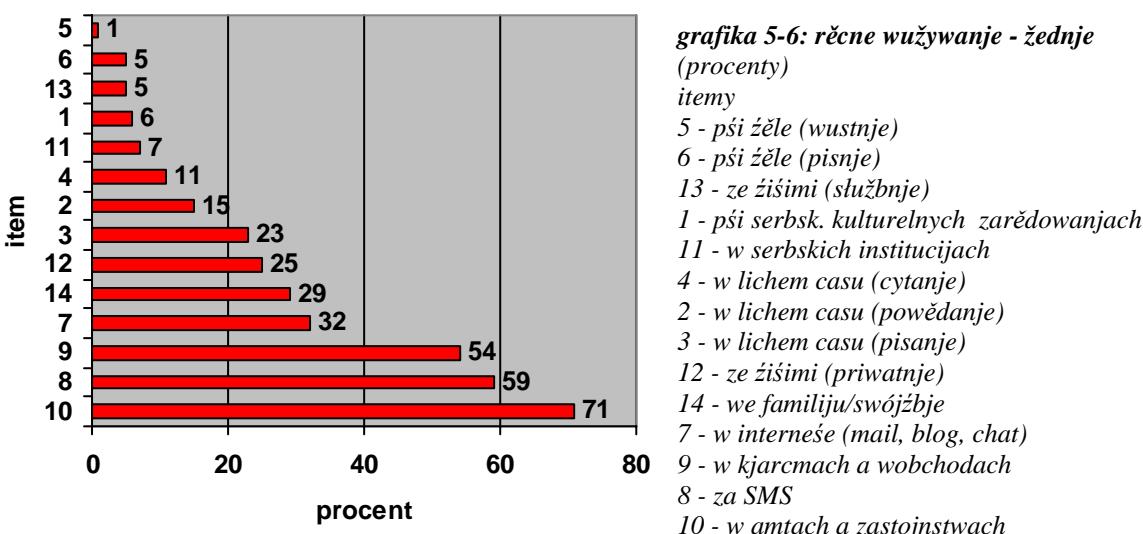

Góźby, żo jo „cesto“ a „wótergi“ prezentna, jasne z tsi kupkow se zestajaju (grafika 5-5): Mjenjej ako 15 procentow wužywajo rěc w amtskem (item 10) a gospodarskem (item 9) wobłuku a SMS (item 8) widobnje teke njejo zaledwie cesto wužywany medium za dolnoserbščinu⁵³². Druga kupka jo pla wokoło tšešiny stawnych wužywarkow a wužywiarjow: To jo głównje internetowy wobłuk (item 7) a priwatne žywjenje (itemy 2, 3, 12, 14). Jano cytanie w lichem casu (item 4) słuša do nejušće kategorije. Tam bejnje wěcej ako 50 procentow wužywajo serbsku rěc. Wótgłedajacy wót priwatnego cytania (nejnisca licba teje kupki) a kulturelnych zarědowanjow (item 1) su to želowe nadawki (itemy 5, 6, 13, (11)). A how jasne dominěrujo wustna rěc z 91 procentami (item 5). Służbne pisanje pak ned na drugem městnje slědujo z 83 procentami (item 6).

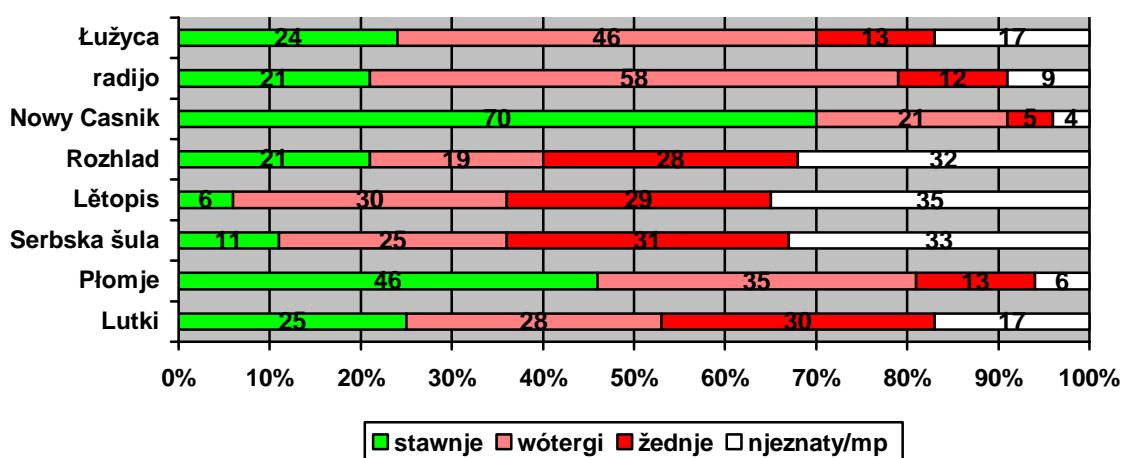
⁵³² Pispomnješe k tomu na jednom napšaňniku jo bylo, aby pismiki felowali.

Wugrona wó wužywanju koresponděruju teke z wugronami k eksplisitnemu njewužywaneju. How kupki njejsu tak jasne želone. Mimo jadnogo wuznaša: Zastojnsto, SMS a gospodarstwo su zasej jasne želone wót drugich. Wěcej ako 50 procentow tam rěc žednje njewužywajo. Jo zajmny, dokulaž w zastojnswowem wobłuku pôpšawem móžnosći su a pšecej w literaturje stoj, aby tak wažne za rěcny prestiž bylo. Ale snaž jano na symboliskej rowninje. K tomu pšízomy hyšći raz slědk. We wšyknych drugich domenach jano mjenej ako 50 procentow eksplisitnje njewužywajo dolnoserbščinu. W srjejznem pólú jo zasej priwatny wobłuk. Glědajuce na rěcne dalejdawanje na pšiducu generaciјu móžomy wižeš, až wokoło 1/4 njewužywajo rěc we familijach (item 14) abo priwatnje ze žišimi (item 12). Glědajuce slědk górzej, pak teke jano tšešina to cesto abo wótergi gótoujo. Pla wobeju kriteriumowu někak 26 procentow rědko aktiwne jo.

Pśoduca domena jo medialny wobłuk. How na jadnom boce stoj wšedna komunikacija rěčnego zgromażenstwa a na drugem boce jo pšašanje, lěc fachowki a fachowce wužywaju swoje specifiske komunikaciske drogi. Z „dolnoserbskimi“ medijami njejo tak lažko specificerowaś. Na pšiklad dajo luži, kótarež w Nowem Casniku jano nimskorěcne pšinoski cytaju⁵³³, w institucijach teke Serbske Nowiny komunikaciski srědk su - ale glēdajuce na dolnoserbšćinu to how njejsom zapšimjeł. Dalšne fachowe, wědomnostne abo kulturelne medije ako Rozhled, Lětopis a Serbska šula jano mało dolnoserbskich pšinoskow maju.⁵³⁴ Ale rowno w tych medijach teke se tematizēruju rewitalizaciske pšašanja. Grafika 5-7 pokazujo medialne wužywanje.

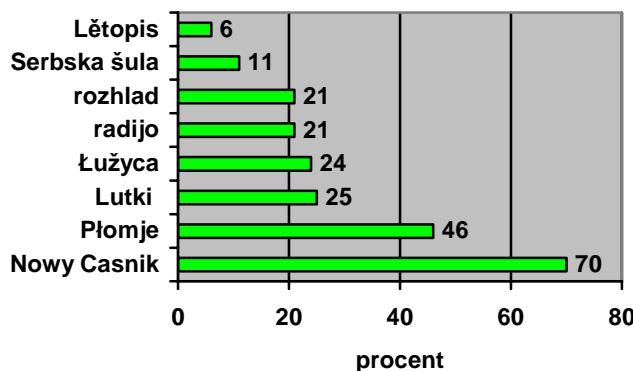
grafika 5-7: wužywanje medijow (procenty)

Nowy Casnik jasne nawjedujency medium jo. Glēdajuce na stawne wužywanje telewizija a rozglos relatiwnje słabej stej, zgromadnje z kategoriju „wótergi“ bužo to widobne. Mócne jo Płomje. A cytarstwo njejo jano „pedagogiska praksa“.⁵³⁵ Snaž jo to indic, až njejo wjele drugich publikaciskich tematiskich móžnosćow - snaž teke na toś tom rěčnem niwowje? Komunikacija widobnje skerzej pšež wšedne kanale funkcioněrujo. Fachowe publikacije słabe su. Lětopis njejo srědk stawneje komunikacije. Zgromadnje z pšigóžbnymi cytarkami a cytarjami lažy pla 36 procentow, ako teke Serbska šula. Rozhled ma nanejmjenjej stawne cytarstwo wót 20 procentow, dogromadu pak teke jano pla 40 procentow jo.

⁵³³ Jo teke how jaden z ciloweje kupki na napšašnik pisał, aby jano gótował.

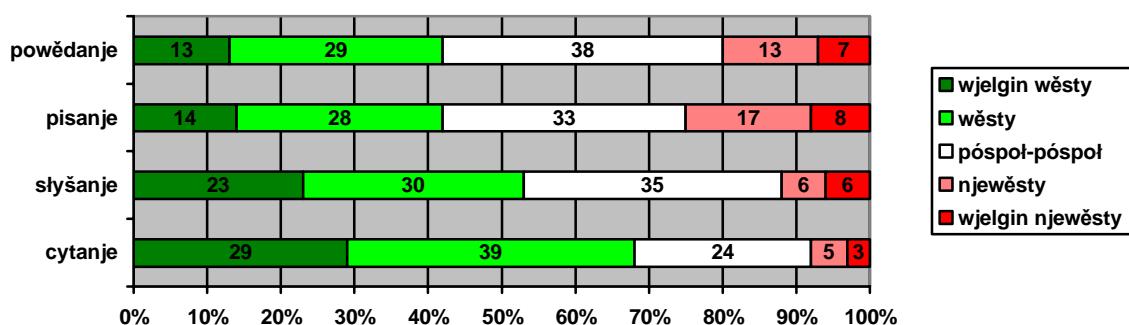
⁵³⁴ Stej teke dwě kritiskej pšispomnješi bylej, ako na pšiklad „[Lětopis] njejo dolnoserbski“.

⁵³⁵ Z pedagogiskeje praksy jo se wobželiło 83 wósobow, 13 njecyta Płomje, ale zgromadnje 122 wósobow stawnje abo wótergi cyta.

grafika 5-8: wužywanje medijow - stawnje (procenty)

K rěcnemu wužywanjejelu słuša teke rěcna wěstosć. Z wuzwóloneju napšašowańskeju metodu jo jano móžno za sebjepošużowanim pšašaś. To groni, až slědjuće wugrona njejsu objektiwne, reprezentaciske fakty wó rěcnych zamóžnosćach z rěcu žělajucych. Ale su indicije. Grafika 5-9 pokazujo wuslědki.

grafika 5-9: wěstosć rěcnego wužywania (procenty)

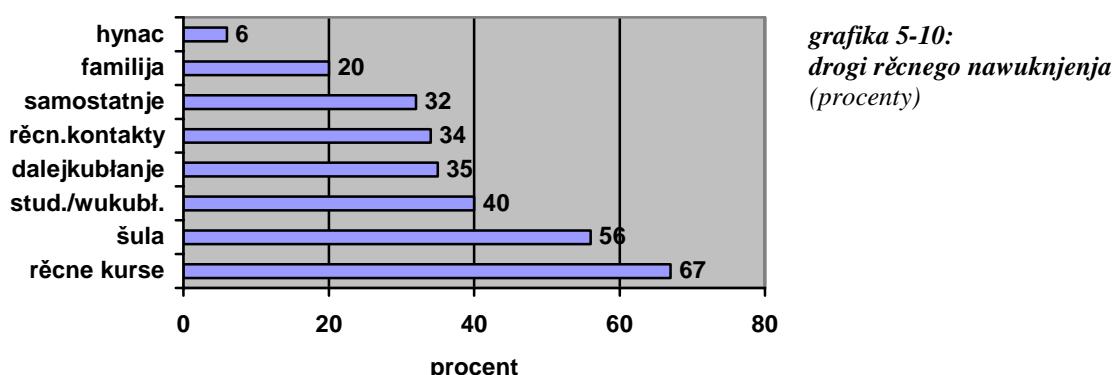
Njepšechnatajo, až produktiwné zamóžnosći wěcej problematiski su ako receptiwne. Teke gaž aděrujomy kategorije „wjelgin wěsty“ a „wěsty“ resp. „njewěsty“ a „wjelgin njewěsty“ wóstanjo tak. Mjenej ako połojača tych, kenž z dolnoserbskeju rěcu žělaju, se cujo wěsta w produktiwnem wobłuku. A teke w receptiwnem wobłuku gódnoše njejstej tak wusokej: Pši słyszenju 53 procentow a pši cytanju 68 procentow wěste jo. Na drugem boce njewěstosći teke njejsu tak wusoke. Jano pši pisanju 25 procentow groni, aby njewěste było.⁵³⁶

5.5.2 dolnoserbščinu písowójíś

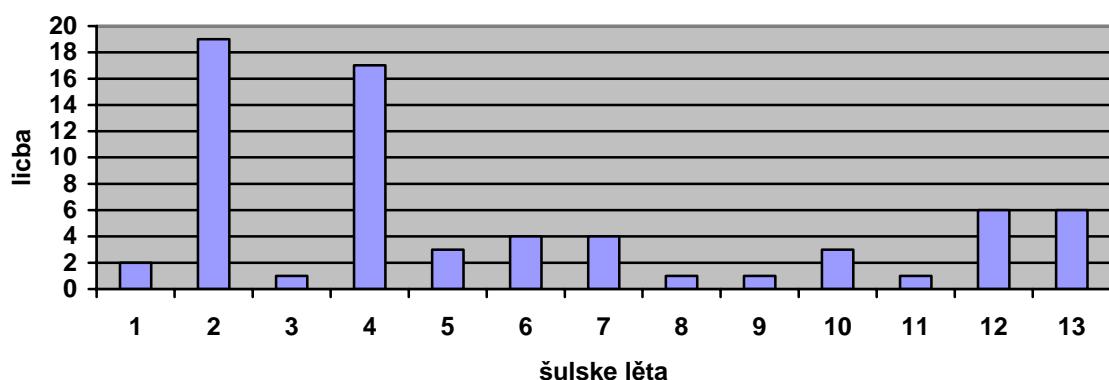
Dajo rozdželne drogi do rěcy. Dla togo how teke jo móžnosć byla, wěcej raz wótegroniś. Wašnje sebje dolnoserbščinu písowójíś se zestajaju z tých kupkow ako grafika 5-10 pokazujo. Jano dwě droze za wěcej ako 50 procentow relevantnej stej: šula a rěcne kurse. Wěcej ako

⁵³⁶ To snaž teke ten wobłuk jo, žo zmólkni nejwidobnjejše su.

dwě tšešinje jo se wobzéliło na rěčnych kursach. To mógu tradicionelne rěcne kurse, na pšíkład Šule za dolnoserbsku rěc a kulturu abo teke intensiwne dalejkublańske pórucenja ako na pšíkład tencas za WITAJ-wukublānje byś. Pópšawem wótegronjeńske móžnosći tak su, aby móžno bylo tam jasne wótegroniš a želiš. Ale wěste njejo, lěc cilowa kupka jo pšecej tak interpretěrowała. Nejwětšy žél ale zazdašim kurse Rěcneje šule jo. Druga kupka se pógiubojo wokoło tšešiny. A wótglědajuce jadnotliwych padow ako wuknjenje pšež zísi, literaturu, rozglos abo wužywane na žèle, jo tšeša a nejslabša kupka familija z 20 procentami. Pokazujo na to, až njejo wjelim móžno bylo, we familijach serbski powědaš abo až njejsu w serbskich familijach wótrosli.

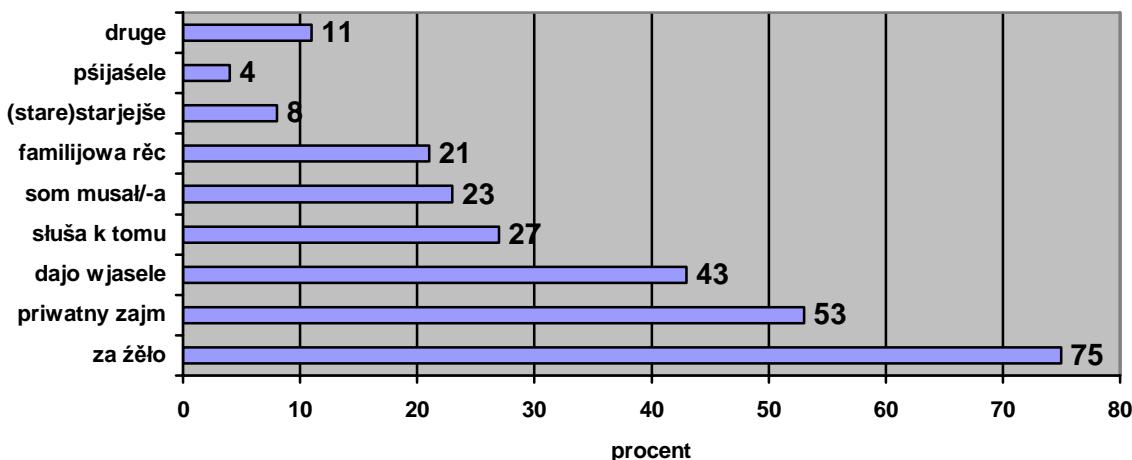
Bóžko njejo móžno wobšěžabne wugrona stwóriš k šulskemu písivójeńskemu casoju. Za to pšemało jo wótegroniło. Dokulaž 68 z 83 (kenž jo groniło, aby se pšež šulu rěc písivójili) relatiwnje wjele jo, weto krotko na to glědam. Grafika 5-11 pokažo wuslědki. Kopjeni pši „dwě lěše“ a „styri lěta“ matej zawěscé cyniš z casom na Serbskej rozšyrjonej wušej šuli, ale wěste njejo. Glědajuce na teoriju, aby nanejmjenjej sedym lět šulskeje cuzorěcneje wucby notne bylo za rěcne písivójenje, napadnjo, až jano tšešina licbu jo dojšpiła. Z tych 83 pšidatnje jo wótegroniło, až žewjeś jano w zakladnej šuli, 30 we wušem schójzeńku a 20 we wobyma jo nawuknuło.

grafika 5-11: cas šulskeje cuzorěcneje wucby (68 wótegronow, absolutne licby)

To pak móžo teke pśicyna za to byś, až jano dwě stej jano šulu ako jadnučke žrědło rěčnych znašow pomjeniľej. Druge su wšykne dalšne wuknjeńske puše měli: 46/83 studium abo wukubłanje, 43 rěcne kurse, 30 rěcne kontakty, 27 samostudium, a 26 dalejkwalifikacije. Dokulaž tam njejo dosć wótegronow resp. nawuknjeńske drogi tak multifaktorialne su, njejo móžno něco wó zwiskach mjazy šulskim pśiswójenim a žinsajšnym rěcnym zazušim wugroniš.

Pśicyny rěc wuknuš pokazujo grafika 5-12. 3/4 su za žělo nawuknuli. Ale teke wěcej ako 50 procentow jo se priwatnje za rěc zajmowało. Wótglědajuce službnego faktora, su wuslědky indic za to, až priwatne, indiwidualne pśicyny nejmócnjejše su: Priwatny zajm, wjasele a myslenie, aby „k tomu“ słuchało, su znamje za intrinskú motiwaciju. Nuženje⁵³⁷, familialowe pśicyny a pśijašelete su słabe. Druge pśicyny su na pśikład „*mein Beitrag zum Erhalt der Sprache und Kultur*“, „*um meine Kinder reich zu beschenken*“ abo aby mógl městne mjenja wugroniš móc. To groni, až teke eksplisitne „rewitalizaciske“ pśicyny móžne su.

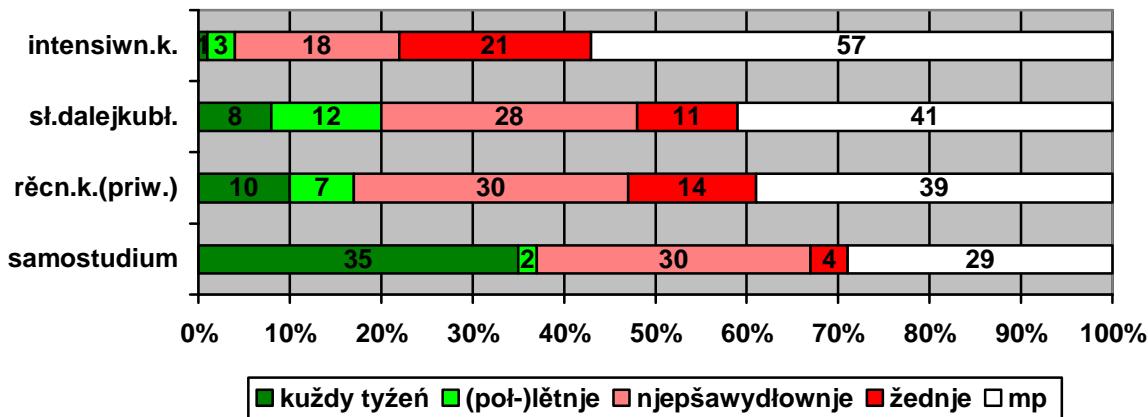

grafika 5-12: pśicyny dolnoserbščinu nawuknuš (procenty)

Ako gronjone njejo jano předne rěcne nawuknjenje žel pśiswójeńskego procesa, ale teke rěcne dalejkubłanje. Rowno, gaž rěcne zamóžnosći wobgranicowne su, by dejava to za wšykných relevantne byś. Ale widobnje njejo, ako grafika 5-13 pokažo. Teke, gaž 25 groni, aby pšež wužywanje dalej wuknuło, šesć z rozglosom, casnikom resp. drugim cytanim a jadna wósoba teke fachowe konference (zazdašim ceptarska) za to wužywa - stawne eksterne pórucenja jano 17 procentow wužywa. Intensiwné kurse a službne dalejkubłanja tak cesto njejsu, dla togo njejo žiwnje, až su jano rědko pomjenjone. 37 procentow stawnje sebje dalej kubla. Ale na pśikład w padach rěcnych njewětosćow to snaž njejo nejlépša droga. A hyšći raz slědk glědajuce na wóznam rěcnych kursow za nawuknjenje rěcy jo zajmnje, až how njejsu tak

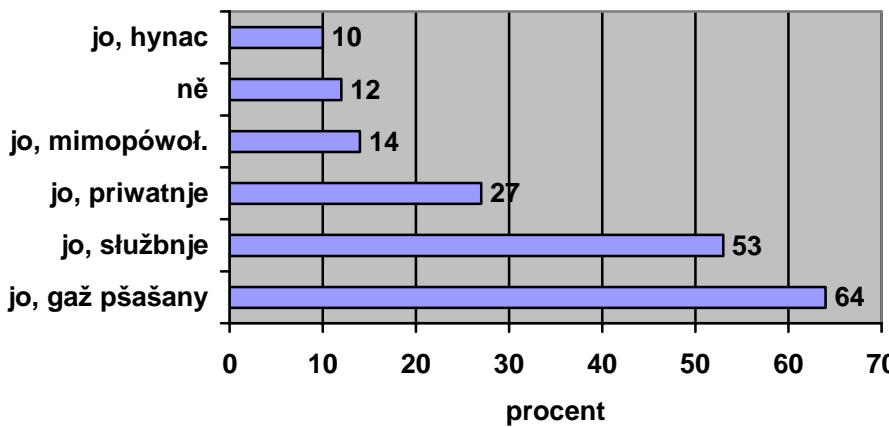
⁵³⁷ Nuženje a pśicyna „za žělo“ njejstej identiskej: 79% tych, kenž su „za žělo“ wótegronili, njejo „som musał/-a“ nakšickowali a jano 68% z kupki „som musał/-a“ jo teke „za žělo“ ako pśicyna pódala.

relewantne. Teke gaž w napšašniku njejo pšašane było, lěc pótřeby za dalejkubljanje su, mógu rěcne njewěstosći znamje za to byś, aby notne byli.

*grafika 5-13: wašnja a cestosć rěčnego dalejkubljanja
(procenty, rozkladowanje: intensiwne kurse, službne dalejkubljanje, rěcne kurse (privatne))*

Z rewitalizaciju jo elementarne pšašanje, lěc rěc dalej daju. Někotare rewitalizaciske programy eksplisitnje z tym žělaju, až nic jano „profesionalne“ to gótuju. Pla našeje kupki to tak wuglěda, až jano dwanasćo jo wótegroniło, až njedajo rěc dalej. Grafika 5-14 pokazujo rubriki dalejdaša. Wěcej ako połožca ciloweje kupki službnje gótuj. A wěcej ako 60 procentow pšípódla. K drugim wariantam słuszą na pšiklad slědujuce wótegrona: indirektnje (na pšiklad w šulskem wšednem žywjenju), z pšełožkami za gmejny, flyery, muzeje, nastawki atd., pšež email a facebook. Ale indirektny aspekt teke njejo pšezej wižony, gaž na pšiklad jadna wósoba wótegroni, aby rěc ako komunikacisku srědk wužýwała, ale njewucyla.

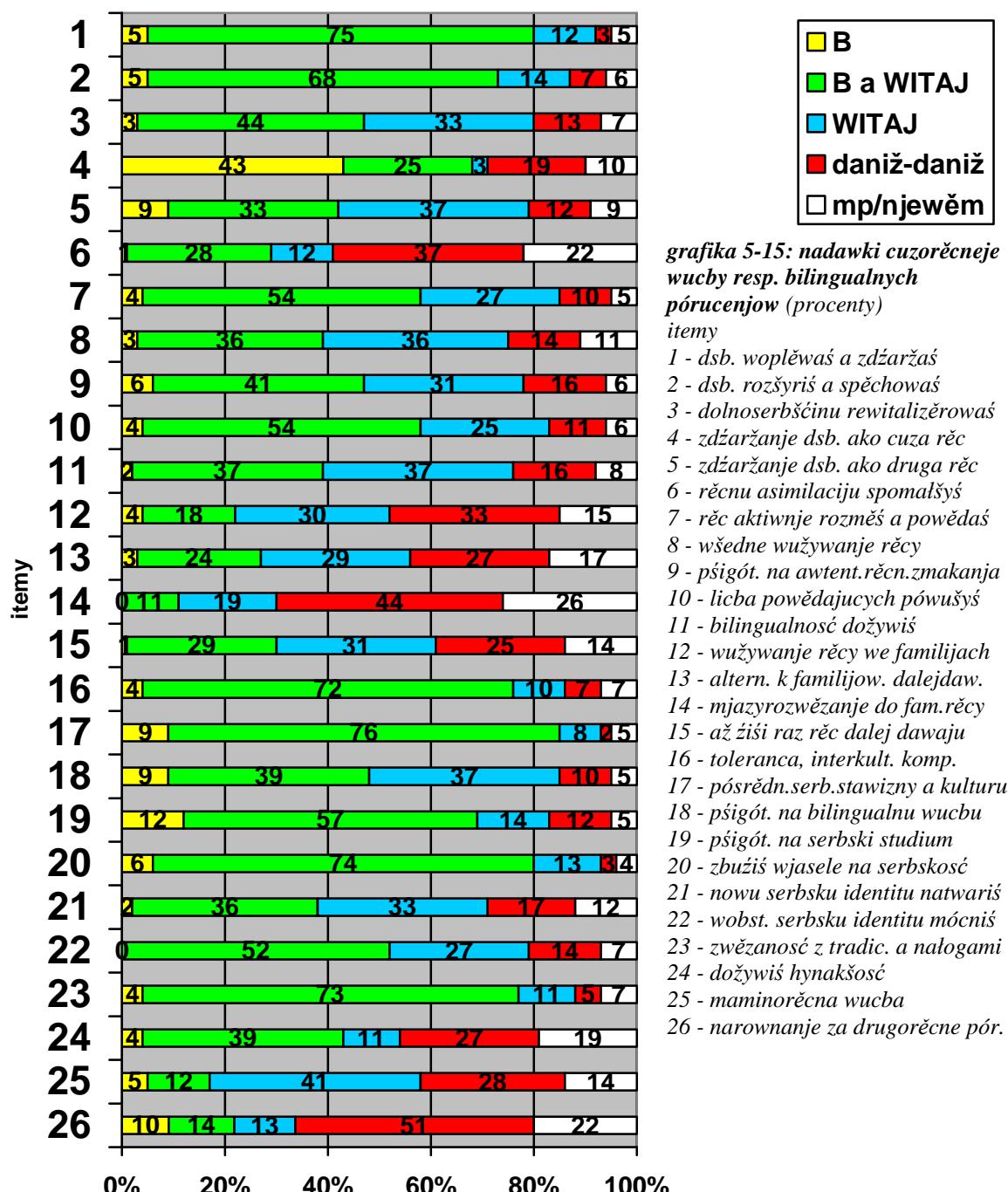

grafika 5-14: aktiwnye dalejdawanje dolnoserbščiny (procenty, mimopówol. - mimopówołański)

5.5.3 nadawki programa WITAJ/bilingualneje wucby a cuzorěcneje wucby

W literaturje jo wjele pišone wó nadawkach cuzorěcneje a bilingualneje wucby resp. projekta WITAJ. Dla togo jo něnto pšašanje, lěc akterki a aktery to teke tak wiže. W ramiku togo

napšašnika njejo móžno bylo, wjelgin do detaila hyś. Jo južo wjelgin kompaktny był. To groni teke, až njamóžomy diferencērowaś pí wótegronach mjazy „Witaj“ pśedšulskego wobłuka a „WITAJ“ šulskego wobłuka. Z tym někotare wótegrona žiwne su, gaž jano pśed šulskeju situaciju (pšírownany z cuzorčcneju wucbu na pšikląd) interpretērujomy. Grafika 5-15 pokazujo powšykne wusłedki wótrězka „WITAJ a cuzorčne pórucenja“.

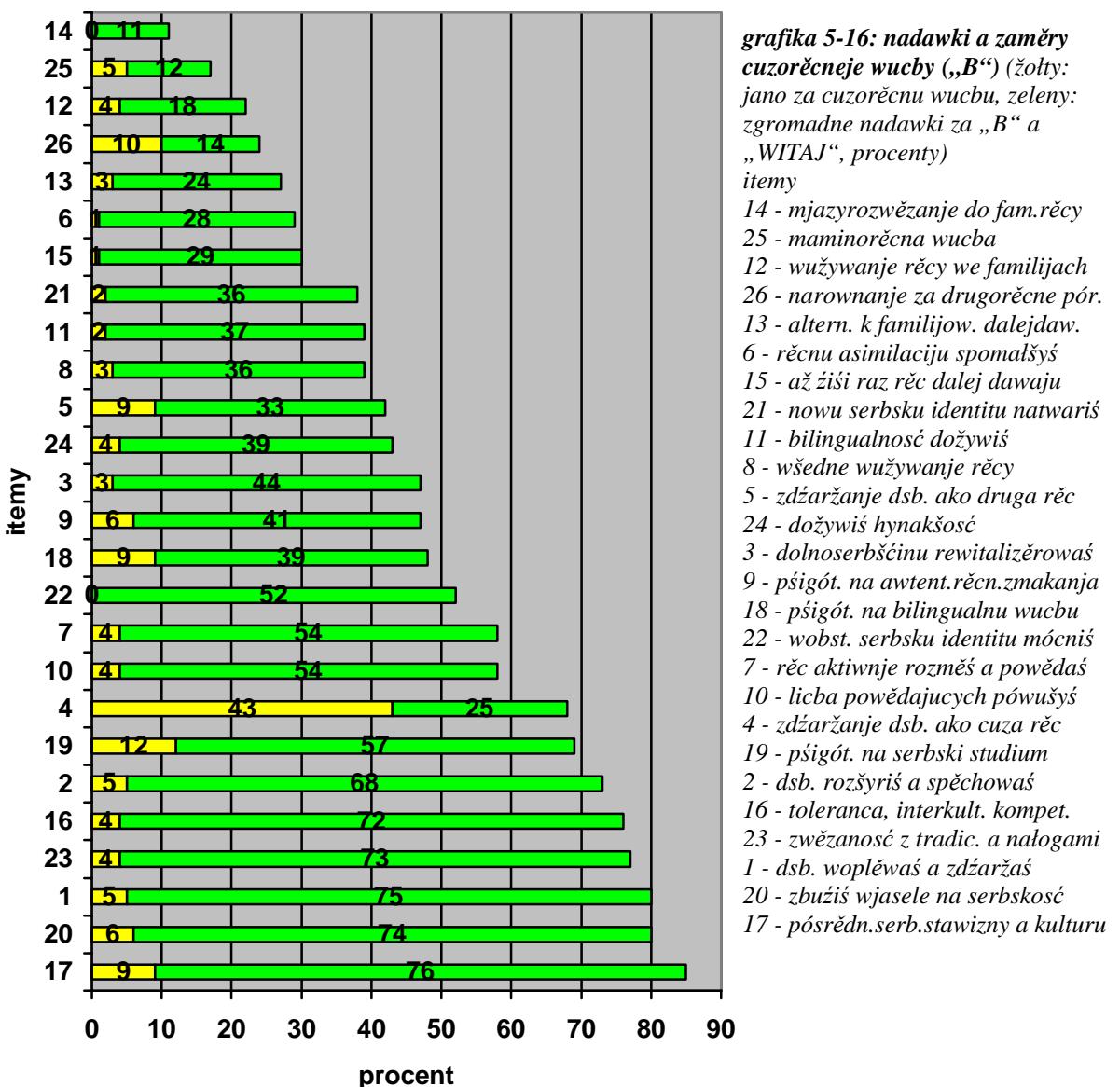

grafika 5-15: nadawki cuzorčcneje wucby resp. bilingualnych pórucenjow (procenty)

itemy

- 1 - dsb. woplěwaś a zdžaržaś
- 2 - dsb. rozšyriš a spěchowaś
- 3 - dolnoserbščinu rewitalizērowaś
- 4 - zdžaržanje dsb. ako cuza rěc
- 5 - zdžaržanje dsb. ako druga rěc
- 6 - rěčnu asimilaciju spomašyś
- 7 - rěč aktiwnje rozměš a powědaś
- 8 - wšedne wužywanje rěcy
- 9 - pšigót. na awtent.rěcn.zmakanja
- 10 - licba powědajucych pówušyś
- 11 - bilingualnosć dožywiś
- 12 - wužywanje rěcy we familijach
- 13 - altern. k familijow. dalejdać
- 14 - mjazyrozvězanje do fam.rěcy
- 15 - až źiši raz rěc dalej dawaju
- 16 - toleranca, interkult. komp.
- 17 - pósředn.serb.stawizny a kulturu
- 18 - pšigót. na bilingualnu wucbu
- 19 - pšigót. na serbski studium
- 20 - zbužiš wjasele na serbskość
- 21 - nowu serbsku identitu natwariś
- 22 - wobst. serbsku identitu móćniś
- 23 - zwězanosć z tradic. a nalogami
- 24 - dožywiš hynakšosć
- 25 - maminorěcna wucba
- 26 - narownanje za drugorěcne pór.

Grafika 5-16 pokazuju žel wuslědkow za cuzorčenu wucbu. A how musymy jasne groniś, až cuzorčna wucba njama žedne eksklusiwne nadawki (žolty).

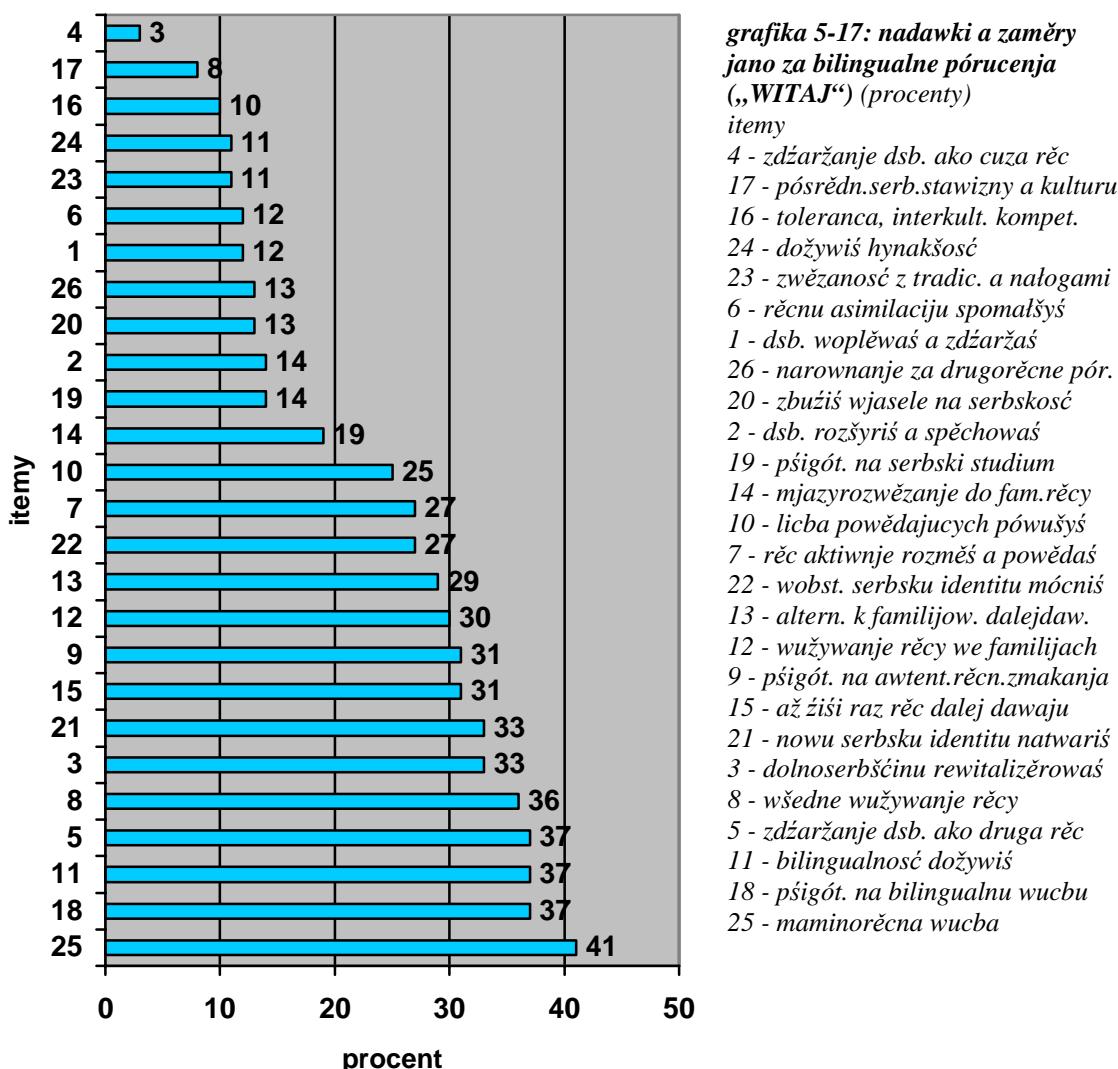

Jano jaden raz se pokazujo jasne: 43 procentow měni, až zdžaržanje dolnoserbščiny ako cuza rěc by nadawk jano za cuzorčnu wucbu bylo (item 4). Ako pšigótowanje na serbski studium (item 19) pšederijo nanejmjenjej marku žaseś procentow. Gaž wzejomy k tomu hyšci nadawki, kenž cuzorčna a bilingualna wucba zgromadnje matej, pón hynac wuglěda.

Glědamy na kupku itemow pód 33 procentami, pón namakajomy tam jasne někotare rewitalizaciske nadawki (itemy 6, 12, 13, 14, 15). Cuzorčna wucba, w tom wobłuku žedne nadawki njama. Zajmnje jo, až teke spomašyš rěcu asimilacijs (item 6) njejo wiżone ako nadawk serbskeje wucby. Teke jasne jo widobnje, až njejo wucba serbskeje mamineje rěcy (item 25). W srježnem pólú z mjenjej ako 50 procentami namakajomy hyšci raz eksplisitnje, až rewitalizěrowaš dolnoserbščinu (item 3) jano 47 procentow ako nadawk za cuzorčnu

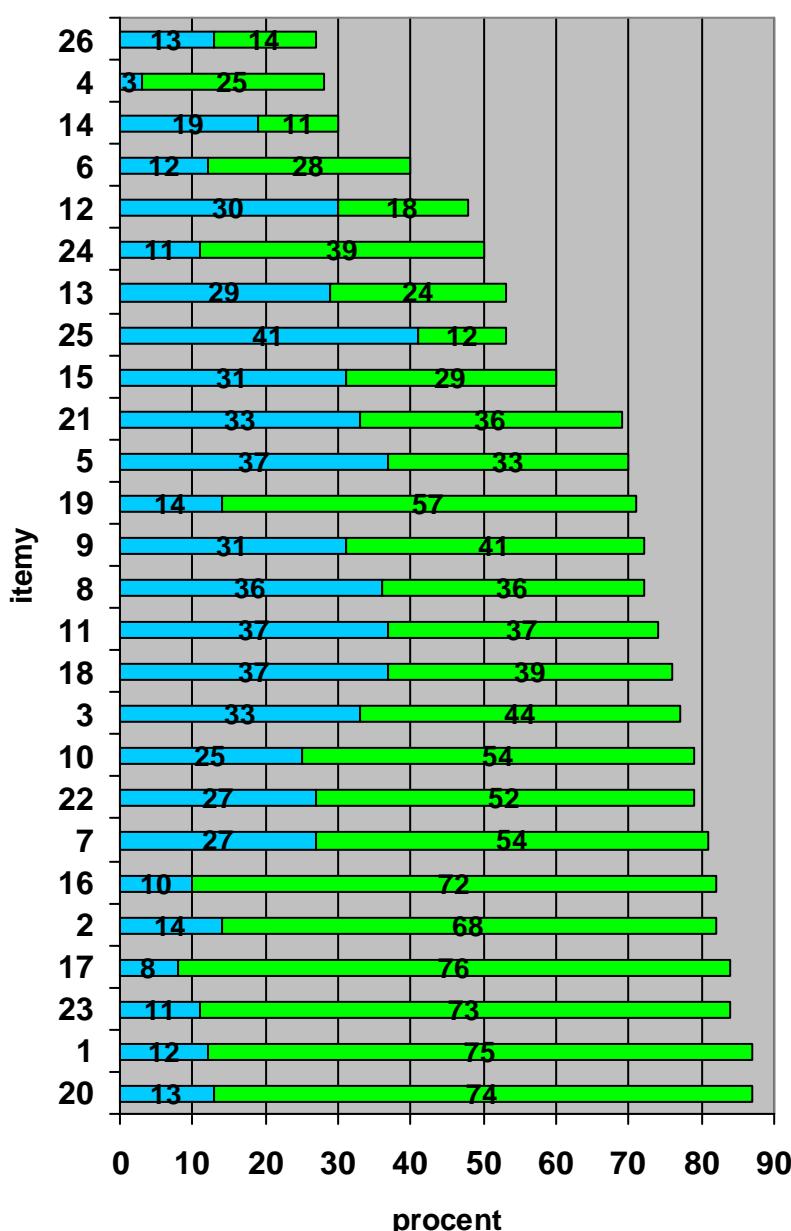
wucbu wiži. Zajmnje jo, až w tej kupce nadawka stej, kenž eksplisitnje w ramikowych planach stojtej: wšedne wužywanje rěcy (item 8, 39%) a pšigótowaś na awtentiske rěcne zmakanja (item 9, 47%). Teke potencielne pódpěrowańske funkcije za bilingualnu wucbu (itema 5, 47%, 18, 48%) njedojsipi granicu 50 procentow. Druge typiske zaměry ako aktiwe powědanje (item 7, 58%) abo ako - južo ako ekskluziwnej domenje psédstajonej - zdžaržanje dolnoserbščiny ako cuza rěc (68%) a pšigótowanje na serbski studium (69%) njejstej w nejwušej kategoriji. Tam jo pěš itemow, kenž jo dojšpiło wěcej ako 75 procentow: Pómjeňsy psédsudki, wuwijaś tolerancu a interkulturelnu kompetencu (item 16, 76%), spěchowaś zwězanosć z tradicijami a nałogami (item 23, 77%), dolnoserbščinu woplěwaś a zdžaržaś (item 1, 80% - z tym ma na kóncu rewitalizaciski nadawk), zbužiś wjasele na serbskosć (item 20, 80%) a nejwažnjejšy nadawk cuzorěcneje wucby pósředniś serbske stawizny a kulturu (item 17, 85%). Wótcakowańske struktury zawěscé hynac su, ako ramikowe plany ako głowne nadawki formulěruju. A teke jasnejo, až cuzorěcna wucba wót wida napšašowanych jano zgromadnje z bilingualnymi pórucenjami funkcije ma. How se pokažo pšichodne žělowe pôlo, dokulaž cuzorěcna wucba zakład za serbščinu w regionach jo, žož žedne bilingualne pórucenja njejsu.

Nježli až glědamy hyšći raz na zgromadne nadawki cuzorěcnych a bilingualnych pórucenjow, analyzěrujomy eksklusiwnie nadawki bilingualnych pórucenjow (žíšownje, horty, šule). Grafika 5-17 to pokazujo. How wjeli wěcej eksklusiwnie nadawki wiže ako pla cuzorěcneje wucby. Ale teke how wšykne nadawki abo zaměry wóstanu pód 50 procentami. Kategorie laže relatiwnje blisko, pši 25 procentach jo skok. Eksplisitny nadawk dolnoserbščinu rewitalizěrowaś jano pšež WITAJ wiži tšešina (item 3), rowno ako natwariš nowu serbsku identitu (item 21). Wšedne rěcne wužywanje jano pitšku wušeji lažy (item 8, 36%). Až pšigótowanje na bilingualnu wucbu (item 18, 37%) how přezy se pokažo móžomy rozměš, gaž glědamy na pšedšulski wobłuk projekta WITAJ, abo snaž teke na granicu mjazy primarnym a sekundarnym schójzeńkom w šulach. Główny ekskluziwny nadawk jo maminorěcna wucba byś (item 25, 41%).

Teke gaž njejo dawno tak mócnje widobnje ako pla cuzorčeje wucby - ale niske gódnaty ekskluziwnych domenow teke za bilingualne pórucenja pokazuju, až jano zgromadnje ze serbščinu WITAJ swóje nadawki a zaměry mózo dojšpiš. Grafika 5-18 pokazujo nadawki a zaměry bilingualnych kublańskich pórucenjow, gaž aděrujomý gódnaty ekskluziwnych a zgromadnych nadawkow. Z tym itemy se hyšći raz nowo rěduju. Něnto wětšyna kategorijow wjelgin blisko jo a z tym ako specifiske indikatory mało wugroniwosći ma. Ale celo jasne tsi kategorie wen padnu: narownanje byś za druge cuzorče pórucenja (item 26, 27%), zdžaržaś dolnoserbščinu ako cuzu rěc (item 4, 28%) a mjazyrozwězane byś až do casa, gaž dolnoserbščina zasej familijowa rěc jo (item 14, 30%). Jo zajmnje, dokulaž teke pšiducej dva itema - kótarejž teke pód 50 procentami wóstanjotej - stej rewitalizaciskej itema: rěcnu asimilaciju spomałšyś (item 6, 40%) a wužyanje rěcy we familijach ako zaměr bilingualnych pórucenjow (item 12, 48%). Mjazy itemoma 15 (60%) a 21 (69%) jo hyšći raz kšac. To groni, až wšykne itemy wót 21 gŕej se jano tak graduelnje změnju, až mózomy

ako jadnu kupku wižeš. Teke gaž w tej kupce typiske rewitalizaciske itemy su ako wšedne rěcne wužywanje (item 8, 72%), dolnoserbšćinu rewitalizěrowaś (item 3, 77%), licbu powědajucych pówušyś (item 10, 79%), dolnoserbšćinu rozšyriš a spěchowaś (item 2, 82%) abo dolnoserbšćinu woplěwaś a zdźaržaś (item 1, 87%), móžomy teke wižeš, až druge rewitalizaciske srědki w slěznej kupce wóstanu: 14, 6 a 12 smy južo wiželi. Ale teke alternatiwa za familijowe dalejdawanje byś (item 13, 53%), maminorěcna wucba byś (item 25, główny ekskluziwny item, 53%) a zaměr, až žiši raz rěc swójim žišam dalej daju (item 15, 60%) slabje wóstanu. To groni, až jano mało wěcej ako 50 procentow luži měni, aby nadawk za bilingualne pórucenja był.

grafika 5-18: nadawki a zaměry bilingualnych pórucenjow

(„WITAJ“) (módry: jano za

„WITAJ“, zeleny: zgromadne

nadawki za „WITAJ“ a „B“,

procenty)

itemy

26 - narownanje za drugorěcne pór.

4 - zdźaržanje dsb. ako cuza rěc

14 - mjazyrozvězanje do fam.rěcy

6 - rěcnu asimilaciјu spomalšyś

12 - wužywanje rěcy we familjach

24 - dožywiš hynakšość

13 - altern. k familijow. dalejdaw.

25 - maminorěcna wucba

15 - až žiši raz rěc dalej dawaju

21 - nowu serbsku identitu natwariš

5 - zdźaržanje dsb. ako druga rěc

19 - pšigót. na serbski studium

9 - pšigót. na awtent.rěcn.zmakanja

8 - wšedne wužywanje rěcy

11 - bilingualnosć dožywiš

18 - pšigót. na bilingualnu wucbu

3 - dolnoserbšćinu rewitalizěrowaś

10 - licba powědajucych pówušyś

22 - wobst. serbsku identitu mōčniš

7 - rěc aktiwnje rozměš a powědaś

16 - toleranca, interkult. kompet.

2 - dsb. rozšyriš a spěchowaś

17 - pósředn.serb.stawizny a kulturu

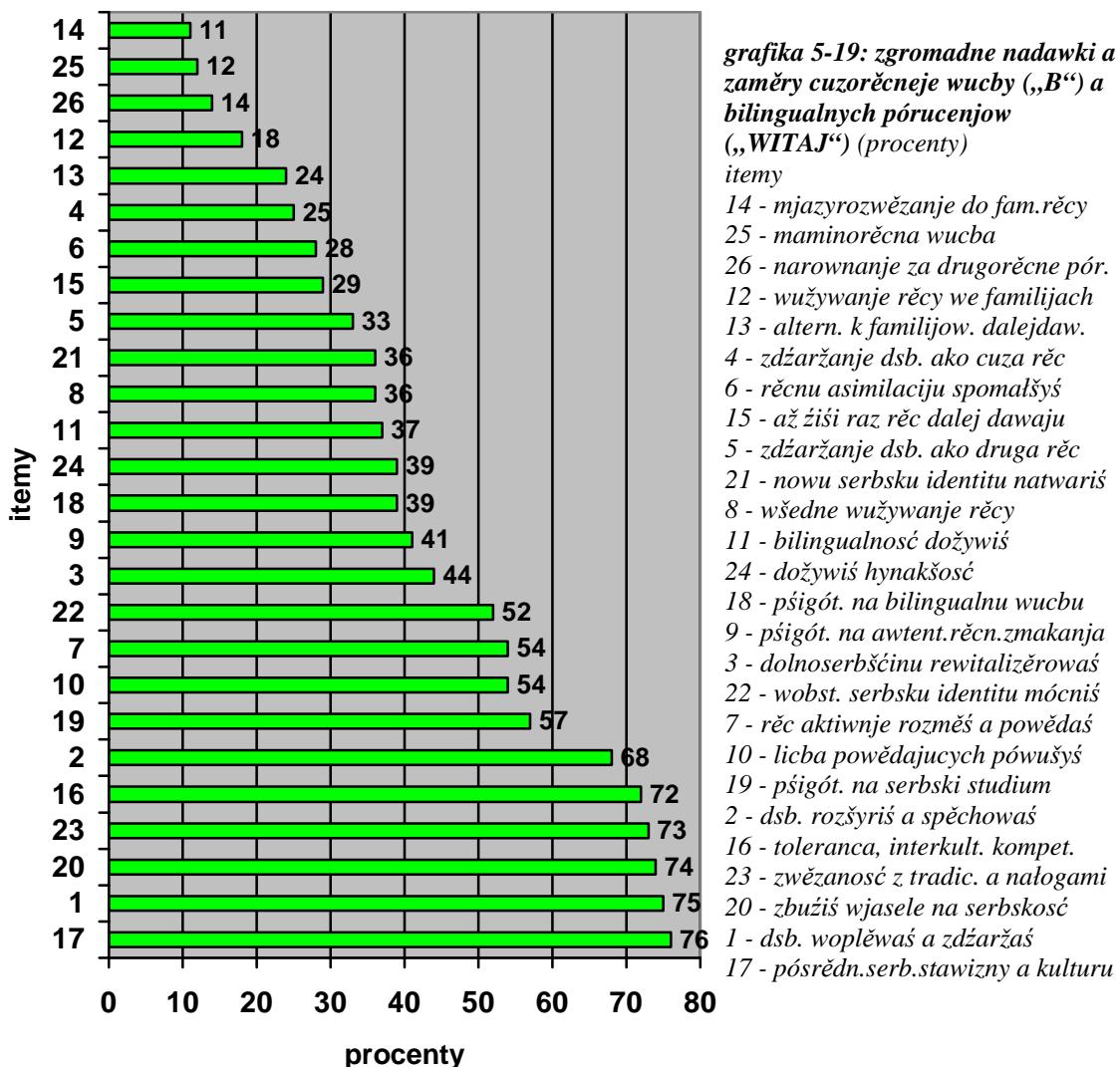
23 - zwězanosć z tradic. a nalogami

1 - dsb. woplěwaś a zdźaržaś

20 - zbužiš wjasele na serbskosć

Gaž wižimi, až czorěcna wucba a bilingualne pórucenja maju tak wjele zgromadnych nadawkow, njejo wjelike pšechnatanje, až nejwuše procentowe gódnaty samske itemy

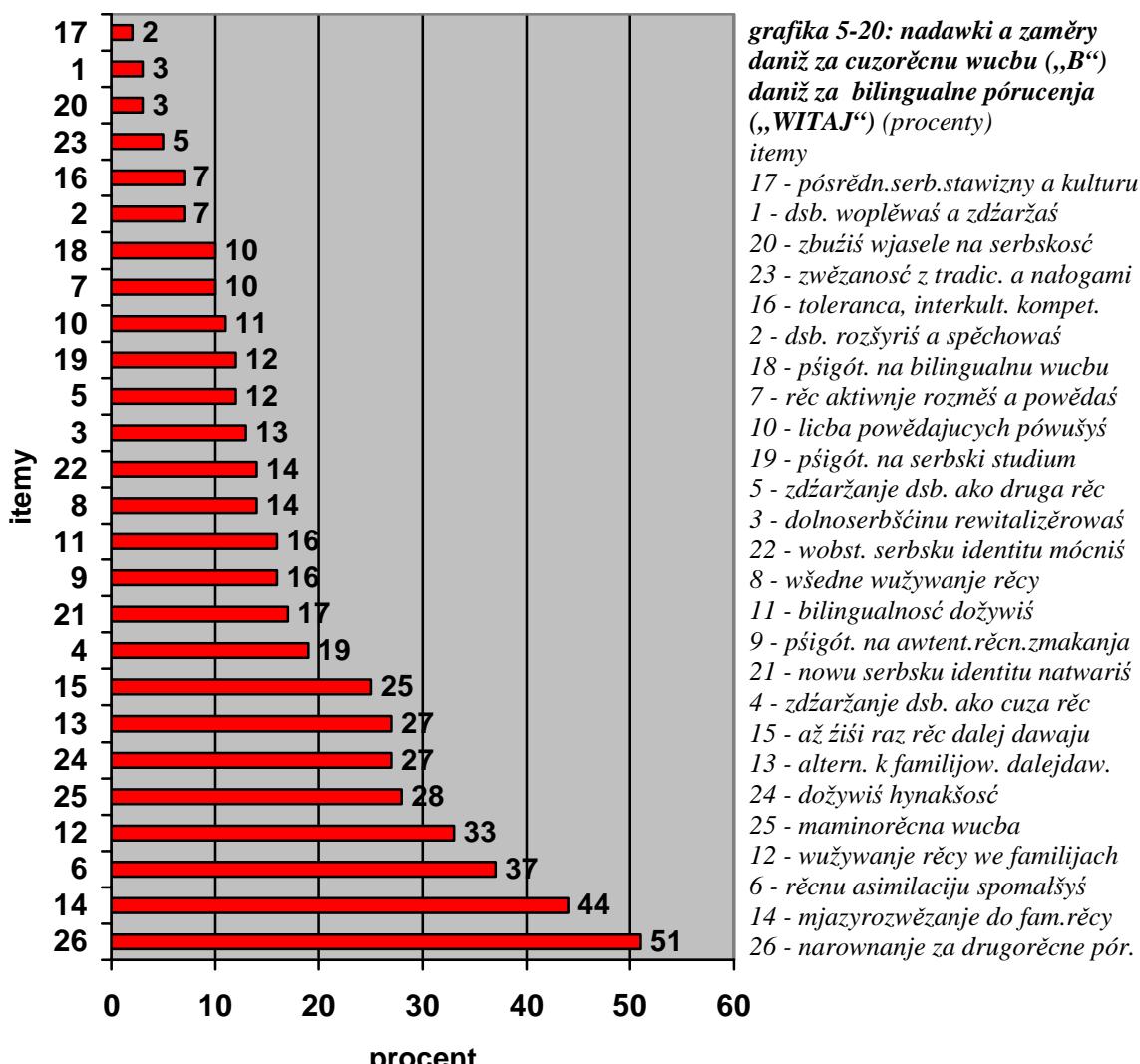
dojšpiju: Teke, gaž rěd hynac jo - šesć itemow jo wurědna kupka. To su pómjeňsy pśedsudki, wuwijaš tolerancu a interkulturelne kompetence (item 16), dolnoserbščinu rozšyriš a spěchowaš (item 2), pósřdniš serbske stawizny a kulturu (item 17), spěchowaš zwězanosc z tradicijami a nałogami (item 23), dolnoserbščinu woplěwaš a zdžaržaš (item 1) a zbužiš wjasele na serbskosc (item 20). Pśed teju slězynu glědamy něnto na zgromadne nadawki resp. zaměry czuorecneje wucby a bilingulanych pórucenjow. Procentowe gódnuty pokazujo grafika 5-19.

Ako předne wižimy spomnjetu kupku z nejwušymi gódnotami. A how su teke jasne wótgranicowane z wěcej ako 68 procentami, to groni teke wěcej ako dwě tšešinje. Gaž wižimy, až widobnje napšašowane wótcakuju, až wobej formje serbskego kublaństwa zgromadnje žělatej, pón tych šesć itemow jo zaměrowy konsens. Druga kupka su styri itemy, kenž hyšći wěcej ako 50 procentow maju - k tomu licytej teke licba powědajucych pówušyš (item 10) a rěc aktiwnje rozměš a powědaš (item 7). Itema, kótorejž direktnje zwězanej ze

serbskeju identitu stej, njejstę daloko přezy: wobstojece identity móčniš (item 22) ma 52 a nowe identity natwariš (item 21) jano 36 procentow. Widobnje za to kubłaństwo njejo głównje zagronite.⁵³⁸ Jo teke tak, až wšykne druge rewitalizaciske aspekty slězy su: itemy 14, 12, 13, 6, 15, 8 a teke 3 njedojsipu 50 procentow. To groni, až snaź žeden nadawk za kubłaństwo jo, lěcrownož cesto oficialnje gronje? Na drugem boce móžomy teke stabilny rěd rewitalizaciskich faktorow wižeś, wšo jadno, lěc ako zgromadny nadawk abo za bilingualnu abo czoręcnu wucbu: (1) rěc zdžaržaś a woplěwas (item1), (2) rěc rozšyriś a spěchowaś (item 2), (3) rěc aktiwnje rozměś a powědaś (item 7), (4) licby powědajucych pówušyś (item 10), (5) rěc rewitalizěrowaś (item 3), (6) wšedne wužywane (item 8) a (7) až źiši raz rěc dalej dawaju na swóje źiši (item 15). Zbytne rewitalizaciske itemy (12, 13, 14, 6) kóćnca kupka su.

Glědamy raz na wuslědki, žo wósoby su gronili, až žedne nadawki daniž bilingualnych pórucenjow daniž czoręcneje wucby su. Pokazujo grafika 5-20.

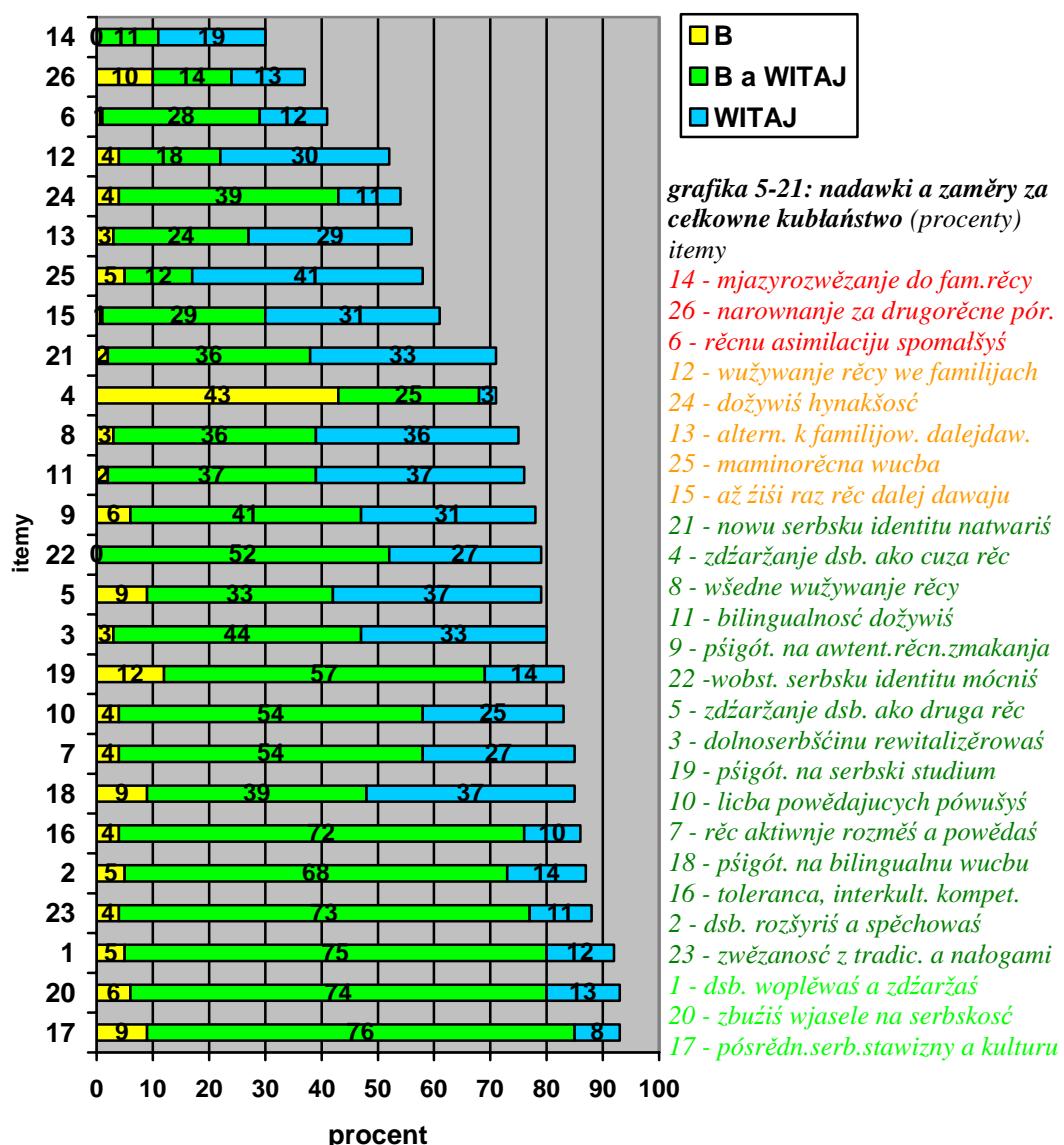

⁵³⁸ Jo zajmnje, gaž glědamy na šulu ako socializaciska instanca. Snaź njejo wšednje prezentnje.

Korespondērujuce z pozicijami pro nadawkam, teke wugrona eksplikitnje napšešiwo nadawkam su. Šesć tam mócnjejšych kategorijow něnto how nejslabše jo. Ale teke widobnje jo, až gódnaty powšyknje mjeňše su. Wugroni, až njejo wjele wósobow měniło, aby nadawki daniž za WITAJ daniž za cuzorčnu wucbu byli. Jadnučki item jo 26 „narownanje byś, za njeeksistērujuce pórucenje drugich cuzych rěcow“. Ale to pó wopšimjeśach pitšku zwenka konkurence jo.

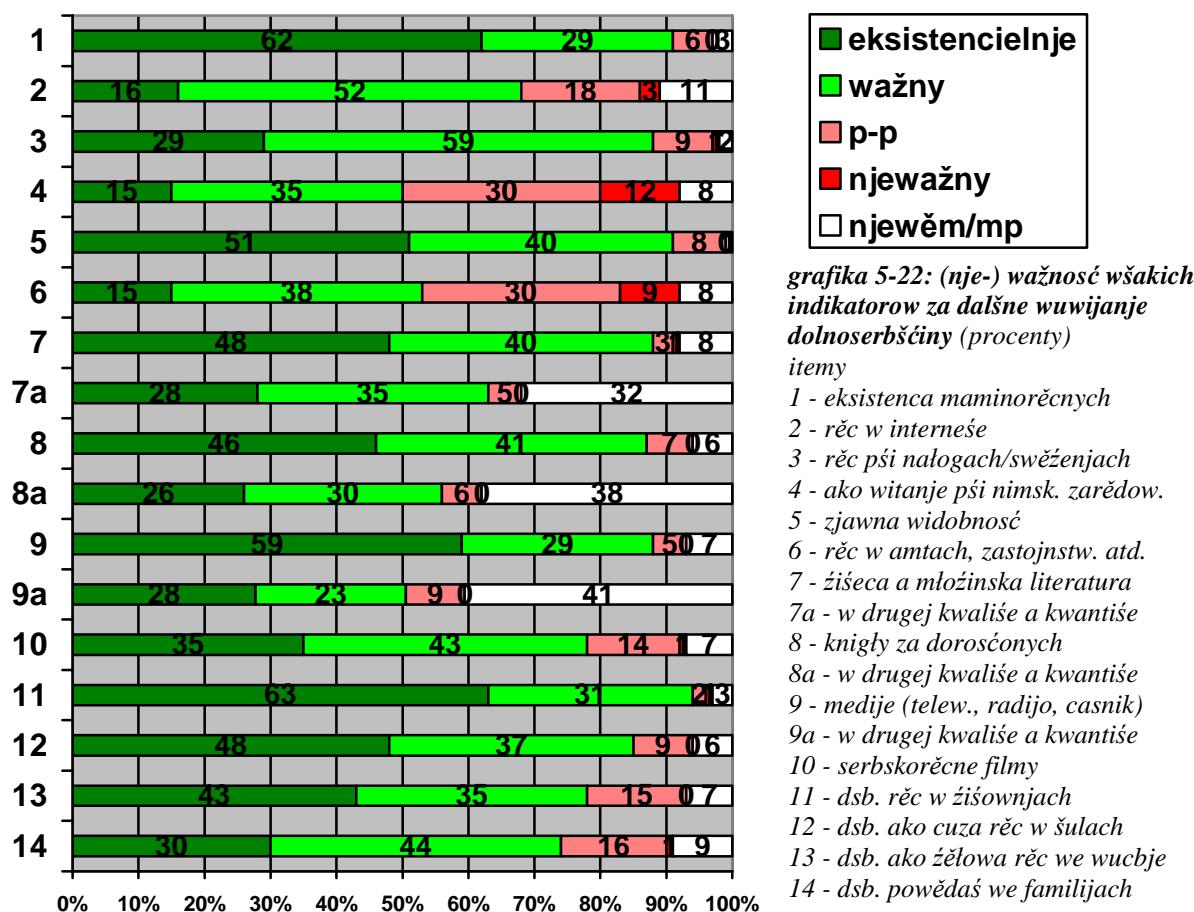
Gaž aděrujomy hyšći raz wócakowanja na cuzorčnu wucbu, bilingualne pórucenja a na wobej, dostanjomy powšykne wócakowanja na kublaństwo w někakej formje. Wuslědk pokazujo grafika 5-21. Dostanjomy zasej kupku pód 50 procentami, kupku do někak 60 procentow, wjeliku kupku, žož itemy blisko laže a tsi itemy nad 90 procentami. Rewitalizaciske itemy tendencielnje slědk laže, teke gaž rěc rewitalizérowaś a licbu powědajucych pówušyś w srježnem pólū stej. Rěcnu asimilaciju spomałšyś za jano 41 procentow nadawk kublaństwa jo. Pópšawem žiwna wěc, gaž druge itemy dalej přezy su a nanejmjenjej indirektnje dej nadawk abo efekt měś, to cinyś.

Weto musymy groniś, až wótglědajuce wót relatiwnych datow w kupce sam, písamem wšykne itemy z wida napšašonych nadawki abo zaměry kublaństwa su.

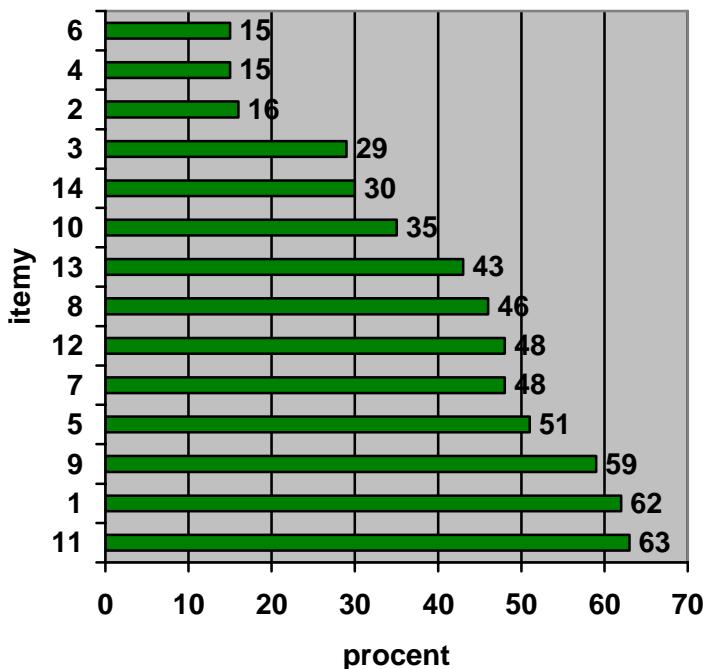
5.5.4 perspektivi za dolnoserbšćinu

Z prđnym pšašnim togo wótržka jo se pšašalo, kótare aspekty za dalšne wuwijanje wažne su. Orienterojo se na rěcnych domenach a teke poměrnje mjazy priwatnym žywjenim a kublańskim wobłukom. Powšykne wótegrona pokazujo grafika 5-22. Jo ned widobne, až jano mało wěcow ako njeważne wiżone jo. Jano pši tých itemach explicitne někotare luže gronje, aby njeważne byli: ako symboliske witanje pši howac nimskich zarědowanjach (item 4, 12%), w zastojnstwem wobłuku (item 6, 9%) a w interneše (item 2, 3%). Ale teke tam to njejo wjeliki póżél. Dla togo jo notne na wobłuka eksistencielnych a wažnych itemow hyšći raz dokradnej glědaś. Do togo hyšći informacija, až 14 lichych dalšnych wótegronow jo se sformulerovalo. K tomu dajo w jadnotliwem paże póżdzej wěcej.

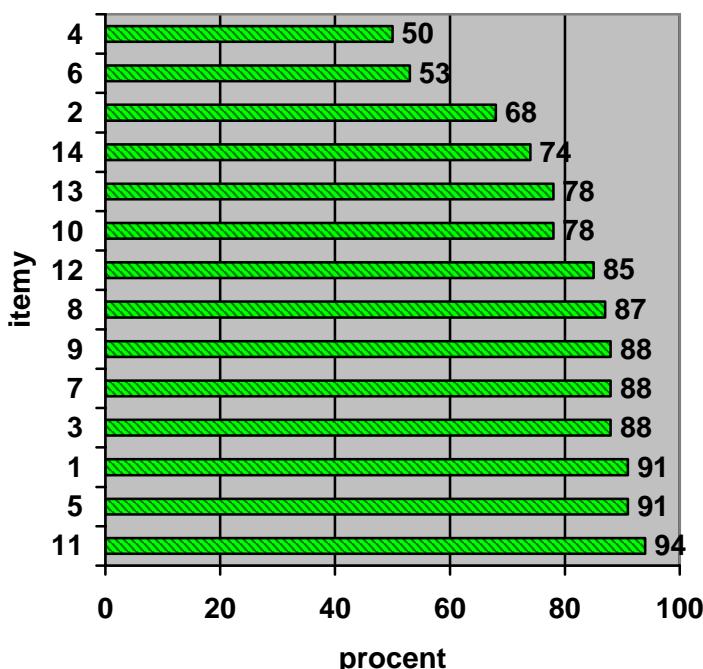
Ako gronjone jo tendenca, aby wšykne wěcy ważne byli. Na eksistencielnym pólum móžomu styri kupki identificerowaś, ako grafika 5-23 pokazujo. Mjenej ako 20 procentow myslí, aby rěc w zastojnsthach, ako symboliske witanje abo w interneše eksistencielna była. Korespondērujo z eksplícitnymi wugronami, až njeważne su. Druga kupka až do mjenej ako 40 procentow pokažo, až wužwanje pši nałogach (item 3, 30%) a powědanje we familijach (item 14, 30%) teke ako tak eksistencielne njejstej wiżonej. Familijowy wobłuk jo pšechwatanje pšed rewitalizacisko-teroretiskeju slězynu ale snaź teke znamje za to, až glědajucy na aktualny staw, wjele njamóžo se pšedstajiš aby móžno bylo dojšpiš. Tšeša kupka wóstanjo pód 50 procentami. Tam šulski wobłuk nutši jo (item 13, 43%, item 12, 48%). Žělowa rěc, to groni bilingualna wucba, how mjenej ważna jo, ako czuorčna wucba. W nejwušej kupce z wěcej ako 50 procentami jaden item slědk wóstanjo, tak jo pôpšawem móžno do nišeje kupki rědowaś: zjawna widobnosć rěcy (item 5, 51%). Druge tsi itemy wokoło 60 procentow maju. Su (1) medialny wobłuk (item 9, 59%), (2) eksistence maminorčnych (item 1, 62%) a na prědnem městnje (3) dolnoserbšćina w žišownjach (item 11, 63%). Pšešiwnosć mjazy wóznamom maminorčnych a powědanim we familijach

móżomy snaź pózdzej wugódaś. K medialnemu wobłukoju móžomy hyšći groniś, až wugódnošenje itemow 7a, 8a a 9a pokazujo, až pšecej wěcej ako 50 procentow měni, aby kwalitatiwne a/abo kwantitatiwne pólěpšenja notne byli.

grafik 5-23: eksistencielne notnosci za dalne wuwijanje dolnoserbskiny (procenty)
itemy
6 - rěc w amtach, zastojnsth. atd.
4 - ako witanje pši nimsk. zarědow.
2 - rěc w interneše
3 - rěc pši nalogach/swěženjach
14 - dsb. powědaś we familijach
10 - serbskorěčne filmy
13 - dsb. ako žělowa rěc we wuchje
8 - knigły za dorosćonych
12 - dsb. ako cuza rěc w šulach
7 - žišeca a młožinska literatura
5 - zjawna widobnosć
9 - medije (telew., radijo, casnik)
1 - eksistence maminorěčnych
11 - dsb. rěc w žišownjach

Wzejomy něnto kategorije eksistencielnych a ważnych indikatorow dogromadu, móžomy wižeś, co z boka napšašowanych „ważne“ za dalne wuwijanie dolnoserbskiny jo. Wobraz jo pitšku hynac, ako grafika 5-24 pokazujo.

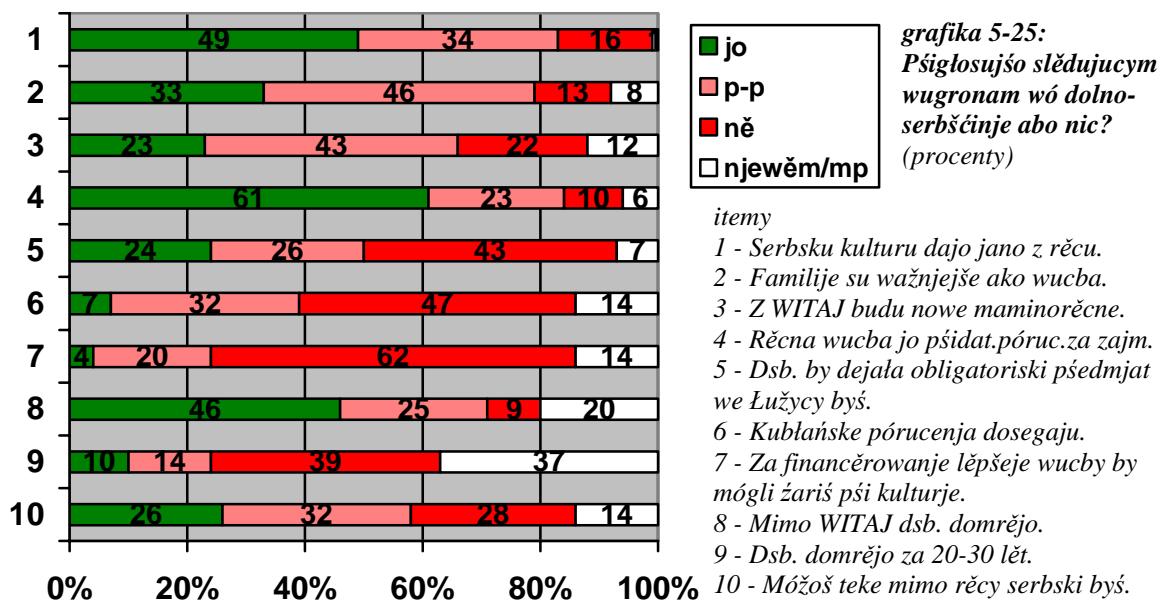

grafika 5-24: ważne dypki za dalne wuwijanie dolnoserbskiny (eksistencielne + ważne, procenty)
itemy
4 - ako witanje pši nimsk. zarědow.
6 - rěc w amtach, zastojnsth. atd.
2 - rěc w interneše
14 - dsb. powědaś we familijach
13 - dsb. ako žělowa rěc we wuchje
10 - serbskorěčne filmy
12 - dsb. ako cuza rěc w šulach
8 - knigły za dorosćonych
9 - medije (telew., radijo, casnik)
7 - žišeca a młožinska literatura
3 - rěc pši nalogach/swěženjach
1 - eksistence maminorěčnych
5 - zjawna widobnosć
11 - dsb. rěc w žišownjach

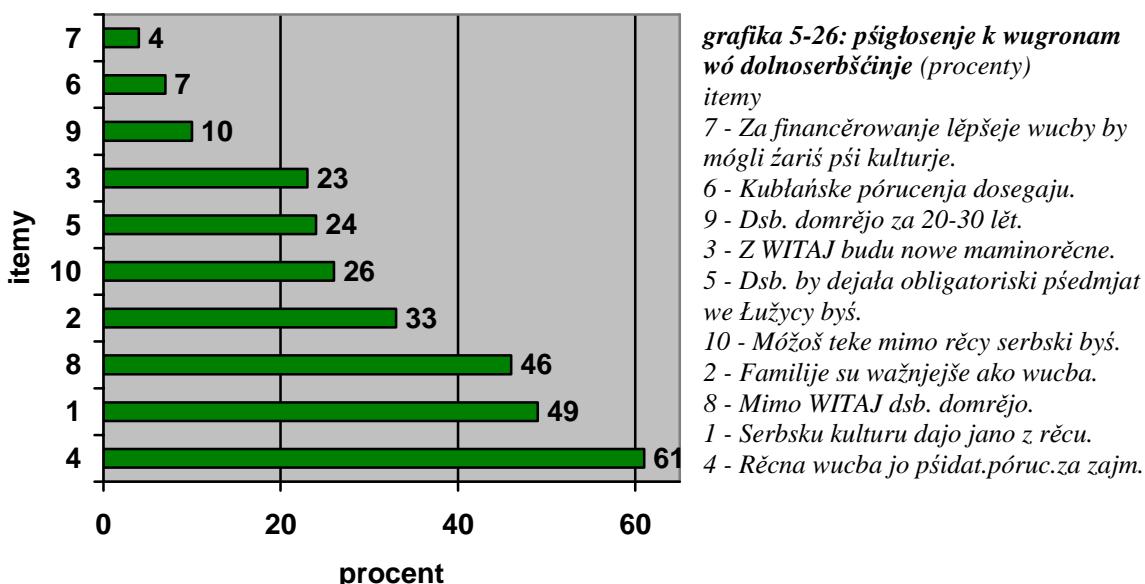
Itemy laže wjelgin bliżej. To wobškušijo tendenca, aby wšykne wěcy ako wažne interpretērowane byli a písamem njejsu priorizērowane. Dwa itema jasne slězy wóstanjotej (ale weto 50 procentow a wěcej stej dojšpiłej): symboliske witanje (50%) a zastojnswowy wobłuk (53%). Internetna domena z 68 procentami teke słaba wóstanjo. A pón južo familialowa rěc pšízo (item 14, 74%) a wóstanjo pší gódnoše ako w eksistencielnej kupce. Ale přezy dajo změny: Rěcne wužywane pší nałogach (item 3, 88%) stoj jasne dalej přezy, na samskem niwowje ako medije (item 9) a žišeca resp. młožińska literatura (item 7). Zjawna widobnosć (item 5) jo pitšku mócnjejša a něnto na samskej rowninje z eksistencu maminorěcnych (item 1, 91%). A Nejwažnjejša wěc wóstanjo rěcna prezencnosć w žišownjach (item 11, 94%).

Ako facit móžomy groniś, až wšykne wěcy za 50 procentow a wěcej wažne su za dalšne wuwanje. W (aktualnje skerjej symboliskem) zjawnem wobłuku ma widobnosć prioritu, wužywane w amtach atd. jasne nic. Maminorěcne su wjelgin wažne, powědanje we familialach za to ale widobnje njejo ako tak notne naglědane. W kublańskem wobłuku cuza rěc pitšku wažnjejša ako žělowa rěc jo (wobej ale wěcej ako 75% dojšpijotej) a jasnu prioritu ma institucija žišownja - w kublańskem wobłuku a powšyknje.

Zaměr slědnego wótrězka jo někotare konkretne wócakowanja k pšichože dolnoserbščiny wuslěžiš a rownocasne kontrolne pšašanja integrerowaś. Jo teke tak konstruěrowany, až „negatiwne“ pšašanja pódla su, a njejo pšecej na samskem městnje kšick za pozitiwne wótegrono był. Grafika 5-25 pokazujo wuslědki. Tsi wugrona maju nejwětšy potencial za njewěstosć: Wěcej ako tšešina njejo se pozicionerowało k pšašanju, lěc dolnoserbščina wumrějo w pšiducych 20-30 lět (item 9), a pší pšašanjoma, lěc familije wažnjejše su ako wucba (item 2) a lěc z WITAJ nowe maminorěcne budu (item 3) kategorija „póspoł-póspoł“ ma tak wjele ako pšiglosowanje a wótpokazanje dogromadu.

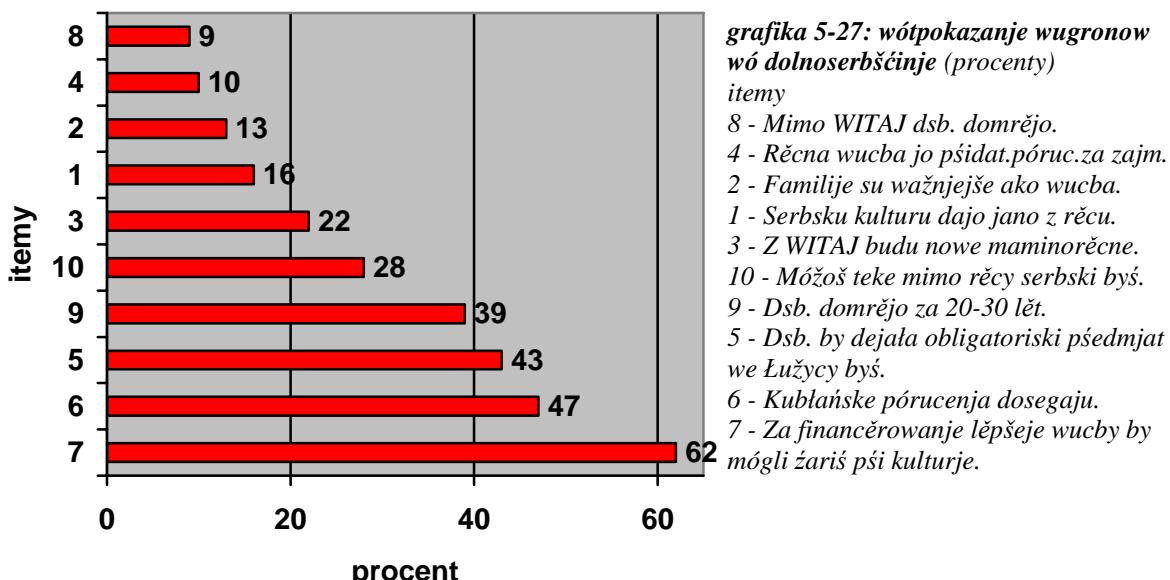

Grafika 5-26 pokazujo eksplisitne pſiglosowanje k wugronam. Jano jadno wugrono dostanjo wěcej ako 50 procentow jasnego pſiglosowanja: až rěcna wucba pšídatne pórucenje za zajmowanych jo (item 4, 61%). Pſisamem połojca pſiglosuju, až serbsku kulturu jano z rěcu dajo (item 1, 49%) a až mimo WITAJ dolnoserbščina domréjo (item 8, 46%). Žaseš procentow wóčakujo, až dolnoserbščina domréjo za pšíduce 20-30 lět (item 9), gaž licymy „póspoł-póspoł“-wótegrona k tomu, 24 procentow.

Grafika 5-27 něnto pokazujo hynac wokoło eksplisitne wótpokazanje. Teke how jadno wótegrono wěcej ako 50 procentow wótpokazuju: Za finančerowanje lěpšych serbskorēcnych wucbnych pórucenjow 62 procentow njoco pši kulturelnych pórucenjach žariš (item 7).

Písamem połojca pak teke wótpokažo wugrono, aby kublańske pórucenja dosegali (item 6, 47%).

5.5.5 dalšne wugódnošenja

Pši wugódnošenju pšašanjow někotare nejpjerwjej raz njekonsistente pozicije su se pokazali. Resp. su jadnotliwe itemy z wida rewitalizaciskich teorijow mjenjej zmysłapołne. Aby je hyšći raz wujasnili, how jadnotliwe faktory budu z drugimi pšez kšicowe tabele wugódnośone (w absolutnych licbach).⁵³⁹

rěc a kultura

Cesto diskutērowane pšašanje jo, lěc móžno jo, serbsku kulturu (a indirektnje z tym teke

identitu) mimo rěcy žaržaš. Widobnje w Dolnej Łužycy južo wjele swoje serbske identity se tak žywi. A cesto jo pozicija, aby nałogi a tradicije njebyli wobgrozone, jano rěc problem jo. Tabela 5-2 pokazujo prědne wótegrona. Stoprocentiski

konsekwentnje jo jano 33 wótegroniło (zeleny). A kupka tych, kenž myslé, až rěc jano z kulturu dajo, tak interpretērowane dwójcraz tak wjeliki jo, ako druga. Kupka, kenž pódprěrujo pozicije za serbsku kulturu resp. identitu mimo rěcy pak teke njejo njerelevantna. Njekonsistentnje jo 19 wótegroniło: Pak su měnili, až kultura mimo rěcy njejo móžno, ale serbski móžoš bžež njeje byš (8), pak su wótegronili, až kulturu dajo jano z rěcu, ale móžoš

⁵³⁹ Z konteksta bužo jasne, až njejo móžno licby aděrowaš, gaž wugódnošijomy někotare tabele zgromadnje. A dokulaž how teke jano z cestosciami za indicijamy dalšnych gódanjow/slěženjow pytam, njejsu žedne statistiski dopokazane kawsalne zwiski.

teke bžez rěcy serbski byś (11). Slědna kupka jo indic za něntejšnu žywu praksu: Widobnje njemusyš indiividuelnje rěc wobkněžyś, aby mógl identitu měš - ale na kolektivnej rovninje musy ako kulturelny marker eksistěrowaś? Pón by ale pšašanje było, wjele rěcnych nosarkow a nosarjow notne jo, aby kultura teke za drugich hyšći eksistentna była.

tabela 5-3: identita, rěc a rěcna smjerš										
	Móžoš teke mimo rěcy serbski byś.					Serbsku kulturu dajo jano z rěcu.				
Rěc domrějo za 20-30 lět.		+	p-p	-	mp		+	p-p	-	mp
+ 7 2 5 1 7 5 3 0	+	7	2	5	1		7	5	3	0
	p-p	5	8	8	0		9	10	2	0
	-	19	24	14	2		33	17	9	0
	mp	9	15	16	17		26	19	10	2

Což nadpadnjo jo, až pši pšašanju za rěcny pšíchod a za identitu relatiwnje wjele njejo nic pôdało (57 resp. 20). Pak njejsu wěste, pak se njemysle, až jasne wótegroniš legitimnje jo. Pši pšašanju za kulturu mimo rěcy ale take njewěstosći faktiski njeeksistěruju - how jano dwě raza pôdaša felujotej. Pširownowanje pokazujo teke optimizm: Jasna wětšyna tych, kenž gronje, až móžoš teke mimo rěcy serbski byś, weto njemysli, až rěc ned domrějo⁵⁴⁰ (19). To groni, až konstrukcija „serbska identita mimo rěcy“ njejo žedne wugrono za rěcne njewobkněženje. A dopomnjejom hyšći raz na to, až jano styri wopšašanych njejsu powědali rěc - wšykne druge - kenž su how tak wótegronili - pótakem rěcne nosarki abo nosarje su. Eksplisitnje pesimistiski jano kombinaciji stej „mimo rěcy njamóžoš serbski byś a rěc domrějo“ a „kulturu dajo jano z rěcu a rěc domrějo“ - a to jano wjelgin mało jo (cerwjene: 5 resp. 7). Na drugem boce dajo pódprerujucy potencial za serbski resp. serbskorěcny pšíchod (žołty): Tych, kenž pôpšawem mydle, až rěc domrějo - ale identitu teke mimo rěcy dajo (12), tych, kenž gronje njedajo kulturu jano z rěcu (14) a tych, kenž tak a tak njemysle, až rěc domrějo (59). Potencial za pozitiwne wuwijanje serbskeje identity, kulturu a rěcy lažy pla minimalnje wěcej ako tšešiny (71, 64, 59 z 152). Jo zaklad.

maminorěcne a familijowa rěc

We familijowem wobłuku situacija mjazy teoriju a praksu rozpadnjo. Na jadnom boce wětšyna groni, aby familije wažne byli, wažnejša ako rěcna wucba, na drugem boce sami njepracticěruju. Zagronite za to widobnje druge - ale zwenka šulow - su.

⁵⁴⁰ Teke, gaž teoretiski móžno jo, aby pšašanje tak interpretěrowali „njedomrějo za 20 lět, ale za 10“, wujžom wót togo, až su interpretěrowali ako pšašanje za rěcny pšíchod.

tabela 5-4: familijowa rěc a wóznam familijow											
	Familije su wažnejše ako rěcna wucba					Až se rěc powěda we familijach jo za dalšne wuwijanje					
Wužywam rěc we familiju		+	p-p	-	mp		eksistencielny	wažny	p-p	njeważny	mp
	cesto	4	8	1	0		7	6	0	0	0
	wótergi	12	22	6	0		14	17	8	0	1
	rědko	15	17	5	2		6	24	7	0	2
	žednje	17	16	4	7		16	14	8	1	5
	mp	2	5	3	3		3	5	0	0	5

Tabela 5-5 pokazujo, až te, kenž maju familiju za wažnejšu ako rěcnu wucbnu, teke myslé, až powědanje we familijach a eksistērujuce maminorěcne wažnej stej (zeleny). Rowno pla maminorěcnego pšašanja pak zajmnje jo, až wěcej ako žaseś procentow myslí, až familija njejo wažnejša ako wucba - ale maminorěcne eksistencielne abo resp. wažne za dalšne wuwijanje dolnoserbščiny su.

tabela 5-5: familijowa rěc, familijowe powědanje a maminorěcne											
	Až rěc jo powědana we familijach jo za dalšne wuwijanje						Až dajo maminorěcnych jo za dalšne wuwijanje				
Familija jo wažnej- ša ako rěcna wucba		eksisten- cielny	wažn.	p-p	nje- ważn.	mp	eksisten- cielny	wažn.	p-p	nje- ważn.	mp
+/-	23	22	3	0	2		32	15	2	0	1
p-p	20	37	11	0	2		45	21	4	0	0
-	2	8	6	1	3		13	5	2	0	0
mp	1	1	4	0	6		5	3	1	0	3

To groni, až šula (abo druga instanca) móžo za tu mjeňshnu nadawk pšewześ maminorěcnych kublaš. Na drugem boce jo jasne, až blisko lažy, až familija z tym zwězana jo. Indic za to jo, až wěcej ako 70 procentow wobej za wažne ma, ako tabela 5-6 pokazujo.

tabela 5-6: wóznam maminorěcnych a familijoweje rěcy						
	Až rěc jo we familijach powědana jo za dalšne wuwijanje					
Eksistencia maminor- rěcnych jo za dalšne wuwijanje		eksistencielny	wažny	p-p	njeważny	mp
eksistencielny		39	41	10	1	4
wažny		6	24	10	0	4
p-p		1	2	4	0	2
njeważny		0	0	0	0	0
mp		0	1	0	0	3

rěcne domeny

Ako gronjone jo diskrepanca mjazy teoretiskim wóznamom domenow z wjelikim (zastojnswowa abo amtska rěc) abo modernym (internet) prestižom a how wuslězonymi nastajenjami. Dla togo hyšći raz glědamy na wóznamom domenow. We wobyma padoma jo inkonsekwentnosć widobna: Wětšyna tych, kenž za eksistencielne resp. wažne maju, aby rěcna domena eksistērowała, sami ju njewužywa (cerwjeny markěrowany). Njejo móžno groniš, lěc

njewěže, až móžnosći su abo lěc indiwiduelnje njamaju žednu móžnosć. Na drugem boce teke we wobyma padoma wětšyna jasnje měni, aby rěcnej domenje wažnej bylēj.

tabela 5-7: rěcnej domenje internet a zastojnstwowa rěc					
	Wužywanje w amtach atd. za dalše wuwijanje jo				
	eksistencielný	wažny	p-p	njeważny	mp
Wužywam rěc w amtach, zastojnstwach abo pši justiciji	cesto	0	0	0	0
	wótergi	2	2	1	1
	rědko	3	9	5	1
	žednje	14	41	36	9
	mp	2	9	3	5
Wužywanje w interneše za dalše wuwijanje jo					
Wužywam dolnoserbščinu w interneše		eksistencielný	wažny	p-p	njeważny
	cesto	6	10	1	0
	wótergi	10	16	5	0
	rědko	4	23	3	0
	žednje	2	19	14	3
	mp	2	9	3	5

wucbne nadawki a zaměry

Ako górzej wopisane rewitalizaciske wugrona w šulskej wobłuku pitšku pšechwataju. Dla togo how něnto hyšći raz glědamy na itemy zwězane z WITAJ.

tabela 5-8: WITAJ, maminorěcne a rěcna smjers					
	Z WITAJ budu nowe maminorěcne.				
Mimo WITAJ rěc domréjo.	+	p-p	-	mp	
Mimo WITAJ rěc domréjo.	+	22	32	11	6
	p-p	7	21	9	1
	-	3	4	6	0
	mp	3	9	8	10

Ako tabela 5-8 pokazujo, wětšyna njejo wěsta, lěc WITAJ eksistencielnje za rěcne wobstaše jo a nowych maminorěcnych kubla. Ale te, kenž se myslé, až mimo WITAJ rěc domréjo, teke měnje, aby producěrowal maminorěcnych. Poł tak wjelych ale teke měni, až program WITAJ njekubla nowych maminorěcnych ale mimo joga rěc weto domréjo. To groni, how druge funkcijs za nich muse byś.

Glědamy hyšći raz na nadawki resp. zaměry bilingualnych pôrūcenjow.⁵⁴¹ Tabela 5-9 pokazujo nejpjerwjej raz, až jasna wětšyna tych, kenž měnje, aby mimo WITAJ rěc domréla, teke rewitalizaciske nadawki pla WITAJ wiži.

⁵⁴¹ Licby jano za czuorěcnu wucbu how njewoglědam. Jo pšecej jano 2-8 pomjenjenjow a how žo eksplisitnje wó WITAJ.

tabela 5-9: rewitalizaciske nadawki WITAJ					
Woplěwanje a zdźaržanje rěcy jo nadawk za	Mimo WITAJ rěc domrějo.				
		+	p-p	-	mp
	WITAJ	11	3	2	2
	daniž, daniž	3	1	0	1
	WITAJ a B	53	29	9	22
	mp	2	2	1	3
Rěc rozšyriš a spěchowaš jo nadawk za	WITAJ	12	5	1	4
	daniž, daniž	5	1	0	4
	WITAJ a B	50	27	9	17
	mp	1	2	2	4
Rěc rewitali-zěrowaš jo nadawk za	WITAJ	31	10	2	7
	daniž, daniž	7	4	3	5
	WITAJ a B	29	19	6	14
	mp	2	3	2	4

Tabela 5-10 pokazujo, až wětšyna tych, kenž měnje, až WITAJ ma rewitalizaciske nadawki, teke měni, až producěrujo nanejmjenjej žělnje nowych maminorěcnych (swětlo- a šamnozeleny). A na drugem boce wjele tych, kenž myslé, až WITAJ njama žedne rewitalizaciske nadawki, teke měni, až njeproducěrujo maminorěcnych (oranžowy) resp. to žělnje tak wiži (žołty) - a zgromadnje pšecej wětšyna kupki „daniž-daniž“ jo. K tomu pšízotěj dwě małej wósebnosći (módry): Wětšyna tych, kenž su wótegronili, až WITAJ a cuzorěcna wucba matej mjazyrozwězański funkciju, až do familijoweje rěcy zasej jo, měni, až WITAJ maminorěcnych njeproducěrujo. A písamem wětšyna tych, kenž njewiže nowych maminorěcnych pšezej WITAJ, wiži pla WITAJ funkciju maminorěcneje wucby.

tabela 5-10: nowe maminorčne pšež WITAJ					
Alternatiwa k familijam za rěcne dalejdawanje jo	Pšež WITAJ budu nowe maminorčne.				
		+	p-p	-	mp
	WITAJ	14	19	7	4
	daniž, daniž	7	16	12	7
	WITAJ a B	8	19	7	2
Rěcne wužywanje we familijach jo nadawk za	mp	4	10	8	4
	WITAJ	13	22	9	2
	daniž, daniž	8	18	14	9
	WITAJ a B	9	15	4	8
Mjazyroz- wězanje až do familijoweje rěcy jo	mp	2	8	1	4
	WITAJ	12	10	5	7
	daniž, daniž	8	28	21	10
	WITAJ a B	0	6	11	0
Maminorčna wucba jo	mp	9	17	8	5
	WITAJ	15	21	8	3
	daniž, daniž	5	13	11	9
	WITAJ a B	11	24	8	1
Dalejdawanja rěcy pšež žiši jo nadawk za	mp	3	7	7	4

To groni, až widobnje druge žrědla za maminorčnych muse byś. A to wósebnje za tych, kenž njewiže zagronitosć za to pla kublaństwa. Dla togo něnto hyšći raz wobglědamy kupku „daniž-daniž“, to groni tych, kenž žedne rewitalizaciske nadawki resp. zaměry pla WITAJ a cuzorčneje wucby njewiže. Wubjerjom za to te kategorije, že nanejmjenjej 25 procentow jo wótegroniło, až njejsu kublańske nadawki/zaměry.

tabela 5-11: rewitalizacija zwenka kublaństwa						
Njejo nadawk za WITAJ abo cuzorčnu wucbu:		asimilaciju spomałšyś	wužy- wanje we familijach dojšpiš	mjazyrozwě- zanje byś, až do famili- joweje rěcy	alternatiwa k familijam za rěcne dalejdawanje byś	až žiši rěc swójim žišam dalej dawaju
Serbsku kulturu dajo jano z rěcu.	+	26	23	32	18	19
	p-p	12	13	12	12	7
	-	15	13	21	12	11
	mp	2	0	2	0	1
Familije su wažnejejše ako rěcna wucba.	+	17	17	23	15	12
	p-p	19	17	27	15	15
	-	10	10	10	8	5
	mp	9	5	7	4	6
Rěc domréjo za 20-30 lět.	+	6	6	7	6	5
	p-p	8	10	11	9	4
	-	17	19	19	10	9
	mp	24	20	30	17	20

Nejpjerwjej raz móžomy wižeś, až wětšyna (glědajuce teke na wótegrona „póspoł-póspoł“) pšecej měni, až rěc za serbsku kulturu wažna jo (cerwjeny).⁵⁴² Pón móžomy wižeś, až (teke zapšimjejucy wótegrona „póspoł-póspoł“) wjeliki žél familije ako wažnejejše ma ako šulu (oranžowy). Dokulaž wětše jadnotliwe licby (bźez „mimo pódasa“) tych kategorijow za to powědaju, až rěc njedomrějo (zeleny), muse dalšne rewitalizaciske móžnosći daś.⁵⁴³

5.6 specifiske wugódnošenje kublańskich akterkow a akterow

Dokulaž kublaństwo how w srjejžišću stoj, jo teke zajmne, kak pla kublańskich akterkow a akterow situacija jo. Snaź tam nastajenja abo zakłady hynac su? Na zakłaże licbow móžomy kupku ekstra wugódnośis: Z 134 w kategoriji „žišownja, hort, šula, internat“ jo 84 wótegroniło - jo 63 procentow. A teke glědajuce na kupce „žišownja, hort, zakładna šula“⁵⁴⁴ a „sekundarny wobłuk“ jo wuslědk hyšci reprezentatiwny: Z wobeju kupkowu wěcej ako 50 procentow jo wótegroniło (65% resp. 58%) a poměr mjazy kupkoma teke pla wótegronjecych někak tak jo ako pla cełkowneje ciloweje kupki.⁵⁴⁵ Dokulaž mjeniej ako 100 wósobow jo, how jano z absolutnymi licbamy žělam. Zakład pšecej 84 wósobow jo.

Maminorěcna situacija jo jasna: 80 ma nimščinu, wósym dolnoserbščinu, styri górnoserbščinu a jadna wósoba drugu słowjański rěc ako maminu rěc. Z tym nimščina dominěrujo. Ale někak žaseś procentow teke dolnoserbščinu pomjeni ako maminu rěc. Glědajuce na pšašanje, lěc mógu dialekty w kublańskem systemje tematizěrowaś abo dalej daś, jo situacija tak, až pěś z pšedšulskego wobłuka, dwě z primarnego schójzeńka a šesć ze sekundarnego wobłuka groni, aby dialekt powědało. Ako wócakowane substanca dialekty powědajucych w kublaństwie słaba jo. Z tym za dalejdawanje dialektow žišownje a šule wupadnu.

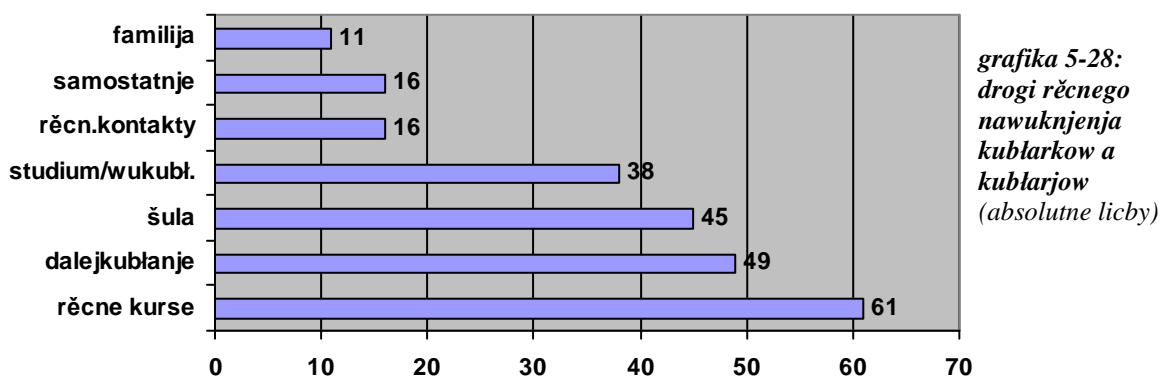
Grafika 5-28 pokazujo drogi rěcnego pšiswójenja. Jano pitšku wěcej ako połojca (45 z 83) jo šulu spomnjeło. Wětšyna how teke rěcne kurse a dalejkublanja, zazdaśim intensiwne WITAJ-kurse abo dalejkwalifikaciske studiumowe pórucenja. To groni, až dalejkwalifikacija wětšu rolu grajo ako pširodne rěcne kontakty abo teke primarne wukublanje w šulach a pšeż studium/wukublanje.

⁵⁴² Indirektnje gódam dla togo, až kšě rěc zdžaržaś.

⁵⁴³ Snaź jano gódaju, se žyce abo latentne zacuše maju, dokulaž to teke pšašanje jo, žo wjele nic njejo pódalo (módry).

⁵⁴⁴ Někotare kolegowki ako w horše tak teke w žišownje žělaju - pěś wót nich jo how wótegroniło. Ale dokulaž anonymnosći dla njewěm, kótare su byli, musym pšedšulske kupku a kupku zakładneje šuli a horta how gromadu wześ.

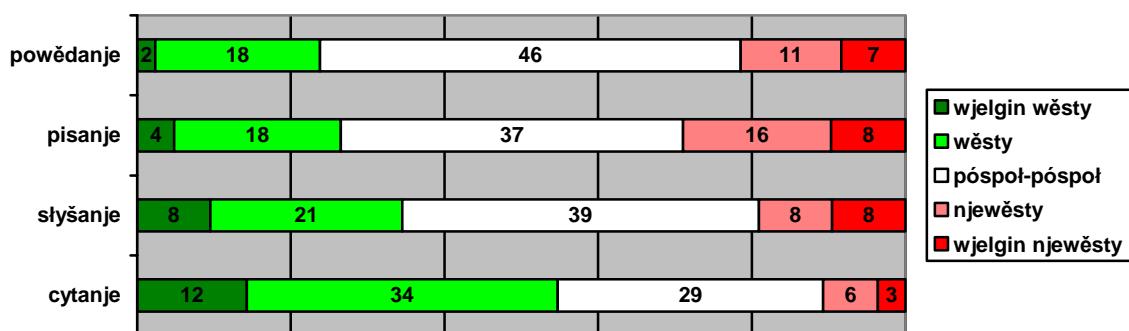
⁵⁴⁵ 94:40 = 2,35 w cilowej kupce a 61:23 = 2,65 pši wótegronach

grafika 5-28:
drogi rěcnego
nawuknjenja
kublarkow a
kublarjow
(absolutne licby)

Pśicyny za nawuknjenje su (pó rěže): 1. za žělo (66), 2. z priwatnego zajma (29). 3. dokulaž dajo wjasele (28), 4. dokulaž som musał/-a (25), 5. dokulaž jo familijowa rěc była (14), 6. dokulaž słuša k tomu (13), 7. žaseś drugich pśicynow ako na pšíkład serbska pšijaśelka, „*auch etwas Interesse*“, „*schöne Sprache und Reichtum der Region*“, jano tak jo móžno było na ceptarstwo studērować atd., 8. dokulaž (stare) starzejše su pominali (4) a 9. pšijaśelow dla (1). Rěd jo pópšawem samski ako w całkownej kupce. Jano distanca mjazy žěloweju pśicynu a priwatnym zajmom jo bejne widobnjejša. A teke nuženje abo zacuše nuženja jo mócniejše (pšir. grafika 5-12).

Zacuše rěcneje wěstosći pokazujo grafika 5-29. How „póspoł-póspoł“-pózél wjelgin wětsy jo, ako w całkownej kupce. Principjelne rozdželenje mjazy zamóžnosćami (wósebnje produktiwnymi a receptiwnymi) jo samske. Ale gódnaty hynac su: Ekspliktnje njewěstosći jano mało nad drugimi laže.⁵⁴⁶ Ale za to teke wěstosći wjelgin mjeniej su.⁵⁴⁷

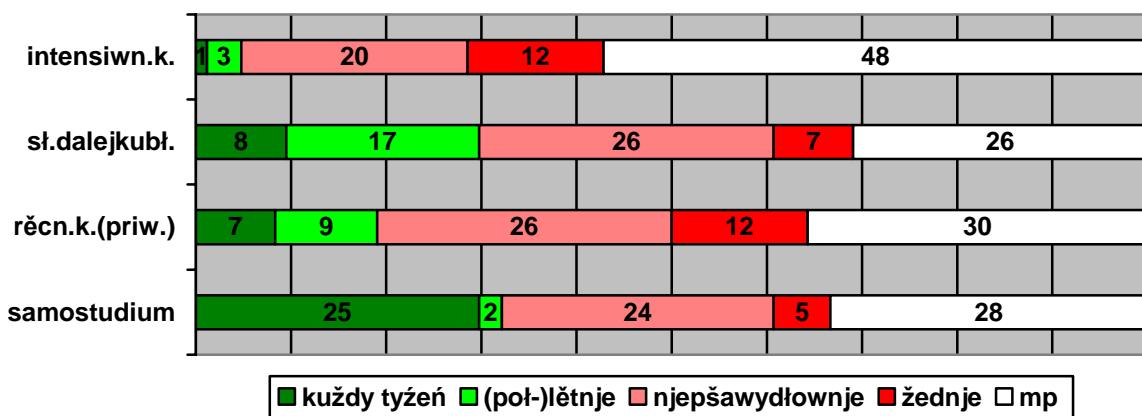
grafika 5-29: wěstosć rěcnego wužywania pla kublarkow a kublarjow (absolutne licby)

Z tym teke how pšašanje dalejkubłanja bužo zajmne. Situaciju pokazujo grafika 5-30. Nic raz wěcej ako tšeśina ekspliktnje groni, aby se stawnje dalejkubłało. Nejwušu gódnatu ma samostudium. Na drugem boce pši służbnych dalejkubłanjach a priwatnych rěčnych kursach

⁵⁴⁶ Gaž pšelicomy do procentow, pón wót powiedania do cytania 7%, 4%, 7% a 3% wěcej jo.

⁵⁴⁷ Pšelicony na procent, wót powiedania do cytania: 24%, 26%, 35% a 55%. To groni pširownane z całkownej kupki 18%, 16%, 18% a 13% mjeniej.

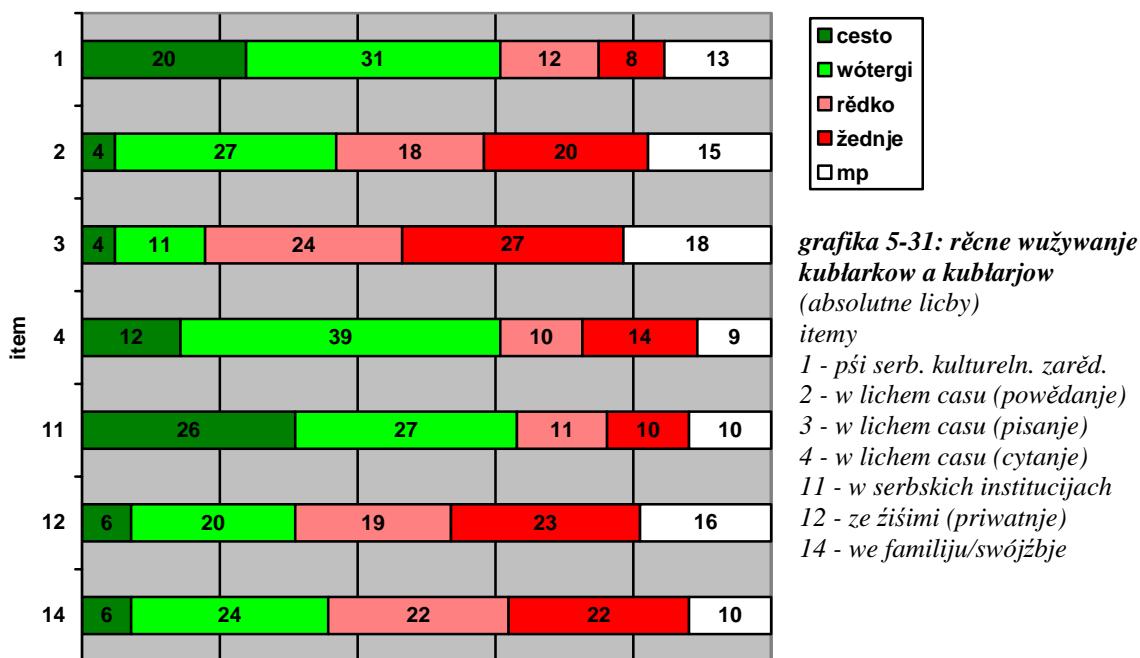
gódnaty su wušej ako w cełkownej kupce a pši samostudiumje jano mało mjenjej.⁵⁴⁸ Rozdžele pótakem wjelike njejsu, lěcrownož rěcna wětosć mjenjej ale wóznam za rěcne dalejdawanje wětšy jo. Njejo jasne, kótare pšicyny za to su - felujuce pórucenja, organizatoriske šěžkosći, njewóla abo druge. Žaseś jo teke wótegroniło, aby z drugimi wěcam i se dalej kubłało.

*grafika 5-30: wašnja a cestosć rěčnego dalejkublana dla kublarkow a kublarjow
(absolutne licby, rozkładowanie: intensywne kurse, służbne dalejkublanje, rěcne kurse
(priwatne))*

Pšízomy k rěcnemu wužwanjeju. How se koncentrujom na priwatny wobłuk a lichy cas. Grafika 5-31 pokazujo, až połojca abo wěcej njewužya abo rědko wužya dolnoserbšćinu pisanje w lichem casu, priwatnje ze žišimi abo we familijach. Gódnaty z tym někak w samskem wobłuku ako w cełkownej kupce laže. Žo pak wjelike rozdžele su, jo pši eksplisitnem wužwanju („cesto“ a „wótergi“). How gódnaty pšecej mjeňše su ako pla cełkowneje kupki - wótgledajuce wót familialnego wobłuka, item 14, žo licba samska jo. Pšelicone na procent cesćej mjazy wósym a 17 procentami. Na pšiklad pši kulturelnych zarědowanjach 13 procentow mjenjej (61 městno 74) wužywajo dolnoserbšćinu. Pak tam njewužywaju rěc, pak se njewobželiu na serbskich zarědowanjach. Gaby slědny dypk płaśil, by znamje bylo, až zwiski mjazy kublarkami a kublarjami na jadnom boce a serbskim žywjenim na drugem boce njejsu mócene.

⁵⁴⁸ Pšelicony na procent (wót intensiwnych kursow do samostudiuma): 4% (pšejiwo 4% cełkowneje kupki), 30% (20%), 19% (17%) a 32% (27%).

grafika 5-31: rěcne wužywanje kublarkow a kublarjow (absolutne licby)

itemy

1 - pši serb. kultureln. zarēd.

2 - w lichem casu (powědanje)

3 - w lichem casu (pisanje)

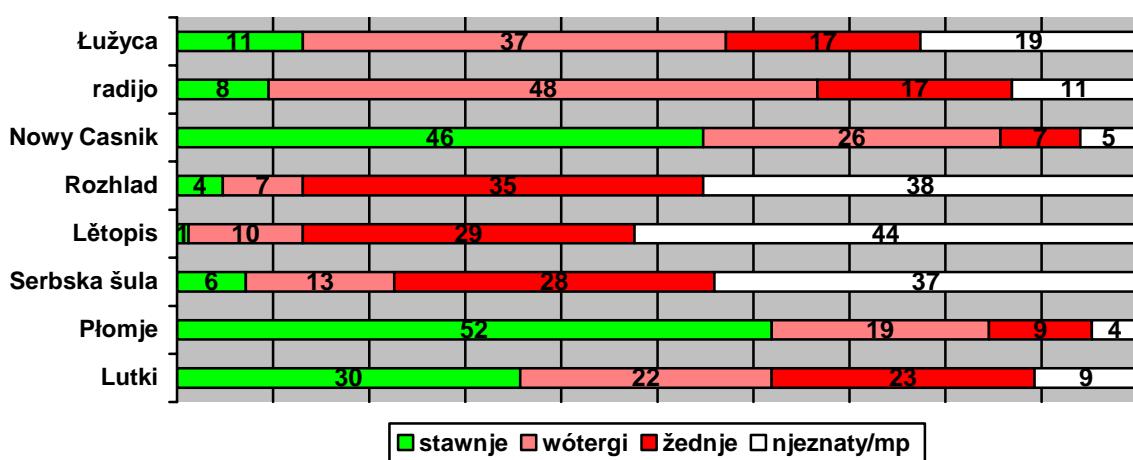
4 - w lichem casu (cytanje)

11 - w serbskich institucijach

12 - ze źišimi (priwatnje)

14 - we familiju/swójz̄be

Participacija na medialnem serbskem žywjenju pokazujo grafika 5-32. Gódnuty stawnego wužywanja laže jasneje pód gódnotami cełkowneje kupki - wótgledajuce Płomjenja a Lutkow. Płomje how ma w toś kupce samo wušy póżel stawnych cytarkow a cytarjow ako Nowy Casnik. Widobnje jo, až teke Serbska šula wupadnjo ako medium za cilowu kupku kublańskich praktikarjow a praktikarkow. Konkretne gódnuty za kublańskie casopise pokazujo tabela 5-12.

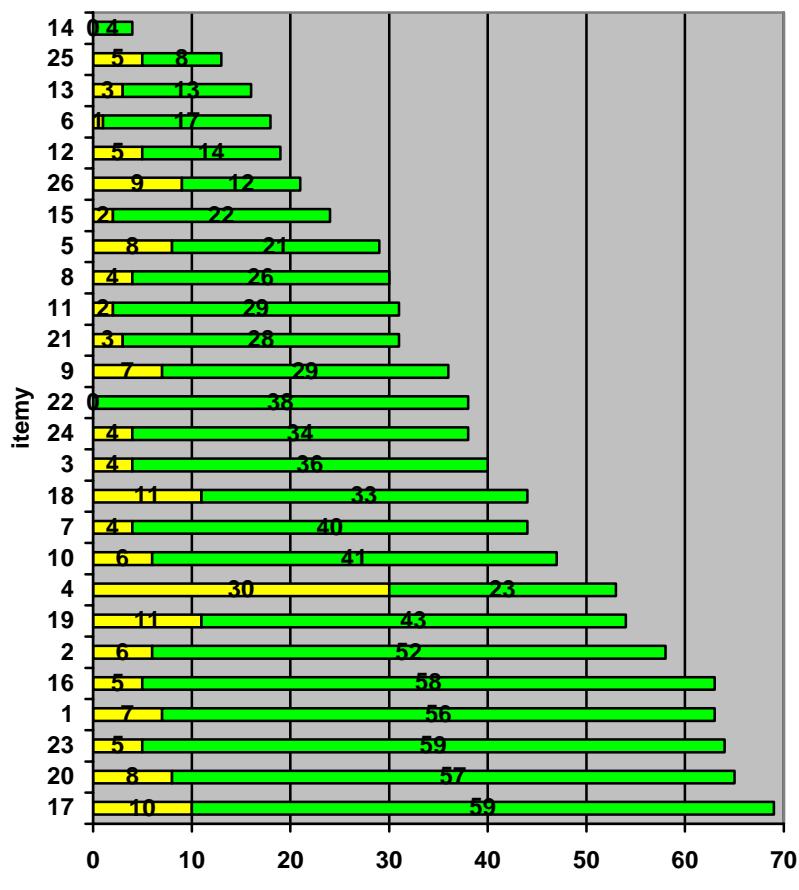

grafika 5-32: medialne wužywanje kublarkow a kublarjow (absolutne licby)

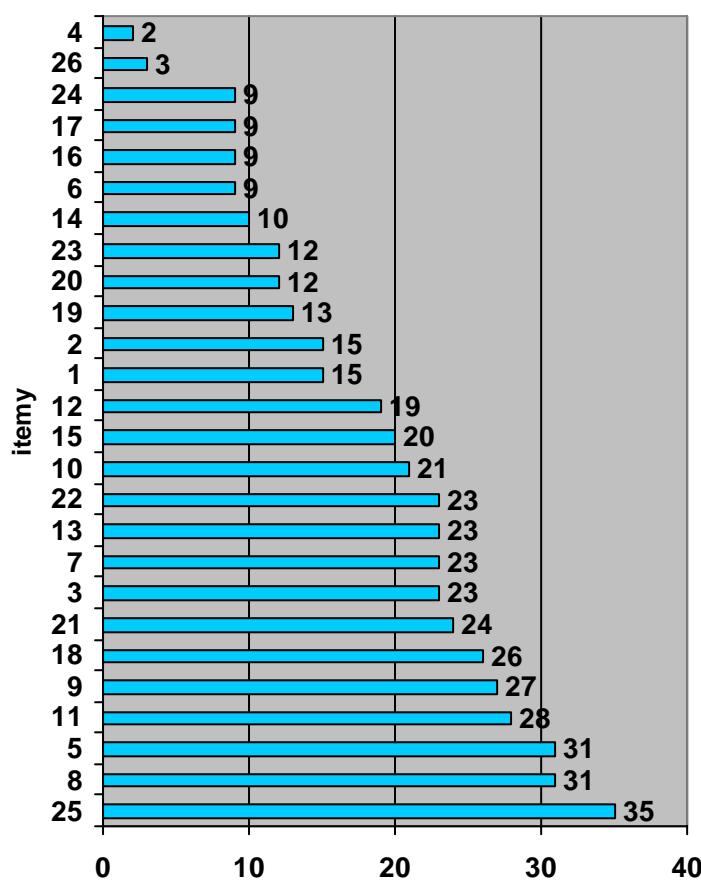
wužywanje	stawnje	wótergi	žednje	njeznaty/mp
Lutki				
žišownja	16	4	2	3
hort, zakładna šula	12	14	9	6
sekundarny wobłuk	3	5	13	2
Plomje				
žišownja	14	7	1	3
hort, zakładna šula	30	6	3	2
sekundarny wobłuk	10	7	5	1
Serbska šula				
žišownja	1	3	3	18
hort, zakładna šula	3	6	15	17
sekundarny wobłuk	3	4	11	5

Pšízomy k nadawkam a zaměram serbskeje wucby. Snaž pšípisanje itemy k cuzorčnej wucbje resp. bilingualnym pórucenjam pla kublarkow a kublarjow hynac wuglëda ako w celiownej kupce, dokulaž na pšiklad wucbne plany abo praktiske žělo wěcej znate su.

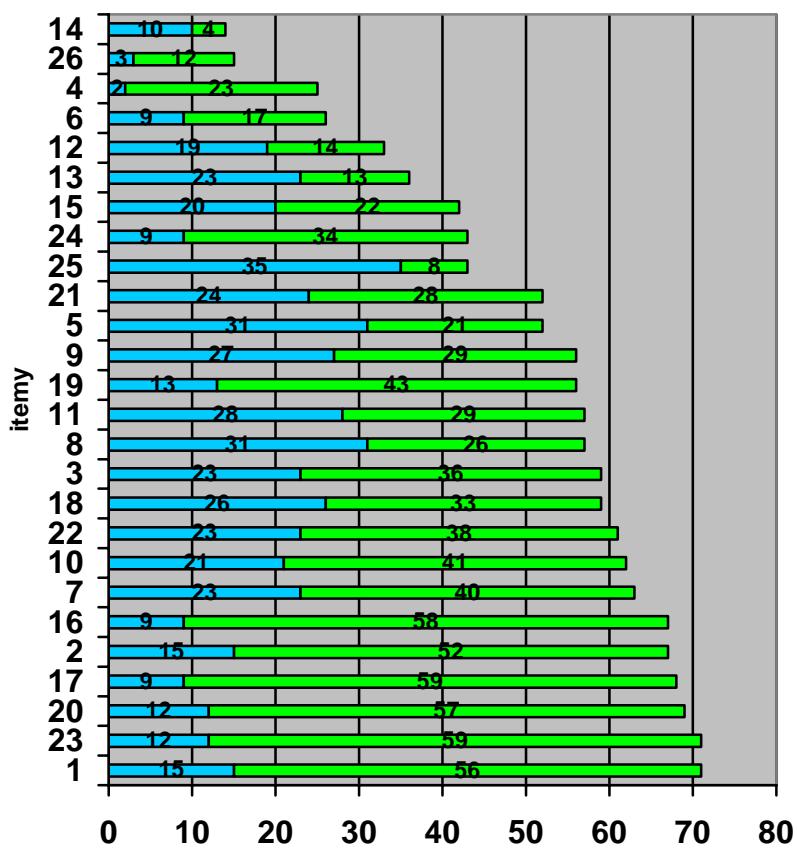
Pširownujomy něnto tabele 5-33 do 5-37 z tabelami 5-16 do 5-20, njamóžomy wjelike rozdžèle identificěrowaś. Kupkowe struktury wóstanu, w jadnotliwych padach městna se změnijo wó jaden abo dwa schójzeńka. Ale gļownje myslenja a wóčakowanja kublarkow a kublarjow su samske ako te celiowneje kupki.

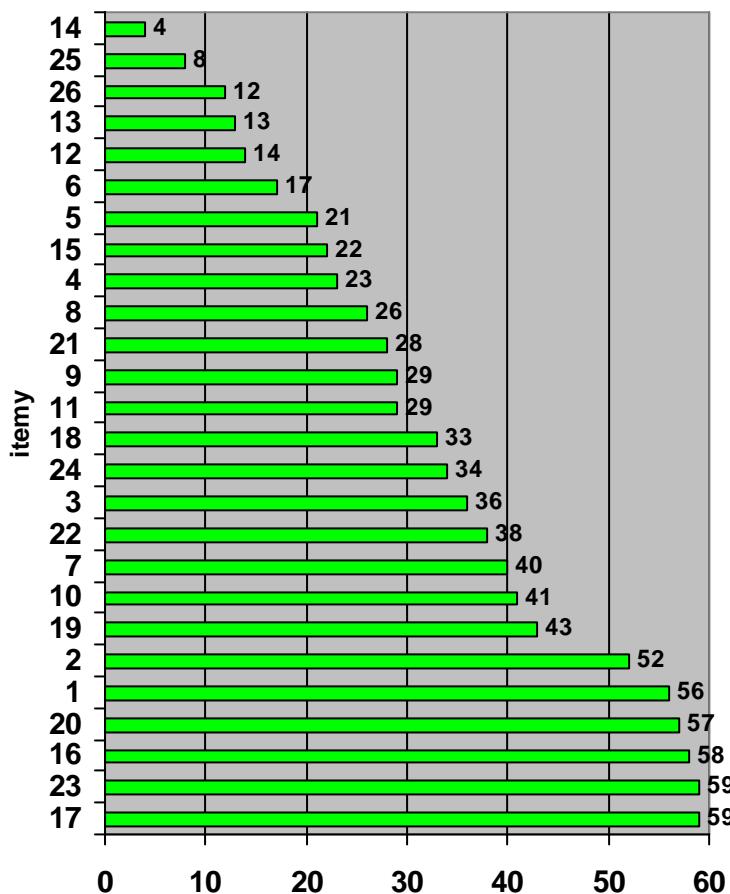
grafika 5-33: nadawki a zaměry
cuzorečne wucby z wida
kublarkow a kublarjow (žołty - jano
za cuzorečnu wucbu, zeleny - zgromadn.
z bilingualnymi pórucenjami, abs. licby)
itemy
14 - mjazyrozweżanje do fam.ręcy
25 - maminoręcna wucba
13 - altern. k familijow. dalejdaw.
6 - récnu asimilaciju spomałšyś
12 - wużywanje ręcy we familijach
26 - narownanje za drugoręcne pór.
15 - aż žiši raz ręc dalej dawaju
5 - zdżarżanje dsb. ako druga ręc
8 - wśedne wużywanje ręcy
11 - bilingualnosć dożywiś
21 - nowu serbsku identitu natwariš
9 - pśigót. na awtent.récn.zmakanja
22 -wobst. serbsku identitu mócnis
24 - dożywiś hynakšosć
3 - dolnoserbščinu rewitalizērowaś
18 - pśigót. na bilingualnu wucbu
7 - ręc aktiwnje rozměš a powědaś
10 - licba powědajucych pówušyś
4 - zdżarżanje dsb. ako cuza ręc
19 - pśigót. na serbski studium
2 - dsb. rozšyriś a spěchowaś
16 - toleranca, interkult. komp.
1 - dsb. wopłewaś a zdżaržas
23 - zwězanosc z tradic. a nalogami
20 - zbužiś wjasele na serbskosć
17 - pósředn.serb.stawizny a kulturū

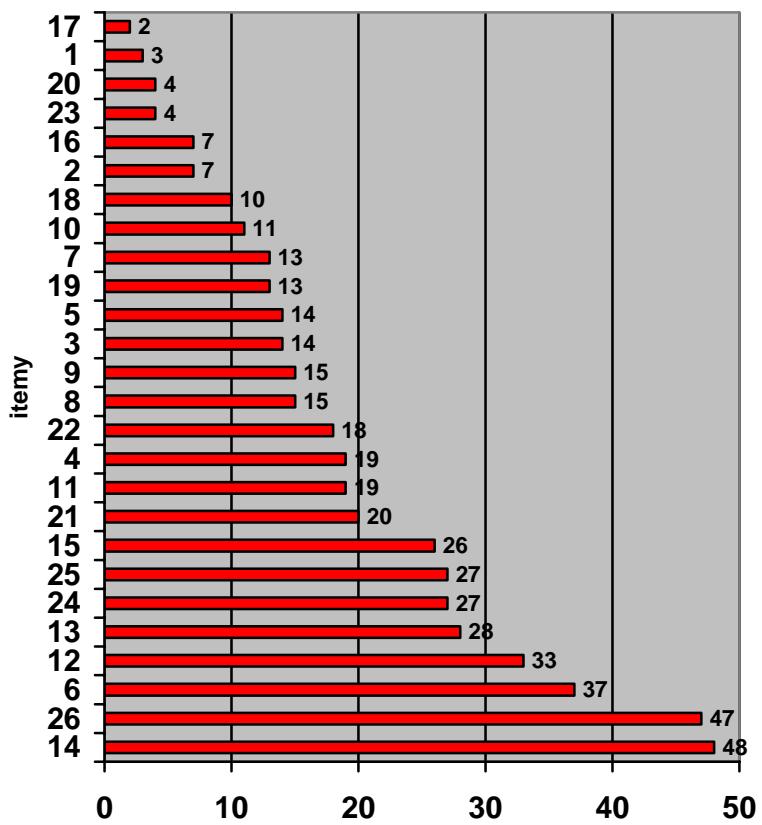
grafika 5-34: nadawki a zaměry
jano za bilingualne pórucenja z
wida kublarkow a kublarjow
(absolutne licby)
itemy
4 - zdżarżanje dsb. ako cuza ręc
26 - narownanje za drugoręcne pór.
24 - dożywiś hynakšosć
17 - pósředn.serb.stawizny a kulturū
16 - toleranca, interkult. komp.
6 - récnu asimilaciju spomałšyś
14 - mjazyrozweżanje do fam.ręcy
23 - zwězanosc z tradic. a nalogami
20 - zbužiś wjasele na serbskosć
19 - pśigót. na serbski studium
2 - dsb. rozšyriś a spěchowaś
1 - dsb. wopłewaś a zdżaržas
12 - wużywanje ręcy we familijach
15 - aż žiši raz ręc dalej dawaju
10 - licba powědajuczych pówušyś
22 -wobst. serbsku identitu mócnis
13 - altern. k familijow. dalejdaw.
7 - ręc aktiwnje rozměš a powědaś
3 - dolnoserbščinu rewitalizērowaś
21 - nowu serbsku identitu natwariš
18 - pśigót. na bilingualnu wucbu
9 - pśigót. na awtent.récn.zmakanja
11 - bilingualnosć dożywiś
5 - zdżarżanje dsb. ako druga ręc
8 - wśedne wużywanje ręcy
25 - maminoręcna wucba

grafika 5-35: nadawki a zamery bilingualnych pórucenjow (módry: jano za „WITAJ“, zeleny: zgromadne nadawki za „WITAJ“ a „B“, absolutne licby)
itemy
14 - mјazyrozwězanie do fam.rěcy
26 - narownanje za drugorěcne pór.
4 - zdžaržanje dsb. ako cuza rěc
6 - rěcnu assimilaciju spomalšyš
12 - wužyanje rěcy we familijach
13 - altern. k familijow. dalejdaw.
15 - až žiši raz rěc dalej dawaju
24 - dožwiš hynakšosć
25 - maminorěcna wucba
21 - nowu serbsku identitu natwariš
5 - zdžaržanje dsb. ako druga rěc
9 - pšigót. na awtent.rěcn.zmakanja
19 - pšigót. na serbski studium
11 - bilingualnosć dožwiš
8 - wšedne wužyanje rěcy
3 - dolnoserbščinu rewitalizěrowaš
18 - pšigót. na bilingualnu wucbu
22 - wobst. serbsku identitu mócníš
10 - licba powědajucych pówušyš
7 - rěc aktiwnje rozměš a powědaš
16 - toleranca, interkult. kompet.
2 - dsb. rozšyriš a spěchowaš
17 - pósředn.serb.stawizny a kulturu
20 - zbužiš wjasele na serbskosć
23 - zwězanosc z tradic. a nalogami
1 - dsb. woplěwaš a zdžaržaš

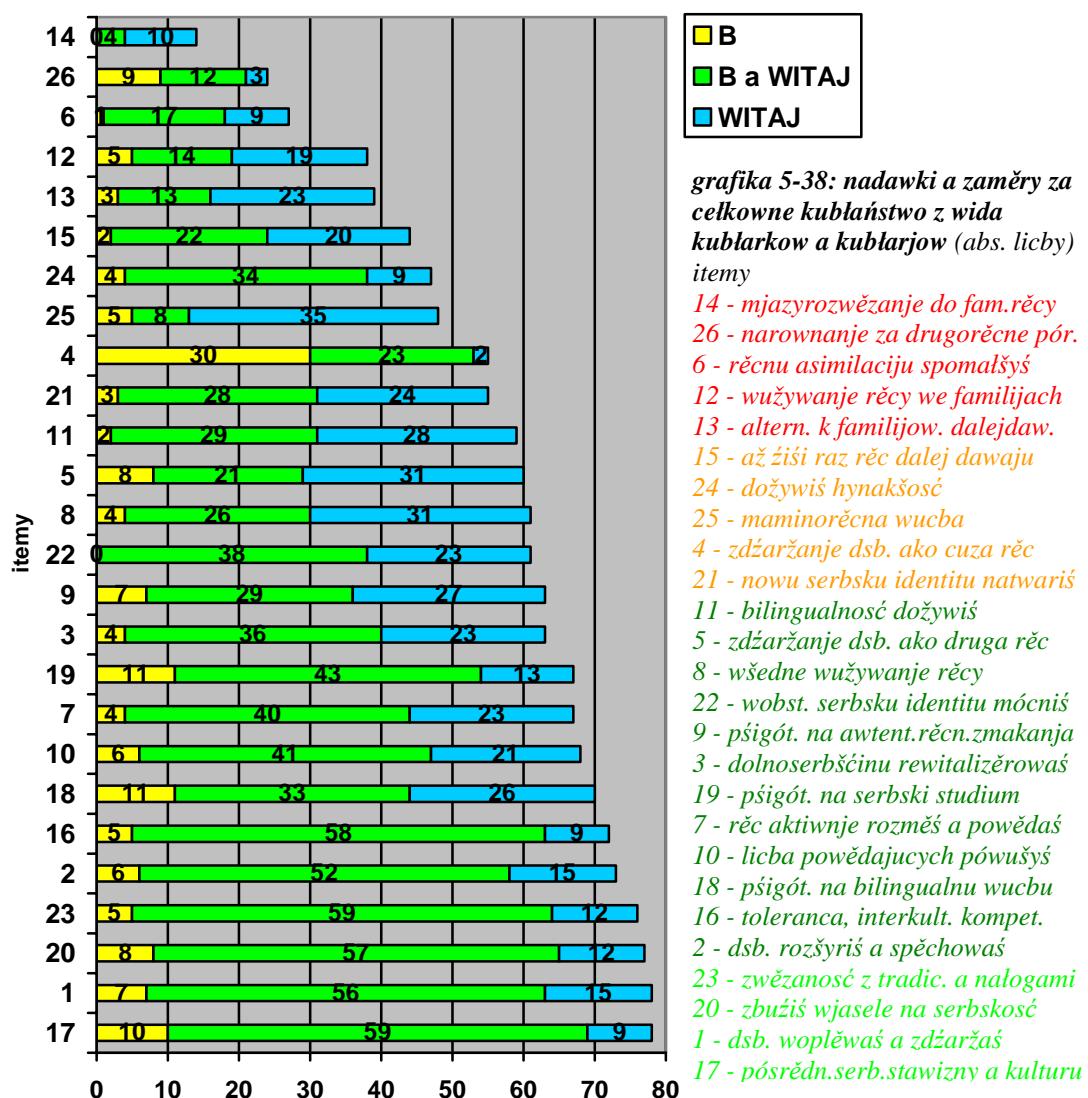
grafika 5-36: zgromadne nadawki a zamery czuorčeje wucby a bilingualnych pórucenjow z wida kublarkow a kublarjow (abs. licby)
itemy
14 - mјazyrozwězanie do fam.rěcy
25 - maminorěcna wucba
26 - narownanje za drugorěcne pór.
13 - altern. k familijow. dalejdaw.
12 - wužyanje rěcy we familijach
6 - rěcnu assimilaciju spomalšyš
5 - zdžaržanje dsb. ako druga rěc
15 - až žiši raz rěc dalej dawaju
4 - zdžaržanje dsb. ako cuza rěc
8 - wšedne wužyanje rěcy
21 - nowu serbsku identitu natwariš
9 - pšigót. na awtent.rěcn.zmakanja
11 - bilingualnosć dožwiš
18 - pšigót. na bilingualnu wucbu
24 - dožwiš hynakšosć
3 - dolnoserbščinu rewitalizěrowaš
22 - wobst. serbsku identitu mócníš
7 - rěc aktiwnje rozměš a powědaš
10 - licba powědajucych pówušyš
19 - pšigót. na serbski studium
2 - dsb. rozšyriš a spěchowaš
1 - dsb. woplěwaš a zdžaržaš
20 - zbužiš wjasele na serbskosć
16 - toleranca, interkult. komp.
23 - zwězanosc z tradic. a nalogami
17 - pósředn.serb.stawizny a kulturu

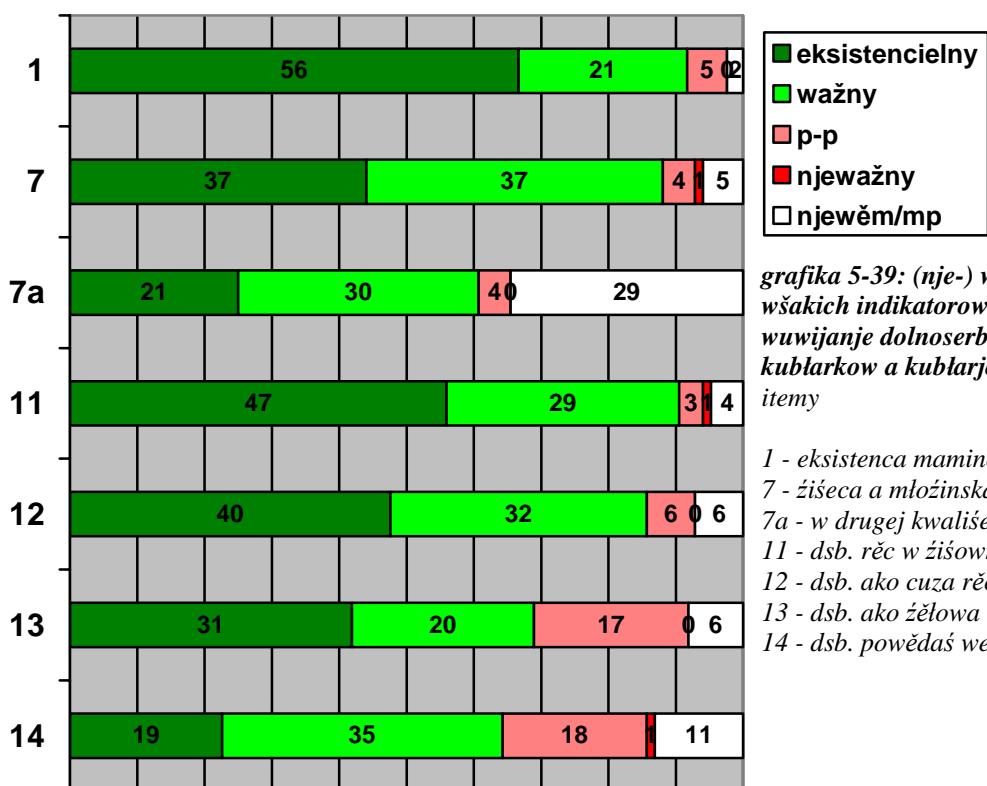
grafika 5-37: nadawki a zaměry daniž za czoręcnu wucbu daniž za bilingualne pórucenja z wida kublarkow a kublarjow (abs.licby) itemy

17 - pósredn.serb.stawizny a kulturu
 1 - dsb. woplěwaś a zdźaržaś
 20 - zbužiš wjasele na serbskoś
 23 - zwězanosć z tradic. a nalogami
 16 - toleranca, interkult. kompet.
 2 - dsb. rozšyriš a spěchowaś
 18 - pśigót. na bilingualnu wucbu
 10 - licba powědajuczych pówušyś
 7 - rěc aktiwnje rozměś a powědaś
 19 - pśigót. na serbski studium
 5 - zdźaržanje dsb. ako druga rěc
 3 - dolnoserbščinu rewitalizérowaś
 9 - pśigót. na awtent.rěcn.zmakanja
 8 - wśedne wužywane rěcy
 22 - wobst. serbsku identitu mócnis
 4 - zdźaržanje dsb. ako cuza rěc
 11 - bilingualnosć dožywiś
 21 - nowu serbsku identitu natwariś
 15 - až žiši raz rěc dalej dawaju
 25 - maminorěcna wucha
 24 - dožywiś hynakšosć
 13 - altern. k familijow. dalejdaw.
 12 - wužywane rěcy we familijach
 6 - rěcnu assimilaciju spomałšyś
 26 - narownanje za drugorěcne pór.
 14 - mjazyrozwězanie do fam.rěcy

Grafika 5-38 pokazujo sumu wóczakowanjow na kubłaństwo. Pšírownujomy z grafiku 5-21 móžomy zasej wižeś, až wjelike rozdžéle njejsu. Jano písilušnosć jadnotliwym kupkam, to groni jich granicow, jo se pitšku změniła: Familijowe funkcije su how pód 50 procentami. A zwězanosć z tradicijami a nałogami nad 90 procentami.

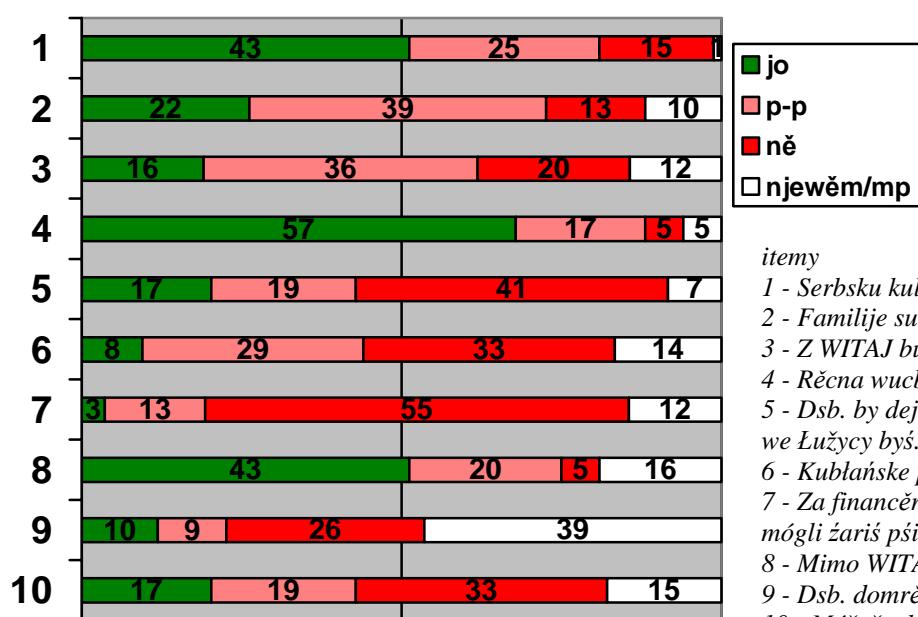
Wóstanu na kóncu hyšci nastajenja k dalšemu wuwijanjeju dolnoserbščiny. Pši temje wažnosći wšakorakich itemow se wobgranicujom na indikatory, kenž direktnje zwézane z kublaństwom su. Pšírownujomy wusłedki w grafice 5-39 z grafikami 5-22 do 5-24, žedne wjelike změny njejsu. Jano prédne a druge městno stej se změniłej ekistence maminorécných jo wažnejejša ako rěcne programy w žišownjach. Jaden rozdžél ale tam weto jo: Distanca mjazy wobyma ako eksistencielnej faktora jo wětša. W celkownej kupce jo jano jaden procent (pšir. tab. 5-23). How ale jo žaseś, gaž pšeliczymy na procent. To groni, až relatiwnje wjele kublarkow a kublarjow ma maminorécných za eksistencielne.

grafika 5-39: (nje-) ważność wskazanych indywidualnych indikatorów dla dalszej oceny dolnołużyckiego z widu kubłarków i kubłarzy (w procentach)

- 1 - eksistencja maminoręcnych
- 7 - źišeca a młožinska literatura
- 7a - w drugiej kwalisie a kwantiše
- 11 - dsb. rěc w žišownjach
- 12 - dsb. ako cuza rěc w šulach
- 13 - dsb. ako želowa rěc we wucbje
- 14 - dsb. powědaś we familijach

Slědny dypk hyšći su konkretne pśigłosenja resp. wótpokazanja wugronow wó dolnoserbskem pšichože. Wjelike difference njejsu. Pširownujomy z tabelami 5-25 do 5-27, pón wižimy, až rěd jo samski, jano procentne gódnaty pitšku diferēruju. Na pšiklad nejwuše pśigłosowańske gódnaty wokoło pěš procentow wušej jo. Jano jadno wuwzeše dajo: Wótpokazanje itema 10 (móžoš teke mimo rěcy serbski byš) jo - pšelicone - žaseś procentow wušej. Ale aby něnto pwołańskospecifiski bylo, jo spekulacija.

grafika 5-40: pśigłosenje a wótpokazanie k wugronam pšez kublarki a kublarjow (abs. liczby)

- itemy
- 1 - Serbsku kulturu dajo jano z rěcu.
- 2 - Familije su ważniejsze ako wucba.
- 3 - Z WITAJ budu nowe maminoręcne.
- 4 - Rěcna wucba jo pśidat.póruc.za zajm.
- 5 - Dsb. by dejala obligatoriski pśedmiat we Łužycy byš.
- 6 - Kublańskie pórucenja dosegaju.
- 7 - Za finansowanie lěpšej wucby by mógli žarić pši kulturje.
- 8 - Mimo WITAJ dsb. domréjo.
- 9 - Dsb. domréjo za 20-30 lět.
- 10 - Móžoš teke mimo rěcy serbski byš.

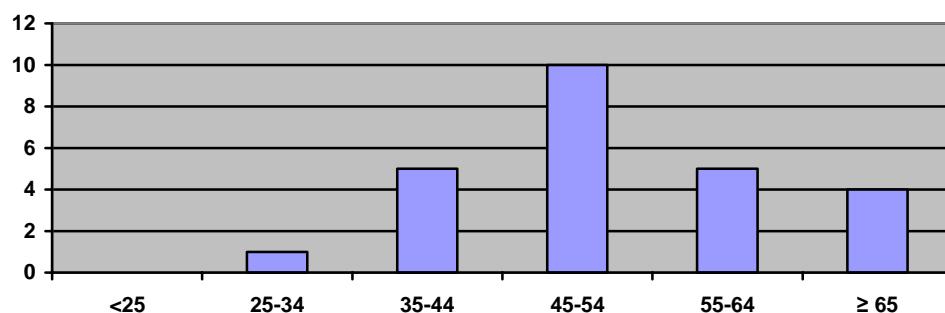
Facit specifiskego wugódnošenja jo, až wótkublarki, wótkublarje, ceptarki a ceptarje někotare specifiske wuměnjenja we wobłukach rěčnego písivšóněna, wužywania a medialnego wužywania pokažu. Což pak nastajenja, wóčakowanja a myslenja napšešiwo kublańskim pórucenjam a rěčnym wuwijanjam nastupa, njejsu žedne wjelike rozdžéle glědajuce na celkownosć widobne.

5.7 pšechnatanje na kšomje: maminorěcna opcija

Grafika 5-2 jo pokazała, až 30 wótegronjajacych (20 procentow) jo wótegroniło, až ma dolnoserbščinu ako maminu rěc. Jano tsi wót nich ako jadnučku rěc, druge 27 w rozdžělnych kombinacijach, pí comž kombinacija dolnoserbščina-nimščina jasne dominěrujo.

W literaturje cesto dolnoserbske „maminorěcne“ su nejstarša generacija, wuměńkarje z mjenjej abo wěcej jadnorěcneju dolnoserbskeju L1-socializaciјu, cesto jano dialekt powědajuce. Graju wjeliku rolu w rewitalizaciskich programach, teke ako retoriska figura abo zaměr, kenž kšě dojšpiš. Powšyknje wjeli woblutujo, až njejo wěcej dosć maminorěcnych a dla togo rěcne perspektivi su njewěste. How jano mało luži jo sebje ako maminorěcnje pomjeniło, dla togo zawěsće njejo reprezentatiwnje, gļownje glědajuce na „tradicionalnych maminorěcnych“. Z tym slědujuce wugódnošenje móžo jano indic za dalšne pšemyslowanja do směra „nowych maminorěcnych“ byś. To groni hyšći raz jasne za slědujucy wótrězk: Gaž how terminus „maminorěcny“ wužywany jo, pón jo zapšimješe a statistiska figura tych wuslědkow a njejo reprezentatiwnje pósěgnjony na maminorěcnych drugego rěčnego wužywania.

Pšechnatanje jo něnto wid na starstwo maminorěcnych, ako grafika 5-41 pokazujo: Tšešina jo w srjejźnem starstwje a teke młodšych dajo.

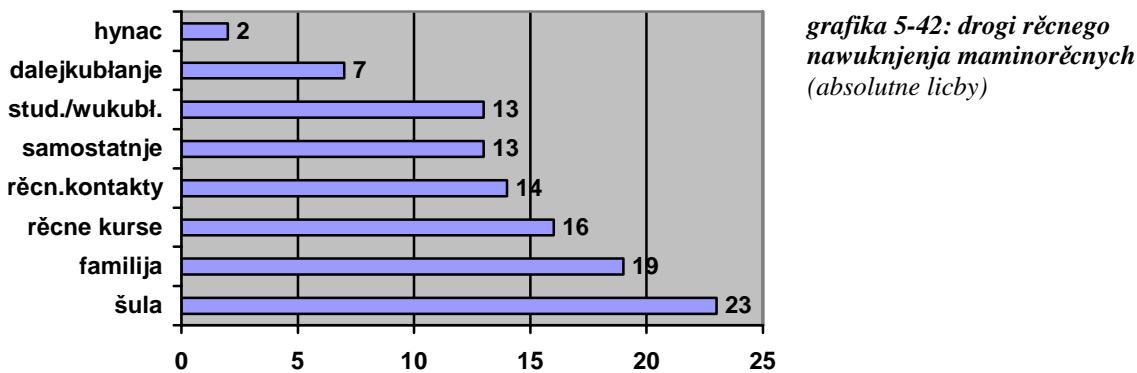
grafika 5-41: serbske maminorěcne pó starstwowych kupkach (absolutne licby)

Za kublański wobłuk jo hyšći zajmnje, až se dwě wopšašanych z pšedšulskego wobłuka, tsi ze zakladneje šuli resp. horta a tsi ze sekundarnego schójzeńka ako maminorěcnje dolnoserbski

pomjeniju. Tabela 5-13 pokazujo, až maminorčne jo někak 40 procentow dialekt powědajucych - ale písamem połojca njepowěda dialekt.

tabela 5-13: maminorčne a dialekt powědajuce		
dialekt	jo	ně
maminorčny		
jo	16	14
ně	23	100

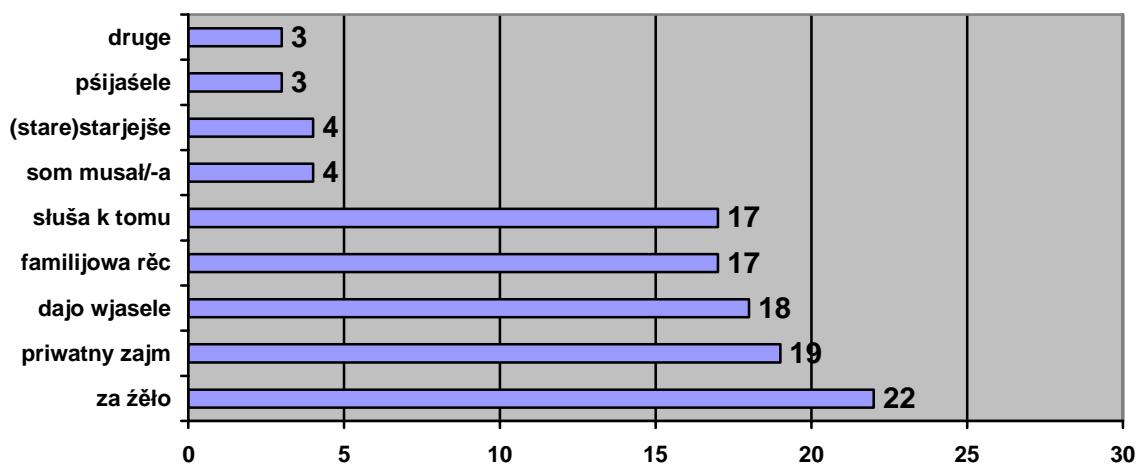
Pak su hyšći typiske maminorčne wobłuki, pak dajo mjaztym druge móžnosći identitu a sebjerozměše ako maminorčna abo maminorčny natwariš. Glědamy na drogi rěcnego písowjenja w grafice 5-42:

grafika 5-42: drogi rěcnego nawuknjenja maminorčnych (absolutne licby)

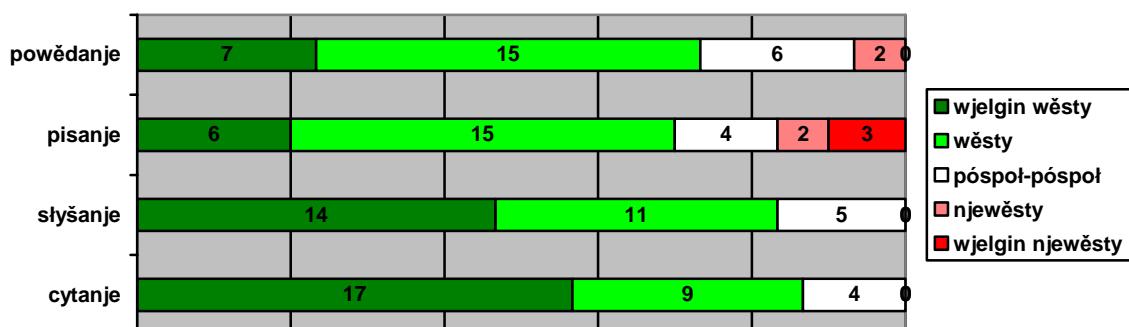
Hynac ako pla drugich rěcene kurse akle na tšešem městnje stoje. Ako blisko njelažy familija wěcej slězy. Ale šula jo nejwažnejša instanca za toś tych maminorčnych byla. Písamem połojca jo teke wużywała rěcene kontakty, samostudium a studium resp. wukubłanje. Njejo nichten, kenž jano w familiji rěc jo nawuknuł, ale tšešina mimo familijoweje rěcy ako wuknjeńska droga.

Pśicynty za maminorčnych rěc wuknuś pokazujo grafika 5-43. Familijowa rěc a sebjerozměše ako „słusa k tomu“ stej ako pśicyntje mócnjej. Žělo hyšći nejwětšy argument jo, ale distanca k intrinsiskim pśicynam njejo tak wjelika ako w cełkownej kupce. Dokulaž njepriorizēowane wótegrona su, teke njejo móžno groniš, lěc žělo pśidatny efekt jo, dokulaž su se pówolańske perspektivi z rěcu pokazali, abo lěc jo zakladna pśicyna rěc nawuknuś.

grafika 5-43: pšicyny maminorčenych dolnoserbščinu nawuknuš (absolutne licby)

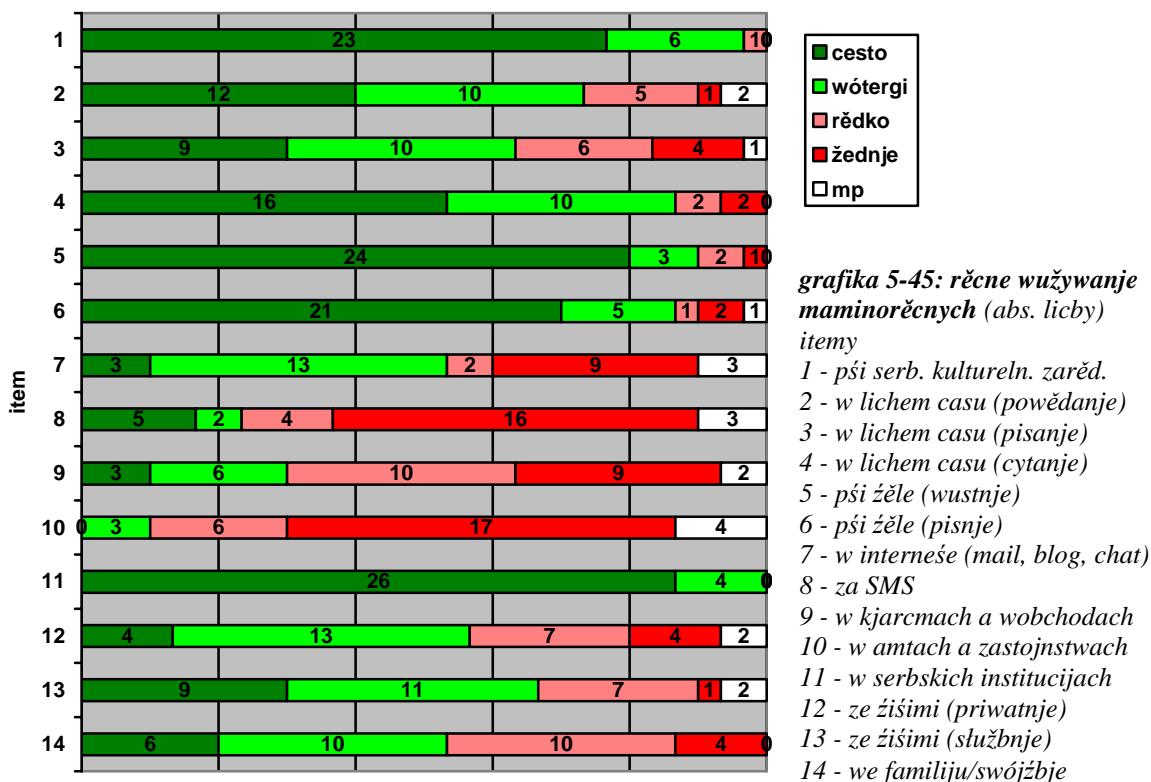
Grafika 5-44 pokazujo rěčnu wěstosć. Maminorčne pokažu w receptiwnem wobłuku žedne eksplisitne njewěstosći. W produktiwem wobłuku njewěstosći ako w cełkownej kupce pisnje (na niskem niwowje) wětše su. Na drugem boce zacuše rěcneje wěstosći wjelgin wětše jo.

grafika 5-44: rěčna wěstosć maminorčenych (absolutne licby)

Ako relevantne žrědło za dalejkubljanje fungěrujo jano samostudium. Pojojca stawnje gótuj, a zbytne njepšawidłownje. Mimo tých wšykne teke rěc dalej dawaju: Pšisamem wšykne, we wšednem dnju, gaž něchten se pšaša, dwanasćo we priwatnem wobłuku, 13 pówolański a wóysym mimopówolański.

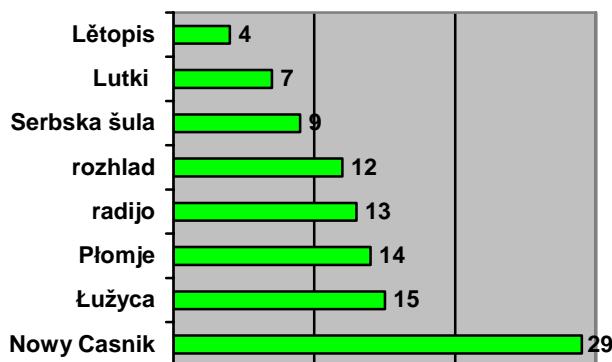
W grafice 5-45 móžomy rěcne wužywanje maminorčenych wižeś:

Wjeliki rozdžél k celkownej kupce jo, až kwoty rěcnego wužywanja w pšisamem wšyknych domenach wětše su. Pši serbskich institucijach 100 procentow. To groni, až maju teke wšykne kontakt ze serbskimi institucijami. A něco drugego teke widobnje jo: Fragilnej, prestižowej rěcnej domenje zastojnsto a gospodarstwo, kenž w rewitalizaciskem wobłuku wjeliku ale we wšednej praksy mału rolu grajotej, stej domenje maminorěcnych, ako tabela 5-14 pokazujo. How su jasne nadreprezentěowane.

tabela 5-14: maminorěcne rěcne wužywanje w domenje zastojnsto a gospodarstwo (absolutne licby)			
rěcne wužywanje		cesto	wótergi
w amtach, zastojnsthach a justicy	celkownje	0	6
	maminorěcne	0	3
w kjarcmach a wobchodach	celkownje	3	13
	maminorěcne	3	6

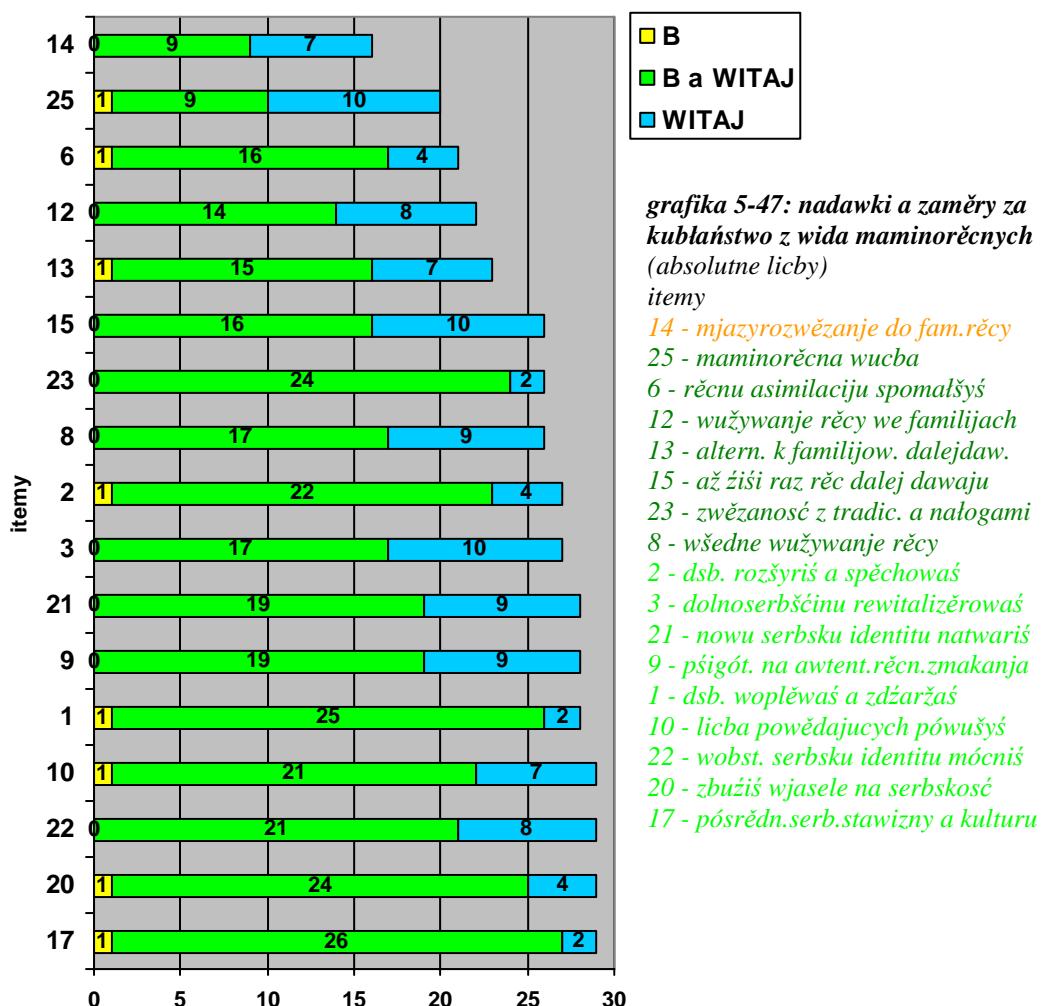
W medialnem wobłuku teke hynac wuglěda ako w celkownej kupce.

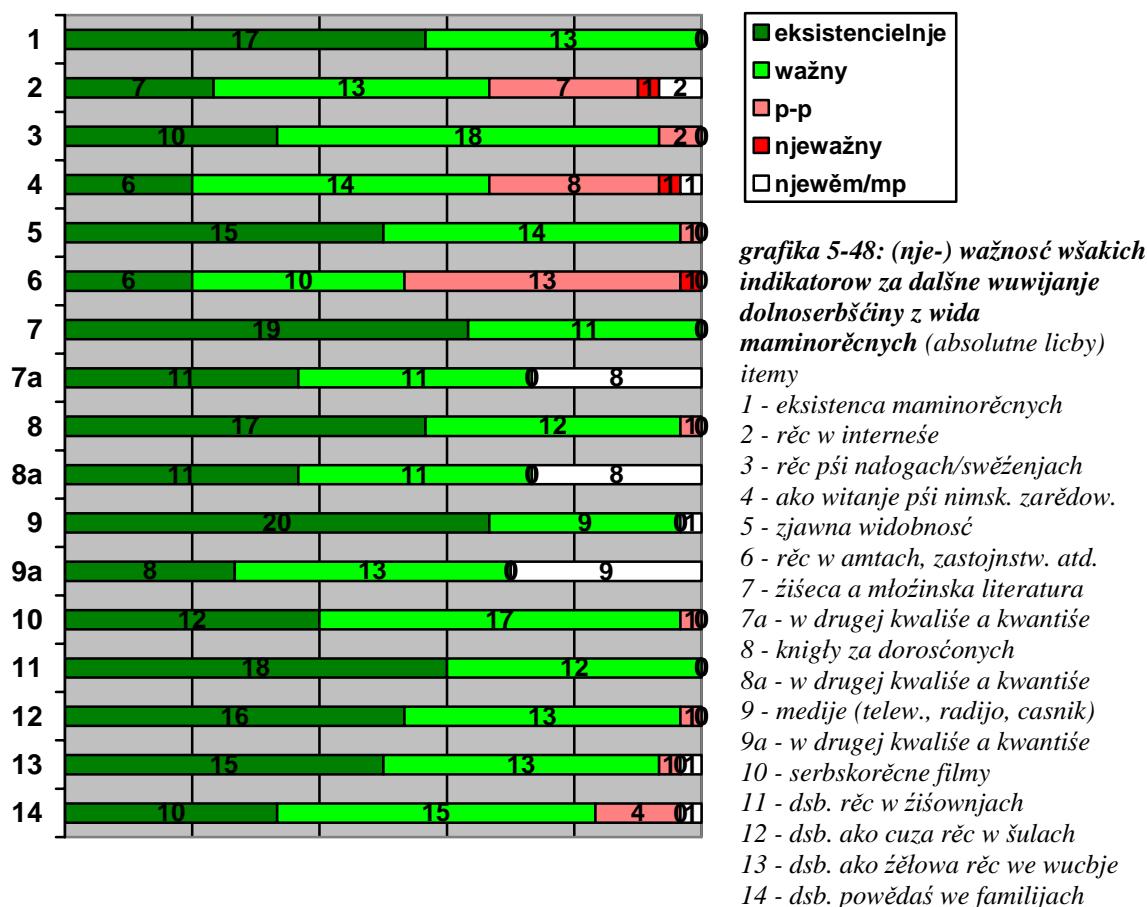
grafika 5-46: stawne wužywanje medijow pšež maminorěcnych (absolutne licby)

Nowy Casnik dojšpijo písamem wšykne a wjeliki rozdžél jo, až awdiowizuelne medije wokoło połoju dojšpje. Teke Rozhlad, Serbska šula a Lětopis how tendencielnje wětše pózle maju.

Dokulaž šula teke za maminorěcnych jo taka ważna była, glědamy hyšći na wubrane itemy, což nadawki kublańskiego systema nastupa. Grafika 5-47 pokazujo wuslědki. A how wižimy rozdžéle napšešiwo cełkownej kupce (grafika 5-21) a teke kublarkam a kublarjam (grafika 5-38): Za maminorěcnych šula ma wěcej rewitalizaciskich funkcijow. Ako južo góřejce gronjone, teke za jasnu wětšynu cełkowneje kupki rewitalizaciske nadawki abo zaměry padnu do šulskeje zagronitossći. Ale how gódnuty su wuše a difference mjazy itemami mjeńše. Glědajuce na kupkowu wjelikosć, móžo pak teke pšipad byś. Jadno indiividuelne pšispomješe jo how hyšći było, až cuzorěcna wucba a bilingualne pórucenja maju zgromadny nadawk, pšipomogaś staršym familijowym člonkam pšewinuś jich mjenjejgónosćowe komplekse serbskosći dla.

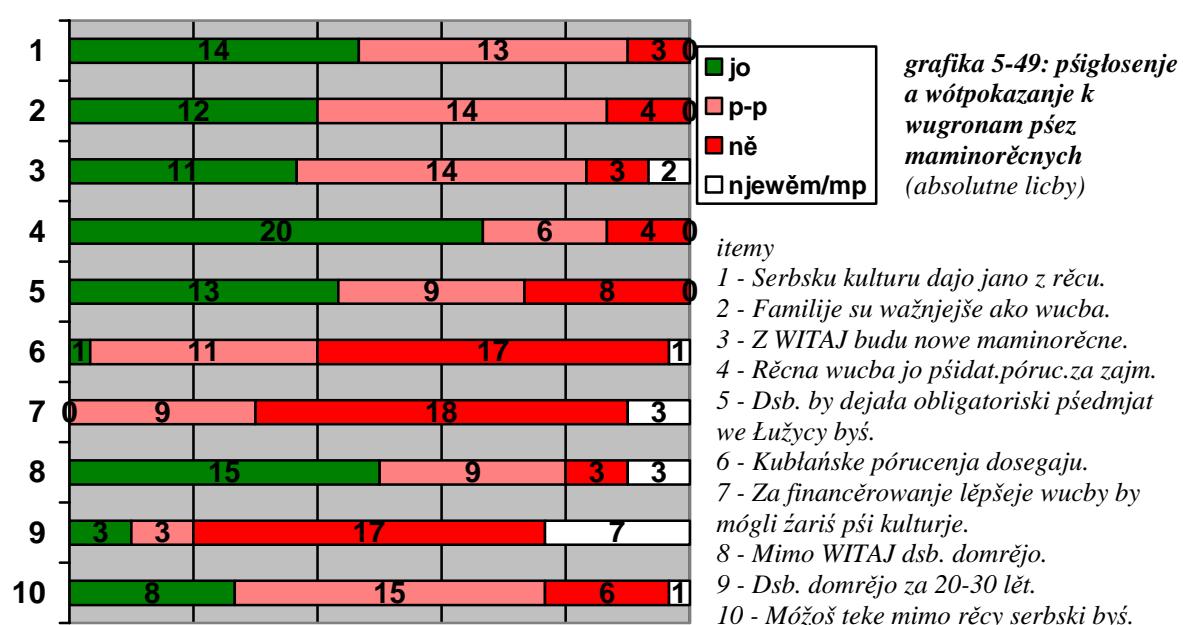

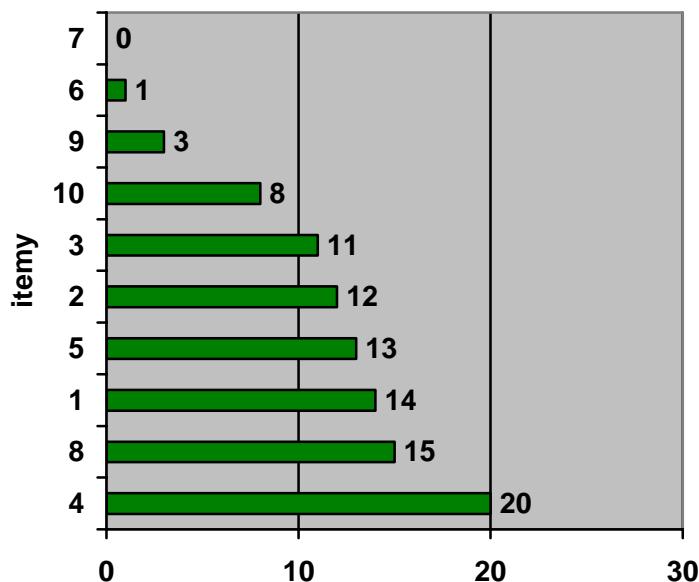
Pšašanje jo něnto, lěc maminoréčne maju druge nastajenja k dalšemu wuwijanju dolnoserbščiny ako cělkowna kupka. Ako grafika 5-48 pokazujo njejo. Maminoréčne pósuziju wažnosć wšakich itemow powšyknje rowno tak ako cekowna kupka. Jadnotliwe su pispomjeli, až na pšiklad wažne jo, słowoskład stawnje dalej wuwişaš a rozšyriš a w literarnem wobłuku měš kuražu za triwialnu a religioznu literaturu.

Wóstanu hyšći konkretne wugrona slědnego pšašanja a pšiglossenje resp. wótpokazanje pšez maminoręckich. Wjelike rozdžèle nejpjerwjej raz njejsu widobne, kaž grafika 5-49 pokazujo.

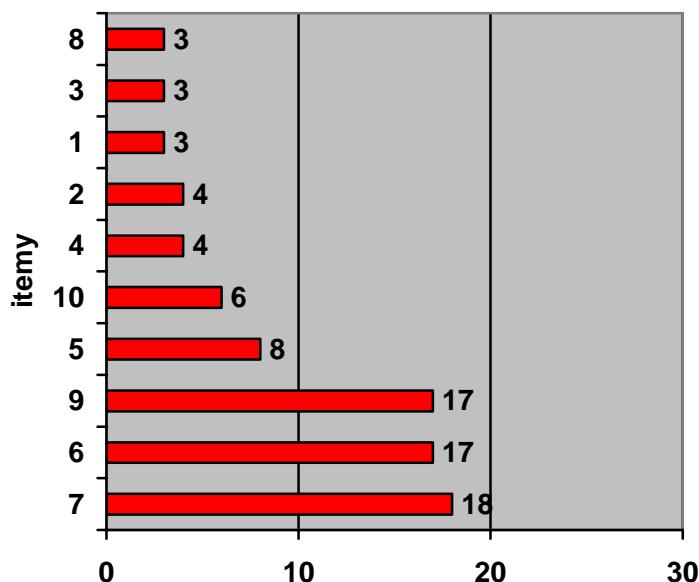
Ale w datailach - ako 5-50 a 5-51 pokazujotej - su difference.

grafika 5-50: pśigłoszenie k wugronam wó dolnoserbščinje pšež maminorēcnych (absolutne licby) itemy

- 7 - Za finančerowanje lěpšeje wuchy by mógli žariš pši kulturje.
- 6 - Kublańske pórucenja dosegaju.
- 9 - Dsb. domrějo za 20-30 lět.
- 10 - Móžoš teke mimo rěcy serbski byš.
- 3 - Z WITAJ budu nowe maminorēcne.
- 2 - Familije su wažnejše ako wucba.
- 5 - Dsb. by dejava obligatoriski pšedmjat we Łužycy byš.
- 1 - Serbsku kulturu dajo jano z rěcu.
- 8 - Mimo WITAJ dsb. domrějo.
- 4 - Rěcna wucba jo pśidat.póruc.za zajm.

grafika 5-51: wótpokazanje wugronow wó dolnoserbščinje pšež maminorēcnych (absolutne licby) itemy

- 8 - Mimo WITAJ dsb. domrějo.
- 3 - Z WITAJ budu nowe maminorēcne.
- 1 - Serbsku kulturu dajo jano z rěcu.
- 2 - Familije su wažnejše ako wucba.
- 4 - Rěcna wucba jo pśidat.póruc.za zajm.
- 10 - Móžoš teke mimo rěcy serbski byš.
- 5 - Dsb. by dejava obligatoriski pšedmjat we Łužycy byš.
- 9 - Dsb. domrějo za 20-30 lět.
- 6 - Kublańske pórucenja dosegaju.
- 7 - Za finančerowanje lěpšeje wuchy by mógli žariš pši kulturje.

Powšyknij rěd jo ako w całkownej kupce. Ale sensibilnosć za jadnotliwe itemy jo hynac a z tym wěcej ekspliktnje wótpokazuju, aby kublańske pórucenja dosegali abo dolnoserbščina domrěla. Za to na drugem boce wěcej dowěrje, až WITAJ móžo nowych maminorēcnych producērowaś (wěcej pśigłoszenia a mjeniej wótpokazanja).

5.8 konkluzije

Hyšći raz slědk glědajucy na hypoteze do wugódnošenja móžomy konstatērowaś, až napšašowanje jo pśinjasło empiriske indicije za to, až (1) wěcej maminorēcne w systemje su ako myslone. To ale drugi maminorēcny typus jo, ako powšyknje gronjone. Rowno pšež kublański system widobnje móžno jo, maminorēcnu identitu pódprěrowaś resp. rěcne

zamóžnosći za to natwariš. (2) Dialektalna dolnoserbščina hyšći eksistěrujo w dolnoserbskorěcnem pówolańskiem wobłuku, ale licba jo mała a z tym za pśichod žednu rolu njamóžo graš. (3) Rěcne njewěstosći su wětše ako myslone do togo. Rowno (4) w aktiwnem/produktiwnem wobłuku mjenej ako połoja profesionelne z rěcu žělajucych se wěsta cujo. (5) Wótglědajucy kulturelnych zarědowanjow, rěc za wětšynu słužbna wěc jo. (6) Elektroniske medije a komunikaciske formy psez internet abo SMS žinsa njegraju wjeliku rolu. Teke rozglos a telewizija skerzej njepšawidłownje ako stawnje wużywanej stej. (7) Specifiske medije ako casopise su na niskem niwowje wużywane. Teke glědajuce na pšiklad na kublański wobłuk njamóžomy groniš, až fachowe casopise wjeliki žěl dojšpiju. Wśedne medije ako Nowy Casnik abo źišecy casopis Płomje nejwažnjejše medije su. (8) Nanejmjenjej symboliski wažnej domenje ako góspodarstwo a amtski wobłuk, wśednje pśisamem žednu rolu njegrajotej. Maminorěcna kupka jej aktiwnjej wużywa. Ale weto całkowna wětšyna domeny za wažne ma. (9) Nejwažnjejša droga rěc se pśiswójiš pō licbach (wo efektiwnosći z pśedlažymi datami njamóžomy nic wugroniš) su rěcne kurse. Na drugem městnje jasne šula stoj. Familija wjeliku rolu njegrajo. Pla maminorěcnych šula jo nejwažnjejša droga, tam familija pak teke wažnjejša jo ako pla drugich. (10) Rěcne dalejkubłanje njejo tak mōcne ako licby rěcneje wěstosći by pśiražili. Samostudium jo nejrozšyrjona wašnja. (11) Główna pśicyna z rěcu žělajucych rěc nawuknuš jo žělo. Ale pótom ned intrinsiske motiwacije pśidu: priwatny zajm, wjasele abo zacuše, aby „k tomu“ słyszało. (13, 14, 15) Pśechwatanje jo kublański wobłuk był. Nejpjerwjcej raz žedne wjelike difference mjazy kublarkami a kublarjami na jadnom boce a drugimi na drugem, njejsu. To groni, až widobnje žedne pówolańskospecifiske perspektiwy na dolnoserbščinu a rolu kublańskiego systema njejsu. Funkcije a nadawki czorčeje wucby a bilingualnych pórucenjow njejsu jasne žělone. Hynac wokoło - widobnje stej jano zgromadnje za wšo zagronitej. Typiske rewitalizaciske nadawki njamaju prioritu. Ale jo jano relatiwnje, dokulaž weto wětšyna je jasne ako wažne wiži. Jano interpretacie kublańskich pórucenjow ako mjazyrozwězanie do casa, gaž dolnoserbščina zasej familijowa rěc jo, mjenej ako połoja pśigłosujo. Płaši teke za eksplisitny nadawk rěcnu asimilaciju spomałšyś. (16) Kubłaństwo jo ważny dypk rěcnego zdźaržanja a rewitalizacije. Ale šulska wucba jano žěl togo jo a w srjejźnem pólū pō wažnosći stoj. Druge faktory zwenkašulskego žywjenja wažnjejše su. Nejwažnjejša wěc pśedšulski wobłuk jo. Wětšyna se jasne pozicioněrujo, až pórucenja w źišownjach eksistencielne a wažne su. (17) Familijowa rěc njejo eksplisitny nejwušy zaměr. Teke, aby wažnjejša była ako šulska wucba tak jasne njejo. Hynac eksistenca maminorěcnych - widobnje muse móžnosći byś teke zwenka familijow maminorěcne byś.

Z tym smy pši indicu za „nowu maminorčnu perspektiwu“. Widobnje su žinsa móžnosći maminorčnosć resp. maminorčne sebjerozměše pó familialowej L1-socializaciji nawuknuš. Kupka, tak ako how namakana, aktiwnjejšě rěcne nosarki a nosarja su a potencielnje k rewitalizaciskim itemam wuše nastajenja maju ako pšerězk. Teke gaž z pšedlažymi datami njejo móžno, empiriski wobšěžabnje něco wugroniš, su indicije za to, aby snaž ako zaměr rewitalizaciskich myslenjow a pódprujuca kupka za to wužywabna byla.

Kapitelzusammenfassung

In diesem Kapitel werden die Ergebnisse einer empirischen Untersuchung präsentiert. Mittels einer Fragebogenerhebung wurden beruflich mit der niedersorbischen Sprache arbeitende Personen befragt. Bei einer nahezu 100%-ig erfassten Grundgesamtheit und einer 69%-igen Rücklaufquote ist das Ergebnis repräsentativ. Es wurden das Sprachverhalten, der Spracherwerb, Einstellungen zum Bildungswesen und Ansichten zur weiteren Entwicklung der Sprache erfragt. Eine - ebenfalls als repräsentativ anzusehende - Teilauswertung von im Bildungsbereich tätigen (Erzieherinnen, Erzieher, Lehrerinnen, Lehrer) erbrachte keine größeren Unterschiede zur Gesamtgruppe. Beim Spracherwerb sind Sprachkurse und Schulwesen dominierend, Gründe für den Spracherwerb sind überwiegend im privaten, intrinsischen Bereich zu suchen. Bei der Anwendung der Sprache dominiert der dienstliche gegenüber dem familiären oder privaten Bereich. Hinsichtlich des Bildungswesens werden fremdsprachlichen und bilingualen Angeboten nur im Zusammenspiel Aufgaben zugeschrieben. Eine deutliche Aufgabentrennung erfolgt nicht. Revitalisierende Aspekte der Bildungsangebote werden deutlich befürwortet, dominieren aber innerhalb der Gesamtaufgaben nicht. Grundsätzlich werden der weiteren Entwicklung der niedersorbischen Sprache Möglichkeiten eingeräumt. Das Bildungswesen spielt dabei eine wichtige, aber nicht alleinige Rolle. Als ein existenzieller Faktor werden sorbisch-/wendischsprachige Angebote in Kindertagesstätten angesehen. Überraschend zeigte sich unter den Befragten eine Teilgruppe von „Muttersprachlerinnen und Muttersprachlern“ neuen Typs, die nicht unbedingt mit den Vorstellungen von Sprachträgerinnen und -trägern der ältesten Generation identisch ist. Sie zeigen sich als aktivere Sprachträgerinnen und -träger und könnten eine Ausgangsbasis für konzeptionelle Weiterentwicklungen sein. Bei ihrer Entwicklung spielt auch das Bildungswesen eine große Rolle. Da es sich bei der Zielgruppe der Befragung nur um einen kleinen Teil der Sprachgemeinschaft handelt, können die für die Befragten repräsentativen Ergebnisse nicht auf die gesamte Sprachgemeinschaft übertragen werden, geben aber wertvolle Hinweise für mögliche konzeptionelle Entwicklungen.

„Maybe it is time for us all to understand
that revitalization is just that,
a struggle
- sometimes onerous and frustrating,
often healing and empowering
- but still a struggle,
without an end in sight.”
LEENA HUSS
Revitalization through Indigenous Education
- a Forlorn Hope? ⁵⁴⁹

6 facit: rewitalizērowaś dolnoserbščinu - hyšći zarownana tema, gaž...

6.1 ...konsekwence jasne su

Aktualna rěcna situacija dolnoserbščiny jo ako pokažony tak, až musymy južo powědaś wó rewitalizacji a nic wěcej wó rěcnem zdźaržanju. Ako smy wiželi, njejo móžno tak dalej gótowaś, ako až dotychměst. SPIEß jo južo pśed wěcej ako žaseś lětami pisał: „*Die eigentliche Wende jedoch [...] wird erst dann erreicht sein, wenn die Sprache von denen, die sie einst im Kindergarten zu lernen begonnen haben, in der Familie an die eigenen Kinder weitergegeben wird. Das wird sich für das Niedersorbische im günstigsten Fall frühestens in 20-25 Jahren entscheiden.*”⁵⁵⁰ - prědných dwanasćo lět južo mimo jo. Teke „WITAJ-žíši“ južo zjawne cwibluju, až perspektivi za dolnoserbščinu su.⁵⁵¹ Smy wiželi, až su „serbske“ strony, źož na pšíkład serbske kublaństwo njejo prezentne a - gaž tak wóstanjo - žedne serbskorěcne perspektivi njejsu. Pótrjefjone su na pšíkład Grěšna, Prožym, Rogow, žěle Chóšebuza, Drjowka, Grodka, Gołkojc, Wětošowa. Na drugich městnach rěcna substanca słaba jo a zjawne pódprěowanje felujo, ako w Gołkojcach abo Rogowje. Gaž wšo tak wóstanjo, ako jo, nanejmjenjej te regiony su pšec.

Smy teke wiželi, až notne jo zaměry definērowaś, aby institucije a rěcne zgromazeństwo by mógli zgromadnje žělaś. Až doněnta Założba a Domowina inkonsekwentne wšo pitšku gótujotej a rěcne zgromazeństwo cesto pasiwnje wóstanjo. Spěchowańska praksa njejo jasne wusměrjona. Z tym jo kulturelne wótwardowanje wuměrajucych móžno, ale žedno pozitiwne wuwijanje do pšíchoda njejo móžno.

Jasne jo wopisane bylo, až něntejšne kublańske pórucenja njejsu dosć, daniž pó kwališe, daniž pó kwantisé. Gaž jano bilingualne pórucenja minimalne efektiwne su za rewitalizaciske zaměry, pón su jano we wobcerkach šěscich zakladnych šulow perspektivi. A to teke jano, gaž njewóstanjo ako jo. Bilingualne pórucenja wót žišownjow do gymnaziuma jo lepšej zakład za dolnoserbščinu wót lětzasetkow - ale w něntejšnej formje teke njedosega.

⁵⁴⁹ HUSS 2011, b. 134

⁵⁵⁰ SPIEß 2000, b. 210.

⁵⁵¹ Pšir. M. HASSATZKY we „Wenden. Sorben. Deutsche. Eine Minderheit zwischen Selbstbehauptung und Anpassung“ telewizijowa reportaża RBB wót A. HOLZSCHUH a R. JOKSCH, wusćełanje dnja 9.10.12.

Cuzorčna wucba w něntejšnej formje jo kwantitatwiny fundament, ale kwalitatiwnje njamóžo a sama njedej rěc rewitalizěrowaś resp. žywa žaržaś. Zwenkašulske rěcne rumy za „kritiske starstwo“ młodostnych a młodych dorosćonych faktiski kompletnje feluju. Clonkam rěcnego zgromazeństwa zazdaśim pozitwine pšiklady drugich mjeňsynowych rěcow, rewitalizaciskich idejow a móžnych perspektiwow njejsu znate.

Teke jasnje jo, až - pó teoriji - stara „mamina“ rěc z dialektalneju wjelerakoscu njama žeden pšichod. Tencasna zagronita generacija njejo swóju rěc dalej dała. Něnto jo móžno, na zaklaže standardoweje rěcy, dolnoserbščinu rewitalizěrowaś. A hyšći jo móžno wjele starych wliwow do procesa zapšegnuś. Žywe rěcy se pšeměnjaju. A w běgu rewitalizaciskich procesow to teke bužo. Pótom rěc jo druga rěc ako do togo.

6.2 ...zagronitosci jasne su

Gaž rěcne zgromazeństwo co swóju rěc rewitalizěrowaś, musy teke zagronitosć za to psewześ. Ale chto jo „rěcne zgromazeństwo“, chto móžo zagronite byś? Serby su jaden lud - ale nanejmjenjej dwě rěcnej zgromazeństwje z wjelgin rozdželnymi rěcnymi situacijami. Južo gromadnu rěcnu strategiju njedajo a wopyty něco sformulěrowaś su pón tak powšykne, až za specifisku dolnoserbsku situaciju mało pomaga.⁵⁵² Institucionelne diskurse cesto pšež „katolski tširog“ mócnje wobwliowane su. Jo pširodnje, až luže tam druge nazgónjenja a nastajenja maju a snaź situacije hynac wiže. Ale za nich pón njejo lažko zagronite se roszužiś, gaž (a) njewě, kak situacija w praksy wuglěda a (b) tam sebjekoncepcije rěcneje a etniskeje identity eksistěruju, kenž sam njeby akceptěrowali za sebje. Z tym jo pšašanje, chto dej dolnoserbske rěcne zgromazeństwo zastupiś a roszužiś wó rewitalizaciskich zaměrach, prioritach atd.? A chto dej wužělaś rěcnu strategiju? Założba za serbski lud (założbowa komisija, założbowa rada, zastojnstwo, žělowe kupki), Domowina (zwězkowe/župne pšedsedarstwo, programowa komisija, kublański wuběrk, RCW, SŠT), Serbski institut, Dolnoserbska rěcna komisija, Mašica Serbska, Serbska kublańska seš, eksterne wědomnostnice a wědomnostniki, dobrowólna abo cesnoamtska kupka aktiwistkow a akwtiwiștow, snaź z institucionelnym abo ze statnym (politiskim) pódpěrowanym? Móžnosćow jo wjele.

Założba za serbski lud faktiski pšež financěrowanje zakladnje roszužijo - běz serbskeje kontrole a teke na městnje pótšawem awtistiski mimo rěcneje strategije, inkonsistentnje. Teke paradigma, až Górná a Dolna Łužycia dejtej jano na samskej wašni se

---

⁵⁵² Ako teke za Slěpjańske strony abo ewangelsku Górnou Łužycu.

spěchowaś, jo njedowěrna. Gaž situacija w jadnom regionje akutnejejša jo, musym tam wěcej srědkow (efektiwniejšy) zasajžiš.

W Domowinskich gremiumach ako wopisane žělnje rozměše abo kontakt z dolnoserbskorěčneju bazu felujo. Gaž pó strukturje serbskego luda Dolnoserby (kenž ako wopisane njejsu identiski z dolnoserbskim rěčnym zgromadeństwom) tšešina su, drugej dwě tšešinje pšecej sobu rozsužijotej wó notnych kšacach rewitalizaciskich aktiwitow a jich prioritow. Zwenka institucijow nadregionalne komunikaciske serbske zgromadeństwo písamem njeeksistěrujo. Na toś tom zaklajejo šěško wóčakaś, aby člonki drugich zwiskow rozměju na pšiklad, až za eksistencielne pôtrjeby drugeje tšešiny wšedne wěcki by dejali rozpušćiš.

Na drugem boce aktualnje kompetentne gremiumy dolnoserbskorěčnegozgromadeństwa feluju resp. njamaju dosć kompetencow. Župne pšedsedarstwo a głowna zgromażina Domowinskeje župy Dolna Łužyca by ako zakłada móglej fungěrowaś - ale pón teke konsekwentje a pó wopšimjeśach funděrowanie. Problematiski jo pši tom teke, až Domowina Dolna Łužyca musy zachopiš koncepcionelu zagronitosć pšewześ, lěcrownož njama pšistup k wšyknym relevantnym institucijam a ressourcam. To groni, až zgromadne žělo mjazy institucijami a wósobami musy se změniš. Dokulaž (teke cesnoamtske) personelne ressource su wobgranicowane, jo pšašanje, lěc pšidatny rewitalizaciski gremium notny a móžny jo. Na drugem boce dajo wažne žěle rěčnego zgromadeństwa, kenž swóje problemy z Domowinu maju. Za to drugi komunikaciski rum snaź zmysłapołnje jo. Teke status a žělo dolnoserbskeje rěcneje komisije słuša do togo wobłuka. Až doněnta žělo njejo transparentne za njeinstitucionelny žěl rěčnego zgromadeństwa.⁵⁵³

Na kóncu jo jasne, až rěcne zgromadeństwo dolnoserbščiny musy zagronitosć za rěc pšewześ. Delegěrowaś na statne kublaństwo abo „bóžko“ górnoserbski dominěrowane gremiumy njefunkcioněrujo. Ale za to musy samo aktiwné byś. Jano pón móžo pódprěowanje wót stata abo drugich žělow serbskego luda raznje pominaś. Gaž ma koncepcionelne pšedstajenja abo nanejmjenjej drogi je wužělaś, musy pón pak teke pódprěowanje pominaś a ma pšawo dostaś. To jo pón zagronitosć drugego boka. Až doněnta system tak ako jo funkcioněrujo (to groni, njama žedne trajne efekty na rewitalizaci dolnoserbščiny), dokulaž wót boka rěčnego zgromadeństwa nic njepšedlažy, žedne konkretne pšedstajenja

---

⁵⁵³ Retoromanske na pšiklad su system rěcneje komisije na interaktiwnie bazisowe žělo z participatiwnymi móžnosćami za wšyknje člonki rěčnego zgromadeństwa pšestajili.

artikulērowane njejsu. A how njejžo wó założenje nowych institucijow a takich diskusijach slědnych casow.⁵⁵⁴

Za statne kublaństwo ma stat zagronitosć. Až kraj Bramborska ma teke zagronitosć za Serbow a serbsku rěc jo teke wustawowe pšawo. Ale na kóńcu rěcna mjeňsina njamóžo nic rozsužiš, móžo jano nažejaś, až pótrjeby budu zapšimjone. To groni, až napšešiwo statnemu kublaństwoju pótrjeby a konsekwenče muse jasne formulērowane byś. A paralelnje rěcne zgromażeństwo musy samo swoje drogi namakaś deficity statnegu šulskego systema wuownowaś.

Mimo konsensa glēdajuce na zagronitosći, b̄zez komunikaciskich a institucionelnych strukturow akterkow a akterow rewitalizaciske projekty njamógu wuspěšne byś. GRENOBLE a WHALEY pšawje pišotej: „*Language revitalization is hard work. Any success comes only with a long-term, sustained effort, involving many parties. Critically, it requires a dedicated sense of collaboration, a willingness to put aside disagreements (about goals, spelling, ‘correct’ speech, appropriate domains for language use, etc.) so as to reach consensus and work toward achieving these goals.*”⁵⁵⁵ A za wjele njestrowych konkurenčnych situacijow su člonki rěcnego zgromażeństwa sami zagronite. Gaž kšě napšawdu rěc rewitalizērowaś, muse teke zagronitosć pśewześ a wopšawdu zgromadnje želas.

6.3 ...se orientērujo za wědomnostnymi standardami a drugimi nazgónjenjami

Glēdajuce na želowe pšašanja togo žela musymy groniś, až teorija jo jadna wěc a praksa druga. Smy wiželi, až konsistentne rewitalizaciske programy za dolnoserbščinu njeeksistēruju. Smy pak teke wiželi, až zaklady - teke glēdajuce na druge rěcne mjeňsyny - njejsu špatne: W kublaństwie a drugich prestižowych domenach jo rěc prezentna - teke gaž praktiske deficity wšuži su. Smy mógli wižeś, až pśedstajenja, nastajenja a zažaržanje akterkow a akterow cesto se njegóže. Smy teke wiželi, až widobnje „rewitalizērowaś rěc“ abstraktny, „někak dobry“ zaměr jo - ale konkretne pśedstajenja, lěc a kak dojšpiś, njeeksistēruju.

Z wědomnostnego wobłuka na drugem boce wjele pśedlažy: wopyty domrěte rěcy zasej wótzywiś, wuspěšne rewitalizaciske programy, teoretske móžnosći, kenž hyšci njejsu se praticērowali, pśistupy, kenž njejsu funkcionērowali.

Wót boka drugich mjeňsynow teke wjele nazgónjenjow pśistupnje jo. How musy se dolnoserbske rěcne zgromażeństwo lěpjej zwězaś. Serby powšyknje aktiwne su (na pšiklad w

⁵⁵⁴ Snaž jo efektiwniejša droga. Ale za to nejjperjwje raz koncepcionelne pótrjeby muse jasne byś a pótom móžo wuslězone byś, lěc něntejšne struktury a institucije njamógu za to wužywane byś.

⁵⁵⁵ GRENOBLE/WHALEY 2006, b. 49

FUEN) - ale tam jo teke pšašanje, kak informaciske a komunikaciske běgi rowno za dolnoserbske rěcne zgromazeństwo mógu lěpjej organizěrowane byś. Gaby jano wó „serbščinje“ powědali abo informacije „w Budyšynje“ wóstanu, njejo pomoc. Aby, ako góřej pominane, rěcne zgromazeňstwo zagronitosć mógló pšewzeš a na pšiklad wó zaměrach, prioritach a drogach rozsužiš, by trjebało do togo wótpowědne informacije. How intensiwnjejšy komunikaciski, emancipatiwny a participatiwny proces notny jo. Serby, stat a druge institucije wjèle personelnych a financialnych ressourcow zasajžijo. Až rewitalizacija móžo wuspěšna byś, muse se teke za (akceptěrowanymi) standardami orientěrowaś. To groni, wědomnostny zaklad wzeš, gaž notne adaptěrowaś a pón konsekwentnej pšesajžiš. Akle gaž widobnje jo, až situacija jo se změniła (aby mógli to identificěrowaś, wědomostne pšewóžowanje notne jo), by zmysłapołnje było, dopórěžiš abo z drugim konceptom zachopiš.

6.4 ...nadawki za kublaństwo definěowane su

Głowny aspekt togo žěla jo kublaństwo w rewitalizaciskem dolnoserbskem konteksće. Smy mógli wižeš, až šula aktualnje głowna zagronita jo, dolnoserbščinu dalej daś. Smy teke wiželi, až oficjalna pozicija jo, až jano z projektom WITAJ rewitalizacija móžna jo. Na drugem boce jo se teke jasnje pokazało, až šula to njamóžo wugbaś - powšyknje nic a w dolnoserbskem pšiklaże akle rowno nic. Ale kublaństwo móžo wažne pšinoski pséwzeš. Abo, ako SPOLSKY pišo: „[W]ith sufficient commitment, and when majority governments [...] can be persuaded to help, [...] minorities can ride the tiger by harnessing the proven language shifting function of school systems in the direction of language maintenance.”⁵⁵⁶ Za to ale musy jasne byś, kótaru rolu kublaństwo w rěcnej strategiji dej graś.

Smy někotare rožkowe dypki wuslěžili: (1) šula a rěcne kurse su aktualnje nejwažnejša droga dolnoserbščinu nawuknuś, (2) ako wjelgin wažne interpretěruju předšulski wobłuk, to groni dolnoserbščinu w źišownjach, (3) jano bilingualne pôrucenja su efektivne, (4) rěcne pôrucenja w źišownjach a šulach dajo jano na jadnotliwych městnach serbskego teritoriuma, (5) kublańske rěcne pôrucenja trjebaju aktiwny rěcny wobswět a hynac wokoło (6) něntejšny kublański system Dolneje Łužicy jo snaž „lěpjej ako nic“ ale njejo žedna móžnosć substancialne rewitalizaciske nadawki pšewzeš. To jo ambiwalenca aktualnego stawa: Na jadnom boce něntejšny system jo producěrował žinsajšnu rěcnu substancu. Ale za to su teke druge ramikowe wuměnjenja z boka rěcnego zgromazeňstwa byli. Jadnotliwe pady aktiwnych rěcnych nosarkow a nosarjow, kenž z něntejšnego systema pšídu, njedosegaju za rěcnu rewitalizaciju. Na drugem boce teke akterki a aktery su pšež

⁵⁵⁶ SPOLSKY 2011b, b. 158

napšašowanje pokazali, až sami wažnu, nic pak głównu funkciju wucby wiže a wótcakuju flankěrujuce aktivity.

Za mjeńsynowu rěc dajo w dolnoserbskem paže relatiwne dobre zakłady: institucionelnu seś, wukublane pedagogowki a pedagogi, wjele wuknicow a wuknikow, kenž se wobzělio, (wobgranicowane, cesto skerzej symboliske) statne pódpěrowanie, pšawniski ramik, wobgranicowane wědomnostne slěženja. A oficialna europska rěcna strategija (mamina rěc + wjelika wobchadna rěc + regionalna susedowa rěc) ma teke optimalne (politiske) městno za dolnoserbščinu. A teke jo zajm wenkownych rěc nawuknuš. Jano Serby ako cilowa kupka kublańskich pórucenjow njeby stabilny zakład był.

Něnto su wšakorake teoretiske móžnosći: (1) Reducěrowaś wucbne pórucenja na pšawniski minimum w statnej zagronitosći a serbske institucije, akterki a aktery se jano na zwenkašulski wobłuk koncentrěruju. To groni, až stat sam musy se staraś wó wucbne projekty, wucbne srědkи, wu- a dalejkublānje atd. (2) Z někak něntejšnym systemom rěcne rewitalizaciske napšawy flankěrowaś a pódpěrowaś, ale nic aktiwnje rewitalizěrowaś. (3) Serbski kublański system tak wutwariš, až móžo aktiwnu rolu w rewitalizaciskem procesu pšewzeš. Za to by musali - za CATHOMASOM na pšiklad - wuwijaś plan serbskorěčnu wucbu řeštrukturěrowaś - gromadu wześ czoręćnu a bilingualnu wucbu do jadnogo wótglowanego systema a to cełe strony wopšimjocy. Za pšedšulski wobłuk koncept Witaj pšedlažy. How by dalšne drogi notne byli do statka stajiš. (4) Gaž statny a zjawny system to njamóžo abo njoco pódpěrowaś a rěcne zgromazeństwo wariantu (1) njepódpěrujo, musy pak z tym žwy byś, až jo se napšešiwo rěcnej rewitalizacji rozsužiło, pak wšo do swójskego kublańskiego systema inwestěrowaś: dalšne žišownje w nosarstwie SŠT a priwatnu šulu.

Ale to jo drugi kšac. Nejpjerwjej raz jo notnje rewitalizaciske zaměry definěrowaś. A pótom jo akle móžno groniš, kótary pšinosk kublański system móžo pšewzeš. Až do togo musy system tak wutwarjony byś, až wšuži zakładne rěcne pórucenja za status quo wóstanu resp. (zasej) budu - to groni jano krotkodobnje a ako mjazystaw cełe strony wopšimjeca czoręćna wucba dobreje kwality a mówna bilingualna wucba. Z casowym ramikom, ga rewitalizaciski koncept móžo pšedlažaś.

Za rewitalizaciske koncepcije glědajuce na personelne (a finançielne) ressource jo teke pšašanje, lěc wšuži samske pórucenja móžne su. Warianty by była dwa schójżeńka měš: Písamem ako něnto južo bazalne pórucenja w serbskich stronach na jadnom boce a na drugem boce wusokokwalitatiwny, bilingualny niwow na jadnotliwych městnach. Zaměr by powšyknje mały žél luži był, kenž běžnje rěc wobkněže a na drugem boce wětšyna ze zakładnymi rěcnymi znašami. Pón ale teke ramikowe wuměnjenja muse jasne byś: Ceptarje a

ceptarki z dobrymi rěčnymi znašami intensiwnje dalej kublaš a tam spušćobnje koncentrěowaś, žo wuše pórucenja su. Te muse pón teke wušej ako něnto pla WITAJ byś. A na drugich šulach by pón instalěrowali rozpóznowańske pórucenja. Na to by se teke pšedšulski wobłuk wusměriš mógl.

Pšašanje - how bužo zasej zagronitosć rěčnego zgromazeństwa a politiskich akterow a akterow relevantna - jo pak, žo kótare pórucenja zmysłapołne su. Mamy ako pokažone regiony z relatiwnej mówczej rěcnej substancu. Ale to njejsu pšecej regiony, kenž serbske rěcne aktivity pódpreruju: w Bórkowach na pšiklad pšedšulski wobłuk wěcej njeeksistrujo, a wukniki z Hochozy skerjej do Picnja (cuzorěcna wucba) ako do Janšojc (bilingualna wucba) du. W Janšojcach šula se wjelgin procujo, ale žišownja/hort jo słaba. We Wětošowje politiske, finansielne a organizatoriske pódprerowanje wjelgin mówcne jo, ale až doněnta jano mało starjejšych se wobzelijo na program WITAJ. W Tšupcu rěcna substanca zwenka šule pšisamem wěcej njeeksistrujo - ale tam starjejše se do WITAJ wuskjaržyu. Pionerna šula w Žylowje, kenž se wjelgin procujo wó WITAJ, se weto njoco „pšeserbski“ pozicionerowaś... Kak něnto se rozsužiš, žo koncentrěowaś? Na zakłaże rěcneje reality (to groni, až zwenkašulske rěcne rumy za žiši a młodostnych tak a tak wšuži muse se nowo twóriš) a teoretiskich pšemyslenjow by gronił, wěcej na pódprerowanje dokołowokoło glědaś ako na rěcnu substancu. Gaž rěcna substanca na městnje jo, ale rěcne nosarki a nosarje resp. politiske akterki a aktery njepódpreruju kublańske procowanja snaž mjenjej pomocniwje jo, ako městna ze słabeju substancu ale wjelikim pódprerowanym. Cesto jo tak, až na kšomje, žo rěc južo jo se zgubiła abo krotko do togo stoj, identifikacija z njeju ako rěc předownikow a předownicow resp. regiona mócniejša jo. A pšípolda gronjone su teke rewitalizaciske šanse wětše, dokulaž standardowa rěc skerjej akcepterowana jo.

6.5 ...perspektiviwy su

Z tym smy pši pšašanju kótare perspektiviwy zapšawym su. K tomu južo wjele esayistiskich tekstow dajo. Cu how jano na zakłaże wopisanych wědomnostnych ramikowych dypkow narażenia sformulěrowaś, do kótarego směra wědomostne slěženja a diskusija rěčnego zgromazeństwa by mógli se wuwijaś.

Notne jo zjawna diskusija wó zaměrach a prioritach.⁵⁵⁷ Gaž priorita na kulturelnem serbskem žywjenju jo, móžo wšo nejpjerwjej raz tak wóstaś ako jo.

Ale gaž zaměr „rewitalizacija“ dolnoserbkeje rěcy jo, su wšykne pominane, wó praksy pšemyslowaś: Ma zmysł wjele pjenjez wužywaś za wusoku kulturu, gaž žeden publikum

⁵⁵⁷ Prědny projekt na zakłaże togo žěla zgromadnje z Mašicu serbskeju a Bramborskeju krajneju centralu za politiske kublanje jo pómyslony.

dorostujo (ansambl, žiwadło, nakładnistwo) - kak móžo spěchowanje dorosta wuglědaš? Jo zmysłapołne klasisku muziku producērowaś, kenž njama żeden efekt za rěcnu rewitalizaciju - ale na drugem boce písamem žedne wusokokwalitatiwne pórucenja za młodostnych eksistěruju? Ma zmysł internat abo žišece projekty financērowaś, žo wobchadna rěc nimščina jo - kótare móžnosći su, to změniš? Kótare směrnice Założba abo Domowina (groniđlo Vattenfallske srědk) matej za priority projektowego spěchowanja - jo zmysłapołnje zaplašíš wědomnostnu literaturu, kenž móžo teke zadermo online publicērowana byś abo za muzeje drastwy abo wobraze kupiš, což z aktiwnego rěcnego wużywanja nic cniš njama? Respektiwnje njedajo žednu ewaluaciju, kótare efekty něntejšne žělo serbskich institucijow pónšawem na rěcnu substancu ma. To płaši teke za statny wobłuk - šulski system a uniwersitne wukubłanje pedagogiskego dorosta abo agěrowanie zastojnstwow teke njejsu pšeslězne pód fokusom rěcneje rewitalizacije.

Ale take polarizérujuce diskusije maju jano zmysł, gaž konkretne alternatiwne móžnosći rewitalizaciskich zaměrow su. Howac jano destruktivne ressourcove (strukturelne, finançielne, personelne...) debaty slěduju. Kótare rěcne zaměry za dolnoserbščinu móžomy na pšiklad sformulěrowaś?

(1) žedne. Rěc dej jano tak malsnje a wobšyrnje za wědomnostne slěženja dokumentērowana byś, ako hyšći stare maminorěcne žywe su.

(2) symboliska prezenca. To by groniło, až jano mały krejz luži by hyšći musał rěc wobkněžyś. Na zaklaze rěcneje dokumentacije by systematiski wopytali, w regionje rěcnu wědu wědomnostne pŕistupnje žaržaś. Ako ramik za to w zjawnosći, topografiji, turizmje, píši nałogach atd., teke pŕez mjenja, by rěc prezentna była. Za to bazalne rěcne znaša (alfabet, wugronjenje) by dosegali. Móžno by pŕez cuzorěcnu wucbu na niskem niwowie w zakładnych šulach, zwězane z tradicijami, domownjowědu a bazalnymi stawizniskimi informacijami. Serbske temy by musali ale pón systematiski integrerowane byś do relevantnych pŕedmjatow ako wěcna wěda, geografija, stawizny.

(3) cuza rěc. Kužda generacija w šulach zasej zachopijo rěc nawuknuś. Wótglědajuce jadnotliwych entuziastow a entuziastow wóstanjo skerjej kumštna rěc za wjelgin wobgranicowane funkcije, zazdaśim rituelne, zjawne abo institucionelne. How jo móžno dojšpiš, až rěc za někotarych ma wažnu emocionalnu funkciju w jadnotliwych domenach, to groni teke za wobgranicowane žywjeńske wobłuki abo wótrězki. Dolnoserbščina by pón někak tak ako esperanto ze stawiznami a kulturelnym wobłukom była. Za to ale teke by dobra cuzorěcna wucba resp. mócné pórucenja za kubłanje dorosćonych abo za samostudium (na pšiklad na internetowych pórucenjach bazěrujuce) dosegali.

(4) druga rěc/regionalna rěc/stabilny bilingualizm. Typiski zaměr rěcneje rewitalizacije. Zaměr by był, aby rěc měla žywe funkcije w regionje abo w Serbach. Slědna warianta njewuglěda ako wuspěšna droga. Dolnoserbska etniska substanca jo tak słaba a nutšikowne komunikaciske rumy a pótrjeby faktiski njeeksistěruju, až jo jano šěžko se pšedstajaś, rěc jano za wužywanje mjazy Dolnoserbami natwariš. Na drugem boce dajo zajm wót zwenka. Pšíšegajuce do regiona na pšíkład se zajmuju za nowu domownju a pón rěc móžo k tomu słušaś (ako pokažony mówcna pšicyna rěc nawuknuś).

Ako druga rěc specifiskego regiona musy infrastruktura wutwarjona byś: šulski system, zjawne rěcne domeny, politiske pódprerowanje - ceļe strony wopšimjecy a kwalitatiwnje tak, až móžo teke ako komunikaciski srědk fungěrowaś. Za to teke šulski system, ako wót CATHOMAS wopišony, by notnje był. Druge nazgónjenja, na pšíkład z jadnotliwych gmejnow Graubündena, pokazuju, až móžno jo wusoki imersiski kublański system we wokolinach mócnaje rěcy etablěrowaś.⁵⁵⁸ WITAJ jo předny kšac do togo změra, ale njeby dosegał.

A gaž druga rěc w regionje taka wjelika, mócnia ako nimšćina jo, pón słuša hyšći něco k tomu: ekskluziwna domena, wobłuk, źož rěc prioritna jo. Wšykne typiske domeny wupadnu, dokulaž nimšćina wšuži južo dominěrujo a ako gronjony dolnoserbski nutšikowny wobłuk tak słabý jo, až njewěste jo, lěc jo dosć luži, kenž by mógli jen natwariš do rěcneje smjerši. Dajo šansu taku domenu natwariš? Pšistup móžo region sam byś. Serbska rěc jo za wětšynu zwězana z tradicijami, nałogami, starymi starjějšymi, regionalnymi stawiznami a kulturu. Nimšćina how njejo ekskluziwna, ma funkciju za wšykne regiony w Nimskej. Jano dolnoserbšćina by ekskluziwna za Dolnu Łužycu była. Projekty ako „serbski modern”⁵⁵⁹ abo „Spreewald-ID”⁵⁶⁰ pokazuju teke moderne aspekty. Gaby se dolnoserbska rěc w tym wobłuku ako komunikaciski srědk etablěrowała, by teke atraktiwna za Łužycanarki a Łužycanarje była, dokulaž jo jich domowniski region a zwězana z tym - teke za tych, kenž njamaju serbsku identitu. Tematiske wobłuki mógu tradicije, wobswět, pširoda, Łužyc - a wšo zwězane z regionalnymi stawiznami a młodymi temami - byś. Tak emocionelny zwisk jo móžno, což ako pokażone centralny dypk za motiwaciju rěcnego wuknjenja jo. Abo, ako KÖSTLIN sformulěrujo: „*Es kann sich nicht nur darum drehen, dass die Menschen die Sprache beherrschen. Es muss auch Gründe - und zwar gute Gründe - dafür geben, sorbisch zu sprechen [...].*“⁵⁶¹ Z tym konkretne nadawki za rěcne planowanje by móžne byli: statusowe

⁵⁵⁸ Pšir. krotko teke NOWAK 2012a, b. 58.

⁵⁵⁹ Pšir. <http://www.sorbischmodern.de> (zapšimk: 14.10.12).

⁵⁶⁰ Pšir. BEYROW 2009.

⁵⁶¹ KÖSTLIN 2003, b. 438

planowanje by móglō se koncentrērowaś na region z konkretnymi nadawkami, korpusowe planowanje by móglō se fokusērowaś na dalejwuwijanje rěcnych zakładow, kenž za regionalne temy južo su. Rěc písivjeńske planowanje by móglō glědaś na wobłuki, žo tema we fokusu stoj. Na pšiklad dajo pón teke prioritarné šulske psédmjaty ako wěcna wěda, WŽEN, geografija, stawizny, wumělstwo, muzika, politiske kubłanje a skerjej sekundarne ako sport a matematika,. To by teke groniło, prioritarnje za toś tu domenu zapśimjeśa dalej wuwijaś a móce na to koncentrērowaś: literaturu, muziku, žiwadło, wucbne srědky, zarědowanja a projekty z młodostnymi. Pón góźby su słowoskład wuknuś a wużywaś. A k tomu by teke dosegało, ekskluziwnje temy wobsajžiś, to groni, nic paralelnje nimske abo dwójorěcne pórucenja k dispoziciji stajaś. A dokulaž wětšyna žiši a młodostnych w serbskorěcnych kublańskich pórucenjach „serbska“ njejo, móžo rěc z njeju funkciju teke do majoritnego wobłuka pšíš (to groni, až k majoriše słušajuce z rěcnymi znaśami by za domenu wużywali minoritnu rěc). Za stabilny bilingualizm by to dlujkodobnje notnje było, gaž „serbske“ zgromazeństwo tak słabe a małe wóstanjo. Ale gaž eksistěrujo rěcna domena, kenž tak z regionalneju identitu zwězana jo, jo teke šansa, až se dalej dawa za to zasej mjazy generacijami zwenka šulow.

(5) familijowa rěc. Nejwušy zaměr by reetablērowaś dolnoserbščinu ako familijowu rěc był. To groni, wótpópadnu wšykne žywjeńske wobłuki a se dalej dawa we familijach. Za to by intensiwnie starjejšeńske žělo a pódprěowanje notnej bylę. Šula by jano móglā pódprěrowaś - ale to z dopołnym imersiskim systemom. Dokulaž na kóncu muse kompetentne powědarki a powědarje stajaś, kótare se tak wěste w rěcy cuju, aby ju wużywali we wšyknyc emocionalnych situacijach ze swójimi žišimi. How - a teke za model (4) - natwariš rěcne gnězda by ważne było. Model jo znaty. Ale kótare gnězdy by mógli dolnoserbskorěcne byś? Na pšiklad bužo z demografiskimi změnami wejsańske žywjenje w nimskej periferiji infrastrukturelne pšašanje. Gaby něnto w jadnotliwych jsach serbske wejsańske agentury (centrumy, běrowy, domy) instalērowali, by móžnosć była. To móžo z mócnym cesnoamtskim fundamentom zachopiš, ako projekt „Dorfkümmerer“ w Ukrojskej marce.⁵⁶² Na pšiklad ako serwisna agentura wšednego žywjenja, komunikaciski wejsański centrum, zmakański rum generacijow, koordinacija a pomoc za wejsańske swěženje a nałogi atd. - a wšo zwězane z rěcu. Gaž atraktiwnje dosé jo resp. žedne infrastrukturelne alternatiwy njejsu, mógu teke atraktiwnie za druge byś, aby zachopili rěc nawuknuś. Gaby na někotarych městnach, na pšiklad z turizmom zwězane - góspodarske perspektivi za take wejsańske centrumy nastajili, by teke půwołańska perspektiva za młodych serbskorěcnych była -

⁵⁶² Pšir. BISCHOFF 2012.

glědajuce na pódpěrowanie serbskorěčnych familijow teke we wobłuku socialnego žěla. Do togo, masiwna koncentracija serbskich srědkow do takich projektow by notna była. Přidatny efekt, by pódpěrowanie bazowych strukturow bylo - Domowinske kupki, druge towaristwa atd. by mógli z tym na jadnom boce pódperowane a na drugem boce zagronite za běrow byś.

A how smy zasej pši zagronitosći rěcnego zgromázeństwa. Ze šulskimi pórucenjami a sporadiskimi abo wobgranicowanymi kulturelnymi, cerkwinskimi, towaristwowymi atd. pórucenjami móžom zaměry (1) a (2), nejwušej (3) dojšpiš. Srjejznocasne hyšci realistiski jo (4). (5) móžo pó mójim zdašim w nejwušem paže cel za pšichod, pó rewitalizaciji (za fazu rěcnego zdžaržanja) byś. Ale za (4) a (5) musy rěcne zgromázeństwo aktiwné byś. Cilowa kupka za wobej móžo nowy typus maminorěčnych byś, kenž póbítujo teke dľujkodobnje zasej šansu na mjazygeneracisku rěcnu transmisiju zwenka kublańskich institucijow. Ako akterkam a akteram južo wědobnje jo, njejo jano nadawk kublańskiego systema, ale głownje rěcnego zgromázeNSTWA. Jogo člonki njedeje jano groniš, kak wažna rěc by była a kaka škoda jo, až se pomałem resp. malsnje zgubijo - muse teke tak se zažaržaš. Prědny kšac móžo definicija rewitalizaciskich zaměrow byś. Pón zagronitosći muse se rozwězaš - kótare nadawki ma stat/zjawný sektor, kótare serbske institucije, kótare su specifiske dolnoserbske nadawki atd.

Nuznje jo dalej natwariš rěcne rumy. Na to pokazaš, až něnto južo jadnotliwe zarědowanja dajo, nic njepšinjaso. K prědnemu jo wjele móžnosćow notne, aby powědarki a powědarje se zmakali, wirtuelnje abo realnje. Za to komunikaciske pšicyny notne su. Wuměnkarki a wuměńkarje na jadnom a wuknice a wukniki na drugem boce njamaju se awtomatiski něco groniš, jano dokulaž derje za rěcne pšíswójenje jo. A na drugem boce musym potencielne powědańske partnarki a potencielnych powědańskich partnerjow widobne gótowaš. Psi mjeňšinowych rěcach jo pšecej problematiski wěžeš, z cym móžom rěc wužywaš. How serbske rěcne zgromázeNSTWO móžo hyšci wót drugich kupkow wuknuš.⁵⁶³

Toś to žělo njejo žeden rewitalizaciski koncept. A teke, gaž KÖSTLIN pišo „*Nicht alle Sorben müssen fähig sein, sorbisch zu sprechen.*“⁵⁶⁴ jo oficjalny konsens, až wobgrozona dolnoserbska rěc dej pó móžnosći wóstaš a za to rewitalizaciski program notnje jo. Až doněnta njedajo a głowny nadawk jo na pšepominane kublaństwo delegěrowany. Kublaństwo

⁵⁶³ Na pšiklad glědajuce na gay community - how pšež kupkowu identifikaciju widne góspodarske a socialne seši eksistēruju: branžowe zapiski (wót kjarcow, pšež gójcove a pšawiznske praksy, do drogowańskich běrowow atd.) eksistēruju a su eksplícitnje teke ako znamje solidarnosći wužywane. Z optiskim znamjenim (tycowa chórjoj, cesto ako nalipki na žurjach atd.) cyni widnje, že kupkowe člonki su witane - a potencielne druge kupkowe člonki su. Zaklad za serbske zgromázeNSTWO ze znatym lipowym lopjenom pôpšawem teke južo eksistērujo.

⁵⁶⁴ KÖSTLIN 2003, b. 441

mimo konkretnych zaměrow pawšalnje „móčniś“ njejo zmysłapołnje. Dla togo jo něnto nadawk pôtrjeby a zajmy wuslěžiś, zaměry definěrowaś a drogi namakaś je fokusěrowanie dojšpiś. Za SPIEŁOM w gódnjejšem paže za žasešimi lětami pšíchod dolnoserbštiny bużo widny. Ale dobry pšíchod to jano bużo, gaž něnto ramikowe wuměnjenja se drastiski změnjaju. Dolnoserbske rěcne zgromazeństwo njejo jano wopor antiserbskich wuwijanjom a wobstojnosći - nacionalny trawma za žinsajšnu młožinu zawěscé njejo tak mócnje statkujuca ako za staru generaciju - žinsa jo samo zagronite za swój pšíchod aktiwnje byś. A gaž njoco se praktiski angažerowaś, pón jo teke legitimne rozsuženje. Snaź jo rozsuženje za 30 lět serbskeje kultury, za 20 lět symboliskeje rěcneje politiki - ale teke rozsud napšešiwo dolnoserbskej rěcy. Ako pokažone dajo hyšći dosć móžnosćow, z kubłaństwom a zwenka njogo, rewitalizaciju zachopiś. Ale cas jo něnt.

Kapitelzusammenfassung

Mit dieser Arbeit konnten die Forschungsfragen beantwortet werden. Die Arbeitshypothese wurde bestätigt: Das Bildungswesen kann die sprachliche Revitalisierung des Niedersorbischen nicht leisten. Ebenfalls auf der Grundlage des theoretischen Teils der Arbeit und den empirischen Befunden wurden aber verschiedene Möglichkeiten zur Diskussion gestellt, wonach eine Revitalisierung möglich ist, und welche Aufgaben dabei dem Bildungswesen zufallen. Es wurde auf die Konsequenzen eines „Weiter so“ (das Erlöschen der Sprache) sowie nötige Rahmenbedingungen wie das Klären von Verantwortlichkeiten (wer ist die niedersorbische Sprachgemeinschaft, wer trifft Entscheidungen) und die Notwendigkeit einer Zieldefinition (welches Ziel hat eine Revitalisierung) hingewiesen. Fünf mögliche Zielstellungen vom Verlöschen lassen der Sprache, über symbolische Präsenz, Fremdsprache, stabilen Bilingualismus bis zur Familiensprache wurden vorgestellt. Bei den letzten beiden, zu präferierenden, sind grundlegende Änderungen im Bildungssystem notwendig, wie in vorherigen Teilen der Arbeit bereits aufgezeigt wurde. Diese sind aber nur flankierend sinnvoll, für ein von der Sprachgemeinschaft mit öffentlicher Unterstützung zu tragendes Revitalisierungsprogramm.

7 žrědla

7.1 publikacie

- Adam, Horst (2009):
Dwójoręczność - wjele węcej ako jano WITAJ a serbske napisma, w: Rozhlad, lětník 59, cyslo 6, b. 201
- Amery, Rob (2001):
Language Planning and Language Revival, w: Current Issues in Language Planning, zwězku 2 (2001), wudaše 2/3, b. 141-221
- Arbeitsstelle Bildungsentwicklung Cottbus (ABC) (wud.)(2001):
Tagung EUREG-Lingua. Sprachunterricht und Sprachenlernen von Regional- und Minderheitensprachen in Europa - Wucenje a wuknjenje regionalnych a mjeňsynowych rěcow w Europje (= dokumentacija [1]), Cottbus: ABC
- Arbeitsstelle Bildungsentwicklung Cottbus (ABC) (wud.)(2007):
Natürlicher Spracherwerb und Sprachenlernen. Der Beitrag des Sorbisch-(Wendisch-)Unterrichts zum Kompetenzerwerb, Pširodne pšíswójenje a nawuknjenje rěcow. Pšinosk serbščiny k pšíswójenju kompetencow (= dokumentacija 6), Cottbus: ABC
- Austin, Peter K./Sallabank, Julia (wud.) (2011a):
The Cambridge Handbook of Endangered Languages, Cambridge: Cambridge University Press
- Austin, Peter K./Sallabank, Julia (2011b):
Introduction, w.: Austin/Sallabank 2011a, b. 1-24
- Barbyerowa, Anne (2012):
Žedna serbska olympiada węcej w Dolnej Łužycy, pšinosk za Serbsku šulu 4/2012, w šišcu
- Bartels, Hauke (2004):
Možnosći a granice wotnožki za dolnoserbske slěženja Serbskego instituta z.t. pši dalejkubljanju ceptarjow/-kow a wotkublarjow/-kow, w: RCW 2004, b. 21-28
- Bartels, Hauke (2009):
Niedersorbisch. Vom langen Leben einer oft totgesagten Sprache, w: Stolz 2009, b. 121-143
- Bartels, Hauke (2011):
Sprachwandel und Lexikographie - Wörterbücher als Mittel der Sprachförderung, w: Bundesrat für Nedderdüütsch 2011, b. 68-75
- Becker, Friedrich (2005):
Klassifikation gefährdeter Sprachen. Bestimmung des Gefährdungsgrades einer Sprache, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 39-44
- Berlakovich, Mirko (2001):
Bilingualer Unterricht Kroatisch an der Zweisprachigen Hauptschule Großwarasdorf im Burgenland, w: ABC 2001, b. 31-33
- Beyrow, Matthias (wud.)(2009):
Spreewald-ID, Potsdam: Fachhochschule Potsdam, Fachbereich Design
- Bischoff, Katrin (2012):
Der Dorfkümmerner, w: Berliner Zeitung z dnja 14.09.2012, b. 20
- Budarjowa, Ludmila (2008a):
10 lět modelowy projekt Witaj - 10 Jahre Modellprojekt Witaj. 1998-2008, Budyšin/Bautzen: SŠT
- Budarjowa, Ludmila (2008b):
Ideja modeloweho projekta Witaj, w: Budarjowa 2008a, b. 10-14
- Budarjowa, Ludmila (wud.)(2009a):
Witaj a 2plus wužadanje za přichod. Witaj und 2plus eine Herausforderung für die Zukunft, Bautzen: SŠT
- Budarjowa, Ludmila (2009b):
10 lět Witaj® - modelowy projekt Serbskeho šulskeho towarzystwa z.t., w: Budarjowa 2009, b. 14-27
- Budarjowa, Ludmila/Šolćina, Jana (2009):
Serbščinu wuknyć a wučić. Ewaluacija Witaj a 2plus, w: Budarjowa 2009a, b. 60-75
- Bundesrat für Nedderdüütsch (wud.)(2010):
Zwischen Kulturauftrag und Unterhaltungsprogramm. Plattdeutsch in den Medien (= Schriften des Instituts für niederdeutsche Sprache 40), Bremen: INS
- Bundesrat für Nedderdüütsch (wud.)(2011):
Mit den Regional- und Minderheitensprachen auf dem Weg nach Europa (= Schriften des Instituts für niederdeutsche Sprache 43), Bremen: INS

- Cathomas, Rico M. (2005):
 Schule und Zweisprachigkeit. Immersiver Unterricht, Internationaler Forschungsstand und eine empirische Untersuchung am Beispiel des rätoromanisch-deutschen Schulmodells in der Schweiz (= Internationale Hochschulschriften 454), Münster: Waxmann
- Crystal, David (2000):
 Language death, (7. síšc reprinta 2007), New York: Cambridge
- Darquennes, Jeroen (2012):
 Kompendium Sprachplanung, Flensburg: rml2future/FUEN
- de Graaf, Tjeerd/Salverda, Reinier/Ostler, Nicholas (2008):
 Endangered Languages and Language Learning, w: FEL 2008, b. 9-10
- Der Niedersorben Wendisch (2003), Bautzen: LND
- Die ZEIT:
 „Dass unsere Sprache ausstirbt, ist Fakt!”, interview z D. Statnikom w Nr. 35, 25.08.2011, b.11
- Dirksmeyer, Tyko (2005):
 Why do languages die? Approaching taxonomies, (re-)ordering causes, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 53-68.
- Edwards, Viv/Pritchard Newcombe, Lynda (2005):
 When School is Not Enough. New Initiatives in Intergenerational Language Transmission in Wales, w: International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, zwěz 8 (2005), wudaše 4, b. 298-312
- Ela, Kito (2011):
 Lube wótkublarki a wótkublarje, ceptarki a ceptarje! Cesćone gósći!, w: Serbska šula, 64. lětník, cyslo 2, b. 56-57
- Ela, Ludwig (2000):
 Die heutige Situation der sorbischen Sprache und Konzepte zu ihrer Revitalisierung, w: Šatava/Hose 2000, b. 17-21
- Elikowska-Winkler, Maria (2008):
 1992-2007 Schule für Niedersorbische Sprache und Kultur. 15 Jahre Erwachsenenbildung in der Niederlausitz, w: Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu/Serbski institut 2008, b. 24-42
- Elkartea, Garabide (b.l.):
 The Basque Experience. Some keys to language and identity recovery, Eskoriatza
- Elle, Christian (2006):
 Stand und Perspektiven des WITAJ-Projekts in der Niederlausitz, w: Norberg 2006a, b. 7-17
- Elle, Ludwig (1992):
 Sorbische Kultur und ihre Rezipienten (= Spisy Serbskeho instituta 1), Bautzen: LND
- Elle, Ludwig (2002):
 MinderheitsSprache und Wirtschaft. Möglichkeiten zur Einbeziehung des Sorbischen in die ökonomische und administrative Praxis, Bautzen: Serbski institut
- Faßke, Helmut (2003):
 Dialekte und Entwicklung des Sprachterritoriums, w: Der Niedersorben Wendisch, b. 43-50
- Fishman, Joshua A. (1991):
 Reversing language shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages (= Multilingual Matters 76), Reprint 1997, Clevedon: Multilingual Matters
- Fishman, Joshua A. (2001a):
 From Theory to Practice (and Vice Versa). Review, Reconsideration and Reiteration, we: Fishman 2001c, b. 451-483
- Fishman, Joshua A. (2001b):
 Why is it so Hard to Save a Threatened Language?, w: Fishman 2001c, b. 1-22
- Fishman, Joshua A. (wud.) (2001c)
 Can threatened languages be saved? (= Multilingual Matters 116), Clevedon: Multilingual Matters
- Furbee, N. Louanna/Stanley, Lori A./Arkeketa, Tony (2000):
 The Roles of Two Kinds of Expert in Language Renewal, w: FEL 2000, b. 75-79
- Foundation for Endangered Languages (FEL) (wud.) (2000):
 Endangered Languages. What Role for the Specialist? Proceedings of the 2nd FEL Conference, 2. naklad, Bath: FEL
- Foundation for Endangered Languages (FEL) (wud.) (2008):
 Endangered Languages and Language Learning. Proceedings of the Conference FEL XII, Bath: FEL
- Foundation for Endangered Languages (FEL) (wud.) (2010):
 Reversing Language Shift. How to Re-awaken a Language Tradition, Proceedings of the 14th FEL-Conference, Bath: FEL
- Garcia, Ofelia/Menken, Kate (2010a):
 Stirring the Onion. Educators and the Dynamics of Language Education Policies (Looking Ahead), w: Menken/Garcia 2010a, b. 249-261

- Garcia, Ofelia/Menken, Kate (2010b):
 Ten Guiding Principles for Teachers, w: Menken/Garcia 2010a, b. 262-268
- Gorter, Durk (2008):
 European Minority Languages. Endangered or Revived?, w: FEL 2008, b. 169-175
- Grahl, Susanne (2006):
 Empirische Untersuchung zur Einstellung der Eltern zum Sprachprogramm WITAJ, w: Norberg 2006a, b. 66-77
- Grenoble, Lenore A./Whaley, Lindsay J. (2006):
 Saving languages. An introduction to language revitalization, New York: Cambridge University Press
- Grenoble, Lenore, A. (2011):
 Language ecology and endangerment, w: Austin/Sallabank 2011, b. 27-44
- Grinevald, Colette/Bert, Michael (2011):
 Speakers and communities, w: Austin/Sallabank 2011, b. 45-65
- Gregor W(ieczorek) (2012a):
 Wukniki: „Pomagajšo a njekritizérjúšo jano”, w: Nowy Casnik, lětník 64, wudaše 5 (1.2.2012), b. 5
- Gregor W(ieczorek) (2012b):
 Šulske towarzstwo jo wudało łopjeno za starješe, w: Nowy Casnik, lětník 64, wudaše 40 (3.10.2012), b. 2
- Hantschke, Gisela (2001):
 Erfahrungen aus der WITAJ-Tagesstätte in Sielow, w: SŠT 2001, b. 63-69
- Harbert, Wayne (2011):
 Endangered languages and economic development, w: Austin/Sallabank 2011, b. 403-422
- Hartmann, Julia (2005):
 Bedrohliche Einflüsse auf Namenssysteme, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 259-271
- Heyder, Gunda (2006):
 Ergebnisse einer Elternbefragung in WITAJ-Gruppen in Kindertagesstätten der Niederlausitz, w: Norberg 2006a, b. 46-65
- Heyder, Gunda (2010):
 WITAJ im Vorschulbereich, w: Norberg 2010 b. 79-87
- Heyderowa, Gunda (2012):
 Aktualne formy pśesajženja WITAJ-projekta w pśedšulském wobłuku w Dolnej Lužicy, pśinosk za Serbsku šulu 4/2012, w šíšcu
- Hinton, Leanne (2002):
 How to Keep Your Language Alive. A Commonsense Approach to One-on-One Language Learning, Berkeley: Heyday
- Hinton, Leanne (2003):
 How to Teach when the Teacher Isn't Fluent, w: Reyhner/v.Trujillo/Carrasco/Lockard 2003, b. 79-92
- Hinton, Leanne (2008a):
 Sleeping Languages. Can They Be Awaked?, w: Hinton/Hale 2008, b. 413-417
- Hinton, Leanne (2008b):
 Language Revitalization. An Overview, w: Hinton/Hale 2008, b. 3-18
- Hinton, Leanne (2008c):
 Teaching Methods, w: Hinton/Hale 2008, b. 179-189
- Hinton, Leanne (2008d):
 Language planning, w: Hinton/Hale 2008, b. 51-59
- Hinton, Leanne (2011):
 Revitalization of endangered languages, w: Austin/Sallabank 2011, b. 291-311
- Hinton, Leanne/Hale, Ken (wud.) (2008):
 The Green Book of Language Revitalization in Practice, 3. nakład, Bingley: Emerald
- Hirvonen, Vuokko (2011):
 „Out on the fells, I feel like Sámi”. Is There Linguistic and Cultural Equality in the Sámi School?, w: Hornberger 2011b, b. 15-41
- Hoekstra, Eric/Slofstra, Bouke (2008):
 How Majority Languages Influence Minority Languages. the Linguistic Mechanisms and some Consequences for Language Maintenance through Education, we: FEL 2008, b. 31-37.
- Hornberger, Nancy H. (2010):
 Foreword, w: Menken/Garcia 2010a, b. xi-xiii
- Hornberger, Nancy H. (2011a):
 Introduction. Can Schools Save Indigenous Languages? Policy and Practice on Four Continents, w: Hornberger 2011b, b. 1-12

- Hornberger, Nancy H. (wud.)(2011b):
 Can Schools Save Indigenous Languages? Policy and Practice on Four Continents, Hounds Mills/New York: Palgrave Macmillan
- Huss, Leena (2011):
 Revitalization through Indigenous Education. a Forlorn Hope?, w: Hornberger 2011b, b. 125-135
- Idiazabal, Itziar/Amorrotu, Estibaliz/Barreña, Andoni/Ortega, Ane/Uranga, Belen (2008):
 Mother Tongue, Language of Immersion. What Can the School do to Revitalize Minorized Languages?, w: FEL 2008, b. 139-145
- Jodlbauer, Ralph/Spieß, Gunter/Steenwijk, Han (2001):
 Die aktuelle Situation der niedersorbischen Sprache. Ergebnisse einer soziolinguistischen Untersuchung der Jahre 1993-1995 (= Spisy Serbskeho instituta 27), Bautzen: LND
- Jorek, Claudia (2005):
 On principles of gradual language death and how to avoid misconceptions about them, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 69-90
- Jukes, Anthony (2010):
 Someone else's job. externalizing responsibility for language maintenance, w: FEL 2010, b. 44-50
- Kairanneva, Hennariikka (2005):
 Bedrohte Sprachen im Nordbereich der ehemaligen Sowjetunion, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 141-157
- Kipp, Darrell R. (2000):
 Encouragement, Guidance, Insights, and Lessons Learned for Native Language Activists Developing Their Own Tribal Language Programs, Browning: Piegan Institute
- Korjeńk, Beno (1997):
 Hruba koncepcija a zakladne rysy programa za zachowanje serbskeje ręcy, w: Założba za serbski lud 1997, b. 1-114
- Köstlin, Konrad (2003):
 Lust aufs Sorbischsein, w: Scholze 2003, b. 427-445
- Kronsteiner, Otto (2000):
 Sind Burgenländisch/kroatisch, Kaschubisch, Niedersorbisch und Rusinisch eigene Sprachen?, w: Panzer 2000b, b. 305-311
- Kunas, Sarah (2005):
 Verfall einer Sprache. Der Untergang des australischen Dyirbal, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 93-108
- Landweer, Lynn M. (2000):
 Indicators of Ethnolinguistic Vitality. Casestudy of Two Languages: Labu and Vanimo, w: FEL 2000, b. 64-72.
- Le Pape Racine, Christine (2009):
 Erfolgreich über Immersion zur Mehrsprachigkeit in der Euroregion Neisse - Nisa -Nysa, w: RCW 2009, b. 15-50
- Lia Rumantscha (wud.)(2004):
 Romanisch. Facts & Figures, 2. pšežélany a aktualizowany nakład, Chur
- Libo, Fryco (2007):
 Aufgaben und Ziele des Sorbisch-(Wendisch-)Unterrichts/nadawki a zaměry serbščiny, w: ABC 2007, b. 7-11
- Libo, Fryco (2010):
 Pšírucka serbščina ako druga rěc, Handreichung Sorbisch (Wendisch) als Zweitsprache. Allgemeine didaktische Grundlegung des Witaj-Bildungsprogramms für alle Schulstufen unter besonderer Berücksichtigung der Primarstufe, Cottbus: ABC
- Liebo, Friedrich (2001):
 Vom Unterricht Sorbisch/Wendisch als Fremdsprache zum bilingualen Unterricht. eine Bestandsaufnahme und Schlussfolgerungen für die weitere didaktisch/methodische Qualifizierung des Sorbisch/Wendischunterrichts, w: ABC 2001, b. 50- 62
- Märkische Allgemeine (MAZ)(2008):
 Domowina kritisiert Sprachenvorschlag, MAZ z dnja 13.2.2008, w interneše:
http://www.maerkischeallgemeine.de/cms/ziel/604050/DE?article_id=1503841 (zapšimk: 14.10.12)
- Marti, Roland (1990):
 Probleme Europäischer Kleinsprachen. Sorbisch und Bündnerromanisch (= Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik 18), München: Sagner
- May, Stephen (2006):
 Language Policy and Minority Rights, w: Ricento 2006, b. 255-272
- May, Stephen/Hill, Richard (2011):
 Māori-medium Education. Current Issues and Challenges, w: Hornberger 2011b, b. 66-98

- McCarty, Teresa L. (2011):
 Schools as Strategic Tools for Indigenous Language Revitalization. Lessons from Native America, w:
 Hornberger 2011b, b. 161-179
- McMahon, April M.S. (1994):
 Understanding Language Change, (reprint 1999), Cambridge: Cambridge University Press
- Menken, Kate/Garcia, Ofelia (wud.) (2010a):
 Negotiating Language Policies in Schools. Educators as Policymakers, New York/London: Routledge
- Menken, Kate/Garcia, Ofelia (2010b):
 Introduction, w: Menken/Garcia 2010a, b. 1-10
- Měškank-Meschkank, Werner (2008):
 Vom Verhältnis der Kirche im Osten des heutigen Deutschlands zu ihren wendischen Mitgliedern und
 den niedersorbisch-wendischen Gottesdiensten der neueren Zeit, w: Norberg/Kosta 2008, b. 94-142
- Ministerium des Innern der DDR, Abteilung für Sorbenfragen (wud.) (1982):
 Amtliche Bezeichnungen für die Kennzeichnung staatlicher und gesellschaftlicher Organe, Kombinate,
 Betriebe und anderer Einrichtungen, Bautzen: LND
- Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg (MBJS) (wud.) (2008):
 Rahmenlehrplan für moderne Fremdsprachen, Jahrgangsstufen 1-10, Erste Fremdsprache, Begegnung
 mit fremden Sprachen, Potsdam, internetna wersija: http://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/unterricht/rahmenlehrplaene_und_curriculare_materialien/sekundarstufe_I/2008/1.%20Fremdsprache-RLP_Sek.I_2008_Brandenburg.pdf (zapšimk: 14.10.12)
- Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg (MBJS) (wud.) (2012a):
 Vorläufiger Rahmenlehrplan für den Unterricht in der gymnasialen Oberstufe Sorbisch (Wendisch), w
 interneše: http://www.bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/unterricht/rahmenlehrplaene_und_curriculare_materialien/gymnasiale_oberstufe/curricula/2011/VRLP_Sorbisch_Wendisch_GOST_Brandenburg_2012.pdf (zapšimk: 14.10.12)
- Moriarty, Máiréad (2011):
 New roles for endangered languages, w: Austin/Sallabank 2011, b. 446-458
- Müller, André (2005):
 Bedrohte Schriftsysteme, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 187-202.
- Neumann, Martin (2007):
 Sorben/Wenden als Akteure der brandenburgischen Bildungspolitik (= Rosa-Luxemburg-Stiftung
 Manuskripte 71), Berlin: Dietz
- Neumann, Martin (2008):
 Sorbische/Wendische Identität als Gegenstand deutscher Politik, w: Norberg/Kosta 2008, b. 48-67
- Neumann, Martin (2010):
 Minderheitenpolitik im „toleranten Brandenburg“ und das sorbische/wendische Siedlungsgebiet, w:
 Norberg/Kosta 2010, b. 147-206
- Norberg, Madlena (1996):
 Sprachwechselprozeß in der Niederlausitz. Soziolinguistische Fallstudie der deutsch-sorbischen
 Gemeinde Drachhausen/Hochoza (= Acta Universitatis upsalensis 37), Uppsala: universita Uppsala
- Norberg, Madlena (2003):
 Konzeption zur pädagogisch-organisatorischen Struktur und zu schulischen Vermittlungsformen der
 Arbeitssprache Sorbisch/Wendisch in der Niederlausitz ab der Primarstufe. Spracherwerbskonzept für
 das Projekt WITAJ, Bautzen: RCW
- Norberg, Madlena (wud.) (2006a):
 Das bilingual Sprachprogramm WITAJ in der Kindertagesstätte und in der Schule in der Niederlausitz.
 Einblicke und Ausblicke (= dokumentacija 4), Bautzen: RCW
- Norberg, Madlena (2006b):
 Ist die Revitalisierung der niedersorbischen Sprache realistisch?, w: Norberg 2006a, b. 115-126
- Norberg, Madlena (2010):
 WITAJ in Brandenburg. Stand und Weiterentwicklung eines erfolgreichen bilingualen
 Sprachprogramms. Überarbeitete Konzeption (= dokumentacija 7), Bautzen: RCW
- Norberg, Madlena/Kosta, Peter (wud.) (2008):
 Sammelband zur sorbischen/wendischen Kultur und Identität (= Podstupimske pšinoski k Sorabistice
 8), Potsdam: Universitätsverlag
- Norberg, Madlena/Kosta, Peter (wud.) (2010):
 Domownja/Heimat. Sorbische Perspektiven auf die Lausitz (= Podstupimske pšinoski k Sorabistice 9),
 Potsdam: Universitätsverlag
- Nowak, Měto (2010):
 Stillstand, Wandel und Gesetz. Zur Definition des sorbischen/wendischen Siedlungsgebietes im
 brandenburgischen Sorben(Wenden)-Gesetz, w: Lětopis 57, cyslo 2. b. 4-14

- Nowak, Měto (2011a):
Wobraz Serbow w 21. stolěšu, w: rozhlad, 61. lětnik, cyslo 6, b. 3-8
- Nowak, Měto (2011b):
Wizije, w: Serbska šula, 64. lětnik, cyslo 3, b. 104-105
- Nowak, Měto (2012a):
Plurilingualism made in Switzerland, w: Serbska šula, 65. lětnik, cyslo 2, b. 57-58
- Nowak, Měto (2012b):
Wucba w serbskej rěcy w Bramborskej - kak žo dalej?, w: Serbska šula, 65. lětnik, cyslo, 3, b. 84-87
- Nukowa, Hilža (2001):
Rěčny centrum WITAJ, w: Serbska šula, 54. lětnik, cyslo 2, b. 40-42
- Oeter, Stefan (2010):
Was leisten die Medien für den Erhalt von Regional- und Minderheitensprachen?, w: Bundesrat für Nedderdüütsch 2010, b. 26-29
- Oeter, Stefan (2011):
Aus europäischer Sicht. Die Regional- und Minderheitensprachen und ihr Platz in den deutschen Schulsystemen, w: Bundesrat für Nedderdüütsch 2011, b. 34-62
- Ó Cinnseala, Colm (2010):
Language Planning - from Theory to Practice, we: FEL 2010, b. 68-75
- Ó Giollagáin, Conchúr (2010):
The Eclipse of the First Language Minority Speaker. Defencies in Ethnolinguistic Acquisition and its Evasive Discourse, we: FEL 2010, b. 11-22
- O'Shannessy, Carmel (2011):
Language contact and change in endangered languages, w: Austin/Sallabank 2011, b. 78-99
- Panzer, Baldur (2000a):
Politische und sprachliche Veränderungsprozesse, w: Panzer 2000b, b. 1-11
- Panzer, Baldur (wud.) (2000b):
Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende. Beiträge zum Internationalen Symposium des Slavischen Instituts der Universität Heidelberg vom 29. September bis 2. Oktober 1999 (= Heidelberger Publikationen zur Slavistik, Linguistische Reihe 10), Heidelberg: Lang
- Paulston, Christina B./Heidemann, Kai (2006):
Language Policies and the Education of Linguistic Minorities, w: Ricento 2006, b. 292-310
- Piniek, Christiane (2004):
Der bilinguale Unterricht im Kontext des Sorbisch-(Wendisch-) bzw. Sorbisch-Unterrichts. Eine Betrachtung zu aktuellen Entwicklungen im Land Brandenburg und im Freistaat Sachsen, w: Lětopis, 51. lětnik, cyslo 2, b. 137-152
- Piniekowa, Christiana (2007):
Šule po puću do Evropy - Kak a čehodla serbščinje wuknyć?, w: Serbska šula, 60. lětnik, cyslo 3, b. 77-80
- Rasom, Olimpia (2008):
Teaching in Multilingual Areas with a Minority Language. Guidelines for a European Training Model, w: FEL 2008, b. 195-201
- Reyhner, Jon/v. Trujillo, Octaviana/Carrasco, Roberto Luis/Lockard, Louise (wud.) (2003):
Nurturing languages, Northern Arizona University, w interneše: <http://jan.ucc.nau.edu/~jar/NNL/> (zapšimk: 14.10.12)
- Rěčny centrum WITAJ (RCW) (wud.) (b.l. [2004]):
Aktualne pšašanja serbskego šulstwa w Dolnej Łužycy. Aktuelle Fragen des sorbischen/wendischen Schulwesens in der Niederlausitz (= dokumentacija 3), Cottbus/Chóśebuz: RCW
- Rěčny centrum WITAJ (RCW) (wud.) (b.l. [2009]):
2. kublańska konferencja w Dolnej Łužycy „serbska rěc jo žywa - pšinosk serbskeje wucby k pšiswójenju kompetencow” - 2. Bildungskonferenz in der Niederlausitz „Die sorbische (wendische) Sprache lebt - Kompetenzerwerb im Sorbisch-(Wendisch-) Unterricht“ (= dokumentacija 6), Cottbus/Chóśebuz: RCW
- Rhydwen, Mari (2000):
Strategies for Doing the Impossible, w: FEL 2000, b. 101-106
- Ricento, Thomas (wud.) (2006):
An Introduction to Language Policy. Theory and Method (= Language and Social Change 1), Malden: Blackwell
- Richard, Bodo (2004):
Stand und Perspektiven des WITAJ-Projektes, Entwicklung des Niedersorbischen Gymnasiums, Aufbau eines sorbischen/wendischen Bildungsnetzwerks, w: RCW 2004, b. 8-12
- Romaine, Suzanne (2006):
Planning for the survival of linguistic diversity, w: Language Policy 5, b. 441-473

- Sallabank, Julia (2008):
Motivating Young People to Learn Endangered Languages, w: FEL 2008, b. 155-161
- Sallabank, Julia (2010):
What are the aims of language revitalization? A critical review of the situation in Guernsey (Channel Islands), w: FEL 2010, b. 98-106
- Sallabank, Julia (2011):
Language policy for endangered languages, w: Austin/Sallabank 2011, b. 277-290
- Salminen, Tapani (2010):
Europe and the Caucasus, w: UNESCO 2010, b. 32-42
- Schebesta, Claudia (2005):
Sprachrettung und Sprachwiederbelebung, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 293-309
- Scholze, Dietrich (wud.)(2003):
Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache, Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert (= Spisy serbskeho instituta 33), Bautzen: LND
- Scholze, Dietrich (2011):
Zur Lage des Nieder- und Obersorbischen, w: Bundesrat für Nedderdüütsch 2011, b. 28-31
- Schulz, Jana (2010):
Mehrwert durch Minderheiten? Aktuelle Probleme des sorbischen Bildungswesens, we:
Vogt/Sokol/Bingen/Neyer/Löhr 2010, b. 491-532
- Schulz, Jana (2011):
Witaj. Sorbisch in Kindergärten und Schulen, w: Bundesrat für Nedderdüütsch 2011, b. 106-111
- Serbske šulske towaristwo (SŠT)(wud.)(2001):
Dwurěčnosć. Metoda dołhodobneje imersije w pěstowarni - wuspěšny puć k zažnej dwurěčnosći.
Zweisprachigkeit, Methode der langfristigen Immersion in der Kita - Erfolgreicher Weg zur frühen
Zweisprachigkeit, Budyšin: SŠT
- Simpson, Jane (2010):
Mother-tongue Medium Education. Lessons from the Australian Backlash, w: FEL 2010, b. 23-30
- Skutnabb-Kangas, Tove (2006):
Language Policy and Linguistic Human Rights, w: Ricento 2006, b. 273-291
- Spiess, Gunter (1994):
Sprachtod oder sprachliche Wiedergeburt? Anmerkungen zur Zukunft des Niedersorbischen, w: Dutch Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, Lingusitics (= Studies in Slavic and General Linguistics 22), Amsterdam, b. 389-397
- Spieß, Gunter (1997):
Fragen des Bilingualismus. Massnahmen nationaler Minderheiten im vorschulischen und schulischen Bereich zum Spracherhalt, w: Załožba za serbski lud 1997, b. 140-146
- Spieß, Gunter (2000):
Gegenwärtiger Stand und Zukunftsperspektiven des Sorbischen, w: Panzer 2000b, b. 197-210
- Spieß, Gunter (2003):
Aktuelle Situation und Möglichkeiten der Revitalisierung, w: Der Niedersorben Wendisch, Bautzen: LND, b. 104-108
- Spolsky, Bernard (2011a):
Language and society, w: Austin/Sallabank 2011a, b.141-156
- Spolsky, Bernard (2011b):
Riding the Tiger, w: Hornberger 2011b, b. 152-160
- Starosta, Manfred (1997):
Staw, wosebnosći, deficity a spěchowańske možnosći dolnoserbščiny - teze, w: Załožba za serbski lud 1997, b. 147-150
- Stolz, Christel (wud.)(2009):
Neben Deutsch. Die autochthonen Minderheiten- und Regionalsprachen Deutschlands (= Diversitas linguarum 23), Bochum: Brockmeyer
- Šatava, Leoš (2000):
Zachowanje a rewitalizacija identity a rěče etniskich mjeňsyn. Aktualne trendy a prôcowanja, Bautzen: Serbski institut
- Šatava, Leoš/Hose, Susanne (wud.)(2000):
Zdžerženje, rewitalizacija a wuwiće mjeňinowych rěčow. Teoretiske zaklady a praktiske naprawy - Maintenance, Revitalization and Development of Minority Languages. Theoretical Basis and Practical Measures - Erhaltung, Revitalisierung und Entwicklung von Minderheitensprachen. Theoretische Grundlagen und praktische Maßnahmen, Bautzen/Budyšin: Serbski institut
- Šolta, Dietrich (2011):
Zur Lage des Ober- und Niedersorbischen, w: Bundesrat für Nedderdüütsch 2011, b. 28-31

- Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu/Serbski institut (wud.)(2008):
 15 Jahre Erwachsenenweiterbildung im Sorbischen (Wendischen). 15 lět dalejkublāne dorosćonych w serbskem, Cottbus/Chóśebuz
- Tschernokoshewa, Elka (wud.)(1994):
 So langsam wird's Zeit - Pomału je na času - Tak pomałem buzo cas. Kulturelle Perspektiven der Sorben in Deutschland - Kulturne perpektive Serbow w Němskej (= kultur & wissenschaft 12), Bonn: AR Cult
- Tsunoda, Tasaku (2005):
 Language Endangerment and Language Revitalization (= Trends in linguistics 148), Berlin: de Gruyter UNESCO Ad Hoc Expert Group (2003):
 Language Vitality and Endangerment, Paris: UNESCO, publicērowany w interneše:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001836/183699E.pdf> (zapšimk: 14.10.12)
- UNESCO (2010):
 Atlas of the World's Languages in Danger, 3. dopołnje pšeželany, rozšyrjony a aktualizērowany nakład, Paris: UNESCO
- Urban, Norman (2005):
 (Wovor) Muss die deutsche Sprache geschützt werden?, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 363-376
- Valiquette, Hilaire Paul (2000):
 Community, Professionals, and Language Preservation: First Things First, w: FEL 2000, b. 107-112
- Vogt, Matthias Theodor/Sokol, Jan/Bingen, Dieter/Neyer, Jürgen/Löhr, Albert (wud.)(2010):
 Minderheiten als Mehrwert (= Schriften des Collegium Pontes 6), Frankfurt am Main: Lang
- Walker, Alastair G. H. (2008):
 How can Academic Institutions Help Support an Endangered Language? The Case of North Frisian, we: FEL 2008, b. 11-17.
- Wehse, Heike (b.l. [2009]):
 Zur fünfjährigen Arbeit der AG „sorbische (wendische) Bildungsthemen“ - Rückblicke und Ausblicke, w: RCW (2009), b. 65-71
- Williams, Glyn (2010):
 Theoretical Principles Of Language Change, w: FEL 2010, b. 31-34
- Wode, Henning (2001):
 Mehrsprachigkeit durch bilinguale Unterrichtsformen. Regionalsprachen als Zweitsprachen, w: ABC 2001, b. 9-30
- Wohlgemuth, Jan (2005):
 Sprachtod - Einige Überlegungen zur Verwendung eines fachsprachlichen Metaphernfeldes, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 19-38
- Wohlgemuth, Jan/Dirksmeyer, Tyko (wud.)(2005):
 Bedrohte Vielfalt. Aspekte des Sprach(en)tods. Aspects of language death, Berlin: Weißensee
- Wohlgemuth, Jan/Köpl, Sebastian (2005):
 Endangered subsystems, we: Wohlgemuth/Dirksmeyer 2005, b. 177-186
- Woodbury, Anthony C. (2011):
 Language documentation, w: Austin/Sallabank 2011a, b. 159-186
- Yamamoto, Akira Y. (2000):
 Retrospect and Prospect on New Emerging Language Communities, w: FEL 2000, b. 113-120
- Založba za serbski lud (wud.)(1997):
 Hruba koncepcija a zakladne rysy programa za zachowanje serbskeje rěče z wudospołnjowacymi přinoškami, Budyšin

7.2 pšawniske teksty

- Amt Lieberose-Oberspreewald (2006):
 Schulbezirkssatzung, <http://www.amt-lieberose-oberspreewald.de/download/amt/satzungen/alo/schulbezirkssatzung.pdf> (zapšimk: 14.10.12)
- Brandenburgisches Schulgesetz (= Gesetz über die Schulen im Land Brandenburg), aktualna wersja w interneše: http://www.bravors.brandenburg.de/sixcms/detail.php?gsid=land_bb_bravors_01.c.47195.de (zapšimk: 14.10.12)
- Domowina (2011):
 Wustawki, w interneše: <http://www.domowina.sorben.com/dokumenty/wustawki11ds.pdf> (zapšimk: 14.10.12)
- Serbska kazń (= Kazń k rědowanju pšawow Serbow w kraju Bramborska), w: Gesetz- und Verordnungsblatt für das Land Brandenburg I, Nr. 21/1994, b. 294

Serbske šulske póstajenje (= Postajenje wo šulskich kubłańskich nastupnosćach Serbow - SŠP) wot 1. junija 2000, w: Gesetz- und Verordnungsblatt für das Land Brandenburg II, Nr. 16/2000, b. 291

Stadt Calau (2011):

Satzung über die Festlegung des Schulbezirkes für die Grundschule der Stadt Calau, Amtsblatt für die Stadt Calau, lětník 8 (2011), cyslo 6 wót 10.6.2011, b. 3

Stadt Cottbus (2011):

Satzung über die Schulbezirke der Grundschulen der Stadt Cottbus, http://www.cottbus.de/.files/storage/aa/aa/lm/Schulbezirkssatzung_Text.pdf (zapšimk: 14.10.12)

Stadt Lübbena/Spreewald (2006):

Schulbezirkssatzung http://www.luebbena-spreewald.de/fileadmin/user_upload/STVV/Schulbezirkssatzung.pdf (zapšimk: 14.10.12)

Stadt Vetschau/Spreewald (2011):

Satzung über die Bildung von Schulbezirken für die Grundschulen der Stadt Vetschau/Spreewald, http://www.vetschau.de/cms/upload/people/download_Satzungen/Schulbezirkssatzung.pdf (zapšimk: 14.10.12)

Verordnung über den Bildungsgang der Grundschule (Grundschulverordnung), w: Gesetz- und Verordnungsblatt II, Nr. 48/2011, b. 1

Založba za serbski lud (2009):

Wustawki staw meja 2009, w interneše: <http://stiftung.sorben.com/usf/satzung.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

Založba za serbski lud (b.l.):

Richtlinien der Stiftung für das sorbische Volk zur Förderung, w interneše: <http://stiftung.sorben.com/usf/richtlinie.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

Zastojnske předpise ku kazni za rěđowanje pšawow Serbow w kraju Bramborksa z dnja 07. julija 1994, w: Amtsblatt für Brandenburg Nr. 21/1997, b. 422

Zastojnsto krajnego sejma Bramborska, referat zjawnosta služba (wud.) (b.l.[2004]):

Wustawa Kraja Bramborska (dolnoserbske wudaše), Podstupim

7.3 dokumenty

2. Grundschule Vetschau (b.l.[2003]):

Antrag zur Einführung der abweichenden Organisationsform nach § 8 BbgSchulG Sorbisch/Wendisch als Zweitsprache für Schüler im Unterricht der Klassenstufe 1

Adam, Horst (1996):

Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?, manuskript

Council of Europe (1993):

Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen. Deutsche Version (nichtamtliche Übersetzung), Strasbourg: COE

Council of Europe (1995):

Text of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. German translation, Strasbourg: COE

Council of Europe (2011):

Anwendung der Charta in Deutschland, Vierter Überprüfungszeitraum, nichtamtliche Übersetzung, Straßburg: COE

Cyž, Bjarnat/Wowčer, Rafael/Petrik, Pětš (2008):

Rěčno-politiska strategija Domowiny, naćisk (staw: 10.12.2008), dželowy material

Dolnoserbski gymnazium Chóšebuz (2008):

Konzept Weiterentwicklung des bilingualen Sachfachunterricht (BILISFU) m Niedersorbischen Gymnasium Cottbus (NsGym), Stand Januar 2008

Domowina (2002):

Program, w interneše: <http://www.domowina.sorben.com/dokumenty/program2002ns.pdf> (zaúšimk: 14.10.12)

Domowina (wud.) (2012):

Adresy a informacije, interny dželowy podložk, interna žělowa pódłoga

Domowina/Vattenfall Europe Mining AG (2007):

Gemeinsame Erklärung - Aus Verantwortung für die sorbische Bevölkerung in den Bergbauregionen der Lausitz

Gesamtschule Straupitz (b.l.[2004]):

Antrag zur Einführung der abweichenden Organisationsform nach § 8 BbgSchulG Sorbisch/Wendisch als Zweitsprache für Schüler im Unterricht der Klassenstufe 1

Grundschule Burg/Werben (b.l.[2004]):

Schulinternes Konzept der Grundschule Burg/Werben zum bilingualen Unterricht „Witaj“

Grundschule „Mato Kosyk“ Briesen (2008):

Antrag zur Gewährung einer abweichenden Organisationsform § 8 BbgSchulG zur Einführung des muttersprachlichen Unterrichts in sorbisch/wendischer Sprache an der Grundschule „Mato Kosyk“ Briesen

Grundschule Sielow (b.l.):

Antrag zur Gewährung einer abweichenden Organisationsform § 8 BbgSchulG zur Einführung der Zweitsprache Sorbisch/Wendisch an der Grundschule Sielow in Cottbus

Institut für kulturelle Infrastruktur Sachsen (2009):

Gesamtkonzept zur Förderung der sorbischen Sprache und Kultur Teil II. Empfehlungen zur Stärkung der sorbischen Minderheit durch Schaffung eines abgestimmten Selbstverwaltungs-, Kooperations-, Projekt- und Institutionenclusters, Görlitz

Jarocha, Anna (2011):

Zur Revitalisierung des Niedersorbischen, magisterske žělo, Freiburg i. Br.: Albert-Ludwigs-Universität

Knebel, Jan/Wowčer, Rafael (1997):

Načisk koncepcije k rěč spěchowacym naprawam w zamołwitości serbskich towarstwow a institucijow ze zaměrom zvyšenja wuznama a nahladnosće serbskeje rěče a spěchowanja jeje wužiwanja w zjawnosći (staw: 12.08.1997)

„Krabat“-Grundschule Jänschwalde/Zakładna šula „Krabat“ Janšoje (2011):

Konzeptionen zu WITAJ, angelegt 19.08.2011

Landkreis Spree-Neiße (2012):

4. Fortschreibung der Schulentwicklung des Landkreises Spree-Neiße 2013 - 2017

(Landtag Brandenburg) (wud.) (2004a):

Sprachenfreundliche Kommune. Serbska rěc jo žywa, flyer

(Landtag Brandenburg) (wud.) (2004b):

Aktionskriterien für das Projekt Sprachenfreundliche Kommune, w interneše:

http://www.landtag.brandenburg.de/sixcms/media.php/5701/Aktionskriterien_Kommune.pdf (zapšimk: 14.10.12)

(Landtag Brandenburg) (wud.) (2010a):

Sprachenfreundliche Kommune. Serbska rěc jo žywa, flyer, w interneše:

http://www.landtag.brandenburg.de/sixcms/media.php/5701/SFK10_FL_v08_web.pdf (zapšimk: 14.10.12)

(Landtag Brandenburg) (wud.) (2010b):

Aktionskriterien für das Projekt Sprachenfreundliche Kommune, w interneše:

<http://www.landtag.brandenburg.de/sixcms/media.php/5701/Kriterien-gotowe1.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

Landtag Brandenburg:

Plenarprotokoll 5/48, z dnja 25.01.2012

Landtag Brandenburg

Drucksache 5/5659: Antwort der Landesregierung auf die Kleine Anfrage 2170 Ausstattung sorbischer/wendischer Unterrichtsangebote im Land Brandenburg, w interneše:

<http://www.parldok.brandenburg.de/parladoku/w5/drs/ab%5F5600/5659.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

Landtag Brandenburg

Drucksache 5/5966: Antwort der Landesregierung auf die Kleine Anfrage Nachfrage zur Kleinen Anfrage 2170 Ausstattung sorbischer/wendischer Unterrichtsangebote im Land Brandenburg, w interneše: <http://www.parldok.brandenburg.de/parladoku/w5/drs/ab%5F5900/5966.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg (MBJS) (2012b):

Die Wirksamkeit von schulischen Sorbisch/Wendisch-Angeboten. Bericht für die 33. Sitzung des Ausschusses für Bildung, Jugend und Sport am 19.10.2012 zu TOP 5.

(Rěčny Centrum WITAJ) (b.l. [2011]):

Synopsa aktiwitow při spěchowanju serbskeje rěče, načisk/staw 08.03.2011

Serbske šulske towaristwo (SŠT)(1997):

Modellprojekt Effektive Vermittlung der sorbischen/wendischen Sprache in sorbischen Kindertagesstätten und sorbischen Schulen

Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu (2012):

Übersicht Sorbisch (Wendisch) - Sprachkursen [sic] 2005 - 2011, 06.02.2012

Uhlherr, Helga/Barth, Johannes (2002):

Pädagogische Konzeption der WITAJ-Kindertagesstätten und WITAJ-Gruppen im sorbischen Siedlungsgebiet des Freistaates Sachsen und im angestammten Siedlungsgebiet der Sorben/Wenden im Land Brandenburg vom 06.09.1997, überarbeitet am 28.02.2002

Wowčer, Rafael (2007):

Klawsurne posedženje prezidija Domowiny 14.11.2007, w Michałkach. Tema: „Rěčnopolitisika strategija Domowiny“, načisk

Založba za serbski lud/AG 2 (2010):

Konzeption der Arbeitsgruppe Sprech- und Sprachpflege im Auftrag der Stiftung für das sorbische Volk. Empfehlungen und Maßnahmen sorbischer Sprech- und Sprachpflege im Kontext europäischer Mehrsprachigkeit, zběranje wuslědkow wšyknich žělowych kupkow w interneše:
<http://stiftung.sorben.com/usf/Gesamtbericht.pdf> (zapšimk: 14.10.12)

Žělowa kupka za dolnoserbsku rěc (b.l.[1997]):

Katalog konkretnych nadawkow za zdžaržanje, rozšyrjenje a spěchowanje dolnoserbskeje rěcy

7.4 homepage (*slědny zapšimk: 14.10.12*)

Amt Burg (Spreewald) (b.l.[2012]):

Kommunale Einrichtungen, <http://www.amt-burg-spreewald.de/content/rubrik/47.html>

Amt Peitz (b.l.[2012]):

Kindertagesstätten im Amt Peitz, http://www.peitz.de/cms/front_content.php?idcat=197

Arbeitsstelle für sorbische (wendische) Bildungsentwicklung Cottbus (ABC)/homepage:

www.abc.brandenburg.de

Domowina - młožinski aktiw Dolna Łužyca/homepage:

<http://www.jugendaktiv-nl.de>

Domowina - Zwězk Łužyskich Serbow/homepage:

www.domowina.sorben.com

Federal Union of European Nationalities (FUEN)/homepage:

<http://www.fuen.org>

Gemeinde Kolkwitz (b.l.[2012]):

Kitas in der Gemeinde Kolkwitz, <http://www.kolkwitz.de/texte/seite.php?id=104441>

Gemeinde Neuhausen/Spree (b.l.[2012]):

Kita, <http://www.neuhausen-spree.de>

Universität des Saarlandes, R. Marti:

Korpus GENIE – GEsprochenes NIEDersorbisch/Wendisch, <http://genie.coli.uni-saarland.de/cgi-bin/impress.html>

Landkreis Dahme-Spreewald (2010):

Grundschulen, <http://www.dahme-spreewald.de/buergerportal/bildung/schulen/grundschulen.shtml>

Landkreis Dahme-Spreewald (2011):

Oberschulen, <http://www.dahme-spreewald.de/buergerportal/bildung/schulen/oberschulen.shtml>

Landkreis Dahme-Spreewald (b.l.[2012a]):

Gymnasien, <http://www.dahme-spreewald.de/buergerportal/bildung/schulen/gymnasien.shtml>

Landkreis Dahme-Spreewald (b.l.[2012b]):

Kita-Einrichtungen, http://www.dahme-spreewald.de/buergerportal/kreisverwaltung/dezernat_IV_bildung/amt_jugend_sport_und_freizeit/kita_einrichtungen.shtml

Landkreis Oberspreewald-Lausitz (2012a):

Grundschulen, <http://www.osl-online.de/verzeichnis/index.php?kategorie=9>

Landkreis Oberspreewald-Lausitz (2012b):

Gymnasien, <http://www.osl-online.de/verzeichnis/index.php?kategorie=10>

Landkreis Oberspreewald-Lausitz (2012c):

Oberschulen, <http://www.osl-online.de/verzeichnis/index.php?kategorie=12>

Landtag Brandenburg/homepage:

www.landtag.brandenburg.de

Ludowe nakładnistwo Domowina/homepage:

www.domowina-verlag.de

Mašica Serbska, Dolnoserbska rěcna komisija/homepage:

<http://www.macica.sorben.com/dokumenty/dsreckom.htm>

Nowak, Měto/Bramborska Rada za serbske nastupnosći (2012):

homepage k nowelěrowanjeju Bramborskeje serbskeje kazni: www.swg-brandenburg.de

Nowy Casnik/homepage:

www.nowycasnik.de

pool production gbr/projekt-hoempage „Sorbsisch modern”:

<http://www.sorbsischmodern.de>

Rěcny centrum WITAJ/homepage:

www.recny-centrum-witaj.de

Rundfunk Berlin-Brandenburg/homepage serbskego programa:

www.rbb-online.de/sorben

Serbske šulske towaristwo/homepage:

www.sorabischer-schulverein.de

Serbski institut:

www.serbski-institut.de

www.niedersorbisch.de

www.dolnoserbski.de

Stadt Cottbus (2012a):

Übersicht aller Cottbuser Schulen, http://www.cottbus.de/buerger/rathaus/gb_III/jugend_schule_sport/schule_sport/index.html

Stadt Cottbus (2012b):

Cottbuser Kindertagesstätten, http://www.cottbus.de/buerger/rathaus/gb_III/jugend_schule_sport/cottbuser_kindertagesstaetten,255031954.html

Stadt Drebkau (b.l.[2012]):

Einrichtungen der Stadt Drebkau, http://www.drebkau.de/ris/instanz_13/index.htm

Stadt Forst(Lausitz) (b.l.[2012]):

Kitas & Horte, http://www.forst-lausitz.de/sixcms/list.php?page=seite_soziales_kitas

Stadt Spremberg (b.l.[2012]):

Kindertagesstätten, http://sprem.vps.spremberg.de/index.php?ber=katalog&pos_top=6&pos_left=6&hk=10&uk=153&klick=3&tiefe=0

Stadt Welzow (b.l.[2012]):

Kitas, <http://www.welzow.de/Leben/Kitas>

UNESCO (2010):

Atlas of the World's Languages in Danger, internetowa wersja: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/>, pytańske słowo "Sorbian"

Universität Leipzig, Philologische Fakultät, Institut für Sorabistik/homepage:

<http://www.uni-leipzig.de/~sorb/cms/>

Založba za serbski lud/homepage:

www.stiftung.sorben.com

Kartografiske zakladne daty za kórtý jo k dispoziciji stajił Landesvermessung und Geobasisinformation Brandenburg (LGB).

pśidank

- P1 - pśipoložone pismo napšašowanja**
- P2 - napšašnik**
- P3 - napšašnik „Serbska rěc jo žywa” 2004**
- P4 - napšašnik „Serbska rěc jo žywa” 2010/11**
- P5 - kórtka: Sorbisches Kindertagesstätten- und Schulnetz der Niederlausitz
(Schuljahr 2012/13)**
- P6 - HORST ADAM (1996): Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?**

P1 - pšipoložone pismo napšašowanja

Cottbus/Chóšebuz, Februar 2012

Bitte um Ihre Unterstützung und Teilnahme an einer Befragung

Liebe Kollegin, lieber Kollege,

die niedersorbische (auch: wendische) Sprache wird u.a. vom Europarat als in ihrem Fortbestand stark bedroht eingestuft. Deshalb wird z.B. über **Möglichkeiten der Revitalisierung** (etwa: „Wiederlebendigmachung“), die **Bedeutung des WITAJ-Projektes zur bilingualen Erziehung und den Sorbisch-/Wendisch-Unterricht** diskutiert.

Im Rahmen einer Master-Arbeit zu diesem Thema am Institut für Sorabistik der Universität Leipzig findet auch eine Befragung aller Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter von Institutionen statt, die mit der niedersorbischen Sprache arbeiten bzw. dafür ausgebildet wurden. Da es sich um insgesamt nur etwa 200 Personen handelt, **ist Ihre Teilnahme von großer Bedeutung** für die Aussagekraft der Ergebnisse. Ich möchte Sie daher herzlich bitten, sich **etwa 15-20 Minuten Zeit** für die Beantwortung der Fragen zu nehmen und den ausgefüllten Fragebogen **bis zum 9. März 2012** im beiliegenden, frankierten Umschlag zurück zu senden. Aufgrund der Gestaltung des Fragebogens ist die **Anonymität Ihrer Antworten gewährleistet**: Auch aus einer Kombination von Antworten kann nicht zurückverfolgt werden, wer wie geantwortet hat.

Der Fragebogen ist in **vier thematische Blöcke** gegliedert: (1) ob/wie Sie die niedersorbische Sprache benutzen, (2) ob/wie sie die Sprache erlernen bzw. erlernt haben, (3) welche Rolle Ihrer Meinung nach das WITAJ-Projekt und der Fremdsprachenunterricht spielen und (4) ihre Ansichten zur weiteren Entwicklung der niedersorbischen Sprache.

Sollten Sie an den Ergebnissen der Arbeit interessiert sein, schreiben Sie mir bitte eine kurze Mail an oben stehende Adresse. Unter den genannten Kontaktdataen stehe ich Ihnen auch sehr gerne für Rückfragen zur Verfügung.

Vielen Dank für Ihre Unterstützung!

Wutšobnje strowi

Měto Nowak

P2 - napšašnik

Abschnitt I: Anwendung der niedersorbischen Sprache - wótrězk I: wužywanje dolnoserbščiny

1. Welche der folgenden Sprachen bezeichnen Sie als Ihre Muttersprache/n? (Mehrfachnennungen möglich)

☐ Wendisch, Niedersorbisch	☐ Obersorbisch	☐ Deutsch
☐ andere slawische Sprache	☐ andere, nichtslawische Sprache	☐ keine Angabe

2. Welche Varianten der niedersorbischen Sprache sprechen Sie? (Mehrfachnennungen möglich)

- Ich habe Niedersorbisch nicht gelernt. (**→ Bitte weiter mit Frage 7**)
- Ich habe Niedersorbisch gelernt, spreche es aber nicht (mehr).
- Ich spreche bzw. lerne die niedersorbische Standardsprache („Schulsorbian“).
- Ich spreche bzw. lerne einen niedersorbischen Dialekt oder mehrere niedersorbische Dialekte.

3. Bei welchen Gelegenheiten und wie oft benutzen Sie die niedersorbische Sprache?

	oft	manchmal	selten	nie	keine Angabe
- bei sorb./wend. kulturellen Veranstaltungen	☐				
- in der Freizeit mündlich	☐				
- in der Freizeit schreibend	☐				
- in der Freizeit lesend	☐				
- bei der Arbeit mündlich	☐				
- bei der Arbeit schriftlich	☐				
- im Internet (z.B. Chat/E-Mail/Blog)	☐				
- zum SMS schreiben	☐				
- in Gaststätten/Geschäften	☐				
- bei Verwaltungen/Behörden/Justiz	☐				
- in sorb./wend. Institutionen	☐				
- gegenüber Kindern (privat)	☐				
- gegenüber Kindern (dienstlich)	☐				
- in der Familie	☐				
- anderes _____	☐				

4. Welche der folgenden Medien in niedersorbischer Sprache sehen, hören oder lesen Sie?

	regelmäßig	manchmal	nie	kenne ich nicht/keine Angabe
magacin „Łužyca“	☐	☐	☐	☐
serbske radio	☐	☐	☐	☐
Nowy Casnik	☐	☐	☐	☐
rozhlad	☐	☐	☐	☐
Lětopis	☐	☐	☐	☐
Serbska šula	☐	☐	☐	☐
Płomje	☐	☐	☐	☐
Lutki	☐	☐	☐	☐

5. Wie sicher oder unsicher fühlen Sie sich, wenn Sie die niedersorbische Sprache benutzen?

	sehr sicher	sicher	teils/teils	unsicher	sehr unsicher	keine Angabe
- beim Lesen	☐					
- beim Hören	☐					
- beim Schreiben	☐					
- beim Sprechen	☐					

Abschnitt II: Spracherwerb - wótrězk II: nawuknjenje rěcy

6. Wie haben Sie Niedersorbisch gelernt? (Mehrfachnennungen möglich)

- in der Familie
- in der Schule
  - während der Grundschule/Unterstufe
  - nach der Grundschule/Unterstufe
  - in der Schulzeit insgesamt _____ Jahre als Fremdsprache (z.B. „B“-Unterricht, AG)
  - in der Schulzeit insgesamt _____ Jahre als Unterrichtssprache (z.B. „A“, bilingualer Unterricht)
- als Teil des Erststudiums/der Ausbildung
- in einem Zusatzstudium/einer Weiterbildung
- in Sprachkursen
- eigenständig, im Selbststudium
- durch Sprachkontakte, „learning by doing“
- anders_____

7. Wenn Sie Niedersorbisch nicht gelernt haben: Haben Sie vor, es zu lernen?

- Ja
- Weiß nicht
- Nein (→**Bitte weiter mit Frage 11**)
- trifft auf mich nicht zu

8. Warum lern(t)en Sie Niedersorbisch bzw. haben Sie vor, es zu lernen? (Mehrfachnennungen möglich)

- für die Arbeit
- aus privatem Interesse
- weil es Spaß macht
- weil ich musste (z.B. wegen der Schule oder einem Arbeitsplatz)
- weil es dazu gehört
- wegen Freunden
- weil meine (Groß-)Eltern es wollten
- weil es in der Familie gesprochen wird/wurde
- andere Gründe:_____

9. Bilden Sie sich im Hinblick auf die niedersorbische Sprache weiter?

	mehrmais pro Woche	1-2 Stunden pro Woche	(halb-) jährlich	unregelmäßig	nie
- durch Selbststudium	☐				
- durch Sprachkurse in der Freizeit	☐				
- durch berufliche Weiterbildungen	☐				
- durch Intensivkurse	☐				
- anders:_____	☐				

10. Bringen Sie anderen Menschen die niedersorbische Sprache bei? (Mehrfachnennungen möglich)

- Nein.
- Ja, beruflich (z.B. in Universität, Schule, Hort, Kita).
- Ja, nebenberuflich (z.B. als Dozent/in für Sprachkurse).
- Ja, privat (z.B. Freunden oder Familienmitgliedern).
- Ja, wenn mich jemand z.B. nach einem Wort fragt.
- Ja, anders:_____

11. Wenn Sie in einer Bildungseinrichtung arbeiten: Bietet diese Sprachlernangebote für Kinder oder Erwachsene an? (Mehrfachnennungen mögl.)

- Ja, Niedersorbisch als Fremdsprache (z.B. „B“-Unterricht, Sprachkurse, AG)
- Ja, Niedersorbisch als Arbeitssprache (z.B. „WITAJ“, bilingualer Unterricht)
- Nein.
- weiß nicht/keine Angabe

12. Ordnen Sie bitte die folgenden Aufgaben dem bilingualen „WITAJ“-Programm (in Kita/Schule/Hort) und/oder dem Sorbisch-/Wendisch-Fremdsprachen-Unterricht (in Schulen) zu!

(Wenn Sie der Meinung „weder noch“ sind, lassen Sie in der jeweiligen Zeile alle Kästchen unangekreuzt, bei „sowohl als auch“ kreuzen Sie einfach beide Kästchen an.)

	Fremdsprachen-Unterricht („B“)	„WITAJ“	weiß nicht/keine Angabe
- die niedersorbische Sprache pflegen und erhalten	☐	☐	☐
- die niedersorbische Sprache verbreiten und fördern	☐	☐	☐
- die niedersorbische Sprache revitalisieren	☐	☐	☐
- Niedersorbisch als <u>Fremdsprache</u> erhalten	☐	☐	☐
- Niedersorbisch als <u>Zweitsprache</u> neben dem Deutschen erhalten	☐	☐	☐
- die sprachliche Assimilation (d.h. Übergang zum Deutschen) verlangsamen	☐	☐	☐
- die Sprache aktiv verstehen und sprechen können	☐	☐	☐
- Verwendung der Sprache im Alltag	☐	☐	☐
- Vorbereitung auf authentische Sprachbegegnungen (d.h. mit prakt. Sprechern)	☐	☐	☐
- die Zahl der Niedersorbisch Sprechenden erhöhen	☐	☐	☐
- Erfahren von Bilingualität in der täglichen Umwelt	☐	☐	☐
- die Anwendung der Sprache innerhalb der Familie	☐	☐	☐
- Alternative sein zur Sprachweitergabe in der Familie	☐	☐	☐
- Zwischenlösung sein bis Niedersorbisch Familiensprache ist	☐	☐	☐
- dass die Kinder eines Tages ihren Kindern die Sprache weitergeben	☐	☐	☐
- Abbau von Vorurteilen, Entwicklung v. Toleranz u. interkultureller Kompetenz	☐	☐	☐
- Vermittlung von sorbischer Geschichte und Kultur	☐	☐	☐
- Vorbereitung auf bilingualen Unterricht	☐	☐	☐
- Vorbereitung auf ein Sorbisch-Studium	☐	☐	☐
- Spaß am Sorbischen/Wendischen wecken	☐	☐	☐
- eine sorbische/wendische Identität beim Kind neu ausbilden	☐	☐	☐
- eine bestehende sorbische/wendische Identität des Kindes stärken	☐	☐	☐
- Verbundenheit mit Traditionen und Bräuchen fördern	☐	☐	☐
- Erfahren von Andersartigkeit gegenüber der täglichen Umwelt	☐	☐	☐
- muttersprachlicher Unterricht	☐	☐	☐
- Ersatz für nicht vorhandene Sprachlernangebote in anderen Sprachen sein	☐	☐	☐
- _____	☐	☐	☐
- _____	☐	☐	☐
- _____	☐	☐	☐

Abschnitt IV u. Schluss: Perspektiven für Niedersorbisch - wótrězk IV a kóńc: perspektwy za dolnoserbšćinu

13. Wie wichtig oder unwichtig sind die folgenden Punkte Ihrer Meinung nach für die weitere Entwicklung der niedersorbischen Sprache?

	unverzichtbar	wichtig	teils/teils	unwichtig	weiß nicht/ keine Angabe
- dass es Muttersprachler gibt	☐				
- dass die Sprache im Internet benutzt wird	☐				
- dass sie bei Festen/Bräuchen benutzt wird	☐				
- dass sie als Begrüßung bei sonst deutschen Veranstaltungen benutzt wird	☐				
- dass sie öffentlich zu sehen ist (z.B. Schilder)	☐				
- dass sie in Verwaltungen, Behörden und vor Gericht benutzt werden kann	☐				
- dass es Kinder- und Jugendliteratur gibt	☐				
-/- <i>in anderer Qualität bzw. mehr als bisher</i>	☐				
- dass es Bücher für Erwachsene gibt	☐				
-/- <i>in anderer Qualität bzw. mehr als bisher</i>	☐				
- dass es Fernsehen/Radio/Zeitung gibt	☐				
-/- <i>in anderer Qualität bzw. mehr als bisher</i>	☐				
- dass es sorbischsprachige Filme gibt	☐				
- dass sie in Kitas vermittelt wird	☐				
- dass sie als Fremdsprache unterrichtet wird	☐				
- dass sie Arbeitssprache im Unterricht ist	☐				
- dass sie in Familien gesprochen wird	☐				
- weiteres _____	☐				
- _____	☐				
- _____	☐				

14. Stimmen Sie folgenden Aussagen im Hinblick auf die niedersorbische Sprache zu oder lehnen Sie sie ab?

	stimme zu	teils/teils	stimme nicht zu	weiß nicht/ keine Angabe
- Sorbische/Wendische Kultur gibt es nur mit der Sprache.	☐	☐	☐	☐
- Familien sind für die Sprache wichtiger als Schulunterricht.	☐	☐	☐	☐
- Durch WITAJ entsteht eine neue Generation von Muttersprachlern.	☐	☐	☐	☐
- Sprachunterricht sollte ein Zusatzangebot für Interessierte sein.	☐	☐	☐	☐
- Die Sprache sollte Pflichtfach an allen Lausitzer Schulen sein.	☐	☐	☐	☐
- Das aktuelle sorbische Bildungsangebot reicht aus.	☐	☐	☐	☐
- Zur Finanzierung besseren Sorbisch- oder WITAJ-Unterrichts kann bei kulturellen Angeboten gespart werden.	☐	☐	☐	☐
- Ohne WITAJ stirbt die Sprache aus.	☐	☐	☐	☐
- Die Sprache stirbt in den nächsten 20-30 Jahren aus.	☐	☐	☐	☐
- Man kann auch ohne die Sprache zu sprechen Sorbe/Wende sein.	☐	☐	☐	☐

15. Zu welchem Bereich gehört bzw. zu welchen Bereichen gehören die Institution/en, in der Sie arbeiten? (Mehrfachnennungen möglich)

- Kindertagesstätte   Grundschule, Hort   Oberschule, OSZ, Gymnasium, Internat   Universität, Erwachsenenbildung
 Verwaltung   Medien und Kultur   Wissenschaft, Pädagogik (ohne Kita/Schule/Hort/univ. Lehre)   andere

16. Wie alt sind Sie?

- < 25   25 - 34   35 - 44   45 - 54   55 - 64   ≥ 65   keine Angabe

P3 - napšašnik „Serbska rěc jo žywa” 2004

Kriterien für die Aktion / Kriterije za akciju „Sprachenfreundliche Kommune – Serbska rěc jo žywa“

Unsere Stadt, unsere Gemeinde, unser Stadtteil, unser Ortsteil ist zweisprachig. Folgende Punkte erfüllen wir bereits, folgende Aktivitäten haben wir in den letzten Monaten entwickelt.:¹⁾
Našo město, naša gmejna, naš měsćański žel, naš wejsny žel jo dwojorěčny. Slědujuce dypki smy južo społnili, slědujuce aktivity smy w zachadnych mjaseccach wuwijali:¹⁾

ja / jo   teilweise / zdžěla
 nein / ne
 _____

1. Zweisprachig – also deutsch und niedersorbisch/wendisch – sind bei uns gekennzeichnet: We dwěma rěcoma – to groni nimske a serbske – se pla nas to pokažo:	☐ ☐ ☐
1.1. Sitz der Verwaltung Zastojnstawo	☐ ☐ ☐
1.2. Weitere Institutionen und Einrichtungen Druge institucije	☐ ☐ ☐
1.3. Öffentliche Gebäude (Feuerwehr, Standesamt, Schule, KITA u.a.) Zjawne twarjenja (wognjowa wobora, stawnistwo, šula, žišownja a.dr.)	☐ ☐ ☐
1.4. Amtliche und andere Aushänge (z.B. Amtsblätter) Amtske a druge znateczynjenja	☐ ☐ ☐
1.5. Hinweisschilder Pokazowe tofle	☐ ☐ ☐
1.6. Informationstafeln Informaciske tofle	☐ ☐ ☐
1.7. Briefe, Briefköpfe Listy	☐ ☐ ☐
1.8. Anrufbeantworter, tel. Warteschleifen Napowědak	☐ ☐ ☐
1.9. Vereinsnamen Mjenja towaristwow a zjadnošeństwow	☐ ☐ ☐
1.10. Weitere Dalšne	☐ ☐ ☐
2. Im Leben unserer Kommune werden beide Sprachen – deutsch und niedersorbisch/wendisch – angewendet: W žywjenju našeje komuny wužywamy wobej rěcy – tu nimsku a tu serbsku - :	☐ ☐ ☐
2.1. Gemeinde- bzw. Stadtverordnetensitzung Zgromadźiny gmejnskich a měsćańskich wotposłańcow	☐ ☐ ☐
2.2. Weitere kommunale Gremien Dalšne komunalne gremije	☐ ☐ ☐

¹⁾ In beigefügten Vordrucken können Ergänzungen vorgenommen werden. / Připoložone formulary su myslone za wudopospolnjenje.

ja / jo
teilweise / zdžęza
nein / ne

2.3. Öffentliche Ansprachen Zjawne nagrona	☐ ☐ ☐
2.4. Schriftliche Informationen Pisne informacije	☐ ☐ ☐
2.5. Broschüren, Chroniken, Werbematerial, Präsentation im Internet Brošury, chroniki, wabjeński material, prezentacie w interneše	☐ ☐ ☐
2.6. Vereinsleben Towaristwowe žywjenje	☐ ☐ ☐
2.7. Kulturelle Veranstaltungen Kulturne zarědowanja	☐ ☐ ☐
2.8. Pflege der Bräuche und Sitten Woplěwanje nałogow	☐ ☐ ☐
2.9. Weitere Dalšne	☐ ☐ ☐

3. Unsere Kommune fördert aktiv die deutsch – niedersorbische/wendische Zweisprachigkeit durch:
Naša komuna aktiwnje spěchuj o nimsko-serbsku dwojorěčnosć pŕez:

3.1. Zusammenarbeit mit entsprechenden Vereinen bzw. Institutionen, Mitgliedschaft in ihnen Zgromadne žělo z towaristwami a institucijami, člonkojstwo w nich	☐ ☐ ☐
3.2. Förderung von entsprechenden Projekten (Sprachkurse usw.) Spěchowanje rěčnych projektow (rěcne kurse atd.)	☐ ☐ ☐
3.3. Unterstützung von zweisprachiger Erziehung und Bildung in KITA's und Schulen Podpěrowanje dwojorěčnego kublania a wotkublania w žišownjach a šulach	☐ ☐ ☐
3.4. Förderung entsprechender Literatur (u.a. in Bibliotheken) Spěchowanje wotpowědneje literartury (mjazy drugim w bibliotekach)	☐ ☐ ☐
3.5. Förderung der Kultur, Volkskunst und der Traditionen und Bräuche Spěchowanje kultury, ludowego wumělstwa a tradicijow a nałogow	☐ ☐ ☐
3.6. Beachtung der Zweisprachigkeit bei Stellenausschreibungen und Stellenbesetzungen Glědanje na dwojorěčnosć pŕi wupisanjach a wobsajženju žělowych městnow	☐ ☐ ☐
3.7. Nutzung der sorbischen/wendischen Medien (Presse, Rundfunk, TV, Internet u.a.) Wužywanje serbskich medijow (casnikarstwo, rozglos, telewizija, internet a dr.)	☐ ☐ ☐
3.8. Weitere Dalšne	☐ ☐ ☐

ja / jo
teilweise / zčččla
nein / né

4. Die Beschilderung unserer Kommune macht die Zweisprachigkeit deutlich und sichtbar:
Na slědujucych toflach w našej komunje pokažomy na dwojorěnosć:

4.1. Ortstafeln Wejsne tofle	☐ ☐ ☐
4.2. Schilder an Brücken, Gewässern, in Parkanlagen usw. Tofle pši mostach, rěkach, gatach a jazorach, w parkach	☐ ☐ ☐
4.3. Straßennamen Mjenja drogow	☐ ☐ ☐
4.4. Rad- bzw. Wanderwege Kolasowańske a drogowańske drožki	☐ ☐ ☐
4.5. Verkehrshinweisschilder Wobchadne tofle	☐ ☐ ☐
4.6. Begrüßungsschilder Wuwitańske tofle	☐ ☐ ☐
4.7. Weitere Dalšne	☐ ☐ ☐

5. Im politischen, kulturellen und gesellschaftlichen Leben in unserer Kommune wird die sorbische/wendische Sprache angewendet:
Wužywamy serbsku rěc w našej komunje w politiskem, kulturnem a towarišnostnem žywjenju:

5.1. Bei Theaterveranstaltungen W žiwadłe	☐ ☐ ☐
5.2. Bei literarischen Veranstaltungen Pši literarnych zarědowanjach	☐ ☐ ☐
5.3. In Ausstellungen We wustajeńcach	☐ ☐ ☐
5.4. Bei Vorträgen usw. Pši pśednoskach	☐ ☐ ☐
5.5. In der Chorarbeit W chorach	☐ ☐ ☐
5.6. Im Gottesdienst und weiteren kirchlichen Veranstaltungen Na namšach a pši dalšnych cerkwinskich zarědowanjach	☐ ☐ ☐
5.7. Bei Taufen, Trauungen, Beerdigungen Pši dupjenjach, wěrowanjach, zakopowanjach	☐ ☐ ☐
5.8. Weitere Dalšne	☐ ☐ ☐

6. Neben dem Deutschen und dem Niedersorbischen/Wendischen werden in unserer Kommune noch folgende weitere Sprachen gesprochen und durch verschiedene Maßnahmen gefördert und unterstützt:
Mimo nimskeje a serbskeje rěcy powědaju w našej komunje hyšćis lědujuce rěcy a woni se pšež wšakorake napšawy podpěruju a spěchuju:
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...

7. Folgende von den unter 1- 6 genannten Aktivitäten wurden in den vergangenen Monaten, nach dem Beginn der Aktion neu bzw. zusätzlich entwickelt:
Slědujuce wot tych pod dypkami 1- 6 pomjenowanych aktiwitow smy w zajžonych mjasečach po zachopjeńku akcije nowo abo pśidatnje wuwijali.
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...
- ...

P4 - napšašnik „Serbska rěc jo žywa” 2010/11

Rat für sorbische/wendische Angelegenheiten

beim Landtag Brandenburg

Rada za serbske nastupnosći

pši Krajnem sejmje Bramborska

August-Bebel-Straße 82

03046 Cottbus/Chóšebuz

Tel.: 0355-48576-432

www.landtag.brandenburg.de

e-mail: oeffentlichkeitsarbeit@landtag.brandenburg.de

Bitte senden Sie den ausgefüllten Bogen an o.g. Adresse zurück.

Přosym pósćelšo wupołnjony formular zasej na górejcu adresu.

Bewerbung zur Aktion des Landes Brandenburg „Sprachenfreundliche Kommune – Serbska rěc jo žywa“

Póžedanje za wobzelenje na akciji kraja Bramborska “Rěcam pšíchlona komuna – Serbska rěc jo žywa”

2010/2011

Einsendeschluss/kójc zapósłanja: 31. März/měrc 2011

1. ALLGEMEINE ANGABEN / POWŠYKNE DATY

Einsenderin der Bewerbung / Zapósłarka póžedanja:

- Ortsteil/wejsny žěl
- Gemeinde/gmejna
- Stadt/město

Name der Kommune/mě komuny: _____

Anschrift/adresa: _____
_____

Ansprechpartner/-in/pšigranjański/-ka partnaf/-rka: _____

Telefon/telefon: _____ Telefax/telefaks: _____

Internet/internet: _____ E-Mail/e-mail: _____

Datum/datum: _____ Unterschrift/pódpismo: _____

Unsere Kommune gehört zur zweisprachigen Lausitz. Für uns ist die sorbische/wendische Sprache ein geistig-kultureller Reichtum, den wir fördern und sichtbar machen. Folgende Kriterien, die für uns zutreffend sind, erfüllen wir:

Naša komuna słuša k dwójoréčnej Łužycy. Za nas jo serbska rěc duchno-kulturne bogatstwo, kótarež comy spěchowaś a pokazaś. Slěduje, za nas płašece, kriterije dopołnjujomy:

2. ÖFFENTLICHE ZWEISPRACHIGKEIT DURCH BESCHRIFTUNG ZJAWNA DWÓJORĘCNOŚĆ PŠEZ PÓPISANJE

	Ja jo	eher ja skerjej jo	teil- weise želnie	eher nein skerjej ně	Nein ně
Ortstafeln/wejsne tofle	☐	☐	☐	☐	☐
Sitz der Verwaltung (außen)/zastojnstwo (wence) im Gebäude/w twarjenju	☐	☐	☐	☐	☐
Hinweisschilder auf öffentliche Einrichtungen/ pokazowe tofle w zjawnch institucijach	☐	☐	☐	☐	☐
Öffentliche Gebäude und Einrichtungen/zjawne twarjenja a institucije					
KITA/žišownja	☐	☐	☐	☐	☐
Schule/šula	☐	☐	☐	☐	☐
Feuerwehr/wognjowa wobora	☐	☐	☐	☐	☐
Museum, Heimatstube/muzej, domowniska špa	☐	☐	☐	☐	☐
Ärztehaus, Krankenhaus/gójcowy dom, chórownja	☐	☐	☐	☐	☐
Standesamt/stawnistwo	☐	☐	☐	☐	☐
Gericht/sudnistwo	☐	☐	☐	☐	☐
Straßennamen/mjenja drogov	☐	☐	☐	☐	☐
Wegweisende Beschilderung/wutoflowanje	☐	☐	☐	☐	☐
Touristische Hinweisschilder/turistiske pokazowe tofle					
Radwege/sćažki za kólasowarjow	☐	☐	☐	☐	☐
Sehenswürdigkeiten/zajmnostki	☐	☐	☐	☐	☐
Gewässer/wódy	☐	☐	☐	☐	☐
Begrüßungsschilder/wuwitańske tofle	☐	☐	☐	☐	☐
Informationstafeln/informaciske tofle	☐	☐	☐	☐	☐
<u>Weitere/dalšne:</u>					

**3. ANWENDUNG DER SORBISCHEN/WENDISCHEN SPRACHE
NAŁOŽOWANJE SERBSKEJE RĚCY**

Ja jo	eher ja skerjej jo	teil- weise žělnje	eher nein skerjej ně	Nein ně
----------	-----------------------------	--------------------------	-------------------------------	------------

in der Hauptsatzung/we głównych wustawkach

auf Briefen und Kopfbögen/
na listach a głowowych łopjenach

auf Gemeinde- bzw. Stadtverordnetensitzungen/
na pósejzenjach gmejnskeje rady resp. měšćańskich wótpósłańcow

in weiteren kommunalen Gremien/
w dalszych komunalnych gremijach

-----

bei Veröffentlichungen/pší wózjawjenjach

amtliche Bekanntmachungen/amtske znateczynjenja

Aushänge/wuwiski

Amtsblatt/amtske łopjeno

Broschüren/brošury

Chroniken/chroniki

bei öffentlichen Ansprachen/Grußworten/

pší zjawných nagronach/póstrownych słowach

im Internet/w interneše

Berücksichtigung von Sprachkenntnissen bei Stellenausschreibungen/
žiwanje na serbskorěcne znajobnosći pší wupisanjach

schriftliche Informationen, Einladungen/pisne informacije, pšepšosenja

Anrufbeantworter, tel. Warteschleifen/

telefoniski napowědak, cakańska seš

Weitere/dalšne:

**4. AKTIVE FÖRDERUNG DER ZWEISPRACHIGKEIT
AKTIWNE SPĚCHOWANJE DWÓJORĘCNOŚCI**

Ja jo	eher ja skerjej jo	teil- weise žělnie	eher nein skerjej ně	Nein ně
----------	-----------------------------	--------------------------	-------------------------------	------------

Zusammenarbeit mit sorb./wend. Vereinen und Institutionen/

zgromadne žělo ze serbskimi towarzystwami a institucijami

Förderung von sorb./wend. Sprachkursen und Sprachprojekten/

spěchowanje serbskich rěčnych kursow a projektow

Unterstützung zweisprachiger Bildung und Erziehung/

pódpěrowanie dwójoręcnego kubłanja a wótkubłanja

KITA/žišownja

Schule/šula

Hort/hort

Unterstützung des Witaj-Projektes/

pódpěrowanie Witaj-projekta

Förderung der Nutzung sorb./wend. Literatur/

spěchowanje wužywanja serbskeje literatury

Buchlesungen/cytanja

Bücherstände/knigłowe stojnice

Schulprojekte/šulske projekty

Bibliotheken/biblioteki

Förderung der Kultur, Volkskunst, Traditionen und Bräuche/

spěchowanje kultury, ludowego wuměłstwa, tradicijow a nałogow

finanziell/financieljnje

ideell/ideeljnje

Sachausstattung/wěcne wugótowanje

Nutzung sorbischer/wendischer Medien/wužywanje serbskich medijow

Presse/casniki

Rundfunk/rozmów

TV/telewizija

Internet/internet

Weitere/dalšne:

**5. ZWEISPRACHIGKEIT IM GESELLSCHAFTLICHEN LEBEN
DWÓJORĘCNOŚĆ W TOWARIŚNOSTNEM ŽYWJENIU**

Ja jo	eher ja skerjej jo	teil- weise żelnje	eher nein skerjej ně	Nein nē
----------	-----------------------------	--------------------------	-------------------------------	------------

im Vereinsleben/w towaristwowem žywjenju

bei kulturellen Veranstaltungen/pší kulturnych zarědowanjach

Dorf-, Stadtfeste/wejsne swěžeńje, měsčánske swěžeńje

Theater/žiwadło

Literaturveranstaltungen/literarne zarědowanja

Musikveranstaltungen/muzikowe zarědowanja

Ausstellungen/wustajeńce

Vorträge/pšednoski

bei der Pflege von sorbischen/wendischen Traditionen und Bräuchen/
pší woplěwanju serbskich tradicijow a nałogow

in Heimatstuben und Museen/w domowniskich śpach a muzejach

Ausstellungen/wustajeńce

Führungen/wjeżenia

Veröffentlichungen/wózjawjenja

in Werkstätten/w žělnjach

in der Chorarbeit/w chorach

im Gottesdienst und der weiteren kirchlichen Gemeindearbeit/
na namšach a pší dalšnem žěle we wósaże

bei Trauungen, Beerdigungen, Jubiläen/
pší wěrowanjach, zakopowanjach, jubilejach

Weitere/dalšne:

**6. ZWEISPRACHIGKEIT IN DER WIRTSCHAFT
DWÓJORĘCNOŚĆ W GÓSPODARSTWJE**

Ja jo	eher ja skerjej jo	teil- weise żelnje	eher nein skerjej ně	Nein ně
----------	-----------------------------	--------------------------	-------------------------------	------------

- Firmenschilder/firmowe tofle
- Visitenkarten/wizitne kórtki
- Kopfbögen/główowe łopjena
- Werbung/wabjenje
- Inserate/inseraty
  - Flyer, Broschüren/flyery, brošury
  - Internetauftritt/wustupowanje w interneše
- Speisekarten in Gasthäusern/jézne kórtty w kjarcmach
- Sponsoring für sorbische/wendische Sprache und Kultur/
sponsoring za serbsku rěc a kulturu

Weitere/dalšne:

- 7.** Neben dem Deutschen und dem Sorbischen/Wendischen werden in unserer Kommune noch folgende weitere Sprachen gesprochen und durch verschiedene Maßnahmen gefördert und unterstützt:
 Mimo nimskeje a serbskeje rěcy se powědajú w naší komunje hyšći slědujuce rěcy a wóni se pšež wšakorake napšawy pódpěruju a spěchuju:

8. Partnerschaften, Projekte und Initiativen, die mit den slawischen Nachbarn unter Einbeziehung der sorbischen/wendischen Sprache bestehen und stattfinden:
Partnerstwa, projekty a iniciatywy, kenž ze słowiańskimi susedami z pomocu serbskeje rěcy eksistěruju a se pśewjedu:

9. Entwicklung und Umsetzung zusätzlicher Aktivitäten und sonstige Ergänzungen:
Wuwiše a pśesajżenje pśidatnych aktiwnosćow a howacne dopołnjenja:

Sprachenfreundliche Kommune – Serbska rěc jo žywa” „Rěcam pśichylona komuna – Serbska rěc jo žywa“

Aktion des Landes Brandenburg
A k c i j a k r a j a B r a m b o r s k a

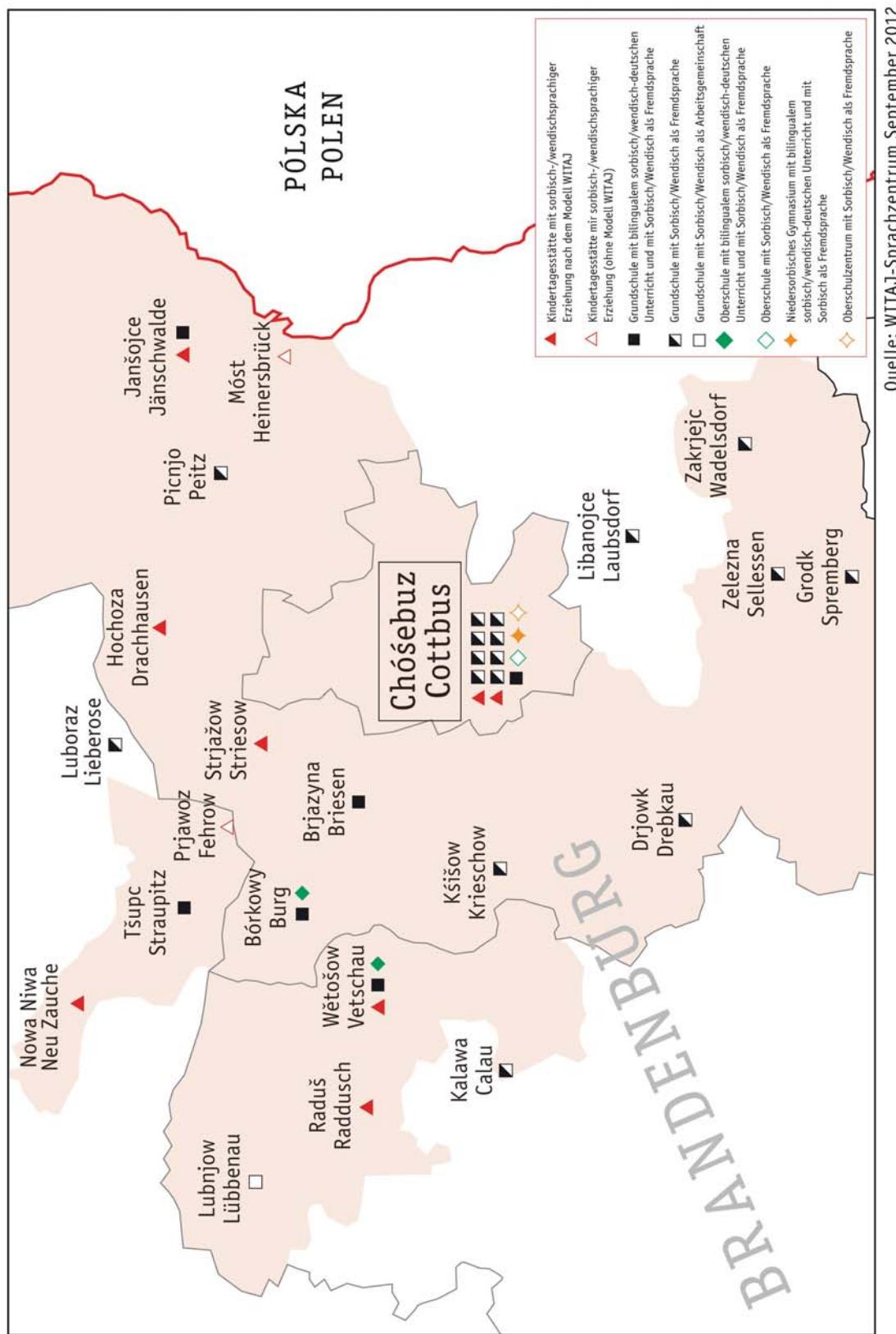

Vielen Dank für Ihre Angaben, die wir sorgfältig bearbeiten werden.
Wjeliki žěk za Waše pódaša, kótarež bužomy kradnje wobžělowaš.

**Wir Wünschen Ihnen viel Erfolg!
Žyczymy Wam wjele wuspěcha!**

P5 - kórtka

Sorbisches Kindertagesstätten- und Schulnetz der Niederlausitz (Schuljahr 2012/2013)

P6 - Horst Adam (1996): Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?

1996/ H. Ader

Naša dolnoserbska rěc - kak dalej z njeju?

Mysli, píspomnješa a naraženja k tomu, kak by se mogała (a teke deјała!) pisna a powědana dolnoserbska rěc zdźaržać, rozšyrjaś a dalej wuwiś

1. Zakładne mysli

1.1. Dolnoserbska rěc słuša k tym małym rěcam w Europje a na celem swěše, kenž su **wjelgin wobgrozone**. Jo, tšachota jo samo wjelika, až se wona po žednych generacijach ako žywa rěc zgubijo. To by była wjelgin wjelika škoda - nic jano za Serbow a za Nimsku, ale za cełe cłowjestwo. Objektivne a subjektiwne faktory za dalšnu asimilaciju, głownje za wotporanje rěcy, su mocne. Woni njejsu nowe, ale statkuju južo pšež mlogie generacie, pšež mlogie lětzasetki, we wšych politiskich systemach. Toś jo něntejšna situacija rezultat zachadnosći a teke žinsajšnych wobstojnosćow.

1.2. Wot wšych faktorow, kenž wugotuju narodnosć, swojoraznosć a identitu serbskich luži w Dolnej Łužycy, jo **tuchylu rěc ten nejslabšy**, ten nejwěcej wobgrozony. Togodla dej stoaś zdźarżanje, wobchowanje a skšušenje rěcy (we wšych formach!) we srjejžišcu wšych procowanjow, we srjejžišcu wšeje praktiskeje a teoretskeje "serbskeje" politiki w Bramborskej (zboka Domowiny a serbskich towarzistwow a institucijow rowno tak ako zboka stata, cerkwje a drugich).

1.3. Wšykny by deјało byś jasne, až jo teke w Dolnej Łužycy rěc **nejwažnjejše znamje** serbstwa a až bužo serbstwo mimo žyweje pisneje a powědaneje rěcy jano hyšći fragment.

1.4. Serbska rěcna situacija w Dolnej Łužycy jo **komplikowana**, a teke chutna - **mimo nažeje wona pak njejo**. Rěc jo hyšći tak mocna a kšuta, až možo pšetraś něntejšnu nic rowno lažku "dolinu". Togodla teke pšawje a k pomocy njejo, gaž se tuchylna rěcna situacija Serbow w Dolnej Łužycy pśedstajijo jano ako pesimistiska a "carna". (To pak njegroni, až jo zakazane, spšawnje a wěcownje godnośi a pśedstajiš žinsajšny stow dolnoserbščiny)

1.5. Glědajacy na situaciju a něntejšnu njedosegajucu praktisku a teoretskú serbskorěčnu politiku w Dolnej a Gornej Łužycy jo wjelgin notne a wažne, wuželaś wobšyrny a konkretny program - jo, **samo zgromadnu strategiju** - za dalšne žělo na polu serbskeje rěcy, a to za dlejšy cas. Pší tom musy se z togo wuchadaś, až jo rěc **wjelgin wobšyrny organizm** (nic jano šulstwo!) a až jo jich to wjelgin wjele faktorow, kenž statkuju za serbsku rěc abo teke pšešiwo njej. Jano po tom, gaž se na wšykne toś te faktory glěda a žiwa, možo z

<

dolnoserbskeju rěcu zasej doprědka hyš, možo se dojšpiš zasej wěsta rěcna stabilita, možo se fundament tworiš, až dolnoserbska rěc dalej žywa wostanjo.

W toś tom programje **njejžo wo wjelike akcije**, ale wo wjele, **wjele małych a mjeńzych kšacow**, projektow a procowanjow. Take žělo, kotarež jo bylo dotychměst wužytne a wuspěšne, ma se dalej wjasć. Pytaš pak musy se po **nowych a dalšnych drogach a možnosćach** pši spěchowanju serbskeje rěcy.

Program njejo myslony ako nuzowanje abo tlocenje luži a institucijow, ale dej byš **postarcenie za wjelgin zamérne žělo** na polu serbskeje rěcy. Toś to žělo pšewostajíš samoběgoju abo jano dobrej woli kuždego samego - to by byl wjeliki grěch!

Žělaš po takem derje a **kradu pšemyslowanem programje** - to zawěscijo teke **wusoki niwow a dobru kwalititu** serbskeje rěcneje politiki. To jo teke garantija za wuspěchy a konkretne pozitiwne rezultaty.

Mamy w Dolnej Łužycy **dobry a wědomnostny zakład** za wužělanje takego programa. Stej to w přednem rěže wobšyrne rěcne pšepytowanje dolnołužyskeje wotnožki Serbskego instituta a doktorske žělo dr. M. Norbergoweje. Wobej wjelgin eksaktnje wopisujotej tuchylnu dolnoserbskorěčnu situaci a korjenje togo stava. Wobej pšepytowani dejtej se togodla dalej wugodnošiš, a pši tom jo zagronitosć za pšawe a nam wužytne godnošenje wšich rezultatow (teke licbow!) wjelgin wusoka!

1.6. Godnošenje, až ma **serbska abo dwojorěcna familija nejwětšu zagronitosć** za rěc - wosebnje za jeje dalejdawanje młodej generacji -, jo drje pšawe. Žinsajšna situacija w Dolnej Łužycy pak jo taka, až z togo boka pšižo božko jano mało impulsow za zdžaržanje rěcy. Tu wěrnost musymy wižeš, howac smy žywe wot iluzijow (to pak njegroni, až možo se to raz k lěpšemu pšeměniš). Nejwažnejše a nejwětše impulse za zdžaržanje a skšušenje dolnoserbskeje rěcy deje pšiš ze šulow wšich formow, z Domowiny, ze serbskich institucijow a towarzistwów, z cerkwje, a to se wě, ze serbskego luda samego. To jo wěc wšich Serbow. Togodla deje se **wšykne Serby do togo procesa, do tych procowanjow wo dolnoserbsku rěc zapšegnuš**. K tomu słuša teke zjawna a wotworjona diskusija wo toś tej problematice.

1.7. Sобу rozsudne za polěpšenje dolnoserbskeje rěcneje situacije jo a wostanjo **podpěra, rozměše a solidarita zboka nimskeje wětšyny** (nic jano nimskich instancow a medijow, dla teke nimskeje ludnosći).

1.8. Kužda serbska institucija, kužde serbske towarzystwo a kužda druga moc, ako žěla direktnje ako indirektnje na polu serbskeje rěcy, dej w přednem rěže swoje specifiske nadawki a słušnosći społniš. Notne a trěbne pak jo **wusćejše zgromadne žělo za wěste šežyšća**, což garantruju spěšnjejše a teke wětše rezultaty.

1.9. Jo notne, założyś w Dolnej Łužycy **wěsty gremium**, kenž se stara za pšesajženje zgromadnegra programa za dolnoserbsku rěc a za koordinerowanje wšich wotpowědných procowanjow a aktiwitow. By to mogła bys “**wuběrk**”, kotaryž žěla w nadawku Domowinskeje župy Dolna Łužyc a Załožby za serbski lud /(dolnołužyske regionalne wotželenje). W njom by dejali bys zastupjone Domowina, Załožba za serbski lud, Mašica Serbska, Serbske šulske towaristwo, Serbski institut (dolnoserbska wotnožka), Šula za serbsku rěc a kulturu, kupka “Serbska namša”, serbske medije a zastupnik kněžarstwa. Won by se deťał wob lěto nejměnjej kuždy drugi mjasec zmakaś. Kužde lěto - raz abo dwojcy - by se dejali zmakaś zastupniki wšich tych “mocow”, kenž maju z dolnoserbskeju rěcu cinyš. How dej se situacija rozkładowaś a dalšne žělo postajiš. Předsedarstwo Domowinskeje župy Dolna Łužyc by se deťalo na kuždem posejženju z teju problematiku zaběraś.

2. Kotare mocy mamy za žělo na polu dolnoserbskeje rěcy?

2.1. Wuchadaś dejmy z togo, až musymy do togo žěla **zapšěgnuš kuždego Serba** (a teke nimskich a wukrajnych luži). Trjebamy pšinost a pomoc kuždego. Togodla njedej bys zdžaržanje, woplěwanje a wuwijanje dolnoserbskeje rěcy jano wěc wšakich ekspertow a institucijow, ale nastupnosći wšich.

2.2. Take zwěščenie (a teke postupowanje w praktiskem žěle) pak njestoj pšešivo tomu, až maju **wěste institucije a kupki luži wosebnu wjeliku zagronitosć** za dolnoserbsku rěc (su ga se za to teke załožyli!). Wot nich wocakujomy wosebnje wjeliku iniciatiwu a teke pšecej nowe pšemysłowania a aktivity. To su w Dolnej Łužycy:

- Domowinska župa Dolna Łužyc
- Załožba za serbski lud, LODKA
- Serbska rada
- Mašica Serbska
- Serbski institut (dolnołužyska wotnožka)
- Dolnoserbska rěcna komisija
- Serbske šulske towaristwo, serbske ceptarstwo
- Dolnoserbski gymnazium a jogo towaristwo
- Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu
- Kupka “Serbska namša”/Towaristwo za spěchowanje serbskeje rěcy w cerkwi
- Ludowe nakładnistwo Domowina (dolnoserbske wotželenje, rozšyrjenje)
- NOWY CASNIK

- Dolnoserbski rozglos ORB
- Dolnoserbska telewizija ORB
- Serbski muzej
- ABC
- Kupka "Serbske pomniki"

2.3. Dalej stoje nam k dispoziciji **serbske institucije z Gorneje Łužyce** (źiwadło, Serbski ludowy ansambel, Serbski institut).

2.4. Teke pomoc a podpěra (a zagronitos!) **z nimskego boka** maju se wěcej wupominaś a wużywaś (bramborske ministerstwo, zagronite za serbske nastupnosći we wokrejsach a komunach atd.)

2.5. Wużywaś maju se teke wšykne možnosti, kotarež nam postajiju **druge ludy** (wosebnje Polska a Česka) a narodne mjeňsyny a ludowe kupki w Nimskej a europejskich krajach a jich mjazynarodne zjadnošeństwa (FUEV atd.). Pši tom žo wosebnje wo to, studěrowaś jich nazgonjenja w rěcnej politice a wot nich wuknuś a pšewześ, což možne jo.

2.6. Pši žěle na polu serbskeje rěcy musymy rowno tak glědaś na **zasajženje a wužywanje moderneje techniki a nejnowšych metodow** - na pšíkład pši serbskorěčnem dalejkublanju dorosćonych. Notne pak su rowno tak wšykne **normalne srědky**, kotarež su trěbne za zaměrne, wuspěšne (a teke samostatne a awtodidaktiske) rěcne kublanje dolnoserbskego luda. To su na pšíkład wucbnice a wucbny material za dorosćonych a słowniki.

3. Na jakich głównych polach by dejali žělaś za spěchowanje dolnoserbskeje rěcy?

Glědajacy na to, až jo dolnoserbska rěc (a to pšawe nastajenie k njej) wotwisna wot wjele faktorow, by dejali ceļo žělo za rěc pšewjasć po slědujucych šězyšcach:

3.1. Zbužiś, skšusiś a rozšyrjaś **serbske narodne sebjewědobnje, narodnu identitu a gjardosć**. Wottvariś zacuśa měnjejgodnoty a psychologiske barjery a wustupowaś pšešiwo wšojadnosći a pasiwnosći napšešiwo dolnoserbskej rěcy. To su zakłady a wuměnjenja za dobre a strowe nastajenie k serbskej rěcy a k jeje woplěwanju, wužywanju a wuknjenju.

3.2. Pytaś motiwacije a nejlěpše argumenty za duchny, moraliski a praktiski wužytk serbskeje rěcy a je rozšyrjaś.

3.3. Powušyś prestiž dolnoserbskeje rěcy - wosebnje psez jeje praktiski wužytk za kuždego a psez pšipoznaše rěcy we zjawnosći.

3.4. Ceļe serbske kulturne a narodne žywjenje a žělo hyšći wěcej zwězaś ze serbskeju rěcu a do togo zapšegnuś dalšnych luži. Luži wěcej konfrontowaś (w dobrem zmysle!) ze dolnoserbskeju rěcu - pasiwnje a aktiwnje. Ze wšemu konsekwencu maju se wšykne te formy w serbskem kulturnem žywjenju pšewjasć, kenž rěc wosebnje mocnje spěchuju (spiwanje, cytańske wjacorki, žiwadło, nazymske koncerty, filmy atd.). **W serbskem cerkwinskem žěle** jo notne, mimo mjasečnych dolnoserbskich namšow wužywaś dalšne cerkwinske zarědowanja za serbsku rěc.

3.5. Wěcej powědaś wo wažnosći, wo wuznamje, wo roli a wo perspektiwje dolnoserbskeje rěcy (wosebne zgromažiny, pšednoski) a teke wěcej wo tom pisaś a powěšeś w serbskich (a teke nimskich) medijach.

3.6. Znate cinyś dobre pšikłady (jadnotliwce, familije, kupki, šule, institucije atd.), kak woni dolnoserbsku rěc spěchuju a woplěwaju.

3.7. W nimskej zjawnosći wěcej wo serbskej rěcy informěrowaś - nic jano, kak jo wona wobgrozona, ale wjele wěcej wo tom, kak bogata a wužytna wona jo.

3.8. Žělaś do togo směra, až se pisna a powědana ludowa rěc dalej pšibližyjotej (w medijach, w šulskej wucbje atd.). Z tym rosćo w serbskej ludnosći prestiž mamineje rěcy.

3.9. Załožyś a wutworiś dalšne možnosći, źož mogu serbske luže w mjeňsych abo wětšych kupkach swoju rěc powědaś, cytaś, pisaś abo na nju słuchaś. Take **"serbske gnězda"** su għownje w kulturnem, Domowinskem, šulskej a cerkwinskej žywjenju a žěle. Woni njejsu jano notne za praktiske wužywanje a nałożowanje (a to se wě, teke wuknjenje) serbskeje rěcy, ale teke za skšušenje narodnego a rěcnego sebjewědobnja.

3.10. Zaběraś dejmy se dalej z takimi teoretiskimi pšašanjamami, kenž su wažne za praktiske žělo na polu serbskeje rěcy. To su wosebnje take:

- Poměr mjazy pisneju a ludowej dolnoserbskeju rěcu
- Co jo z dialektami w dolnoserbskej rěcy?
- Co to groni - dwojorěčnosć? Kak z njeju wobchadamy?
- "Sorbisch" abo "wendisch" - kaku rěc powědamy?
- Modernizěrowanje rěcy a dalšne reformy?

Rowno tak notne jo, pytaś pšecej za nowymi argumentami za wužytk dolnoserbskeje rěcy.

4. Na kotare kupki by dejali pši žèle na polu serbskeje rěcy wosebnje glědas?

Gaž comy dojpiš widobne rezultaty na polu serbskeje rěcy w Dolnej Łužycy, potom deje byś procowanja, napšawy, projekty atd. **dalej wjelgin diferencowane** - to groni, wusměrjone na wšake kupki wobydlarstwa (Zielgruppen) - po starstwie, po wukubłanju, po rěcných zamožnosćach. Po zwěščenjach z pšepytowanjom Serbskego instituta a z doktorskego žěla dr. M. Norbergoweje jo notne, nejwěcej mocow inwestěrowaś **do žiši, wuknikow, gymnazastow a studentow a do srjejźneje generacije** (40 - 60 lět), kotaraž ma pšez serbsku wucbu w šulach a na gymnasiumje (zdžěla) a teke ze starzejšynego doma wěste zakłady za dalšne wudospolnjenje w serbskej rěcy. Licba tych, kotarež w takej "srjejźnej" starobje (wejsański) serbsku rěc rozměju, jo bejna wjelika.

4.1. Žiši w žišecych zagrodkach/KITA:

- załožyś (skońcne) serbsku žišecu zagrodku (po pšiklaže z Bretoniskeje?)
- we wšich dalšnych žišecych zagrodkach we dwojorěcnej Dolnej Łužycy žiši zasej lěpjej a zaměrnjej zeznawaś ze serbskeju tematiku (teke z rěcu)

4.2. Šulske žiši z 1. do 6. rědownje:

- powušyś kwalitu, wužytk a prestiž serbskeje wucby
- (teke pšez lěpše wucenje ludoweje rěcy)
- dojpiš systematiske wuknjenje a wuwucenje až do 6.lětnika (to jo zakład, až žiši pon teke w 7. lětniku dalej serbski wuknu)
- rozsudne su 1. do 4. lětnik. W tom casu jo serbščina mimo konkurence drugich cuzych rěcow a toś tu situaciju by dejali wěcej wužywaś
- notne stej lěpše dalejkubłanje serbskich ceptarjow a wětša starosć za nich
- w zakładnych šulach wěcej wabiš a pšigotowaś zajmcow za Dolnoserbski gymnasium (wosebne pšigotowańske kupki)
- zgromadnosć serbščinarjow skšušíś (nic jano pšez wuběžowanje w serbskej rěcy!)

4.3. Wukniki ze 7. do 10. rědownje:

- rozsudnje jo, dalej wjasć w tych lětnikach serbsku wucbu (šěžko pšez to, až maju wukniku nowe pšedmjaty a teke dalšne rěcy)
- za žowća a golcow, kenž kšě woglědaś na Dolnoserbski gymnasium, a kotarymž jo to pšejetno wopušći swoju šulu abo swoj starjejšyny dom, by se dejali załožyś wosebne kupki, kenž se zaměrnje pšigotuju na gymnasium (teke w serbskej rěcy)

4.4. Dolnoserbski gymnazium:

Dolnoserbski gymnazium jo rozsudny za dalšne zdžaržanje dolnoserbskeje rěcy, za to, až mlobe luže zasej serbsku rěc ako tu swoju wobglědaju.

- musy se dalej wo tom pšemyslowaś, kak možo měš wucenje a wuknjenje serbskeje rěcy nejwětšy efekt (A-šulstwo?)
- mimo serbskeje wucby pytaś za dalšnymi možnosćami a drogami, kenž spěchuji serbsku rěc a, to se wě, teke serbske narodne sebjewědobne (na pšiklad serbska žiwadłowa kupka)
- naglědnosć a prestiž serbščiny (teke serbskich ceptarjow) na gymnaziumje ma se powušyś
- wukniki (a teke wucabniki) wěcej zapšegnuś do célego serbskego a Domowinskiego žywjenja (w měscé a doma we jsach)
- pši wucenju a wuknjenju serbskeje rěcy wěcej glědaś na praktiske nałożowanje rěcy a na pšawe wugronjenje (rozdžèle mjazy šulskeju a ludowej rěcu kšac po kšacu wotporaś!)
- žělaś za to, až wostanu gymaziasty teke po abiturje tomu serbskemu zwérne (sobužělo w Domowinje, cytanie Casnika atd.)
- dobyś wěcej abiturientow za pozdžejše žělo na serbskem polu (teke studium)
- wużywaś za serbske wotkubłanje lěpjej zwizki ze słowjańskim wukrajom (Praha, Gryfino)

4.5. Wejsna młožina:

Ju dobyś za nawuknjenje dolnoserbskeje rěcy, to bužo wjelgin šěžko, to njejo realistiski.

Weto jo notne, z njeju tak žělaś, až maju k serbskej rěcy (a docelego k tomu serbskemu) dobre stojniščo. Pši tom stej za nich sobužělo w Domowinje a woplěwanje serbskich tradicijow nejwažnjejšej mosta k tomu serbskemu. Teke sobustatkowanje w chorach a drugich kulturnych kupkach a w towarzystwach zmožnijo wěsty pšistup k serbskej rěcy, kotaruž jo žěl wejsneje młožiny w šuli chopił wuknuś (wosebnje to cytanie).

Glědaś dej se wušej togo teke na to, až jo žinsajšna wejsna młožina ta generacija, kotarejež žiši by mogali pozdžej raz w šuli serbski wuknuś.

W NOWEM CASNIKU by se dejava wěcej wo problemach "serbskeje" młožiny pisaś (pak w kotarej rěcy?)

4.6. Serbska inteligencia, sobužělašerje serbskich institucijow:

Wona ma wjeliku zagronitosć za dolnoserbsku rěc, by dejava byś dobry pšiklad za drugich.

- Wažne jo za nju zaměrne aktiwne zaběranje a dalejkubłanje na polu dolnoserbskeje rěcy (individuálnje a w zgromadnosći). Pši tom ma se kšuše na to glědaś, až jich zdžela šulska rěc pšizo pšecej bliżej ludowej rěcy.
- Přislušníci dolnoserbskeje intellegence su sobu nejwětša rezerwa za cytanie NC, Pratyje a dolnoserbskeje literatury. To teke płaśi za absolwentow Dolnoserbskego gymnaziuma, za

kotarychž jo serbske šišćane słowo konkretna možnosć, wužaržaš dalej zwiski ze serbskim a serbskeju rěcu.

4.7. Srježna generacija (40 - 60 lět):

W žěle z njeju ma se nawězaš na slědujuce dobre wuměnjenja:

- žěl z nich serbski rozmějo a casy teke powěda
- žěl z nich jo w šuli (abo samo na gymnasiumje) serbski wuknuł (wažne za cytanje)
- žěl z nich jo aktiwny w Domowinje, towaristwach abo w kulturnych kupkach
- wětšy žěl jo woplěwał serbske tradicije (abo to hyšći cyni) a žeńske maju za wětšy žěl teke serbsku drastwu
- žěl cyta Casnik a wot wěstego žela wuknu źiši serbski w šuli (abo na gymnasiumje)

W serbskorěčnem žěle z nimi jo wažne

- jich dobyś z pasiwnego wobkněženja zasej do aktiwnego wužywania, kšac po kšacu
- jich zapšegnuś do serbskorěčnych zarědowanjow
- jich zapšegnuś do rěcnego dalejkublana (kurse, kružki atd.)
- jich dobyś za cytanje wosebnje Casnika

4.8. Starša generacija (60 a starše lět):

Wona wumějo wot doma serbsku rěc, a z tym jo wona tuchylu rozsudny zakład za žywu dolnoserbsku rěc. W tej wažnej "roli" dej se wona zmocnjaš wosebnje w tom, až ma toś ta generacija wjeliku zagronitosć, daś rěcy pšawy a notny prestiž a ju dalej dawaś młodšym generacijam.

Jo wažne, za nich pšewjasć wjele serbsko-rěčnych zarědowanjow a jich w rěcy, tak daloko ako možno, dalejkublaš (cytanje, nowe słowa atd.).

4.9. Domowinske kupki, towaristwa, zjadnošeństwa:

How jo notne wobšyrne a systematiske wujasnowańske žělo k serbskej rěcy - wosebnje w towaristwach a zjadnošeństwach, kenž píslišašu Domowinje. By dejali jich mocnej zapšegnuś do serbskego a Domowinskego žěla, Žož grajo serbska rěc wjeliku rolu (źiwadło, cytanje...)

4.10. Wšakorake kupki, glēdajucy na wobkněženje serbskeje rěcy:

4.10.1. Luže, ako jano rozměju a jano rědko a małko serbski powědaju:

- z nimi žělaš po takich formach, Žož deje intensiwnje słuchaš na serbsku rěc (źiwadło, cytanje, rozglos, telewizija, filmy atd.)

- kšac po kšacu jich wjasć k powědanjeju (na pšikład pšež wosebne kurse Šule za dolnoserbsku rěc a kulturu)

4.10.2. Luže, ako mogu serbski powědaś, cytaś pak nic:

- za nich wugotowaś wosebne kurse a rěcne kružki (teke cytańske wjacorki)
- jich dobyś za cytanje Casnika a Pratyje (teke abonenstwo na wěsty cas!)

4.10.3. Luže, ako serbsku rěc docełego njewuměju:

- jo wažne za nich, až maju porědne a pozitivne nastajenje k serbskej rěcy a jeje wuknjenjenju
- jich pomałem k serbskej rěcy wjasć (kružki, rěcna šula, awtodiaktiski)

wobwěśćenje samostatnego žěla

Ja wobwěścijom, až pśedlažece žělo som samostatnje spisał a až njejsom žedne druge ako pódane žrědła wužywał.

Wšykne pózyconki pó słowje a pó zmysle su pód dokradnym pomjenjenim žrědła wobznamjenjone.

městno/datum

pódpismo

.....

.....